

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ZEYNİZÂDE MEHMET HÂZİK'IN AHLAK ANLAYIŞI

MUHAMMET KOCA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR.ÖGR. ÜYESİ HAKAN COŞAR

EKİM - 2023
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Muhammet KOCA

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ZEYNİZÂDE MEHMET HÂZİK'IN AHLAK ANLAYIŞI****MUHAMMET KOCA****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ****DANIŞMAN:DR. ÖGR ÜYESİ HAKAN COŞAR**

Özet metni buraya yazınız. Cumhuriyetin ilanından önce, Osmanlı son dönemlerinde çok sayıda mütefekkir yetişmiştir. Felsefenin birçok alanında eser telif etmiş bu mütefekkirler, özellikle ahlak alanında resmi bir devlet politikası bağlamında çalışmalar yapmışlardır. Zeynizâde Mehmet Hâzık Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişmiş bir mütefekkir ve düşündürüdür. Özellikle ahlak felsefesi alanında yaptığı çalışmalar ve eserleriyle dikkat çeken bir isimdir. Onun, ahlak felsefesini rasyonel ve bütüncül bir perspektifle ele alması ve akli temellere dayanması, Zeynizâde Mehmet Hâzık'ı diğer düşünürlerden ayıran önemli bir özelliktir. Zeynizâde Mehmet Hâzık Efendi'nin eserleri, o dönemdeki eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulacak kadar değerli görülmüştür. Tezimizde Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında öncelikle bilgi verilmiştir. Zeynizâde, Ahlak alanında ele aldığı konuları sistematik bir şekilde işlemiş ve düşüncelerini açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmiştir. Onun ahlak alanındaki görüşlerini özellikle Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye, Malumat-ı Medeniye (Vazaif-i Vataniye) ve Terbiye adlı eserleri çerçevesinde ele aldık. Zeynizâde'nin ahlak görüşlerini klasik ahlak felsefesi bağlamında değerlendirdik. Değerlendirmelerimiz esnasında farklı ahlak görüşleriyle karşılaştırmalar yaptık. D

ANAHTAR KELİMELEER:Ahlak, Zeynizâde Mehmet Hazık, Malumat-ı Medeniye, Vazife, Terbiye.

Ekim 2023, 238 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****ZEYİNİZADE MEHMET HAZİK'S UNDERSTANDING OF MORALITY****MUHAMMET KOCA****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES****PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES****SUPERVISOR:DR. ÖGR ÜYESİ HAKAN ÇOŞAR**

Before the proclamation of the Republic, numerous intellectuals emerged in the late periods of the Ottoman Empire. These thinkers produced works in various fields of philosophy and particularly engaged in the study of ethics as an official state policy. Zeynizâde Mehmet Hâzık Efendi, who lived during the final years of the Ottoman Empire, was one of these intellectuals and philosophers. He garnered attention for his works and studies in the field of moral philosophy. One significant aspect that sets Zeynizâde Mehmet Hâzık apart from other thinkers is his rational and comprehensive approach to moral philosophy, grounded in intellectual foundations. Zeynizâde Mehmet Hâzık Efendi's works were considered valuable enough to be used as textbooks in educational institutions of the time. In our thesis, we initially provide information about Zeynizâde Mehmet Hâzık's life, scholarly personality, and his works. Zeynizâde systematically addresses topics in the field of ethics, expressing his thoughts in a clear and understandable manner. We examine his moral views, particularly within the framework of his works "Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye," "Malumat-ı Medeniye (Vazaif-i Vataniye)," and "Terbiye." We evaluate Zeynizâde's moral views within the context of classical moral philosophy and make comparisons with different ethical perspectives during our assessments.

KEYWORDS: Morality, Zeynizade Mehmet Hazik, Knowledge of Civilization and Morality, Duty, Education

October 2023, 238 Page

TEŞEKKÜR

Bu tezin meydana gelmesi ve akademik yolculuğumun her aşamasında, değerli bilgi birikimini cömertçe benimle paylaşan, ilim ve fikir anlamında bana rehberlik eden hem maddi hem manevi desteğini her daim yanımda hissettiren, ilmi yönden bize yeni ufuklar açan kıymetli danışmanım Dr. Hakan ÇOŞAR'a içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Akademik hayatımda karşılaştığım her zorluğa karşı, onun bilgi hazinesinden aldığım ilham ve gösterdiği dayanışma, bana yılmadan çalışma azmi ve başarılı sonuçlar alma arzusu kazandırmıştır. Onun rehberliğinde, ahlaki değerler ve ilmi erdemler konusunda derinlemesine bilgi sahibi olma fırsatını buldum.

Dr. Hakan ÇOŞAR'ın samimi muhabbeti, bana olan inancı ve teşvikleri, sadece bu çalışmanın tamamlanmasında değil, aynı zamanda kişisel ve akademik gelişimimde de büyük bir rol oynamıştır. Bu süreçte onun gösterdiği anlayış ve sabır, bana her zaman için örnek olacaktır.

Sonuç olarak, ilmi bilgi birikimi, insanlığı ve eğitimcilik yönüyle benim için değerli bir örnek olan Dr. Hakan ÇOŞAR'a, bu yolculuğumda bana sağladığı her türlü destek ve katkılarından dolayı minnettarım. Kendisine şükranlarımı sunar, ileride de bana ve diğer öğrencilere ışık olmaya devam etmesini dilerim.

MUHAMMET KOCA

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAYI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Kuramsal Çerçevesi, Amacı, Önemi, Yöntemi ve Sınırlılıkları.	2
1.2 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın Hayatı ve Eserleri	3
1.2.1 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın Hayatı	3
1.2.2 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın Eserleri	4
2. AHLAK İLMİ VE VAZİFE ANLAYIŞI	8
2.1 Ailedeki Vazifeler	17
2.2 Vatandaşlık Vazifeleri	26
2.3 Bireysel Vazifeler	36
3. BİREYSEL AHLAK	56
3.1 Bireysel Ahlakı Temellendirmesi.....	56
3.2 Zihin ve Dil Ahlakı.....	67
3.3 Bedeni Ahlak	72
3.4 Davranış Ahlakı.....	75
4. DEVLET VE SİYASET AHLAKI	80
4.1 Medeni Bilgilerin ve Vatani Görevlerin Tarifi, Sınıflaması ve Mahiyeti.....	81
4.2 Millet ve Devletin Özellikleri, Mahiyeti, Millî Hâkimiyet	87
4.3 Devletin Yönetim Tarzları ve Organları	95
4.4 Devletin ve Milletin Görevleri	106
5. İLİMLER TASNİFİ	119
6. ÇEVİRİ YAZISI	132
6.1 Malumat-ı Medeniye'nin (Vezâif-i Vataniye) Çeviri Yazısı	132
6.1.1 Malumat-ı Medeniye'nin Tarifi	132
6.1.2 Vezâif-i Medeniye'nin Tarif ve Taksimi	132
6.1.3 Vezâif-i Ailenin Tarifi ve Taksimi	134
6.1.4 Aile ve Aile Ocağı	135
6.1.5 Ebeveynin Vazifesi	136
6.1.6 Çocukların Ebeveynlerine Karşı Vazifeleri	138
6.1.7 Ebeveyn ve Çocukların Hukuku	140
6.1.8 Çocukların Birbirlerine Karşı Olan Vazifeleri.....	140
6.1.9 Akrabalık	141
6.1.10 Dostluk ve Komşuluk Vazifeleri	142
6.1.11 Efendilerin Hizmetçilere Karşı Vazifeleri	144
6.1.12 Hizmetçilerin Vazifeleri	145
6.1.13 Vezâif-i Vataniye'nin Tarif ve Taksimi	146
6.1.14 Vatan Nedir?	147

6.1.15	Millet Nedir?.....	148
6.1.16	Devlet Nedir?.....	149
6.1.17	İttihâd-ı Anâsır.....	150
6.1.18	Milletin Hukuki-Hakimiyet-İ Milliye ve İdare İ Meşruta.....	151
6.1.19	Milletin Vazifesi.....	153
6.1.20	Devletin Hukuku.....	155
6.1.21	Devletin Vezâîfî.....	156
6.1.22	Efrâd-ı Milletin Hukuku.....	157
6.1.23	Efrâd- Milletin Vezâîf-i Vatanperverliği.....	158
6.1.24	Hürriyet ve Hürriyet Şahsiyeti.....	159
6.1.25	Uhuvveti Millîye, Uhuvveti Dinîye, Uhuvveti İnsaniye.....	160
6.1.26	Müsâvat-ı Kanuniye.....	162
6.1.27	Vezâîf-i İnsaniyetin Tarif ve Taksimi.....	164
6.1.28	İnsanlar ve İnsaniyet.....	165
6.1.29	Vezâîf-i Adalet.....	167
6.1.30	Diğerlerinin Hayatına Riayet, Cinayet ve Mesuliyeti.....	168
6.1.31	Müdafaa-i Nefs.....	169
6.1.32	Diğerlerinin Hürriyetine Riayet.....	171
6.1.33	Diğerlerinin Mallarına Riayet.....	172
6.1.34	Diğerlerinin Fikirlerine Riayet.....	174
6.1.35	Diğerlerinin Namus Şeref ve Haysiyetlerine Riayet.....	176
6.1.36	Diğerlerinin Hissiyat ve Tabiatlarına Riayet.....	178
6.1.37	Vezâîf-i Şefkat.....	179
6.1.38	Hemcinslerimizin Hayat, Fikir, His, Namus ve Haysiyetlerine Karşı Vezâîf-i Şefkat.....	180
6.1.39	Diğerlerinin Hürriyet ve Mallarına Karşı Vazife-i Şefkat.....	182
6.1.40	Adalet ve Şefkat Arasındaki Münasebet.....	184
6.1.41	Vezâîf-i Resmîyenin Tarif ve Taksimi.....	186
6.1.42	Kanuna İtaat.....	187
6.1.43	Vergi.....	189
6.1.44	Askerlik.....	190
6.1.45	Teâvün ve Tenâsur.....	192
6.2	Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye'nin Çeviri Yazısı.....	197
6.2.1	Recai-i Mahsus.....	197
6.2.2	Aile.....	199
6.2.3	Aile (Alet Tarafı).....	199
6.2.4	Komşu, Mahalle, Köy, Şehir.....	200
6.2.5	Vatan, Millet.....	200
6.2.6	Vatan ve Millet (Alet Tarafı).....	201
6.2.7	Dünya, İnsanlar ve İnsanlık.....	202
6.2.8	Teşebbüs ve Fedakârlık.....	203
6.2.9	Milletlerin Tarz-ı İdareleri.....	204
6.2.10	İnkılabımızın Tarihçesi.....	205
6.2.11	İnkılabımızın Tarihçesi 1 (Alet Tarafı).....	206
6.2.12	İnkılabımızın Tarihçesi 2 (Alet Tarafı).....	207
6.2.13	İnkılabımızın Tarihçesi 3 (Alet Tarafı).....	208
6.2.14	Meşrutiyetin Bize Bahşettiği Haklar.....	210
6.2.15	Millet Vekilleri ve Usul-ü İttihab.....	211
6.2.16	Devlet.....	213

6.2.17	Hey'et-i Kanuniye, Meclis-i Mebusan ve Ayan	213
6.2.18	Hey 'et-i İcraiye, Hükümet ve Hey 'et-i Vükela	215
6.2.19	Askerler ve Askerlik	217
6.2.20	Ordu	218
6.2.21	Maarif-i Umumiye	219
6.2.22	Kanun ve Bütçe.....	220
6.2.23	Memalik-i Osmaniye'nin Taksimat-ı İdaresi.....	221
6.2.24	Tebanın Vezâif ve Hukuku	222
6.2.25	Vergiler	224
6.3	Terbiye (İlimler Tasnifi) Çeviri Yazısı.....	226
6.3.1	Ulum-u Maddiye	226
6.3.2	Ulum-u Maneviye	228
6.3.3	Ulum-u Hakikiye	230
7. SONUÇ		232
KAYNAKLAR		236

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 5.1 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın ilimler tasnifi	128
---	-----

1. GİRİŞ

İslam kültür ve medeniyetinin en temel ele alınan konularının başında ahlak gelir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ahlaklı bir birey olmanın yanı sıra, ahlaklı bir toplum ve medeniyet inşa etmenin önemine sayısız vurgu yapılmaktadır. Hz. Muhammed'in ahlak konusundaki hadislerini içeren müstakil hadis kitapları ve bölümleri vardır. İbadetlerle birlikte ahlaklı olmanın en yüce erdem olduğu temel kaynaklarda varit olmuştur. Bizlere teşri buyurulan ilahi mesajın ve Hz. Muhammed'in tebyin ettiği dinin tarif ve muhtevasında, dünya ahiret saadetine ulaştıracak en temel iki ilkenin ibadet ve güzel ahlak olduğu sabittir. Bu nedenle ahlak düşüncesi, İslam kültür ve medeniyetinde müstakil olarak bir zemin bulmuştur. Ahlak alanında, hicrî ikinci asırdan günümüze kadar muhtelif din ilimleri tarafından çeşitli eserler telif edilmiştir. Nazarî ve amelî olarak ahlak konusunda günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır.

Ahlakla ilgili erken dönemde yapılan çalışmalar daha ziyade Kur'an ve hadislerin ahlakla ilgili muhtevi hususlar üzerinden olmuştur. Ayetlerin tefsir ve tercümesi, hadislerin şerh ve tahlilleri üzerinden ahlaklı olmanın ilahi buyruğa tam bir teslimiyet ile olacağı genel anlayış olarak kabul edilmiştir. İslam toplumunun fetihlerle farklı coğrafyalara hakimiyetiyle birlikte farklı kültürlerin o dönemdeki İslam anlayışına etkileri ve yaşayan siyasi olaylar, ahlak konusunda klasik yaklaşımlara ek yeni arayışlara sebebiyet vermiştir. Tasavvuf ve felsefenin bu noktada ahlakla ilgili yaklaşımları İslam kültür ve medeniyetinde yerini almıştır.

İslam filozofları, bireyin, ailenin, toplumun, devlet ve siyasetin daha iyi nasıl erdemli ve ahlaklı olacakları hakkında çalışmalar yapmışlardır. Dünya ve ahiret selametinin erdemli ve ahlaklı bir insan olmaktan geçtiğini, bu vesileyle ailenin, toplumun ve devletin de üst düzey bir ahlakla saadet ve selamete ulaşacağı çeşitli eserlerde ifade edilmiştir.

İslam kültür medeniyetinde ahlakla ilgili sayısız eserler telif edildiği gibi Osmanlı'nın son döneminde de ahlakla ilgili müstakil eserlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Siyasi ve ekonomik sebeplerle bozulan ahlak anlayışını yeniden ihya ve inşasına yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Eğitim ile ahlak, vazife ve terbiye kavramları üzerinde

özellikle durulmuştur. Bu kavramlar üzerinde bir eğitim anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle “Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye” dersi olarak okullarda verilmeye başlanmıştır. Biz de bu vesileyle Osmanlı’nın son dönem âlimlerinden Yozgatlı Doktor Zeynizâde Mehmet Hâzık Efendi’nin kaleme aldığı Terbiye (1905), Malumat-ı Medeniye “Vezâif-i Vataiye” (1906) ve Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye (1910) isimli eserleri incelenecektir.

1.1 Tezin Kuramsal Çerçevesi, Amacı, Önemi, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Cumhuriyetin ilanından önce, Osmanlı son dönemlerinde çok sayıda mütefekkir yetişmiştir. Felsefenin birçok alanında eser telif etmiş bu mütefekkirler, ahlak alanında resmi bir devlet politikası bağlamında çalışmalar yapmışlardır. Zeynizâde Mehmet Hâzık, bu dönemin önemli düşünürlerinden birisidir. Özellikle ahlak alanındaki eserlerinin eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulması, onun ilmi kişiliğinin önemini göstermektedir. Zeynizâde Mehmet Hâzık’ı diğer düşünürlerden ayıran en büyük özelliği, ahlakı; felsefi bir bakış açısıyla aklî zeminde çalışmasıdır. Bir başka husus ise hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinin günümüzde bilinmiyor olmasıdır. Bu bağlamda Zeynizâde Mehmet Hâzık’ın ahlak felsefesi alanındaki görüşleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Zeynizâde Mehmet Hâzık’ın son dönem Osmanlı düşüncesinde felsefenin birçok alanında özellikle de ahlak felsefesi bağlamında çalışmalar yapması ve bu çalışmaların telif ettiği eserler bünyesinde gün yüzüne çıkarılması öncelikli amaçtır. Telif ettiği eserlerin iptidaiye ve rüştiye mekteplerinde okutulması onun ilmi kişiliğini göstermekle beraber bu alanda yapılan çalışmaların kanunen desteklendiğini göstermektedir. Bu doğrultuda Zeynizâde Mehmet Hâzık’ın hayatını, ilmi kişiliğini ve bütüncül bir bakış açısıyla özellikle de kendi eserlerinden yola çıkarak incelenecektir.

Zeynizâde Mehmet Hâzık dönemindeki düşünürlerle nazaran ele aldığı birçok meseleyi felsefi bir düzlemde çalışmış, eser telif etmiş olması ve eserlerinin dönemin eğitim kurumlarında işlenmesi onu diğer düşünürlerden ayıran yönü olmuştur. Telif ettiği eserlerde ahlak eğitimi ve vazife anlayışı üzerine sistemli ve bütüncül çalışma yapması ve bunu herkesin anlayabileceği bir düzeyde ezber metodunu reddederek tefekkür ve

muhakeme üzerine ele alması gayet de önemlidir. Büyük öneme haiz ancak hakkında bilgi sahibi olmadığımız düşünürü eserleri bağlamında bütün görüşleriyle beraber sistemli bir çalışma yapmak, son dönem Osmanlı düşünürleri bağlamında literatüre katkı sağlayacaktır.

Tezimizde genel olarak literatür taraması ve değerlendirilmesi, tezin konusu olan eserlerin Latin harflerine çevirisi ve aynı alandaki diğer eserlerle karşılaştırma yöntemleri takip edilecektir. Öncelikle bu dönemdeki ahlak konusu betimleme yöntemiyle ele alınacaktır. Daha sonra eserleri Latin harflerine çevrilip değerlendirilecektir.

Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın görüşlerini kendi telif ettiği eserleri çerçevesinde ele alacağız. Buna binaen müellifin hayatı noktasında yapılan araştırmalarda bilginin çok kısıtlı olduğu görülmektedir. Dönemin Maarif Nezareti'nde bir ahlakçı kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Meclis-i Mebûsan bünyesinde alınan kanunnameler ile birlikte Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye isimli ders için müellif kendisi Malumat-ı Medeniye (Vezâif-i Vataniye) isimli eserine kendisi kaleme almıştır. Böylece iptidaiye ve rüştiye mekteplerinde, açıklık ve basitten karmaşığa ilkeleri nispetince sistematik şekilde telif ettiği eserleri okutulmuştur. Bizim elde ettiğimiz bulgular, bu çalışmalarına binaen elde ettiklerimizdir. Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın ahlak felsefesi alanındaki görüşlerini ele alırken, onun Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye, Malumat-ı Medeniye (Vezâif-i Vataniye) ve Terbiye adlı eserleriyle tezimizi sınırlandıracağız. Eserlerinin çeviri yazısı doğrultusunda elde ettiğimiz bilgiler dışında yapılan literatür taraması sonucu bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bu sınırlılıklara rağmen müellifi ve eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

1.2 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın Hayatı ve Eserleri

1.2.1 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın Hayatı

Yozgatlı Zeynizâde Mehmet Hâzık Efendi, Osmanlı'nın son döneminde, II. Abdülhamit Han devrinde (1876-1909) yaşamış bir eğitimcidir. Toplumun ahlak alanındaki bozulan yapısını ahlak eğitimi ile yeniden ihya ve inşa edilebileceğini savunmuştur. Özellikle tanzimat devri sonrasında pedagojik eğitimin ezber

metodundan sıyrılarak tefekkür ile eğitimin yapılması gerektiğini eserlerinde açıkça vurgulamıştır.¹ O devrin Maarif Nezareti bünyesinde yeni pedagojik eğitim anlayışıyla ilk ve orta düzey okullarda okutulmak üzere kitaplar kaleme almıştır.

Müellifin ahlak eğitimi noktasında görüşlerini telif ettiği eserlerden biliyoruz. Lakin hayatına dair bir bilgi eserlerinde geçmemektedir. Yapılan literatür taramasında Yozgatlı Zeynizâde Doktor Hâzık ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zeynizâde ile alakalı tek ulaşabildiğimiz bilgi Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin Ahlak Kitaplarımız adlı eserinde geçmektedir. Terbiye isimli eseriyle birlikte (Hâzık ismi ile), zamanımızın (1909- 1910) maarif erbabından bir ahlak müellifi tarafından yazılan matbu bir eser olarak geçmektedir.² Osmanlı alimlerinin hayat ve eserlerine dair en kapsamlı çalışma olan Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin Osmanlı Müellifleri³ isimli eserinde Zeynizâde'yle ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.2 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın Eserleri

Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın (Bundan sonraki telaffuzlarda Zeynizâde olarak ifade edilecektir.) *Malumat-ı Medeniye (Vezâif-i Vataniye)*⁴ ve *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye*⁵ isimli eserleri, iptidaiye, rüştiye ve idadi mekteplerinde okutulmak üzere Meclis-i Mebusanda çıkan kanun ile Maarif Nezareti'nin eğitim programlarında yerini almıştır. Okullarda vatandaşlık ve ahlak eğitimi noktasında okutulan bu kitaplarından başka *Terbiye*⁶, *Tütünü Terk Etmenin Çaresi*⁷ ve *Hürriyet*⁸ isimli matbu formatta eserleri vardır. Yine *Terbiye* isimli eserin giriş kısmında *İlm- i İnsaniyât, İlm- i Hayat, İlm- i Ruh, Esîr ve Müessir ile Tulu- u Efkâr* isimli eserleri de telif ettiği bilinmektedir. Son olarak da *Divan-ı Hâzık Efendi*⁹ adında bir eser telif etmiştir. Şimdi eserleri içeriği hakkında bilgi verilecektir.

¹ Zeynizâde Mehmet Hâzık, **Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye**, Dersaadet, Kasbar Matbaası, 1328,3.(Bundan sonraki dipnotlarda müellifimizi kısaca Zeynizâde olarak ifade edeceğiz.)

² Bursalı Mehmet Tahir, **Ahlak Kitaplarımız**, Necm İstikbal Matbaası, İstanbul, 1325, 44.

³ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.

⁴ Zeynizade Mehmet Hazık, **Malûmât- ı Medeniye**, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1324.

⁵ Zeynizade Mehmet Hazık, **Malûmât- ı Medeniye ve Ahlakiye**, Dersaadet: Kasbar Matbaası, 1328.

⁶ Zeynizade Mehmet Hazık, **Terbiye**, Dersaadet: Matbaa- i Cihan, 1328.

⁷ Zeynizade Mehmet Hazık, **Tütünü Terk Etmenin Çaresi**, Dersaadet: Şirket- i Mürettibiye Matbaası, 1323.

⁸ Zeynizade Mehmet Hazık, **Hürriyet**, Dersaadet: Kader Matbaası, 1327.

⁹ Zeynizade Mehmet Hazık, **Divan-ı Hazık Efendi**, Dersaadet: Şirket- i Sahafiye Matbaası, 1318.

a) Malumat-ı Medeniye (Vezâif-i Vataniye): Hicri 1324/miladi 1906 tarihinde İkdâm Matbaası tarafından İstanbul'da basılmış olup 144 sayfadan müteşekkildir. Malumât-ı Medeniye'nin tarifi ile başlayan kitap sırasıyla; vazâif-i medeniyyenin tarif ve taksimi, aile ve aile ocağı, ebeveynin vazifesi, çocukların büyüklerine karşı vazifesi, ebeveyn ve çocukların hukukları, çocukların birbirlerine karşı olan vazifeleri, dostluk ve komşuluk vazifeleri, efendilerin hizmetçilerine karşı vazifeleri, hizmetçilerin vazifeleri, Vezâif-i dinîyyenin tarif ve taksimi, vatan nedir, millet nedir, devlet nedir, ittihat-i anasır – unsurları, milletin hukuku, hakimiyet-i millîye ve idare-i meşrûta, milletin vazifesi, devletin vazâifi, devletin hukuku, efrad-ı milletin Vezâif-i vatanperverliği, hürriyet ve hürriyet şahsiyeti, uhuvvet-i milliye- uhuvvet-i dinîye- uhuvvet-i insaniye, müsavat-ı kanuniye, Vezâif-i insaniyyenin tarif ve taksimi, insanlar ve insaniyet, Vezâif-i adalet, diğerlerinin hayatlarına riayet cinayet ve mesuliyeti, müdafaa-i nefis, diğerlerinin hürriyetine riayet, diğerlerinin mallarına riayet, diğerlerinin fikirlerine riayet, diğerlerinin namus, şeref ve haysiyetlerine riayet, diğerlerinin hissiyat ve tabiatlarına riayet, Vezâif-i şefkat, hemcinslerimizin hayat, fikir, his, namus ve haysiyetlerine karşı vazife-i şefkat, diğerlerinin hürriyet ve mallarına karşı vazife-i şefkat, vazife-i şefkat, adalet ve şefkat arasındaki münasebet, Vezâif-i resmîyyenin tarif ve taksimi, kanuna itaat, vergi, askerlik, teavün ve tenasürden ibarettir.

Bu eserinde vazife kavramı üzerinde durmaktadır. Bir eğitim-öğretim kitabı olmasından dolayı sistematik ve bütüncül şekilde basitlikten derinliğe doğru konular dizinlenmiştir. Çocukların, ebeveynlerin, dost ve komşuların, ailenin, toplumun, devlet ve milletin ne gibi vazifelerle ahlaklı bir toplum inşa edeceğini işlemiştir. Bununla birlikte dinin hangi vazifeleri emreylediği, devletin ahlaklı ve erdemli bir yönetim anlayışına haiz olması için ne gibi vazifelerin yapılması gerektiğini sistematik bir surette ele almıştır. Bu eserle ilgili literatür taramasında bir çalışmaya rastlanmamıştır.

b) Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye: Hicri 1328/miladi 1910 tarihinde Kasbar Matbaası tarafından İstanbul'da basılmış olup 64 sayfadır. İhtiva ettiği konular ise; aile, komşu, mahalle, köy, şehir, vatan, millet, dünya, insanlar ve insanlık, teşebbüs ve fedakârlık, milletlerin tarz-ı idareleri, inkılabımızın tarihçesi, meşrutiyetin bize

bahşettiği haklar, millet vekilleri ve usulü intihabat-seçim usulleri, devlet, hey ‘et -i kanuniye – meclis-i mebusan ve ayan, heyet-i icraiye – hükümet ve hey ‘et-i vükela, askerler ve askerlik, ordu, maarif-i umumiye, kanun ve bütçe, memalik-i Osmaniye’nin taksim ve idaresi, tebaanın vezaif ve hukuku ve vergilerdir.

Bu eserinde müellif, aile, toplum, vatan, millet, devlet, devletin yapısı, meşrutiyetin tarih ve zemini, devlet yönetim tarzları ve milletin vazifeleri olarak konuları bütüncül ve sistemli şekilde ele almıştır. Bu eseri de okullarda Maarif Nezareti tarafından ders programına dahil edilmiştir. Bu eserle ilgili literatür taramasında bir çalışmaya rastlanmamıştır.

c) Terbiye: Hicri 1323/miladi 1905 tarihinde Matbaa-i Cihan tarafından İstanbul’da basılmış olup 195 sayfadır. Terbiyenin tarif ve taksimi ile başlayan eser bu bölümde; beden terbiyesi, temizlik, yemek yeme kuralları, içme kuralları, giyinme kuralları, dinlenme kuralları, evlenme kuralları ve jimnastik, spor ve beden hareketlerinden ibarettir. Daha sonra zihin terbiyesi ve dil bölümü gelir. Akabinde ilimler tasnifi yaptığı, maddi ilimler, manevi ilimler ve hakiki ilimler bölümleri gelir. Vahdet ve kesret bölümünden sonra son kısım ahlak terbiyesi bölümü gelir. Ahlak terbiyesi bölümünde; itaat, ibret, tecrübe, müşahede, mütalaa, refakat ve vicdan kavramlarının üzerinde durmuştur.

Terbiye isimli eserde gayet açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Konuların işlenmesi sistematik, anlaşılır ve basitten karmaşığa doğru bir sıra ile tertip edilmiştir. Temel hedef olarak bir çocuğun kendisine lazım gelen her türlü ahlaki değeri öğrenmesidir. Bu eserle ilgili iki adet makale türünce çalışma yapılmıştır. Bu eserlerden ilki son bölüm olan ahlak terbiyesinin çeviri yazısı, ikincisi ise ilk bölüm terbiye-i fikriye, terbiye-i ahlakiye, terbiye-i bedeniye kısmının sadeleştirme yazısıdır.

1. Meydan, Hasan. "Zeynizade Mehmet Hazık'ın Terbiye İsimli Eserinin "Ahlak Terbiyesi" Bölümünün Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki." **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** (2014).
2. Özdemir, Saadettin. "Zeynizade Mehmet Hazık Efendi'nin "Terbiye (Terbiye-i Fikriye, Terbiye-i Ahlakiye, Terbiye-i Bedeniye) Adlı Eserinin Birinci

Bölümü." Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi (2007).

2. AHLAK İLMİ VE VAZİFE ANLAYIŞI

Ahlak terimi, Arapça’da “hulk” veya “el-hulku” kelimesinin çoğul formundan türemiştir. Bu kelimenin karşılıkları arasında karakter, mizaç ve tabiat bulunmaktadır. Felsefi bir bağlamda ele alındığında, ahlak hem bireyin iç dünyasını hem de dış dünyasının temsili olarak kabul edilir.¹⁰ Bu perspektiften bakıldığında, ahlak; bir bireyin pozitif veya negatif olarak değerlendirilmesine yol açan niteliklerin, karakteristiklerin ve bu özelliklerin yönlendirdiği isteğe dayalı davranışların bütünü olarak tanımlanabilir.

Ahlak, belirli bir yaşam perspektifinden ortaya çıkan eylem ve davranış normlarının yanı sıra, bireylerin yaşamlarını yönlendirdiği ve etik olarak referans aldığı prensiplerin ve kuralların geniş bir toplamını temsil eder.¹¹ Bu bağlamda, ahlak, bireyin karakterini, eylemlerini, bu eylemlerin değerlendirilmesini ve davranışsal normları kapsayan bir disiplindir. Zamanla, sosyokültürel bağlama göre evrilen davranışsal yaklaşımların aksine, ahlak genellikle sabit ve kesin davranış normlarına işaret eder.¹² Kısaca, ahlak, sosyal etkileşimleri düzenleyici bir normlar kümesi olarak tanımlanabilir.¹³

Ahlak felsefesi ise neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış olduğunu araştıran, insan hayatının gerçek amacının ne olması gerektiğini soruşturan, ahlaklı ve erdemli bir yaşamışın hangi unsurları içerdiğini inceleyen felsefe dalıdır.¹⁴

İslâm ahlak anlayışına göre “ahlak” ve “hulk” terimleri, ahlakçılar tarafından iki farklı anlamda kullanılmıştır. Büyük bir çoğunluğu oluşturan ilk grup, “ahlak”ı “hulk” bağlamında değerlendirir. Bu kavramsal çerçevede, “hulk” insanın her türlü durumunu, eylemini ve tutumunu belirleyen, aynı zamanda doğruyu ayırt edebilmesini sağlayan bir içsel güç olarak kabul edilir. Bu perspektife göre, “huy”, psikolojik bir

¹⁰ Mustafa Çağrı, Mehmet Aydın, “Ahlak”, **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 1; Hüsameddin Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak**, 1. Basım, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 1996, s. 53.

¹¹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 2. Basım, Ekin Yayınları, Ankara, 1997, s. 16.

¹² Recep Kılıç, **Ahlakın Dini Temeli**, 8. Basım, Kasım, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016, s. 2.

¹³ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, 1. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12.

¹⁴ Cengiz Çuhadar, Hakan Çoşar, “Ahlak ve Temel Ahlaki Kavramlar”, (Editörler: İsmail Erdoğan, Enver Demirpolat), **İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi**, Lisans Yayıncılık, İstanbul 2022.

sürecin doğal sonucudur ve bireyler bu içsel enerjiyi kendi özgün yöntemleriyle dışa vurur. Öte yandan, ikinci bir grup ahlakçı, “ahlak”ı doğasal ve içgüdüsel bir olgu olarak yorumlar. Bu yaklaşımda, “tabiat” doğuştan gelen ahlaki ilkelerin temsilcisi olarak görülür ve ahlaki sorumluluğun esasını oluşturur. “Huy” bu bağlamda, doğanın evrilen ve ilerleyen bir yansıması olarak kabul edilir.¹⁵ Zeynizâde Mehmet Hâzık ise ahlakı: Hayatımızda gerek kendi ve gerek hem cinslerimizin ef’âl ve harekâtının tayin ve tasvibi için lazım gelen esası bildiren bir ilimdir şeklinde tanımlar.¹⁶ Yani ahlak, bireysel ve toplumsal yaşantımızda kendi eylemlerimiz ile diğer bireylerin eylem ve davranışlarını belirlemekte ve değerlendirmekte kullanılan temel prensipleri tanımlayan bir bilim dalıdır.

Ahlakçılar arasında “vazife” kavramının tanımı konusunda çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı ahlakçılar, vazifeyi dini bir emir olarak değerlendirirken, diğerleri onu hayır ve ahlak kanunlarının yönlendirdiği eylem veya aklın belirlediği eylem olarak görürler. Vazife, şahsi ve sosyal hayatımızın düzenini idame etmek, saadet ve selamete ulaşmak için hem kendimize hem de başkalarına karşı yapmayı manen üzerimize aldığımız fiil ve durumlara denir.¹⁷

Ahlaki vazife, insanların etik değerlere uygun olarak davranma sorumluluğunu ifade eden bir kavramdır. Ahlaki vazife anlayışı, bireylerin toplum içindeki rollerini yerine getirirken, dürüstlük, adalet, empati ve sorumluluk gibi değerleri benimsemesini ve bu değerlere uygun şekilde hareket etmesini vurgular. Ahlaki vazife, toplumun düzenini ve bireyler arasındaki ilişkileri sağlamlaştıran temel bir ilkedir. Ahlaki vazife anlayışı, bireylerin vicdanlarını ve etik bilincini harekete geçirerek, toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmalarını sağlar. Ahlaki vazife, insanların dürüstlük, adalet ve empati gibi değerleri içselleştirmelerini ve bu değerlere dayalı olarak doğru ve etik davranışlar sergilemelerini teşvik eder. Bu sayede, toplumda güven, iş birliği ve dayanışma artar.¹⁸

¹⁵ İbn-i Miskeveyh, **Ahlaki Olgunlaştırma**, Çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, 1. Baskı, KTB Yayınları, Ankara, 1983, s. 36; H. Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 13.

¹⁶ Zeynizade Mehmet Hâzık, **Terbiye**, Dersaadet: Matbaa- i Cihan, 1328.s, 137.

¹⁷ Immanuel Kant, **Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi**, Çev. İoanna Kuçuradi, Ankara 2009, s. 22-26; I. Kant, *Etik Üzerine Dersler* 1, Çev. Oğuz Özgül, İstanbul 1994, s. 59-64; H. Erdem, a.g.e., s. 50-51.

¹⁸ Hüsamettin Erdem, “İslam Ahlakında Hak ve Vazife”, **İslâm Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, 136.

Vazife kelimesinin "ahlaki ödev" anlamında kullanımının geçmişi oldukça yenidir. Bu anlamdaki kullanımının yaygınlaşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Cumhuriyetin başlangıç yıllarında Batı'dan yapılan ahlakla alakalı eser çevirileri etkili olmuştur. Bu dönemde yazılan ahlak eserlerinde "ahlaki ödev" temasına büyük bir yer verilmiştir. Bu dönemin yazarları, ahlaki ödevin İslam'la ilişkilendirilebilecek yönlerini ele alırken, İslam ahlak anlayışını temel almakla birlikte batılı düşünce sistemlerine özellikle de Kant'ın ahlaki yaklaşımına başvurmuşlardır.¹⁹

Vazife ahlakı, Immanuel Kant'ın ahlaki düşüncelerinin merkezinde yer alır ve ahlakın neye dayandırılması gerektiği hakkındaki geleneksel yaklaşımlara bir tepki olarak geliştirilmiştir. Kant, bireylerin mutluluğunu ya da sonuçlarına dayandırılan teolojik ya da eudaimonist ahlak anlayışlarını reddeder. Onun ahlak anlayışında birey, özgür ve otonom bir varlıktır ve bu özgürlük, bireyin kendi etik kurallarını belirleme ve bu kurallara uyma yeteneğindedir. Kant'a göre, bir eylemin ahlaki değeri sonuçlarından ziyade niyetine dayanır. Yani bir eylem ne kadar olumlu sonuçlar doğurursa doğursun, eğer niyet kötüyse o eylem ahlaki değil olarak değerlendirilir. Bu, klasik ahlak teorileriyle keskin bir zıtlık oluşturmaktadır. İyi niyet kavramını daha derinlemesine ele alabilmek için Kant, "vazife" kavramına başvurur. Eğer bir eylemi sadece ve sadece ahlaki bir görev ya da vazife olarak kabul ediyorsak ve bu vazifeye uygun olarak hareket ediyorsak, o zaman bu eylemin ahlaki bir değeri vardır. Kant için vazife, bir eylemin ahlaki kanuna saygı temelinde zorunlu olarak gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda, ahlaki olanın temel belirleyicisi karşısındaki ahlaki kanundur. Kant için bu ahlaki kanun, rasyonel bir akıl tarafından belirlenen evrensel bir kanundur. Bu yüzden, ahlaki olan aynı zamanda rasyonel olan ya da akla uygun olandır.²⁰

Osmanlı ahlakçıları, ahlaki kanun ve normların mutlak olduğunu kabul ederken, bu kanunların kaynağı olarak dini referans alırlar, bu bakımdan Kant ile ayrışır. Kant bireyin özgürlüğünü ve ahlaki yasaları kendi aklından türetmesi gerektiğini savunurken, Osmanlı ahlakçıları ahlaki değerlerin temelini dinde bulurlar. Ancak, Osmanlı ahlakçıları arasında, vazife anlayışını ve ahlaki yasaları sosyal otoriteyle bağdaştıran bazıları, Fransız sosyologların etkisinde kalmışlardır. Bu ahlakçılar, sosyal

¹⁹ Mustafa Çağrırcı "Vazife", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 581, 582.

²⁰ Immanuel Kant, *Pratik Akılın Eleştirisi*, s. 89, 90; H. Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 51; Bedia Akarsu, *Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, 4. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 92.

yapı ve otoritenin, bireyin ahlaki değerlerini ve yükümlülüklerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını kabul etmişlerdir.²¹

Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın vazife anlayışında Kant etkisi açıkça ifade edilememektedir. Her ne kadar o dönemin ahlakçılarındaki Kant etkisi bariz bir şekilde bilinse de Zeynizâde'nin vazife anlayışının şekillenmesinde eğitim odaklı bir anlayış hakimdir. Müellifi, eserleri çerçevesinde kısıtlı bir bilgiyle tanıyoruz. Eserlerinden elde ettiğimiz bulgular bu etkiyi destekler nitelikte değildir. Yani özetle Zeynizâde Mehmet Hâzık, Osmanlı ahlakçıları içerisinde belirgin bir konumda bulunmaktadır. Ancak onun eserlerinde Kant'ın ahlak felsefesine dair belirgin izlere rastlamak mümkün değildir. Dönemin birçok ahlakçısı, Batı ahlak felsefesinin etkisi altında kalmış olabilir, ancak Zeynizâde'nin ahlaki düşüncelerinin oluşumunda eğitim ve öğretim temelli bir yaklaşımın öne çıktığını görmekteyiz. Bu, onun ahlak anlayışını şekillendiren başlıca etkenlerden biridir. Eserlerinde, bireysel ve toplumsal ahlakın gelişimine dair eğitim odaklı bir perspektif benimsediğini görmekteyiz. Dolayısıyla, onun vazife anlayışını Kant'ın ahlak felsefesiyle ilişkilendirmek yerine, Osmanlı toplumsal yapısı ve eğitim anlayışıyla ele almak daha yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Vazife ahlakı, toplumsal düzenin temel taşlarından biridir ve kişilerin dürüstlük, sadakat, çalışma ahlakı ve sorumluluk gibi değerlere bağlı kalarak görevlerini yerine getirmelerini vurgular.

Vazife ahlakı hem bireylerin hem de toplumun başarılı olabilmesi için gereklidir. Bir bireyin vazife ahlakına sahip olması, toplumun refaha ulaşmasını sağlar. Özel veya kurumsal düzeyde ise vazife ahlakı, çalışanların sadakat ve sorumluluk duygusuyla şirket ya da devlet değerlerine bağlı kalmalarını teşvik eder. Bu da şirketin ya da devletin itibarını yükseltir, iş birliğini güçlendirir ve sürdürülebilir başarıyı destekler.

Vazife ahlakı, sadece iş dünyasında değil, her alanda önemli bir rol oynar. Kamu hizmeti sunan kişiler için vazife ahlakı, topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmelerini ve tarafsızlık ilkesine bağlı kalmalarını gerektirir. Sağlık çalışanları için

²¹ Mustafa Çağrııcı "Vazife", **DİA**, s. 582.

vazife ahlakı, hasta haklarına saygı göstermeyi, dürüstlüğü ve gizliliği korumayı içerir. Eğitimciler, araştırmacılar, avukatlar ve daha birçok meslek grubu, vazife ahlakı ilkelerini benimseyerek topluma hizmet etmeyi amaçlar.

Vazife ahlakı, sadece bireylerin işlerini doğru bir şekilde yapmasını sağlamaz, aynı zamanda toplumun genel refahını ve adaleti de güçlendirir. Toplumda vazife ahlakının yaygınlaşması, dürüstlük, adalet, şeffaflık ve eşitlik gibi değerlerin yerleşmesine katkıda bulunur. Bu da daha adil ve güvenilir bir toplumun oluşmasını sağlar.

Vazife ahlakı, sadece bireylerin görevlerini yerine getirmesiyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda insan ilişkilerini ve toplumsal yapıyı da etkiler. İş yerlerinde vazife ahlakına sahip çalışanlar, güven ortamını oluşturur ve iş birliğini destekler. Takım çalışmalarında başarının sağlanması için vazife ahlakının önemi büyüktür. Birlikte çalışan bireylerin birbirlerine destek olmaları, sorumluluklarını yerine getirmeleri ve etik değerlere bağlı kalmaları, verimliliği artırır ve iş ortamını olumlu yönde etkiler.²²

Vazife ahlakını benimseyen kurumlar, sürdürülebilirlik, çevresel duyarlılık ve sosyal sorumluluk gibi konularda öncü rol oynarlar, toplumsal kalkınmaya katkı sağlarlar.

Günümüzde vazife ahlakı, daha da önem kazanmıştır. Hızlı teknolojik ilerlemeler, küreselleşme ve karmaşık ekonomik yapılar, etik değerlere ve sorumluluk duygusuna olan ihtiyacı artırmaktadır. Toplumsal değerlerin sorgulandığı, rekabetin yoğun olduğu ve güvenin zedelendiği bir dünyada, vazife ahlakı bireyin, toplumun ve devletin dürüstlük, adalet, şeffaflık ve sorumluluk ilkelerine bağlı kalmalarını sağlar. Bu sayede, güvenin yeniden inşa edilmesi, toplumsal ilişkilerin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir bir geleceğin oluşturulması mümkün olur.

Vazife ahlakı, iş hayatında, kamu hizmetlerinde, eğitimde ve daha birçok alanda önemli bir rol oynayan bir ilkedir. Bireyin ve devletin görevlerini etik değerlere uygun bir şekilde yerine getirmeleri, toplumun refahını ve adaletini güçlendirir. Vazife

²² Mustafa Çağrı, "Vazife" maddesi, **DİA**, Cilt: 2, 2.

ahlakı, dürüstlük, sorumluluk, sadakat ve iş birliği gibi değerleri vurgulayarak insanların daha iyi bir gelecek inşa etmelerine katkıda bulunur.

Zeynizâde'nin *Malumat-ı Medeniye* adlı eseri, toplumun ve devletin gelişimi için vazifelerin önemini vurgulayan değerli bir kaynaktır.²³ Zeynizâde, eserinde bireyin, toplumun ve devletin refahına ulaşabilmesi için önemli vazifeler üstlenmesi gerektiğini dile getirir. Ona göre, bireylerin vazifesi, toplumsal düzen içinde sorumluluklarını yerine getirmek ve etik değerlere uygun bir şekilde hareket etmektir. Bireylerin dürüstlük, çalışkanlık, adalet, sabır gibi erdemleri benimsemesi, toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlar.²⁴

Zeynizâde, toplumun vazifeleri konusunda da önemli görüşler ortaya koyar. Toplumun vazifesi, dayanışma, yardımlaşma ve adil bir paylaşım içinde birlikte yaşamaktır. Toplum üyelerinin birbirlerine karşı sorumluluk duymaları ve birlikte hareket etmeleri, toplumsal huzurun ve refahın temelini oluşturur. Aynı zamanda, eğitim ve kültür gibi unsurların toplumun gelişimine katkı sağladığını vurgular.²⁵

Devletin vazifeleri ise müellifin eserinde önemli bir yer tutar. Devletin, adaleti sağlamak, kamu düzenini korumak, eğitim ve kültür alanlarında ilerlemeyi desteklemek gibi sorumlulukları bulunur. Müellife göre, devletin görevi, bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, refahlarını artırmak ve adaletli bir yönetim sergilemektir. Bu şekilde, devletin ve toplumun uyum içinde çalışması, genel refahın sağlanmasına yardımcı olur.²⁶

Zeynizâde'nin *Malumat-ı Medeniye* eseri, vazife anlayışının ahlaki bir öge olarak topluma yansımaları ele almıştır. Eserinde ortaya koyduğu düşünceler iptidaiye ve rüştiye mekteplerinde ders olarak verilmiştir. Vazifelerin yerine getirilmesiyle bireylerin, toplumun ve devletin erdemli bir yapıya ulaşacağını ifade eder.²⁷

²³ Zeynizade Mehmet Hazık, **Malûmât- ı Medeniye**, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1324.

²⁴ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.3

²⁵ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.5

²⁶ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.59

²⁷ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye...*, s.3

İnsanların bireysel olarak üstlendikleri vazifeleri yerine getirmeleri ve toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri, daha adil, güçlü ve refah bir toplumun oluşmasına katkı sağlar. Zeynizâde, *Malumat-ı Medeniye / Vazaif-i Vataniye* ismiyle telif ettiği kitabında vazifenin bireyde ve toplumda önemi ve karşılığına binaen açıklamalar yapar. Birey, aile, toplum ve devlet ile alakalı vazifelerle ilgili değerlendirme yapar. Vazife bölümünü bizde müellifin kitabında ele aldığı sırayla incelenecektir.

Vezâif-i medeniye'nin tarif ve taksiminde, toplumda yaşayan bireylerin ailelerine, vatanlarına, milletlerine ve hükümetlerine karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları görevlerin anlatıldığı bir tanımlama ve taksim bölümünden oluşmaktadır. Toplumun temel birimi olarak aileyi vurgulayarak başlar. İnsanlar öncelikle aile içinde büyür, temel eğitimlerini alır ve her bireyin bir ailesi olduğu belirtilir. Ardından şehirlerin, memleketlerin ve ülkelerin birçok aileden oluştuğu ifade edilir. Vatan ise bir milletin hâkim olduğu bölgelerin birleşmesiyle oluşur. Aynı dil ve kurallara tabi olan birçok insanın millet adı altında birleştiği ve hissiyatı milliye sahip oldukları vurgulanır. Bu milletlerin yaşadığı toprakların da vatanları olduğu ifade edilir. Buna ek olarak, dünyanın farklı kıtalarında bulunan farklı milletlerin kendi vatanlarını sevdiği ve dilleri, adetleri, tabiatları ve kanunlarıyla birlikte var olduğunu belirtilir. Vatanın dünyanın bir parçası, milletin ise dünyada bulunan insanların bir parçası olduğu açıklanır. Bu nedenle dünya genelinde insanlık adına sorumluluklarımız olduğu ve insanların umumi bir millet olduğu ifade edilir. Aynı şekilde, aileye ve vatanımıza olan görevlerimizin yanı sıra genel olarak insanlara ve insaniyetin gerekliliklerine karşı da sorumluluklarımız olduğu belirtilir.²⁸

Milletin ve bireylerin çıkarlarını sağlamak için hükümete karşı bazı görevlerimiz olduğu ifade edilir. Bu görevlere vergi vermek, askerlik yapmak ve kanuna uymak gibi resmi görevler denir. Eğer toplum içindeki resmi görevlerimizi doğru şekilde yerine getirmezsek hem milletimizin hem de hükümetimizin zarar göreceği ve bundan etkileneceğimiz belirtilir.²⁹

²⁸ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.5

²⁹ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.51

Vezâif-i medeniye yani medeni görevlerin önemine vurgu yapılır. Bu medeni görevler diğer tüm görevlerden daha önemli ve daha zorunludur. Her insanın bu medeni görevlerini doğru şekilde yerine getirmekle yükümlü olduğu ve aksi halde dünya, dünya ve vicdan açısından büyük sorumluluklarla karşı karşıya kalınacağı ifade edilir.

Vezâif-i medeniye dört kısma ayrılır: Aileye karşı görevler, vatan veya millî görevler, insanlık görevleri ve resmi görevler. Bu ayrımlarla insanların hangi alanlarda sorumlulukları olduğu açıklanır.³⁰

Genel olarak vezaif-i medeniye kavramını tanımlayarak toplum içindeki görev ve sorumlulukların önemine vurgu yapılmaktadır. Aile, vatan, millet ve hükümete karşı yerine getirilmesi gereken görevlerin yanı sıra genel insani sorumluluklar da belirtilmektedir. Toplum içindeki fertlerin sosyal sorumluluklarını anlamalarına ve yerine getirmelerine katkıda bulunmak durumunda olduğu belirtilmiştir.³¹

Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, ahlaki vazife anlayışı ve vazife ahlakı, insanların etik değerlere uygun davranma sorumluluğunu ifade eden temel kavramlardır. Bu kavramlar, bireylerin toplum içindeki rollerini yerine getirirken dürüstlük, adalet, empati ve sorumluluk gibi değerleri benimsemelerini ve bu değerlere uygun şekilde hareket etmelerini teşvik eder. Ahlakî vazife, toplumun düzenini ve bireyler arasındaki ilişkileri sağlamlaştıran bir ilkedir ve insanların vicdanlarını ve etik bilincini harekete geçirerek, toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmalarını sağlar.

Vazife ahlakı hem bireylerin hem de toplumun başarılı olabilmesi için gereklidir. Bireylerin vazife ahlakına sahip olması, toplumun refaha ulaşmasını destekler. Özel veya kurumsal düzeyde vazife ahlakı, çalışanların sadakat ve sorumluluk duygusuyla şirket ya da devlet değerlerine bağlı kalmalarını teşvik eder. Bu da şirketin veya devletin itibarını yükseltir, iş birliğini güçlendirir ve sürdürülebilir başarıyı destekler.

Vazife ahlakı, sadece iş dünyasında değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinde, eğitimde ve daha birçok alanda da kritik bir rol oynar. Kamu hizmeti sunan kişiler için vazife

³⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.7

³¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.6

ahlakı, topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmelerini ve tarafsızlık ilkesine bağlı kalmalarını gerektirir. Sağlık çalışanları için vazife ahlakı, hasta haklarına saygı göstermeyi, dürüstlüğü ve gizliliği korumayı içerir. Eğitimciler, araştırmacılar, avukatlar ve daha birçok meslek grubu, vazife ahlakı ilkelerini benimseyerek topluma hizmet etmeyi amaçlar. İş yerlerinde vazife ahlakına sahip çalışanlar, güven ortamını oluşturur ve iş birliğini destekler. Takım çalışmalarında başarının sağlanması için vazife ahlakının önemi büyüktür. Birlikte çalışan bireylerin birbirlerine destek olmaları, sorumluluklarını yerine getirmeleri ve etik değerlere bağlı kalmaları, verimliliği artırır ve iş ortamını olumlu yönde etkiler.

Zeynizâde'nin vazife anlayışı, bireyden topluma ve hatta devlete kadar ahlaki yetkinliğe sahip bir medeniyet oluşturmanın kilit noktasını oluşturur. Toplumsal değişimler, teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme gibi faktörler, ahlaki değerlere ve sorumluluk duygusuna olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Bu nedenle, bireylerin ve kurumların vazife ahlakını benimsemesi ve etik değerlere bağlı kalması, daha adil, güvenilir ve sürdürülebilir bir dünya inşa etmemize katkı sağlayacaktır. Zeynizâde'nin öğretileri, insanların daha iyi bir gelecek inşa etmelerine yardımcı olacak evrensel değerler sunmaktadır.

Zeynizâde'ye göre, bireylerin vazifesi, toplumsal düzen içinde sorumluluklarını yerine getirmek ve etik değerlere uygun bir şekilde hareket etmektir. Bireylerin dürüstlük, çalışkanlık, adalet, sabır gibi erdemleri benimsemesi, toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlar. Aynı zamanda, Zeynizâde, toplumun vazifeleri konusunda da önemli görüşler ortaya koyar. Toplumun vazifesi, dayanışma, yardımlaşma ve adil bir paylaşım içinde birlikte yaşamaktır. Toplum üyelerinin birbirlerine karşı sorumluluk duymaları ve birlikte hareket etmeleri, toplumsal huzurun ve refahın temelini oluşturur.³²

Devletin vazifeleri ise Zeynizâde'nin eserinde büyük bir yekûn oluşturur. Devletin, adaleti sağlamak, kamu düzenini korumak, eğitim ve kültür alanlarında ilerlemeyi desteklemek gibi sorumlulukları bulunur. Zeynizâde'ye göre, devletin görevi, bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, refahlarını artırmak ve adaletli bir

³² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.51

yönetim sergilemektir. Bu şekilde, devletin ve toplumun uyum içinde çalışması, genel refahın sağlanmasına yardımcı olur.³³

Zeynizâde'nin vazife anlayışı, bireylerin, toplumun ve devletin refahına ulaşılmasında kritik bir rol oynadığını vurgular. Bireylerin ve toplumun vazifelerini yerine getirmesi, daha adil, güçlü ve refah bir toplumun oluşmasına katkı sağlar. Zeynizâde'nin eseri, vazifelerin yerine getirilmesinin toplumun gelişimi için önemli olduğunu Zeynizâde'nin perspektifinden açıkça göstermektedir. Bu düşünceler günümüzde de evrensel değerler olarak dikkate alınmalıdır.

Zeynizâde'nin vazife anlayışını, toplumsal refahın ve devletin istikrarının temelini oluşturan bireysel sorumluluklar üzerine kurulu olduğunu görmekteyiz. Bu, bireyin toplumla olan ilişkisini, bireyin kendi içindeki değerlerle ve ahlaki yükümlülüklerle değil, aynı zamanda toplumun bütünü için neyin en iyi olduğunu düşünerek şekillendirdiği bir anlayıştır. Zeynizâde, bireysel eylemlerin toplumsal sonuçlara nasıl dönüştüğünü ve her bireyin toplumu etkileyebilecek potansiyele sahip olduğunu belirtir.

Sonuç olarak, Zeynizâde'nin vazife anlayışı, bireysel eylemlerin toplumsal sonuçlara nasıl dönüştüğünü ve bu sonuçların toplumun bütünü için ne anlama geldiğini vurgulayarak, günümüzde de dikkate alınması gereken evrensel değerleri içermektedir.

2.1 Ailedeki Vazifeler

Zeynizâde'ye göre, ebeveynlerin çocuklarıyla ilgilenme, terbiye etme ve yönlendirme gibi temel vazifeleri vardır. Ebeveynlerin çocuklarını besleme, giydirmeye, barındırmaya, takip etmeye, hastalandıklarında bakmaya, eğitimlerine ve terbiyelerine katkıda bulunmaya mecbur olduklarını belirtir. Aynı zamanda, çocuklarına uygun bir şekilde eğitim verme, hatalarını düzeltme, yeteneklerini geliştirme, iyi bir itibar

³³ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.56

kazandırma, nasihatlerde bulunma ve iyi örnekler sunma görevleri de vurgulanmaktadır.³⁴

Zeynizâde'ye göre ebeveynler, çocuklarını sevgiyle yetiştirirken ahlaklarını bozmayacak bir şekilde sevmeli ve birden fazla çocuğa sahip olanlar, hepsini eşit şekilde sevmeye gayret etmelidir. Aynı zamanda çocukların doğal yeteneklerini dikkatlice değerlendirerek onları uygun bir meslek sahibi yapmaya çalışmalıdırlar. Anne ve babanın çocukların büyütülmesi ve terbiye edilmesi konusunda birlikte çalışmaları gerektiğini ifade eder. Eğer biri hayatını kaybederse, diğerinin her ikisi için de olan sorumlulukları yerine getirmemesi gerektiği vurgulanır.³⁵

Ebeveynler, çocuklarına güzel muamelelerde bulunmalı, iyi nasihatler vermelidir. Aynı zamanda fedakârlık yaparak, çocuklarının en küçük hatalarına bile hoşgörüyle yaklaşmalı ve onları kötü alışkanlıklardan uzak tutmaya çalışmalıdırlar. Zeynizâde, çocukların ebeveynlerine itaat etmeyi ve onların nasihatlerini dinlemeyi küçük yaşlardan itibaren öğrenmeleri gerektiğini vurgular. Ebeveynlerin çocuklarıyla ilişkilerinde adaleti gözetmeleri ve çocukların haklarını korumaları da vurgulanır. Ebeveynlerin çocuklarını güzel ahlaka yönlendirerek, bilgi ve becerilerini geliştirerek hem kendilerine hem de topluma faydalı bireyler yetiştirmeleri gerektiğini ifade eder. Ebeveynlerin çocuklarına destek olması ve onları işlerini başarmada kendi deneyimleri ve servetleriyle aktif olarak desteklemeleri gerektiği belirtilir.³⁶

Zeynizâde'ye göre ebeveynlerin çocuklarının terbiye etmesi, eğitimi ve yönlendirilmesi konusundaki sorumluluklarını vurgulayan önemli bir husustur. Ebeveynlerin çocuklarına sevgiyle yaklaşması, onların iyi bir şekilde yetişmeleri için çaba göstermeleri ve onlara rehberlik etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.³⁷

Çocukların, ebeveynlerine karşı olan görevlerini de ele almaktadır. Zeynizâde, ebeveynlerin çocuklarına sevgiyle yaklaşması gerektiğini, hayat deneyimleri ve bilgileri sayesinde çocuklarına en uygun nasihatleri vermeleri gerektiğini

³⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.8

³⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.8

³⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.8

³⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.13

belirtmektedir. Ebeveynlerin, çocuklarının bilmedikleri görevlerini öğretmekle yükümlü oldukları vurgulamaktadır. Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren ebeveynlerine yardımcı olmalı ve yaşlandıklarında da aynı sevgi ve yardımı geri vermeleri gerekmektedir. Yaşlanan ebeveynlerin son günlerinin mutlu geçmesi için çocukların büyük sorumlulukları olduğu ifade edilmektedir. Ailedeki huzur ve idarenin sağlanması da çocukların görevleri arasındadır.³⁸

Zeynizâde, çocukların birbirlerine karşı olan vazifesi olarak biraderler ve hemşireler arasındaki ilişkiyi ve birlikte büyüme deneyimlerini ele almaktadır. Müellif, bu kardeşlerin aynı ailede yetiştirildiğini, birlikte yaşadıklarını ve birbirleriyle sıkı bir bağa sahip olduklarını vurgulamaktadır. Onlar aynı evde oturmakta, birlikte oynamakta, büyümekte ve sürekli iletişim halinde olmaktadır. Ayrıca Zeynizâde, bu kardeşlerin birbirlerini ve ebeveynlerini sevdiklerini, duygusal bağlarının gün geçtikçe güçlendiğini ifade etmektedir. Kardeşler arasındaki bu sevgi, birbirlerine yardım etmelerine ve sevinç ve üzüntüleri paylaşmalarına olanak sağlamaktadır. Bu makalede vurgulanan nokta, biraderlerin ve hemşirelerin birbirlerini sevmelerinin bir nevi mutluluk görevi olduğudur.³⁹

Zeynizâde'ye göre ebeveynlerin ölümü durumunda, kardeşlerin birbirlerinin yerine geçmeleri ve aldıkları terbiyeyi yetim kardeşlerine aktarmaları gerekmektedir. Benzer şekilde, küçüklerin büyüklerine karşı sevgi, itaat ve saygı göstermeleri ve bunun karşılığında büyüklerin de sadakat, koruma ve terbiye sunmaları gerektiği ifade edilmektedir. Biraderlerin, hemşirelere karşı lütufkâr ve uslu olmaları gerektiği vurgulanmakta ve her konuda onları korumaları ve keyifli sohbetlerle vakit geçirmeleri gerektiği belirtilmektedir.⁴⁰

Zeynizâde, çocuklar arasındaki bağın, aile evini terk ettikten sonra da devam etmesi gerektiği vurgulamakta ve belirli zamanlarda bir araya gelinerek, başarılı olanların zorluk çekenlere yardım etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu şekilde, aile üyeleri arasında mutluluk paylaşılabilir, felaketlerle karşılaşanlar teselli bulabilir ve çocuklar da birbirlerini sevmeyi ve yardımlaşmayı öğrenebilirler. Zeynizâde tarafından ele

³⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.17

³⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.23

⁴⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.23

alınan konular, aile içi ilişkilerin önemini ve kardeşler arasındaki bağların güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴¹

Zeynizâde dostluk ve komşuluk ilişkileri noktasında vazife kavramını ele almaktadır. Müellif iyi bir dostun insanın mutluluğuna katkı sağladığını ve sıkıntılarında yanlarında durduğunu vurgulamaktadır. İyi bir dost, insanın kusurlarını uyarmakta, ihtiyaçları zamanında yardımcı olmakta ve herkesin terk ettiği durumlarda bile sadık bir şekilde yanlarında kalmaktadır. Öte yandan, kötü ahlaklı biriyle dostluk kurmanın, onun etkisiyle kişi ve çocuklarının kötülük yapmasına neden olabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, dostlukları seçerken dikkatli olunması gerektiği ve sadece ahlaklı, namuslu, iffetli, faziletli, bilgili, düşünen ve terbiyeli insanlara dostluk ismi verilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴²

Zeynizâde, dostluk ve arkadaşlık kavramının üzerinde durmaktadır. Bir dost seçildiğinde, onu korumak, ona karşı saygılı olmak ve mümkün olduğunca dostlarımızın yardımına koşmak gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, dostlarımıza samimi bir şekilde sevgimizi göstermeli, hatalarını uygun bir şekilde uyararak ve onları düşecekleri tehlikelerden kurtarmaya çalışarak ilişkimizi sürdürmeliyiz. Bu şekilde, ahlaki değerleri ve duyguları birbirine uyumlu olan namuslu bir kişiyi dost edinmeliyiz. Onunla kardeş gibi yaşayarak, kişisel gelişimimizi ve kendimizi tamamlamamız gerektiği belirtilmektedir.⁴³

Zeynizâde'ye göre insanlar genellikle birbirleriyle benzer ahlak ve hedeflere sahip olanlarla dostluk kurarlar. Bu nedenle, insanın kendisine maddi ve manevi fayda sağlayacak kişilerle dost olması gerektiği ve zarar verecek kişilerden uzak durması gerektiği ifade edilmektedir. Daima akranlarıyla ve benzerleriyle ilişki kurmamız gerektiği vurgulanmaktadır. Fena, kötü arkadaşlardan ve zararlı toplumlardan kaçınmak kadar, dostlarımızı seçerken ve meclislerimize katılırken dikkatli olmamız gerektiği belirtilmektedir. Komşularımızla da iyi ilişkiler içinde olmamız gerektiği ifade edilmektedir. Komşunun komşuya hakkı olduğu ve komşularımızın ihtiyaçlarını karşılamak ve yardım etmekle yükümlü olduğumuz vurgulanmaktadır. Bu şekilde,

⁴¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.23

⁴² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.28

⁴³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.28

komşularımızın ihtiyaçları karşılandığında, onların da sırası geldiğinde bizim ihtiyaçlarımızı karşılayacağı ifade edilmektedir. Özellikle maddi durumu iyi olan kişilerin, muhtaç komşularına sürekli yardım etmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Dostluk ve komşuluk ilişkilerinin önemi ve sorumlulukları vurgulanmaktadır. İyi bir dost seçme, dostluk ilişkilerini sürdürme ve komşularımıza yardım etme gibi konular ele alınarak, insanların birbirleriyle sağlıklı ve destekleyici ilişkiler kurmasının önemi vurgulanmaktadır.⁴⁴

Efendilerin hizmetçilere karşı vazifeleri ise Zeynizâde, hizmetçilerin evdeki işlerle ilgilendiklerini ve anne-babanın yerine geçerek çocuklara bakımını sağladığını ifade etmektedir. Ancak hizmetçilerin akıllı ve namuslu olmaları halinde, aile saadetine ve çocukların terbiyesine yardımcı olabileceklerini ifade etmektedir. Aksi halde, hizmetçilerin aile düzeninin bozulmasına neden olabileceğini ve çocuklara kötü örnekler verebileceklerini vurgulamaktadır. Bu nedenle, ailelerin iyi ve akıllı hizmetçilere sahip olmalarının önemli olduğunu ve bu hizmetçileri iyi seçmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁴⁵

Zeynizâde'ye göre hizmetçilerin iyi bir şekilde yetiştirilmesi, ahlaklarının doğru bir şekilde şekillendirilmesi ve sürekli olarak gözetlenmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Aile reisinin, hizmetçilerin işlerini düzgün bir şekilde yerine getirip getirmediğini denetlemesi gerektiği ve aynı şekilde işçilere de nezaret etmesi gerektiği belirtilmektedir. Hizmetçilerin ahlak, vasıf ve çocuklara olan yaklaşım şekillerinin dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Namuslu, temiz, gayretli ve ahlaklı hizmetçilere ufak hataları affetme ve göz ardı etme yoluna gidilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Uzun bir süre boyunca fena hareketlerden uzak duran hizmetçilere güven duyulması gerektiği ve onlara aile fertleri gibi muamele edilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁶

Ayrıca insanların zenginlik açısından eşit olmasa da hukuki açıdan eşit oldukları ve hizmetçilere insanca muamele etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Hizmetçilerin

⁴⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.28

⁴⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.32

⁴⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.32

efendilerine saygıyla hizmet etmeleri ve görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri durumunda sevgi ve övgüye layık oldukları ve ailenin bir parçası haline geldikleri ifade edilmektedir.⁴⁷

Zeynizâde, efendilerin yani ev sahiplerinin hizmetçilere karşı sorumlulukları ve hizmetçilerin vazifeleri üzerinde durmaktadır. Müellif, iyi bir ilişki ve etkileşim için hizmetçilerin doğru seçilmesi, iyi yetiştirilmesi ve adil bir şekilde muamele edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, hizmetçilerin evin bir parçası olarak kabul edilmesi ve onlara saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸

Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, aile içindeki vazifeler, ebeveynlerin çocuklarına olan sorumluluklarını ve görevlerini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, ailenin temel birimi olan ebeveynlerin çocuklarını besleme, giydirmeye, barındırma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra, onların eğitime ve terbiyelerine de katkıda bulunmaları gerekmektedir. Ebeveynler, çocuklarını sevgiyle yetiştirirken ahlaki değerleri korumaya ve onlara iyi örnekler sunmaya dikkat etmelidirler. Zeynizâde'ye göre ailede eşler arasındaki iş birliği ve sorumluluk paylaşımı da büyük önem taşır. Ebeveynlerin birlikte çalışarak çocuklarının iyi bir şekilde büyümesine ve terbiye edilmesine katkı sağlamaları, aile içi dengeyi korumaları gerekmektedir. Zeynizâde'ye göre, eğer bir ebeveyn hayatını kaybederse, diğerinin hem kendi hem de çocuklarının sorumluluklarını yerine getirmesi gereklidir.⁴⁹

Aynı zamanda, ebeveynlerin çocuklarına güzel muamelede bulunmaları, onları kötü alışkanlıklardan uzak tutma çabası içinde olmaları ve adaleti gözetmeleri önemlidir. Ebeveynlerin çocuklarını iyi bir ahlaki temel üzerine inşa ederek, bilgi ve becerilerini geliştirerek toplum için faydalı bireyler olarak yetiştirmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, ailedeki vazifeler, ebeveynlerin çocuklarının sağlıklı büyümesine, eğitime ve terbiyesine katkıda bulunmalarını vurgulayan önemli bir kavramdır. Ebeveynlerin sevgi, öğretim, rehberlik ve adalet gibi değerleri çocuklarına aktarmaları, aile içi ilişkilerin sağlıklı ve dengeli olmasına katkı sağlar. Bu şekilde,

⁴⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.32

⁴⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.33

⁴⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.33

çocuklar hem bireysel olarak hem de toplumsal olarak daha iyi birer birey olarak yetişebilirler.

Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, çocukların aile içindeki görevleri, ebeveynlerine karşı olan sorumluluklarını ve birbirlerine karşı olan vazifelerini yerine getirmek, ailede huzurun ve düzenin sağlanmasına katkıda bulunmakla ilgilidir. Ebeveynlerin çocuklarına sevgiyle yaklaşması, onları iyi bir şekilde yetiştirmek ve terbiye etmek, ailenin temel bir işlevidir. Aynı şekilde, çocukların birbirlerine sevgi, saygı ve yardım göstermeleri, aile içindeki ilişkilerin güçlenmesine ve mutluluğun artmasına katkı sağlar.⁵⁰

Ebeveynlerin yaşlandığı dönemlerde çocukların onlara destek olması ve mutlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olması, ailenin dayanışma ve sevgi bağlarının bir yansımasıdır. Kardeşler arasındaki ilişkilerin sevgi, saygı ve yardımlaşma temelinde kurulması, aile bağlarının sıkı ve sağlam olmasını sağlar. Bu nedenle, çocukların birbirlerini sevmeleri ve desteklemeleri, aile içi mutluluğun ve huzurun teminatıdır.⁵¹

Zeynizâde'nin öğrettiği gibi, aile içi ilişkilerde sevgi, saygı, yardımlaşma ve birbirine karşı olan görevlerin yerine getirilmesi, ailenin sağlıklı bir şekilde işlemlerini ve üyelerinin mutlu olmasını sağlar. Bu değerler, ailenin temel taşlarıdır ve toplumun da bu temel değerlere önem vermesi, daha sağlam ve birbirine destek olan toplumlar inşa etmemize yardımcı olur.

Zeynizâde'nin dostluk ve komşuluk ilişkileri üzerine dile getirdiği vazifeler, insanlar arasındaki bu önemli ilişkilerin değerini ve sorumluluklarını vurgulamaktadır. Dostluğun insanın mutluluğuna katkı sağlayan bir unsur olduğunu anlatırken, iyi bir dostun insanın hayatında nasıl önemli bir rol oynadığını açıklar. Aynı şekilde, kötü ahlaklı dostlukların zararlarına dikkat çeker ve dost seçerken dikkatli olunması gerektiğini ifade eder.⁵²

⁵⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.19

⁵¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.19

⁵² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.29

Ayrıca, dostlukların sadece keyifli zamanlar paylaşmakla sınırlı olmadığını, iyi bir dostun insanı uyarması, destek olması ve hayatta karşılaşılan güçlüklerde yanında durması gerektiğini belirtir. İyi dostlukların insanın ahlaki değerlerini yükselttiğini, kişisel gelişimine katkı sağladığını ve kendini tamamlamada yardımcı olduğunu ifade eder.

Komşuluk ilişkilerini ele alırken, komşulara olan sorumlulukları ve komşuluk ilişkilerinin toplumsal dayanışma açısından ne kadar önemli olduğunu vurgular. Komşuların ihtiyaçlarını karşılamak, yardımcı olmak ve onlara saygılı olmak gerektiğini belirtir. Bu sayede, insanlar arasında güçlü ve dayanışma içinde bir toplum oluşturulabileceğini ifade eder. Zeynizâde'nin dostluk ve komşuluk ilişkileri konusundaki vazifeleri, insanların birbirleriyle daha sağlıklı, destekleyici ve dayanışma içinde ilişkiler kurmalarına yardımcı olur. İnsanlar, bu vazifeleri yerine getirerek hem kendi mutluluklarını artırabilirler hem de toplumsal huzuru ve dayanışmayı güçlendirebilirler.⁵³

Zeynizâde'nin düşünceleri doğrultusunda, aile düzeni ve çocukların terbiyesi açısından hizmetçilerin önemini vurgulamıştır. İyi seçilmiş, akıllı ve namuslu hizmetçilerin aile saadetine ve çocukların terbiyesine olumlu katkılar sağlayabileceğini vurgulamıştır. Ancak, aile düzenini bozabilecek veya çocuklara kötü örnek olabilecek hizmetçilerin riskini de belirtmiştir.⁵⁴

Zeynizâde, ailelerin hizmetçi seçiminde titiz davranmalarını ve akıllı, namuslu hizmetçileri tercih etmelerini önermektedir. Ayrıca, hizmetçilerin ahlaki değerlerinin doğru şekilde şekillendirilmesi ve sürekli denetlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hizmetçilerin işlerinin düzgün bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini aile reisinin denetlemesi ve işçilere nezaret etmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu denetimlerin hizmetçilerin ahlaki değerlerini ve vasıflarını geliştirmelerine yardımcı olacağına inanmaktadır.⁵⁵

⁵³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.29

⁵⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.34

⁵⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.34

Aynı zamanda Zeynizâde, efendilerin hizmetçilere insanca muamele etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Zenginlik açısından eşit olmasalar da hukuki açıdan eşit olduklarını belirtmektedir. Bu nedenle hizmetçilere saygıyla yaklaşılmalı, görevlerini yerine getirmeleri durumunda sevgi ve övgüye layık olduklarına inanmaktadır.⁵⁶ Aile içi ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi ve aile saadetine korunması için hizmetçilerin seçimi, eğitimi ve muamelesi büyük önem taşımaktadır. Bu düşünceler, insanların birbirlerine karşı sorumluluklarını ve insanca muamele ilkesini vurgulamaktadır.

Zeynizâde'nin yaklaşımı, toplumun temel yapı taşı olan ailede bireyler arasındaki ilişkilerin önemini ve bu ilişkilerin sürdürülmesi için gereken sorumlulukları detaylı bir şekilde ele alır.

Ailenin birincil unsurları olan ebeveynler, Zeynizâde'ye göre çocuklarının fiziksel, duygusal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdürler. Ancak bu, sadece materyal ihtiyaçları karşılamakla sınırlı değildir. Ebeveynlerin, çocuklarını terbiye etme, onları yönlendirme, iyi bir eğitim sağlama ve onlara hayatta karşılaşılabilecekleri zorluklar için rehberlik yapma görevleri de vardır.

Ancak Zeynizâde sadece ebeveynlerin çocuklarına olan sorumluluklarına değil, çocukların ebeveynlerine olan vazifelerine de dikkat çeker. Ebeveynlerine sevgi, saygı göstermek, onların yaşlandığında yanlarında olmak ve aile içinde huzur ve idareyi sağlamak gibi görevler çocuklara düşer. Zeynizâde, toplumsal yaşamın bir diğer önemli unsurunu, dostluk ve komşuluk ilişkilerini de vurgular. İnsanların birbirleriyle kurduğu bu ilişkilerin, toplumsal yapının güçlenmesi ve bireylerin ruhsal açıdan destek bulması açısından önemli olduğuna inanır. Zeynizâde ev halkı ile hizmetçiler arasındaki ilişkiler üzerinde durarak, insanlar arası eşitlik, adalet ve saygı ilkesini vurgular. Hizmetçi seçimi, eğitimi ve muamelesi, aile içi huzur ve refahın sağlanmasında kritik bir role sahiptir. Zeynizâde'nin bu yaklaşımı, sosyal sınıf ayrımı olmaksızın her bireyin insanca muamele görmesi gerektiğini belirtir.

⁵⁶ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.34

Özetle, Zeynizâde'nin bu yaklaşımları, bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarını vurgular ve toplumsal yapının istikrarı ve refahı için bu sorumlulukların yerine getirilmesinin önemini vurgular. Bu düşünceler, bireyin kendi içindeki değerleri ile toplumun genel değerleri arasında bir denge kurmayı hedefler ve bu, evrensel bir değer olarak kabul edilmelidir.

2.2 Vatandaşlık Vazifeleri

Zeynizâde vezâif-i vataniye yani vatan ve milletin vazifeleri hakkında kapsamlı olarak tarif ve taksimi ele almaktadır. Vatanın birçok köy ve şehrin birleşiminden oluşan ve aynı dil, kültür ve kanunlara tabi olan bir topluluk olduğu müellif tarafından belirtilmektedir. Zeynizâde'ye göre milletin fertleri olarak, vatan ve milletimize karşı çeşitli sorumluluklarımızın olduğu ifade edilmektedir. Ailede her ferdin vazifeleri olduğu gibi, milletin fertlerinin de birbirlerine karşı aynı sorumlulukları bulunmaktadır. Ailenin mutluluğunun, fertlerin vatan ve millete karşı vazifelerini özellikle iyi bir şekilde yerine getirmelerine bağlı olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁷

Zeynizâde'ye göre bir insanın kişisel vazifesini ihmal etmesi durumunda kendisini zarara sokacağı ancak vatan ve millete ait olan bir vazifeyi ihmal etmesi durumunda ise herkesi zarara sokacaktır. Bu nedenle, vatan ve millete karşı olan vazifelerimizin bilincinde olmak ve bu vazifeleri en iyi şekilde yerine getirmek en büyük borcumuzdur denilmektedir.⁵⁸ Bu başlıklar altında, vatan ve millete ait olan sorumluluklarımızın ve görevlerimizin detaylı bir şekilde ele alınacağı ifade edilmektedir. Vazife ve görev ahlakı ile ilgili bölümler incelenecektir.⁵⁹

Milletin Vazifesi adı altında bir milletin üzerine düşen görevler değerlendirilmektedir. Zeynizâde'ye göre bir milletin hakimiyetini ve özgürlüğünü koruması, milli değerlerini ve toplumsal düzenini geliştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, bir

⁵⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.26

⁵⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.26

⁵⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.36

milletin ilerlemesi ve refahı için bilime, ticarete, sanayiye ve tarıma önem vermesi gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁰

Osmanlı milletinin geçmişi ve bugünü arasında bir bağlantı kurulduğu ve bir milletin geçmişini iyi bilerek geleceğiyle ilişkilendirmesi gerektiği belirtilmektedir. Bir milletin yaşamı, geçmişiyle şu anki yönetimi ve koşulları arasında samimi bir ilişki içerisindedir.

Bireyin ve toplumun gelişimi için geçmişten ders çıkarmanın önemi vurgulanmaktadır. Zeynizâde'ye göre, bireylerin hayatlarında ilerleme kaydetmek için geçmişte edindikleri güzellikleri ve kazanımları, gelecek nesillere aktarmaları gerektiği ifade edilmektedir. Aynı şekilde, bir milletin de geçmişinden aldığı değerleri ve ilerlemeleri gelecek kuşaklara miras bırakması gerektiği belirtilmektedir. Zeynizâde'ye göre bir milletin hukuk, bağımsızlık, ilerleme ve devamlılığının ancak bu şekilde mümkün olabilecektir. Askeri ve siyasi açıdan güçlü bir millet olmanın yanı sıra, geçmişle gelecek arasındaki bağlantıyı koruyarak, toplumsal değerlerin muhafaza edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bir milletin sorumluluklarını ve görevlerini vurgulamakta, geçmişle gelecek arasında güçlü bir bağlantı kurarak toplumsal gelişimi ve istikrarı sağlama gerekliliğine işaret etmektedir.⁶¹

Devletin vazifesi, toplumun ve bireylerin kendi haklarının korunması ve hareketlerinin sınırlar içinde gerçekleşmesini sağlamaktır. Zeynizâde'ye göre bu görev, vatandaşlardan ve yabancılardan gelen talepleri, hukuk ve düzen çerçevesinde değerlendirmek ve toplumun refahını artıracak büyük projeleri gerçekleştirmektir. Ayrıca, devletin görevleri arasında, halkın eğitim ve öğretimini desteklemek, genel bilgi düzeyini artırmak ve felaket durumlarında halka yardım etmek ve onları sefaletten kurtarmak da bulunmaktadır. Ziraat, ticaret ve sanayi gibi sektörlerde, toplumun haklarına zarar veren suçluları, hırsızları ve zararlıları yakalamak da devletin sorumluluğundadır.⁶²

⁶⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.51

⁶¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.51

⁶² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.59

Devlet, kanunlar aracılığıyla milletin ve bireylerin haklarını korumak ve sağlamak için hukuki gücü kullanmalıdır. Bu bağlamda, devletin görevleri arasında, ahlaki değerleri kanun haline getirmek ve ahlaka aykırı durumları düzenlemek de yer almaktadır. Meclis üyeleri, vatanın mutluluğu ve kalkınması için, kişisel çıkarlarından önce, toplumun ve genel çıkarların yanında yer almalıdır.⁶³

Yürütme organının atadığı memurlar, tüm faaliyetlerini yasalara uygun olarak gerçekleştirmeli ve kendi ve yakınlarının özel çıkarlarını suiistimal etmekten kaçınmalıdır. Memurlar, vatandaşlara hizmet etmek için seçildiklerini ve atandıklarını unutmamalıdır. Bakanlar, hakimler ve mahkeme başkanları, devletin, milletin ve bireylerin haklarını korumak ve masum bir kişiyi haksız bir yere sevk etmemek veya cezayı suçtan daha ağır bir şekilde uygulamamak için soruşturmayı uygun bir şekilde ve büyük bir önemle yürütmelidir.⁶⁴

Zeynizâde'ye göre tüm hükümet görevlileri, herkesten daha fazla, kanuna uyma sorumluluğuna sahip olmalı ve kendilerini iyi davranışları, iyi ahlakları ve güncel bilgileriyle herkese örnek olmak zorundadırlar. Devletin görevlerini anlatan müellif, temel noktaları ele almaktadır. Devletin asli görevleri, vatandaşların haklarını korumak, toplumun refahını artırmak ve hukukun üstünlüğünü sağlamaktır.⁶⁵

Milletin vatanperverlik vazifeleri, bir milletin fertlerinin vatanseverlik görevlerini yerine getirmesi konusunu ele almaktadır. Zeynizâde'nin vurguladığı birinci görev, toplumun ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunmak, eğitim ve terbiye sürecine önem vermek ve milletin hükümetle olan ilişkilerini sağlam temeller üzerine inşa etmektir. Buna ek olarak, milletin, hükümet memurlarının, meclis üyelerinin, azaların nelerden sorumlu olduğunu, neden seçildiklerini ve görevlerinin doğasını bilmeleri gerekmektedir. Ayrıca, diğer milletlerin ekonomik ve siyasi durumlarını da gözlemleyerek, kendi ülkelerinin durumuyla karşılaştırma yapabilmelidirler. Bu sayede, kendilerinin de etkilenebileceği ani veya olumsuz durumları anlayabilirler.⁶⁶

⁶³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.59

⁶⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.60

⁶⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.59

⁶⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.63

Fertler, toplumun düzenini sağlayan kuralları ve düzenlemeleri desteklemek için de çaba göstermelidir. Bununla birlikte, kanunların oluşturulması zor bir süreç olduğundan, herkes bu kurallara uymak zorunda olduğunu bilmelidir. Sadece kendi kişisel yararına değil, toplumun yararı için de yürürlükteki kurallara uymalı ve diğerlerine de uyulmasını teşvik etmelidir. Zeynizâde fertlerin vatanseverlik görevleri ve toplumun düzeni için önemli olan katkılarını vurgulamıştır. Ancak, günümüzde bu konuları ele alırken, toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimlerin göz önünde bulundurulması önemlidir. Ayrıca, demokratik süreçler ve insan hakları kavramları da dikkate alınmalıdır.⁶⁷

"Uhuvvet-i millîye, uhuvvet-i dinîye, uhuvvet-i insaniye" yani millî kardeşlik, dinî kardeşlik ve insani kardeşlik toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşamasının önemi Zeynizâde tarafından vurgulanmaktadır. Uhuvvet kavramı, insanların vatan, din veya insanlık bağlarıyla birbirlerine sevgiyle bağlanmalarını ve birlikte uyumlu bir şekilde yaşamalarını ifade etmektedir. Vatan kardeşi olanların farklı dinlere veya mezheplere mensup olsalar bile aynı vatana ve devlete bağlı oldukları için toprak kardeşi oldukları vurgulanmaktadır. Din kardeşi olanlar ise farklı kavim ve milliyetlere sahip olmalarına rağmen aynı dine mensup olduklarından dolayı din kardeşidirler. Dünya kardeşliği ise tüm insanların insanlık temelinde birbirlerine insanca davranması ve insanlık sevgisinin ortaya çıkmasıdır.⁶⁸

Zeynizâde'ye göre insanlar arasında düşmanlık olması durumunda, karşılıklı olarak davranışların anlaşılır olduğu belirtilmektedir. İyi muamele gösterenlere iyi muamele edilirken, kötü muamele edenlere de kötü muamele edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ancak, kötü muamele affedilemez bir derecede ise bu durumda affetmek büyük bir haksızlık olur. Dinen bir kimseye veya başka bir millete zarar verme durumunda, mümkünse ona güzellikle karşılık vermek gerektiği ifade edilmektedir. Ancak, mümkün olmadığında ise karşı tarafa yapılan kötülüğe misilleme yapılması gerektiği belirtilmektedir.

⁶⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.63

⁶⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.70

Zeynizâde, Allah'ın tüm insanlara rızık ve saadet temin ettiği ve insanların kardeşlik bağına sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Müslümanlar için Ehli Kitap (Hristiyanlar ve Yahudiler) toplulukları müşriklere göre daha yakındır çünkü Kur'an-ı Kerim, diğer kutsal kitapları doğrulayarak ancak hükümlerinin değiştirildiğini belirtmektedir. Müslümanlar, Ehli Kitap'tan birisiyle evlenebilirken, müşriklerle evlenemezler. Bu bağlamda, genel kardeşlik duygusu daha da güçlenmektedir.⁶⁹

Zeynizâde'nin Malumat-ı Medeniye isimli eserinde ifade ettiği şekilde Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler ve Hz. Peygamber'in hadisleriyle desteklenen kardeşlik kavramı, insanlar arasında dayanışma ve birlikte hareket etme gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu kardeşlik duygusu, insanlar arasında yardımlaşmayı ve birbirlerinin güçlerinden faydalanmayı sağlar. Uhuvvet-i millîye, uhuvvet-i dinîye ve uhuvvet-i insaniye gibi değerler, toplumun özgürlük, meşruiyet, adalet, eşitlik ve kardeşlik gibi temel ilkelere bağlılığının önemini ortaya koymaktadır.⁷⁰

Zeynizâde'ye göre toplumun birliğinin ve devamlılığının uhuvvet (kardeşlik) prensipleri üzerine inşa edilmesi gerekir. Bu değerler, bir milletin ve dinin devamı, ilerlemesi ve refahı için hayati öneme sahiptir. Bugünün dünyasında, bu değerlerin önemi daha da artmıştır ve toplumların huzur ve gelişimi için vazgeçilmezdir. Uhuvvet-i Millîye, Uhuvvet-i Dinîye ve Uhuvvet-i İnsaniye, milletlerin ve dinlerin bir arada yaşayabilmesi için gereken dayanışma ve sevgi bağlarını güçlendirmektedir. Bu değerlere olan bağlılık, toplumların refahını ve ilerlemesini sağlayarak daha adil, barışçıl ve insan odaklı bir dünya inşa etmeye yardımcı olacaktır.⁷¹

Zeynizâde'ye göre, müsavat-ı kanuniye, insanların insanlık açısından eşit haklara sahip olduğunu ve herkesin kanun önünde eşit olduğunu ifade etmektedir. İnsanların doğal eğilimlerine, zekâlarına, yeteneklerine, güçlerine ve zenginliklerine göre eşit olmadığını, çünkü herkesin farklı özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu durum, ilahi bir kanun olarak kabul edilmektedir. Hatta müellif eserinde, Kur'an-ı Kerim'in Zuhuruf Suresi'nin 33. ayetinde "Biz insanların birbirine üstün kılınmalarını sağlamak için bazılarını bazılarına üstün kıldık" şeklinde ifade edilen bir ayete atıfta

⁶⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.70

⁷⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.71

⁷¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.70

bulunmaktadır. Bu üstünlük sadece bilgi ve zenginlikle sınırlıdır, ancak insanlık açısından herkes birbirine eşittir ve kanun, insanlık ve medeniyet önünde eşittir.⁷²

Zeynizâde, insanlık açısından insanların eşit olduğu vurgulanmaktadır. Kölelik veya kul olma gibi bir durumun olmadığı belirtilmektedir. Geçmişte savaşlarda esir olarak alınıp köle gibi kullanılan bazı esirlerin olduğu ancak onların da kendi efendileriyle hukuki açıdan eşit olduklarını kanıtlamak için "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" ifadesiyle söylendiği belirtilmektedir. Bu durumda bile, besleyen efendileriyle hukuki açıdan eşit olduklarını kanıtlamak için İslam hukuku Kur'an'ın bu şekilde buyurduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in bile insan olarak olduğu ve medeni hukuk açısından onlarla eşit olduğunu kanıtlamak için Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet olduğu belirtilmektedir.

Zeynizâde, toplumun bireyleri arasında eşitlik ilkesinin önemine değinmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden alıntılarla insanların birbirine üstünlük taslamaması gerektiğini vurgulamaktadır. Herkesin insan olarak yaratıldığı ve tanrısal kanun ve insanlık kanunu karşısında eşit olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu eşitlik ilkesini bozarak haklarını başkalarına kaptırmamak gerektiği uyarısı yapılmaktadır. Tanrı herkesi insan olarak yarattığı halde, bu eşitliği bozarak haklarını başkalarına kaptıran bazı zalimlerin ve egemen olanların büyük bir uyarı aldığı ifade edilmektedir.⁷³

Zeynizâde, insanların kendi içsel dünyalarına adil olmalarını vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in ifadesine göre insanlar kendi içsel arzularından daha fazla ibadet etmeli ve kendi nefislerine karşı insaflı olmalıdır. Başka bir hadis-i şerifte ise insanların birbirleriyle uyumlu ve anlayışlı olmaları gerektiği belirtilmektedir. Küçüklere şefkat göstermeyen ve yaşlıların onurunu tanımayanlar İslam toplumunun bir parçası sayılmamaktadır. Aynı şekilde, merhamet etmeyenlere merhamet edilmeyeceği ifade edilmektedir. İnsanların birbirlerine zulmetmek istememeleri ve yaşlılara saygı göstermeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu metin, insan ilişkilerinde adalet, eşitlik

⁷² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.74

⁷³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.74

ve merhamet prensiplerine vurgu yaparak insanların birbirine nasıl davranması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak Zeynizâde, insanların insanlık açısından eşit haklara sahip olduğunu ve kanun önünde eşit olduğunu vurgulamaktadır. Bu eşitliğin doğal yeteneklere, güçlere veya zenginliğe dayanmadığını, herkesin insanlık açısından eşit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca insanların birbirleriyle adalet, anlayış ve merhametle ilişki kurmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu değerlerin toplumda yaygınlaşması, daha adil ve insan odaklı bir dünya inşa etmemize yardımcı olacaktır.⁷⁴

Zeynizâde, veza'if-i resmîyenin tarif ve taksimi adı altında bir milletin hükümete karşı icra ve ifa etmekle yükümlü olduğu resmi vazifeleri ve bu vazifelerin nasıl tanımlandığını açıklamaktadır. Zeynizâde, vazifelerin kanuna itaat ve askerlik olarak iki ana kategoriye ayrıldığını belirtmektedir. Her bireyin bu vazifelerden kaçınması mümkün değildir ve mazeretler kabul edilmez. Ancak, askerlik ve vergi gibi konularda yasal olarak muaf olanlar istisnadır, ancak kanuna uymak yükümlülüğünden muaf tutulamazlar.⁷⁵

Bazı vazifelerin hükümet tarafından mesul tutulmadığı, ancak vicdani sorumluluk taşıdığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte, bazı vazifelerin ihmal edilmesi durumunda hükümet tarafından sorumlu tutulacağı belirtilmektedir. Bir milletin refah ve güvenliği için, her bir ferdin devlet ve hükümete karşı icra ve ifa etmek zorunda olduğu resmi vazifeler bulunmaktadır ve bunlar zorunludur. Ancak Zeynizâde, vazifelerin sadece zorunlu olduğu için değil, vazife olduğu için içten bir heves ve arzuyla yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü bireylerin mutluluğu, milletin mutluluğu ve vatanın gücüyle doğrudan ilişkilidir. Bir millet, fertlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Her fert, vatanına ve milletine karşı olan vazifelerini layıkıyla yerine getirirse, doğal olarak millet ve vatan da gelişme ve ilerleme kaydeder. Vatan ve milletin ilerlemesi ve mutluluğu, fertlerin ilerlemesi ve mutluluğunu sağlar. Veza'if-i resmîye, kanuna itaat, vergi ve askerlik gibi üç kategoriye ayrılırken, askerlik üzerine odaklanılarak savaş ve barış, şehit ve gazilerin mertebeleri gibi konuların da

⁷⁴ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.74

⁷⁵ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.125

ele alındığı ifade edilmektedir. Bir milletin fertlerinin resmi vazifelerini anlamalarını ve yerine getirmelerini teşvik edilmiştir. Zeynizâde bu bağlamda toplumsal sorumluluk ve vatandaşlık bilincinin önemini vurgulamaktadır. Her bireyin, vatani ve milleti için sorumluluklarını yerine getirerek toplumun ilerlemesine ve refahına katkı sağlaması gerektiğini hatırlatmaktadır.⁷⁶

Zeynizâde'ye göre vatan ve milletin kavramsal anlamı, bireyin toplum içindeki yerini ve vazifelerini belirleyen temel unsurlardandır. Bu yazıda incelediğimiz gibi, vatan birçok köy ve şehrin birleşiminden oluşan, aynı dil, kültür ve kanunlara tabi olan bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Her birey, bu topluluğun bir parçası olarak, vatanına ve milletine karşı birtakım sorumluluklar taşımaktadır. Zeynizâde'nin belirttiği gibi, bu sorumluluklar sadece bireyin kendi yaşamını değil, tüm toplumu etkileyebilir. Özellikle vatan ve millete karşı olan vazifelerin ihmal edilmesi durumunda tüm milletin zarar görebileceği önemli bir vurgudur. Bireysel ahlakın yanı sıra toplumsal ahlakın da bu vazifelerin bilincinde olmayı ve onları layıkıyla yerine getirmeyi gerektirdiği açıktır. Aile yapısındaki vazifelerle paralel bir şekilde, milletin fertlerinin de toplum içerisinde belli vazifelere sahip olduğunu kabul etmek, bireyin toplumsal yapının sağlanmasındaki rolünü anlaması açısından kritiktir. Bu bağlamda, Zeynizâde'nin vurguladığı vazife ve görev ahlakının önemi, bireyin sadece kendi yaşamını değil, tüm toplumu şekillendirme kapasitesini yansıtmaktadır.

Zeynizâde'ye göre milletin ve devletin vazifeleri, bireylerin ve toplumun gelişimi, refahı ve istikrarı için hayati öneme sahiptir. Bir milletin geçmişiyle bugünü arasında kurduğu bağ, onun geleceğini şekillendirmede belirleyici bir role sahiptir. Bu bağlamda, bir milletin tarihini, kültürünü ve değerlerini koruyarak ileriye taşıması, onun devamlılığı ve bağımsızlığı için vazgeçilmezdir. Bireylerin edindikleri tecrübeleri ve değerleri gelecek nesillere aktarması, bu devamlılığın teminatıdır.

Öte yandan, devletin vazifesi, bireylerin ve toplumun haklarını koruyarak, hukukun üstünlüğünü sağlamak ve toplumun refahını artırmaktır. Zeynizâde'nin de işaret ettiği gibi, devlet organlarının ve görevlilerinin bu vazifeyi layıkıyla yerine getirmesi, milletin güvenliğini kazanma ve toplumsal istikrarı sağlama açısından kritiktir. Bu

⁷⁶ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.125

incelemeye dayanarak, milletin ve devletin vazifeleri arasındaki denge, bir milletin istikrarı, refahı ve bağımsızlığı için kilit öneme sahiptir. Zeynizâde'nin vurguladığı bu kavramların, tarihsel bağlamda dahi, günümüzdeki öneminin korunduğunu söyleyebiliriz.

Zeynizâde'ye göre milletlerin bir arada yaşayabilmesinin en temel faktörü uhuvvetin farklı yüzleri olan; uhuvvet-i millîye, uhuvvet-i dinîye ve uhuvvet-i insaniye'ye sahip çıkmaktır. Bu üç kardeşlik kavramı, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde barış, sevgi ve dayanışma duygularını öne çıkararak, toplumların daha uyumlu, adil ve insani bir şekilde bir arada yaşamalarını sağlar. Bu, fertlerin vatanperverlik görevlerini yerine getirmeleri ve toplumsal düzeni korumaları için önemlidir. Ancak, bu kavramların günümüz dünyasında tam olarak anlaşılması ve benimsenmesi, toplumların karşılıklı saygı ve hoşgörüyle bir arada yaşamaları için elzemdir. Bu nedenle, toplumun her ferdi, uhuvvet prensiplerine sahip çıkmalı ve bu değerleri yeni nesillere aktarmalıdır. Sadece bu şekilde, milletler arası birlik ve beraberlik sağlanabilir ve dünya genelinde barış ve huzur ortamı inşa edilebilir.

Zeynizâde'ye göre, "Müsavat-ı Kanuniye" insanlık, adalet, eşitlik ve toplumsal sorumluluk gibi temel değerleri öne çıkarır. İnsanların doğuştan getirdikleri farklılıklara rağmen, kanun ve insanlık önünde eşit oldukları vurgulanmaktadır. İslam'ın bu eşitlik ilkesine verdiği önemi, hem Kur'an-ı Kerim'deki ayeteler hem de Hz. Peygamber'in hadislerinden alıntılarla güçlendirmektedir.⁷⁷

Zeynizâde, kölelik ve efendilik gibi kavramların yanı sıra, esirlerin de hukuki açıdan eşit haklara sahip olduğunu ifade ederek İslam'ın insan haklarına ne kadar önem verdiğini belirtir. Hz. Peygamber'in insanlık statüsünde diğer insanlarla eşit olduğunu vurgulayan ayetlere atıfta bulunarak, hiçbir insanın diğerinden üstün olmadığına dikkat çeker.⁷⁸

Bununla birlikte, bireylerin toplumsal sorumluluklarına ve vazifelerine de değinilmiştir. Kanuna itaat, vergi ve askerlik gibi vazifelerin sadece zorunluluk olarak

⁷⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.75

⁷⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.76

değil, vazife bilinciyle yerine getirilmesi gerektiğini belirtir. Zeynizâde'nin vurgusu, bireyin bu sorumlulukları yerine getirerek toplumun refahına ve ilerlemesine katkıda bulunması üzerinedir. Nihayetinde, kanunlardaki eşitlik insanların birbirlerine, topluma ve devlete karşı sorumluluklarını ve haklarını, adalet ve eşitlik prensipleri ışığında nasıl yerine getirmeleri gerektiğini açıkça ortaya koyar. Zeynizâde'ye göre, bu değerlerin benimsenmesi ve yaşanması, bireylerin, toplumun ve milletin gelişimi için hayati bir öneme sahiptir.

Zeynizâde'ye göre vatan ve millet sadece fiziksel ve sosyolojik yapılar olarak değil, aynı zamanda bireylerin ortak değerlere, dil ve kültüre dayalı birlikte yaşam biçimleri olarak da anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, bireysel ve toplumsal sorumluluklar, bir milletin refahı ve sürdürülebilirliği için vazgeçilmezdir. Ailedeki her bireyin yükümlülüklerinin toplumsal düzeyde de yankılandığı bu dokümanda, milletin ve devletin kendi içinde ve dışında nasıl davranması gerektiğine dair rehberlik edilmektedir. Bilimin, ticaretin, sanayinin ve tarımın milletin ilerlemesi için kritik olduğu vurgulanırken, devletin asıl görevinin bireylerin haklarını korumak ve toplumun refahını artırmak olduğu belirtilmektedir. Vatanseverlik, kardeşlik kavramları üzerinden milletin birlik ve beraberliğinin nasıl olması gerektiği ortaya konmuştur. Zeynizâde'nin dikkat çektiği "Müsavat-ı kanuniye" kavramı, her bireyin eşitlik ilkesi doğrultusunda, farklı yetenek ve özelliklere sahip olmasına rağmen, kanunlar karşısında eşit olduğunu vurgulamaktadır. Resmi vazifelerin tanımı ve taksimiyle, bireylerin devlete olan yükümlülüklerinin önemi ve bu yükümlülüklerin nasıl yerine getirilmesi gerektiği konusunda aydınlatıcı bilgiler sunulmaktadır.

Sonuç olarak, Zeynizâde, "Vezâif-i Vataniye"de vatan ve millet kavramları etrafında dönen bireysel ve toplumsal sorumlulukları detaylı bir şekilde ele alarak, sadece o dönemin değil, geleceğin de toplumsal yapısına ışık tutan evrensel değerler sunmaktadır. Bu değerler, toplumun refahı, birlik ve beraberliği için her zaman geçerliliğini koruyacaktır.

2.3 Bireysel Vazifeler

Vezâif-i insaniyetin tarif ve taksimi adı altında Zeynizâde, insanın diğer insanlara karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görevlerin bir araya gelmesinden oluştuğunu ifade etmektedir. Dünyanın genel olarak insanların ortak bir vatanı olduğunu ve insanların da ortak bir milleti olduğunu belirtmektedir. Her millet, ulusal çıkarlarını sağlamak için çevre milletlerle bazen savaş bazen barış içinde ilişkiler kurar. Ancak bunlar sadece hukuk ve ulusal çıkarların korunması amacıyla yapılan eylemlerdir. Tüm insanlar, Allah'ın kulları olduğu gibi aynı zamanda bizim dünya kardeşlerimizdir. Bu nedenle, ailemize karşı sorumluluklarımız olduğu gibi tüm insanların da haklarına karşı sorumluluklarımız bulunmaktadır. Bu sorumlulukları sırasıyla ele alacağız.⁷⁹

Zeynizâde, insanlık değerlerine, insan haklarına ve adalet prensiplerine vurgu yapmaktadır. Her insanın değerli olduğu ve bu nedenle haklarının korunması gerektiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda, insanlar arasında karşılıklı saygı, yardımlaşma ve adaletin önemine dikkat çekilmektedir. İnsanlığın birlikte yaşama ve birbirine destek olma sorumluluğunu vurgulayarak, insanların eşitlik ve adalete dayalı bir dünya inşa etmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak Zeynizâde, insanların birbirlerine karşı sorumluluklarının ve haklarının olduğu vurgulamıştır. İnsanlar arasında karşılıklı adalet, saygı ve yardımlaşmanın temel prensipler olduğunu hatırlatırken, insanlığın ortak vatanı olan dünyada birlikte hareket etmenin önemini vurgulamaktadır. Bu değerlerin benimsenmesi ve uygulanması, daha insancıl ve adil bir dünya için önemli bir adımdır.⁸⁰

Zeynizâde'ye göre adaletin vazifesi, bir toplumda insanların birbirlerinin haklarına saygı duymadığı takdirde o toplumda ne mutluluk ne de uyum olabileceğini ifade etmektedir. Bu tür bir toplumda bireyler sürekli olarak diğerlerine saldırmak ve saldırmak için çalışacaklarından, kişisel ve toplumsal olarak çok az şey elde ederler. Bu tür bir toplumda bireyler, mutluluk ve refaha ulaşmak yerine sürekli olarak hemsinleriyle tartışma ve mücadele içinde olurlar. Sonuç olarak, sürekli bir rekabet

⁷⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.77

⁸⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.78

ve acı içinde kalırlar. Bu tür bir toplumda bireyler, birbirlerine karşı yırtıcı hayvanlardan daha da tehlikeli hale gelirler. Bu durumun insan doğasını harap eden ve yıkıcı etkileri çok hızlı ve zararlı olan sonuçları vardır. İşte bu yüzden her millet, her toplum, bireylerin birbirlerinin haklarına saldıran kişilere karşı önlemek için birçok kanun ve düzenlemeler yapmıştır. Her millet için idam, hapis cezası ve para cezaları gibi ciddi cezalar meşru ve makul kabul edilir. Birini öldüreni öldürmek, birisinin malını çalanı hapsedmek, diğerlerinin çalışmalarına engel olanları, diğerlerine iftira atanları, kısacası her türlü kötü ahlakın, kötü hareketlerin cezaları uygulanmaktadır. Kendi çıkarlarımız, kendi görevlerimiz, diğerlerinin haklarına saygı göstermemizi gerektirir.⁸¹

Tarihin çeşitli dönemlerinde, insanların sahip oldukları haklara bakıldığında, bugün medeniyetin ilerlemesiyle birlikte genel hukukun korunduğu ve korunmaya devam ettiği görülür. Geçmişte insanlar her türlü hak ve hukuktan yoksun olarak kabul edilirler ve onları yöneten bazı zalimler istedikleri gibi keyfi kanunlar uygularlardı. Çünkü o zamanlarda kanunlar ve hukuk yoktu, keyfi bir yönetim vardı. Bugün kanunlar, kurallar, ahlaki prensipler tarafından belirlenen tüm hukuku korumak ve uygulamak için yeterlidir. Sonuç olarak, bir toplumda bireyler birbirlerinin haklarına saygı göstermiyorsa, sürdürülebilir bir toplum mümkün olamaz. Bu nedenle her toplum, ceza kanunlarıyla bireylerin haklarının korunmasına çalışmaktadır. Hemcinslerimizin yaşam, özgürlük, mal, düşünce, duygusal durum, şeref ve haysiyetlerine saygı göstermek, kendi çıkarlarımız ve görevlerimiz gereği önemlidir. Her konuda adaletten sapmamak ve sürekli olarak adaleti uygulamak, asli görevimizdir. Kimse başkasını öldüremez, kimse başkasının malına, ırzına, namusuna, özgürlüğüne saldıramaz. Kimse başkasının kölesi olamaz. Herkes insan hakları açısından eşit haklara sahiptir ve birbirine karşı samimi görevleri vardır. Zeynizâde'ye göre herkes kendi ve gelecek nesillerinin haklarını bilir ve genel görevlerini yerine getirirse, o kişi adaletli görevlerini yerine getirir ve dünyevi ve uhrevi mutluluğa ulaşır.⁸²

⁸¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.84

⁸² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.84

Diğerlerinin hayatına riayet konusunda Zeynizâde, insan hayatının kutsallığını vurgulayarak cinayetin ve diğer zarar verici eylemlerin ciddiyetini anlatmaktadır. İnsanların birbirlerine karşı sorumluluklarından bahsedilerek, cinayetin sadece bir cana değil, aynı zamanda bir aileye, bir vatana, bir toplumu etkilediği ifade edilmektedir. Hiç kimse, hiçbir zaman aynı türden olan diğer insanların üzerinde mutlak bir hakimiyete sahip olamaz. Bu nedenle, cinayetlerin suçlu ve suçsuzu belirleme, yargılama ve cezalandırma yetkisi hakimlere aittir. Teslim olan bir suçluyu öldürmek, bir cinayettir ve bir fertten mahrumiyet anlamına gelir. Benzer şekilde, birini yaralayan veya kötü muamele eden bir kişi de yaptığı kötülüğe göre cezalandırılır. Birini yaralamak veya bir yerini kırmak da bir cinayettir, çünkü o kişi bu suçun etkisiyle bazı görevlerini yerine getiremez ve mesleği veya sanatı yoluyla geçimini sürdüremez.⁸³

Mâide suerinin 32. ayetinde "Bir kişi, kendi nefsiyle savaşmak ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmamak için birini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur; eğer onu kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış gibi olur." şeklinde ifade edilmektedir. Bu, öfkesini yenerek cinayetten vazgeçen veya birini öldürmeye niyet ederken onu kurtaran bir kişiyi kapsar. Aynı şekilde, bir kişinin kendi çocuklarını dahi öldürme hakkı yoktur. Eskiden bazı toplumlarda yoksulluktan dolayı çocuk öldürülmekteydi. Bu ne kadar korkunç bir eylem olduğu açıktır. Aynı şekilde, günümüzde kadınların kürtaj yapması da bir cinayettir. Bir kadın, hiçbir şekilde çocuğunu düşürme hakkına sahip değildir. En'âm'ın 151. ayetinde "Yoksulluktan ve sefaletten korkarak evlatlarınızı öldürmeyin." denilmektedir. Zeynizâde, tüm bu ayetler ve hadislerden bahsederek insan hayatlarına saygı göstermek ve hiç kimsenin canını, onuru ve fiziksel bütünlüğünü tehlikeye atmak gibi eylemlerde bulunmamakla yükümlü olduğumuzu ifade eder. Zeynizâde, insan hayatının değerini vurgulayarak cinayetin ciddiyetini açıklamaktadır. Ayrıca, diğer insanlara zarar vermek, yaralamak veya kötü muamele etmek gibi eylemlerin de cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir. Kuran ayetlerinden ve hadislerden alıntılar yaparak insanların birbirlerine saygı göstermeleri

⁸³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.87

ve canlarına kast etmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu temel prensiplerin toplumsal huzur ve adaletin sağlanması için önemli olduğu anlatılmaktadır.⁸⁴

Zeynizâde, diğerlerinin hürriyetine riayet konusunda, insanların kişisel özgürlüklerini kullanırken diğer insanların özgürlüklerine saygı göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. İnsanın kişisel özgürlüğünün sınırları, diğer insanların özgürlüklerine zarar vermemektedir. Bir insanın kişisel özgürlüğü, diğer insanların hakları ve özgürlükleriyle sınırlıdır. Aksi takdirde, kişi başkalarının özgürlüğüne tecavüz etmiş olur.⁸⁵

Zeynizâde, geçmişte insanların esir alındığı, köleleştirildiği ve hayvan gibi muamele gördüğü dönemlere atıfta bulunmaktadır. Bu tür esaret uygulamaları hem esirlerin hem de onları esir tutanların fiziksel ve ruhsal olarak çürümelerine neden olmuştur. Bu esaret uygulamalarının Roma İmparatorluğu gibi büyük medeniyetlerde dahi bulunduğu ve yanlış olduğu belirtilmektedir. Başlangıçta esirlerin terk edilmeleri gibi bir olasılık görülebilirdi. Savaştan esir alınan kişilerin hayatlarını istedikleri gibi kullanma hakkına sahip olabilirdi. Ancak günümüzde hukuki açıdan, bir düşmanı öldürmek için onların özgürlüklerine saldırmak ve onları esir muamelesi yapmak kesinlikle kabul edilemez. Aynı şekilde, bir kişinin kişisel hürriyetine saldırmak ve onları kendi çocukları gibi muamele etmek asla kabul edilemez. Hiç kimse, başka bir kişinin yaşamından, özgürlüğünden veya düşüncelerini uygulamaktan vazgeçmeye zorlanmamalıdır. Kimse kendini veya çocuklarının özgürlüğünü başka birine teslim etme veya satma hakkına sahip değildir. İnsanlar arasında bazı özgürlüklerin mevcut olduğu farz edilse bile, bu esaretin tesis ettiği gibi ahlaki ve hukuki olarak kabul edilemez.

Zeynizâde, efendilerle hizmetçilerin, işverenlerle işçilerin karşılıklı hürriyetlerine saygı göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Her iki taraf da birbirinin özgürlüğüne ve haklarına tecavüz etmemeli ve karşılıklı ittifak olunan noktalarda bir anlaşma sağlamalıdır. Ancak bazen işverenler, işçileri düşük bir ücretle çalıştırmak için onların ekonomik zayıflığından faydalanmaktadır. İşçiler ise haklarını geri almak için direniş

⁸⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.87

⁸⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.92

göstermektedir. Bu tür mücadeleler, her iki tarafın çıkarına aykırıdır. Patronlarla işçiler arasındaki bu mücadele, bir ülkede tekrarlanarak hem toplumsal düzeni bozar hem de zayıflatır. Ayrıca, yabancı ülkelere karşı olan mücadeleyi sekteye uğratar. Bu nedenle, her iki tarafın da bu tür eylemleri, yasalara ve ahlaki normlara aykırıdır.⁸⁶

Zeynizâde, herkesin kendi mesleğini seçme hakkına sahip olduğunu ve istediği gibi çalışma özgürlüğüne sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Hiç kimse başka bir kişiyi istemediği bir mesleğe veya sanata zorlayamaz ve buna hakkı yoktur. İnsanlar kendi yetenek ve isteklerine uygun olmayan mesleklerde çalışmayı bırakmamalı ve işlerini yapan işçileri zorlamamalıdır. Aynı şekilde, işverenler de çalışmak isteyen işçileri engellememeli ve onları ağır işlerle ezmemelidir. Ebeveynlerin çocuklar üzerindeki hakimiyeti de mutlak değildir. Anne babalar, çocukların haklarına ve özgürlüklerine saygı göstermek zorundadırlar. Onlara makul emirler vermelidirler. Ancak çocukları iyi idare etmek ve iyi terbiye etmek için onlara akıl vermek önemlidir. Onları mümkün olduğunca düşünmeye, karar vermeye, sorumluluk almaya teşvik etmeli ve kendi kendilerine düşünme yetilerini geliştirmelidirler.

Zeynizâde, insanların kişisel özgürlüklerine saygı göstermeleri gerektiğini ve diğerlerinin haklarına tecavüz etmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda işverenler ve işçiler arasındaki ilişkilerde adil bir denge sağlanması gerektiğini ve herkesin istedikleri mesleği seçme özgürlüğüne sahip olduğunu ifade etmektedir. Zeynizâde, bireylerin özgürlüklerine saygı gösterilmesi ve insan haklarının korunmasıyla toplumsal huzur ve adaletin sağlanacağını vurgulamaktadır.⁸⁷ Diğerlerinin mallarına riayet, insanların birbirlerinin mülkiyetine saygı göstermelerinin önemi vurgulanmıştır. Çalma, hile, sahtekârlık ve başkalarının mallarına tecavüz etmenin genel halkın mallarına saldırı anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu tür davranışlar, toplum düzenine ve adalete zarar vermektedir.⁸⁸

Hizmetçilerin, işçilerin ve çalışanların ücretlerini alamamaları veya eksik alınmaları gibi durumlar da ele alınmaktadır. Bu, çalışanların emeğinin karşılığını alamamalarına ve mağduriyete uğramalarına neden olmaktadır. Aynı şekilde, tüccarların malı

⁸⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.35

⁸⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.92

⁸⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.77

değerinden daha yüksek bir fiyatla satmak suretiyle müşterileri aldatması da diğerlerinin mallarına tecavüz anlamına gelir. Bu tür yanlış uygulamaların hırsızlık ve hilekarlık olduğunu ve hukuki olarak cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁹

Aynı zamanda bir kişinin hak imtiyazı altında olan şeyleri diğerlerinin taklit etmesinin de haksızlık olduğu vurgulanmaktadır. Başkalarının fikri veya emeği üzerinde haksız bir şekilde tasarrufta bulunmak, diğerlerinin mallarına tecavüz anlamına gelir ve bu tür eylemlerin kanunen cezalandırılması gerekmektedir.

Zeynizâde, diğerlerinin mallarına saldıran kişinin sorumluluğunun, yaptığı hatayı düzeltmek olduğunu belirtmektedir. Bu, çalınan eşyaları sahiplerine geri vermek ve hileli davranışlardan vazgeçmek anlamına gelir. Aksi takdirde, bu tür eylemlerin bir gün cezasının görüleceği ifade edilmektedir.

Zeynizâde, insanların birbirlerinin mülkiyetine saygı göstermeleri gerektiğini vurgulamakta ve hırsızlık, hile, sahtekârlık gibi davranışların toplumsal düzeni bozduğunu ve cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir. İnsanların mal ve can güvenliğini sağlamalarının bir inanç ve ahlaki görev olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰

Herkes kendi fikirlerine riayet edilmesini arzu ederse kendisi de diğerlerinin fikirlerine riayet etmelidir. Zeynizâde, fikirlerin saygı görmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Her birey kendi düşüncelerini geliştirir ve kendi bakış açısına sahiptir. Dolayısıyla, başkalarının düşüncelerine de saygı duyulmalı, onların fikirlerine hürmet edilmelidir.⁹¹

Başkalarının fikirlerine saygı duymazsak, adil bir ortam sağlanamaz. Her birey kendi düşüncesini özgürce ifade etme hakkına sahiptir, ancak diğerlerinin fikirlerini de dikkate almak önemlidir. İnsanlar, farklı düşünceleri olan insanları bile en azından düşüncelerine saygı duymaları gerektiğini anlamalıdır. Bu şekilde, toplumda hoşgörü ve anlayış artar, insanlar arasında karşılıklı destek ve iş birliği sağlanır.

⁸⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.35

⁹⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.96

⁹¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.97

Fikirlere riayet etmemek, nefret ve ayrımcılığı tetikleyebilir. İnsanlar kendi düşüncelerine riayet edilmediğini hissettiklerinde, karşılıklı soğuma ve nefret oluşabilir. Bu nedenle, herkesin fikirlerine saygı göstermek, insanlar arasında birlik ve dayanışmayı güçlendirir.

Zeynizâde'ye göre taassup, sadece dinle sınırlı olmayan bir durumdur. Herhangi bir konuda da ortaya çıkabilir. Din, felsefe, siyaset gibi alanlarda taassup göstermek, her zaman olumlu bir davranış değildir. Özellikle dini inançlar konusunda taassup, cehaletten ve bilinçsizce hareket etmekten kaynaklanabilir. Dinin esaslarını doğru anlamak, fikirlerin çeşitliliğine ve hoşgörüye önem vermek önemlidir.

Zeynizâde'ye göre diğerlerinin fikirlerine saygı göstermek, bir toplumun gelişimi ve uyumu için önemlidir. Herkes kendi fikir ve inançlarını savunabilir, ancak bunu zorla kabul ettirmeye veya başkalarını dışlamaya hakkımız yoktur. Hükümetlerin bile insanların fikirlerini zorla değiştirmeye yetkisi yoktur. Taassuptan kaynaklanan anlaşmazlıklar, bir toplumu mahvedebilir ve acımasız sonuçlara yol açabilir.

Herkesin kendi fikir ve düşüncelerini özgürce ifade etme hakkı vardır. Ancak bu özgürlük, diğerlerinin fikirlerine de saygı gösterme sorumluluğunu beraberinde getirir. Başkalarının fikirlerine riayet etmek, hoşgörü, anlayış ve adaletin temelini oluşturur. Toplumda karşılıklı saygı ve hoşgörüyle hareket etmek, insanların birbirleriyle uyum içinde yaşamalarını sağlar ve toplumun daha sağlıklı bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunur.⁹²

Zeynizâde, diğer insanların namus, şeref ve haysiyetlerine saygı göstermenin önemli bir hususiyet olduğu vurgulamaktadır. Herkes, kendi eylemlerinin ve davranışlarının hemcinsleri tarafından takdir edildiğini görmekten mutlu olur. Takdir edilmek, namuslu bir kişi için meşru bir teşvik ve genel erdemin en yüce ödüllendirilmesidir. Takdir edilen kişiye yardım edilir, ona maddi ve manevi destek sağlanır.

Bir kişinin namusuna saldırıldığında hem maddi hem de manevi zararlara neden olunur. Başka bir kişi tarafından geçmişte işlenmiş bir hata veya kusuru diğer insanlara

⁹² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.99

ifşa eden biri, daha sonra o kişinin gerçekten namuslu bir insan olduğunu görmekle sözlerini geri almak zorunda kalabilir. Bu durum ticaret ve sanayideki itibarını ve güvenilirliğini kaybetmesine neden olabilir. Başkalarına masum ve günahsız oldukları suçlamalarını yönelten kişiden daha zarar veren biri yoktur. İftira, insanların ve ailelerinin şeref, şöhret, namus ve haysiyetini yok eden bir yalandır. Diğer insanlara zarar vermek amacıyla gereksiz yere bir kişiye kötülük atfetmek veya ettirmek veya böyle yapanlara hoşgörü göstermek kesinlikle doğru değildir.

Benzer şekilde, başkalarını üzen ve onları endişelendiren bir kişiyi kıskanmak gibi bir eylem, haset olarak nitelendirilir. Haset, başkalarının şeref ve şöhretine tahammül edememekle beraber, aynı zamanda kendi seviyesine veya hatta daha fazlasına ulaşma arzusundan kaynaklanan bir eylemdir. Bu nedenle, haset, küçümseyici ve aşağılayıcı bir davranış iken, gıpta etmek tam tersine takdir edilecek ve kabul edilecek bir davranıştır. Görevimiz, atalarımızın namus, şeref ve şöhretlerine saygı göstermemizi ve iftira, haset, nezaketsizlik gibi aşağılayıcı eylemlerden kaçınmamızı emretmektedir.

Aynı zamanda, herkesin durumlarına göre değişen bir sorumluluğa sahip olduğumuz kişilerin hakları hakkında da ifa etmemiz gerekmektedir. Adaletin yerine getirilmesi, şefkati yerine getirmekten önce gelmelidir. Aslında adaleti ihmal etmemek için şefkat icra etmeliyiz. Şefkat, adaleti tamamlar, aksi takdirde adaletin önüne geçemez.

Gerçekten de genel hayatta adalet ve şefkat arasındaki birçok görevi ayırmak zordur. Örneğin, zorlu bir kış mevsiminde, kirasını ödemediği için bir aileyi evsiz bırakan bir ev sahibinde şefkat bulunmamaktadır. Eğer insan kanunlarının buna izin veriyorsa, ev sahibi adaletsizlik yapmamıştır. Herkes kendi haklarını istediği gibi kullanma hakkına sahip olduğundan, ev sahibi adaletsizlik yapmamıştır. Ancak bu noktada, şefkat derecesine varan adaleti unutmuştur. Bu nedenle, kanun adaleti ihlal etmemiş olsa da onu tamamlayan şefkat eksik kalmıştır. Ev sahibi, adaletsizliğiyle birlikte tam bir şefkati gerçekleştirilmemiştir.

Adaleti yerine getirmek için, kendi ve ailemizin yanı sıra hemcinslerimizin de maruz kaldığı zararları telafi etmemiz gerekmektedir. Aile fertleri arasında ve toplumun fertleri arasında güven ve sadakat bulunur. Bu nedenle, diğer insanların felaket, sefalet

ve acılarını görüp, onların felaketlerinde hiçbir sorumluluğumuz olmadığını bile bile, onların acılarına yardım etmekle kendi hatalarımızı düzelttiğimizi kim inkâr edebilir?

Zeynizâde'ye göre diğer insanların namus, şeref ve haysiyetine saygı göstermek herkesin en büyük görevidir. Adaleti ve şefkati her zaman icra etmek, adaletsizlik ve haksızlığın ortaya çıkmasına izin vermemek için en iyi çözümdür. İnsanların eylemleri genellikle toplumun etkileriyle ilişkilidir ve bir kişinin herhangi bir eylemi genellikle bu etkilerin bir sonucu olarak gerçekleşir. Bu nedenle, genel felaketlerin nedenleri daha çok toplumla ilgilidir. Bu nedenle, insanların birbirlerinin felaketlerine, sefaletlerine ve acılarına yardım etmediğimizi bilsek bile, adaletsizliği ortadan kaldırmak için şefkat uygulamak her zaman en iyi çözümdür. Toplumsal değerler, insanlar arasında hoşgörü, anlayış ve saygıyı teşvik eder. Bu değerler, bir toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesine ve insanların birbirleriyle uyum içinde yaşamasına katkıda bulunur. Her bireyin bu değerlere uyması, daha adil, daha saygılı ve daha sıcak bir toplumun oluşmasına yardımcı olur.⁹³

Diğerlerinin hissiyat ve tabiatlarına riayet, insanların birbirlerinin duygusal ve doğal eğilimlerine saygı göstermeleri gerektiğini ifade eder. Her bireyin benzersiz hissiyat ve tabiatlara sahip olduğu ve bu farklılıklara saygı duyulması gerektiği ifade edilmektedir.⁹⁴

İnsanların gereksiz yere diğerlerinin duygusal yapılarını incitmekten kaçınmaları gerektiğini belirtilmektedir. Zeynizâde'ye göre başkalarının saygınlığını zedeleyen, isteklerini engelleyen ve kötü niyetli davranışlarda bulunan kişiler, görevlerine ihanet etmekte ve hem kendilerine hem de diğerlerine düşmanlık yaratmaktadırlar. Bu tür davranışlar, toplumun ilerlemesini engelleyebilir ve insanları olumsuz etkileyebilir. İnsanların her zaman diğerlerinin duygusal eğilimlerini hoş görmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Her birey, diğerlerinin duygusal yapılarına uymak zorunda değildir, ancak onlara saygı göstermek ve dikkate almak sorumluluğundadır. Aynı şekilde, kötü huylara sahip olan insanları mümkün olduğunca düzeltme çabasında olmak da görevimizdir. Ancak bu mümkün olmadığında, kendi doğamızla mücadele etmek için

⁹³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.105

⁹⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.108

haklarımız yoktur. Her bireyin benzersiz bir doğası olduğu ve giyimden beslenmeye, iletişim tarzından davranışlara kadar her alanda farklı duygusal eğilimlere sahip olduğu belirtilmektedir. Birisi kendi duygusal eğilimlerimizle dalga geçse bile, bizi rahatsız edeceği gibi, bizim de diğerlerinin duygusal eğilimleriyle dalga geçmemiz, onların da rahatsız olmasına neden olacaktır. Kendi duygusal eğilimlerimize saygı gösterilmesini istiyorsak, diğerlerinin duygusal eğilimlerine de saygı göstermemiz şarttır. İnsanların birbirlerinin farklılıklarını kabul etmeleri, saygı göstermeleri ve birlikte yaşama kültürünü geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Her bireyin kendi doğası olduğu gibi, başkalarının da kendi doğaları olduğunu anlamak ve bunu gözetmek, toplumsal uyumun sağlanmasına ve daha iyi bir dünya inşa etmeye yardımcı olacaktır.⁹⁵

Zeynizâde, şefkat vazifesini, insanların kendileri ve diğer insanlar arasında şefkat görevlerini yerine getirmelerinin önemini vurgular. Kişilerin hayat, özgürlük, mal, fikir, namus, şeref, duygusal durum ve devletin hukukuna zarar verecek şeylerden kaçınmalarının yeterli olmadığı ifade edilmektedir.⁹⁶

Bireylerin bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişim için çalışması gerektiğini ve ülkenin daha güçlü, vatandaşların daha iyi ve mutlu olması için çaba sarf etmesi gerektiğini belirtilmektedir. Zeynizâde'ye göre aynı şekilde, bir insanın sadece kendi ailesinin haklarına saygı göstermesi yeterli değildir. Onların daha üst düzeyde, daha güçlü, daha özgür, daha zengin, daha şerefli, daha ahlaki, daha mutlu, daha bilgili ve daha yenilikçi olmaları için çaba göstermek gerekir. İnsanlar daima şefkatlerini adaletle birleştirmeli ve ailelerinin sağlık, güç, özgürlük, mal, diğer duygusal durum, şeref ve onurunu artırmak için çaba sarf etmelidir.

Şefkat, başkalarına sevgi ve fedakârlık göstermektir. Örneğin, bir kimse birini kurtarmak için kendini denize atmıyorsa, kendi nefsinin unutarak ailesine duyduğu fedakârlık hissi ve şefkatle, başka bir insanın hayatını kurtarma gibi yüce bir şefkat erdemiyle karşı karşıya kalmaktadır. İhtiyaç sahiplerini yaşatmak için gereğinden fazla ve gereksiz fedakârlık yapan veya kendi ihtiyaçlarını dahi bu iyi eylemin

⁹⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.108

⁹⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.110

gerçekleşmesi için erteleyen bir kimse, kendi içsel arzularını baskılayarak aile fertlerinin varlığı uğruna büyük bir değer ahlaki açıdan sahiplenmektedir.

Ayrıca, iftira atan bir kişiyi engelleyen ve yalanlarını ortaya çıkaran bir kişi, yeni bir düşman ortaya çıkacağını bile bile, görevi uğruna menfaatini terk ettiği için ahlaki bir değeri büyük ölçüde benimsemektedir. Aynı zamanda, şefkat görevlerini de yerine getirmiş olmaktadır. Şefkatin ifası için sadakat ve fedakârlık da önemli bir yer tutmaktadır. İnsanların birbirlerine olan şefkat görevlerini yerine getirmelerinin önemini anlatarak, toplumsal uyumun sağlanması ve daha iyi bir dünya oluşturulmasına katkıda bulunabileceğini vurgulamaktadır. Şefkatin hem kendi ailemiz hem de toplumun genel refahı için gerekliliği vurgulanarak, insanların birbirlerine karşı daha anlayışlı ve duyarlı olmalarının önemi aktarılmaktadır.⁹⁷

Hemcinslerimizin hayat, fikir, his, namus ve haysiyetlerine karşı şefkat vazifesi, insanların birbirlerine karşı görevlerini yerine getirerek şefkatle hareket etmelerinin önemini vurgulanmıştır. Doktorlar, hasta bakıcılar ve diğer bireylerin insanların hayatlarını koruma, tedavi etme ve ihtiyaçlarını karşılama gibi görevleri olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, insanların çeşitli durumlarda fedakârlık göstererek başkalarının hayatlarını kurtarabileceği ve onlara destek olabileceği belirtilmektedir.⁹⁸

Zeynizâde birçok örnek kullanılarak şefkat görevlerinin çeşitliliği ve önemi vurgulamaktadır. Örneğin, yangın sırasında tulumbacıların insanları kurtarması, bir çocuğu boğulmaktan kurtarmak için suya atlamak, bir evde mahsur kalan kişiyi kurtarmak için tehlikeye atılmak gibi durumlar şefkat görevinin gerekliliğini örneklerle anlatmaktadır. Ayrıca, insanların diğerlerini korumak, yardım etmek ve fedakârlık göstermek için çaba sarf etmelerinin insanlık değerlerine uygun olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁹

Şefkat görevinin sadece bir kişinin hayatını kurtarmakla sınırlı olmadığı, aynı zamanda insanların eğitim, sağlık, ahlak, kültür gibi farklı alanlarda da yardım etmelerinin önemi üzerinde durulmaktadır. İnsanların birbirlerine doğru fikirleri aktarmak,

⁹⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.110

⁹⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.112

⁹⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.113

sağlıklarını korumak, yeteneklerini geliştirmek ve iyilik yapmak için çaba sarf etmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Bu şekilde, şefkat görevlerinin toplumun gelişimine ve insanların mutluluğuna katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Zeynizâde, adaletin şefkatle birleştiğinde daha etkili bir şekilde ifade edilebileceği belirtilmektedir. Adaletin, insanların birbirlerini aldatmamaları ve hakiki inançlarına saygı göstermeleri gerektiğini ifade ettiği, şefkatin ise talep ettiği ve başkalarının beklentilerine cevap verdiği vurgulanmaktadır. Namusun da hayattan daha kıymetli olduğu ve insanların namuslarını korumak için çaba sarf etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanların birbirlerine karşı görevlerini yerine getirerek şefkatle hareket etmeleri ve bu şekilde toplumun refahına katkıda bulunmaları gerektir. İnsanların birbirlerini anlamak, desteklemek ve yardım etmek için çaba sarf etmeleri, daha iyi bir dünya oluşturulmasına yardımcı olabileceği belirtilmektedir.

Genel olarak Zeynizâde insanların birbirlerine karşı şefkatle hareket etmelerinin önemini vurgulanmıştır. Verilen örnekler, fikirler ve değerler, insanlığın birlik ve dayanışma içinde yaşamasının ne kadar önemli olduğunu aktarmaktadır.¹⁰⁰

Diğerlerinin hürriyet ve mallarına karşı vazife-i şefkat, insanların birbirlerine karşı görevlerini yerine getirerek şefkatle hareket etmeleridir. Adaletin ve şefkatin hürriyet ve mal muhafazasındaki rolüne dikkat çekilmekte ve insanların birbirlerine yardım etme sorumluluğu üzerinde durulmaktadır.

Adaletin gerektirdiği gibi insanların birbirlerinin hürriyetlerine saygı göstermeleri ve esir gibi kullanmamaları gerektiği ifade edilmektedir. Ancak şefkat, adaletin ötesine geçerek daha fazlasını talep etmektedir. Şefkat, insanların başkalarının hürriyetlerini muhafaza etmeye yardımcı olmalarını, onlara terbiye vererek, eğitimlerini destekleyerek ve destek olabilecekleri her şekilde yardımcı olarak adaleti tamamlamalarını gerektirmektedir. Bu şekilde, bir kişinin esaret altına alınmasının diğerlerinin hürriyetini tehdit ettiği ve esaretin sonunda kaos ve isyanın ortaya çıkabileceği vurgulanmaktadır.

¹⁰⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.112

İnsanların birbirlerinin mallarına karşı da şefkatle hareket etmelerinin önemi vurgulanmıştır. Adalet, insanları diğerlerinin mallarına saygı göstermeye ve zararlarını tazmin etmeye yönlendirirken, şefkat ise insanları başkalarının mallarını kendi malları gibi korumaya ve mümkün olduğunca desteklemeye teşvik etmektedir. Zenginlerin fakirler ve sefiller hakkında daha fazla sorumluluk taşıdığı belirtilmektedir. Fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak, onlara iş bulmak, eğitimlerini sağlamak ve onları desteklemek, şefkat görevinin bir parçasıdır. Bu şekilde, toplumda servetin adil bir şekilde dağıtılması ve sefaletin azaltılması amaçlanmaktadır.

Her bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, başkalarının hürriyetlerini ve mallarını koruma ve destekleme sorumluluğunu vardır. Şefkat, sadece maddi yardımla sınırlı olmayıp, insanlara rehberlik etme, terbiye verme, eğitim sağlama ve adaleti tamamlama gibi farklı şekillerde de kendini göstermektedir. İnsanların birbirlerine karşı şefkatle hareket etmeleri, toplumda dayanışmayı ve refahı artırarak daha iyi bir dünya oluşturmaya katkı sağlayabilir. İnsanların birbirlerine karşı şefkatle hareket etmelerinin önemi vurgulanmıştır. Adaletin yanı sıra şefkatin de gerekliliği vurgulanmakta ve insanların hemcinslerinin hürriyetlerini ve mallarını korumaya yardım etmeleri gerektiği belirtilmektedir. Şefkat ve yardımlaşmanın toplumun her düzeyinde güçlendirilmesi gerekmektedir.¹⁰¹ Teavün ve tenâsur, insanların birbirlerine yardım etme ve dayanışma kültürünü vurgulayan önemli bir konudur. Zeynizâde, yardımın çeşitli şekillerinin olduğu ve bunun insanlık görevi olduğu vurgulamaktadır.¹⁰²

Muhtaç durumda olanlara yardım etmenin birçok şekli olduğunu ifade edilir. İnsanlar, maddi ve manevi olarak yardım ederek, diğer insanların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalıdır. Bununla birlikte, hastalara bakmak, kaza geçirenlere yardım etmek gibi bedensel yardımlar da önemli bir ianedir. İnsanların birbirlerine yardım etme ve dayanışma görevinin vurgulanması gerektiği belirtilir. Bu görevi yerine getirmeyen insanlar, toplumsal sorumlulukları yerine getirmemiş olurlar. Teavün ve tenâsurde din,

¹⁰¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.117

¹⁰² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.130

mezhep veya millet ayrımı yapılmamalıdır. Yardıma muhtaç olanların din veya milleti ne olursa olsun, insaniyet gereği yardım ve dayanışma gösterilmelidir.¹⁰³

İnsanların birbirlerine karşı hoşgörülü ve saygılı olmaları gerektiği vurgulanır. İnsanlar, ait oldukları cinsiyetten veya millettten herhangi birine hakaret etmeden ve tahkir etmeden bakmalıdır. İnsaniyet, herkesin kendine özgü bir saygınlığı ve onuru olduğunu belirtir.¹⁰⁴

Vatanın korunması ve milletin refahı için yapılan yardımların önemi üzerinde durulur. Vatanın ve milletin korunması için her birey yardım etmeli ve birlikte hareket etmelidir. Bu tür yardımlar hem dünyevi hem de ahiret boyutunda değerlidir. Siyasi ve toplumsal cemiyetlerin önemi üzerinde durulur. Bu cemiyetler, toplumun refahı ve birliği için çalışmalıdır. Ancak, bazı cemiyetlerin kendi çıkarlarına hizmet ettiği ve diğer milletleri rahatsız ettiği belirtilir. Cemiyetlerin, vatanın ve insanlığın saadeti için çalışması gerektiği vurgulanır. Yardımlaşma, dayanışma ve toplumsal sorumluluk kavramları üzerinde durulmaktadır. İnsanların birbirlerine yardım etme görevi, din, mezhep veya millet ayrımı gözetmeksizin herkesin üzerindedir. Bu yardımlaşma kültürü, toplumun refahı ve insanlığın saadeti için önemlidir.

Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye kitabında ise müellif, tebaanın vezâif ve hukuku noktasında değerlendirmelerde bulunmuştur. Tebaanın vezâif ve hukuku, tebaanın sorumluluklarını ve haklarını ele almıştır. Müellif, tebaanın toplumdaki rolünü ve devlete olan görevlerini vurgulayarak, vatandaşlık bilincini ön plana çıkarmaktadır.¹⁰⁵

Başlangıçta tebaanın kanuna itaat etme sorumluluğunu vurgulamaktadır. Zeynizâde, kanuna uymayan bireylerin asi sayıldığını ve bu durumda mücazatla karşılaşabileceklerini belirtir. Kanunların, genel menfaat için konulduğunu ve herkesin kanuna uymakla yükümlü olduğunu vurgular. Ayrıca vergilerin zamanında ve eksiksiz

¹⁰³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.130

¹⁰⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.130

¹⁰⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.58

olarak ödenmesi gerektiğini vurgulayarak, vergilerin genel menfaat için harcandığını anlatır.¹⁰⁶

Zeynizâde, tebaanın kendi geçimini sağlaması gerektiğini ancak bu kazancı başkalarına hizmet ederek elde etmesi gerektiğini ifade eder. Bireylerin kendi çıkarlarını, genel menfaate hizmet ederek sağlaması gerektiğini belirtir. Aksi takdirde felaketin kaçınılmaz olduğunu vurgular. Aynı zamanda bir milletin gücünün, üyelerinin birbirine yardım etmesiyle ortaya çıktığını ve herkesin birlik ve beraberlik içinde çalışması gerektiğini ifade eder. Zeynizâde, tebaanın hukukuyla ilgili olarak, özgürlük, eşitlik, adalet ve kardeşlik kavramlarının önemini vurgular. Her bireyin yaşam, mülkiyet, onur ve namusunu korumak için haklara sahip olduğunu belirtir. Devletin, tebaanın tüm haklarını koruma görevini taşıdığını ifade eder. Eğer hükümet, tebaanın haklarını korumazsa bireylerin şikâyet etme hakkı olduğunu ve Meclis-i Mebusana başvurabileceklerini aktarır.

Zeynizâde, tebaanın hukukunu korumak için devletin sorumluluğunu vurgulamakla birlikte, bireylerin de hukuklarını korumak adına doğru kanallara başvurması gerektiğini ifade eder. Bireylerin öncelikle hükümete başvurmaları ve hukuklarını koruyamadıkları durumda Meclis-i Mebusana başvurmaları gerektiğini belirtir. Meclis-i Mebusanın, bireylerin haklarını yeniden tesis etme yetkisine sahip olduğunu ifade eder. Tebaanın sorumluluklarını ve haklarını anlatarak, vatandaşlık bilincini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Toplumun refahı ve birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi için tebaanın üzerine düşen görevleri vurgulamaktadır. Devlete olan sadakatin önemini vurgulayarak, sağlıklı bir toplumun ancak tebaanın sorumluluklarını yerine getirmesiyle mümkün olabileceğini aktarmaktadır.¹⁰⁷

Zeynizâde'ye göre, insanlık, bütün bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarını kabul edip uyguladığı bir ortak vatan üzerinde yaşamaktadır. Her birey hem kendi milleti hem de diğer milletlerin bireyleriyle karşılıklı saygı ve adalet temelinde ilişki kurmalıdır. İnsanlar arasındaki bu etkileşim, adalet ve karşılıklı saygının yanı sıra yardımlaşma ve destek olma üzerine kurulu olmalıdır. Tüm insanlar, birbirlerinin

¹⁰⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.137

¹⁰⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.60

haklarını, özgürlüklerini ve değerlerini korumalı ve bu doğrultuda hareket etmelidir. Zeynizâde'nin vurguladığı bu değerler, insanlar arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmalıdır. Bu, tüm insanlık için daha adil, barışçıl ve uyumlu bir dünyanın anahtarıdır.

Zeynizâde'ye göre adalet, bir toplumun sağlıklı işleyişi ve bireylerin refahı için temel bir taş oluşturur. Bir toplumda adaletin olmadığı bir ortam, bireylerin birbirlerine olan güvensizliği, sürekli çatışma ve rekabetin hâkim olduğu bir yer haline gelir. Böyle bir ortamda, bireylerin mutluluğa ve refaha ulaşması neredeyse imkansızdır. Tarihsel olarak, toplumların bu yıkıcı dinamikleri önlemek için hukuki ve ahlaki yapıları kabul ettikleri ve bu yapıları sürekli olarak güncelledikleri görülmektedir. Ancak adalet sadece hukukla sınırlı değildir. Aynı zamanda bireylerin birbirlerine olan saygısı, empati ve vicdanlı hareket etmeleriyle de yakından ilgilidir. Her birey hem kendi haklarını korumak hem de diğerlerinin haklarına saygı göstermekle yükümlüdür. Bu bilinçle hareket eden bir toplum hem bireylerin hem de toplumun geneli için daha uyumlu, adil ve refah içinde bir yaşam sunar. Bu nedenle adalet, her toplumun sürdürülebilirliği ve başarısı için vazgeçilmez bir değerdir.

Zeynizâde'ye göre, insan hayatının kutsallığı, birçok farklı yolla vurgulanmakta ve cinayetin sadece bireyi değil, geniş bir toplumu da etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bireysel sorumluluklar kadar toplumsal sorumlulukların da altı çizilmektedir. Hiçbir bireyin diğer bir birey üzerinde mutlak bir hakimiyete sahip olmaması gerektiği, adaletin önemini ve kutsal metinlerde de insan hayatına duyulan derin saygıyı işaret eden ayet ve hadislerle desteklenmektedir. Zeynizâde, insanların birbirlerine olan sorumluluklarını, birbirlerine saygı göstermeleri gerektiğini ve cana kast etmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu, sadece bireylerin değil, toplumun genel huzur ve adaletini sağlamak için de son derece önemlidir. Toplumsal etik ve ahlaki değerlerin korunması, Zeynizâde'nin üzerinde durduğu temel prensipler arasında yer almaktadır.¹⁰⁸

Zeynizâde'ye göre, insanların özgürlüğü ve hakları, tarihsel ve toplumsal bağlamda sürekli bir değişim ve evrim göstermektedir. Ancak bu evrimin merkezinde her zaman

¹⁰⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.15

bireyin hürriyetine saygı ve diğerlerinin haklarına riayet etme ilkesi yer almaktadır. Esaretin ve köleliğin tarihsel dönemlerinde bile, insanların temel haklarına duyulan saygı ve onurlu muamele, medeniyetlerin temel taşlarından biri olmuştur. Günümüzde, işçi-işveren ilişkilerinde, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde ve bireyin kendi yaşam seçimlerinde bu özgürlüğün sınırları sürekli olarak yeniden tanımlanmaktadır. Ancak temel ilke, her zaman diğerlerinin hürriyetine riayet etmek olmuştur. Bu bağlamda, Zeynizâde, insanların kendi özgürlüklerini yaşarken başkalarının haklarına saygı göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, bireylerin mesleki seçimlerinde ve kişisel özgürlüklerindeki seçimlerinde saygı görmeleri, toplumsal huzurun ve adaletin sağlanması için temel bir öneme sahiptir. Zeynizâde'nin bu vurgulamaları, özgürlüğün sadece birey için değil, tüm toplum için kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹

Zeynizâde'ye göre, mülkiyetin ve bireysel hakların korunması, toplumun sağlıklı işleyişi için kritik bir öneme sahiptir. İnsanların birbirlerinin mallarına, haklarına ve fikirlerine saygı göstermeleri, toplumsal düzenin ve adil bir yaşamın temelini oluşturur. Diğerlerinin mallarına veya haklarına tecavüz etmek, toplumsal düzeni bozar ve bireyler arasında güvensizlik yaratır. Bu, sadece mal veya mülkiyet ile sınırlı kalmaz; aynı zamanda fikir ve düşüncelere gösterilen saygı ile de yakından ilgilidir.

Hizmetçiler, işçiler ve çalışanların emeğinin karşılığını tam olarak almaları gerektiğini vurgulamak, adil bir toplumun olmazsa olmazlarından. Tüccarlar da müşterilerini aldatarak haksız kazanç elde etmemeli, aksi takdirde bu eylemleri de diğerlerinin mallarına tecavüz olarak kabul edilir. Aynı şekilde, başkalarının haklarına ve emeğine saygı göstermeyen bir toplumda adaletten söz etmek mümkün değildir.

Fikirlerin korunması ve saygı görmesi gerektiği, Zeynizâde'nin belirttiği diğer bir önemli unsurdur. Bir toplumun gelişimi ve ilerlemesi için, fikirlerin özgürce ifade edilmesi ve bu fikirlere saygı gösterilmesi şarttır. Taassup ise, farklı düşüncelere saygı göstermeme durumu olarak tanımlanabilir ve bu, toplumu geriye götüren bir unsur olarak belirtilmiştir.

¹⁰⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.16

Netice itibariyle, Zeynizâde, toplumsal düzenin korunması ve bireyler arasında adaletin tesis edilmesi için mülkiyet haklarına, fikirlere ve emeğe saygı gösterilmesinin şart olduğunu vurgular. Bu, toplumun sadece maddi değil, manevi olarak da gelişmesine katkıda bulunur. Bireylerin birbirlerine ve birbirlerinin haklarına gösterdikleri saygı, toplumun sağlıklı ve adil bir şekilde ilerlemesinin anahtarıdır.

Zeynizâde'ye göre, namus, şeref ve haysiyete saygı göstermek, bireyin sosyal etik ve ahlaki sorumlulukları arasında en önemli konulardan biridir. Bu kavramlar, toplumun sağlam bir temele dayanmasını sağlar. Takdir edilmek, bir bireyin namusunu vurgular ve ona maddi-manevi destek sağlar. Ancak bu değerlerin ihlali, bireyin toplum içerisindeki yerini zedeler ve hem maddi hem de manevi zararları beraberinde getirir.

Zeynizâde, iftira ve hasedin tehlikelerine özellikle dikkat çeker. İftira, bireyin şeref ve haysiyetini kötü bir şekilde etkileyebilecek en zararlı eylemlerden biridir. Haset ise, kişinin başkalarının başarısını kıskanmasıyla birlikte, kendi seviyesine veya daha yükseğe çıkma arzusunu ifade eder. Bu tür olumsuz eylemler, bireyin sosyal ve ahlaki görevlerini ihmal etmesine yol açar. Bununla birlikte, Zeynizâde'nin vurguladığı en kritik konulardan biri adalet ve şefkat arasındaki ilişkidir. Adalet, bireysel hakların korunmasını sağlar, ancak şefkat, bu adaletin tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkar. Zeynizâde'ye göre, adaletin gerçek anlamı, şefkatin de içinde bulunduğu bir denge ile mümkündür.¹¹⁰

Nihayetinde, insanların birbirlerine yardım etmeleri, toplumun genel sağlığı ve refahı için kritik bir öneme sahiptir. Zeynizâde, bu yardımın sadece maddi değil, manevi olarak da gerçekleşmesi gerektiğini belirtir. Toplumsal değerlerin korunması ve bu değerlere uyulması, bireylerin bir arada uyum içinde yaşamasını sağlar. Zeynizâde'nin bu değerlere verdiği önem, bireylerin toplumda nasıl bir rol üstlenmeleri gerektiği konusunda bize rehberlik eder. Namus, şeref ve haysiyet kavramlarına sahip çıkmak, adalet ve şefkatle hareket etmek, bireyin toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesinin anahtarıdır. Bu değerlere sahip çıkan bir toplum, daha adil, daha saygılı ve daha hoşgörülü bir toplum olacaktır.

¹¹⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.16

Zeynizâde'ye göre, insanların birbirlerine karşı olan tavrı, toplumsal uyumu ve genel huzuru belirleyen en temel faktörlerden biridir. O, bireylerin duygusal ve doğal eğilimlerine saygı göstermenin, toplumsal huzur ve bütünlüğün sürdürülmesinde kritik bir rol oynadığına işaret etmektedir. Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, her bireyin benzersiz hissiyat ve tabiatları vardır ve bu farklılıkların kabul edilmesi ve saygı duyulması gerekmektedir.¹¹¹

Bu çerçevede, şefkat ve saygının, bireylerin birbirlerine karşı taşıdıkları sorumluluklarla yakından ilişkili olduğu belirginleşmektedir. Zeynizâde, şefkatin sadece bir duygu olmadığını, aynı zamanda bireylerin toplum içerisindeki görevlerini ifa ederken gözetmeleri gereken bir ilke olduğunu ifade eder. İnsanın sadece kendi ailesine değil, tüm topluma karşı şefkatle yaklaşması gerektiğini, bu şefkatin de adaletle birleştirilerek hayata geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Zeynizâde'ye göre, insanlar arasında karşılıklı saygı, anlayış ve şefkatin varlığı, toplumsal huzuru ve bütünlüğü sağlamanın anahtarıdır. Bireylerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarını yerine getirmeleri hem kendi yaşamlarını hem de toplumu daha iyi bir hale getirecektir. Bu yaklaşım, toplumsal uyumu güçlendirecek ve daha adil, şefkatli ve uyumlu bir toplumun inşasına katkıda bulunacaktır.¹¹²

Zeynizâde'ye göre hemcinslerimizin hayat, fikir, his, namus ve haysiyetlerine karşı duyulan şefkat, toplumun temel dinamiklerindendir. Zeynizâde, bu görevin doktorlardan yangın sırasında tulum bacılara kadar geniş bir yelpazede farklı şekillerde ifade edildiğini belirtmiştir. Hem eğitim hem de sağlık gibi farklı alanlarda yardımın şefkat görevi kapsamında olduğunu vurgulamış, aynı zamanda adalet ile şefkatin birleştiğinde toplumsal refahın ve dayanışmanın artacağını ifade etmiştir.

Zeynizâde, insanların birbirlerinin hürriyetlerine ve mallarına olan şefkatle yaklaşımını da derinlemesine değerlendirmiştir. Adalet ve şefkat arasındaki bu dengeyi, hürriyetin muhafazası ve malların korunmasıyla ilgili sorumluluklarıyla birlikte ele almıştır. Aynı zamanda, zenginlerin toplumda fakirlerle ilgili özel bir

¹¹¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.17

¹¹² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.17

sorumluluğu olduğunu, bu sorumluluğun sadece maddi yardım değil, aynı zamanda eğitim ve destek anlamında da geçerli olduğunu belirtmiştir.¹¹³

Zeynizâde, teavün ve tenasür kavramları üzerinde durarak, yardımlaşmanın sadece kendi toplumu için değil, tüm insanlık için bir görev olduğunu vurgulamıştır. Zeynizâde, din, mezhep veya millet ayrımı olmaksızın yardımlaşmanın ve dayanışmanın önemini belirtirken, insanlar arasında saygı ve hoşgörü olması gerektiğini ifade etmiştir.

Zeynizâde, vatanın korunmasının ve milletin refahının ne kadar kritik olduğunu belirtirken, bu konuda yapılan yardımların hem bu dünyada hem de ahirette değerli olduğunu vurgulamıştır. Cemiyetlerin rolünü de değerlendirerek, onların toplumun refahı için çalışması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁴

Zeynizâde, yardımlaşma, dayanışma ve toplumsal sorumluluk kavramlarının toplumun refahı ve insanlığın mutluluğu için kritik öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, her bireyin bu sorumlulukları yerine getirerek toplumsal dayanışmaya katkıda bulunması gerektiğini vurgulamıştır.

Zeynizâde'ye göre, "Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye" kitabında tebaanın vezâif ve hukuku üzerine yoğunlaşmıştır. Müellif, tebaanın devlete ve topluma karşı olan sorumluluklarını, haklarını ve yükümlülüklerini detaylı bir şekilde işlemiştir.¹¹⁵ Kanunlara itaat, vergi yükümlülükleri, bireylerin kendi geçimlerini sağlama ve toplum yararına hizmet anlayışları üzerine vurgu yapmıştır. Ayrıca, Zeynizâde, bireylerin özgürlük, eşitlik, adalet ve kardeşlik kavramlarına sahip çıkmasının önemini belirtmiştir. Devletin bu hakları koruma sorumluluğuna dikkat çekerken, bireylerin de hak arayışlarında doğru ve meşru kanalları kullanmasının altını çizmiştir. Sonuç olarak Zeynizâde, tebaanın toplumsal ve devlet düzeni içerisindeki yerini, sorumluluklarını ve haklarını derinlemesine değerlendirmiş ve vatandaşlık bilincinin toplumun refahı ve birliği için nasıl kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.

¹¹³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.17

¹¹⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.18

¹¹⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.60

3. BİREYSEL AHLAK

3.1 Bireysel Ahlakı Temellendirmesi

Ahlak terbiyesi, insanlık toplumu içinde yaşadığımız süre boyunca hayatı yönetmek, davranışlarımızı ona göre düzenlemek anlamına gelir. Ahlak, felsefeye ait bir konu olup insanların davranışlarını değerlendirerek, akla ve hikmete uygun olup olmadıklarına göre ret veya kabul etmektir. Ancak, ret veya kabulün esası ve davranışlarımızı neye göre ret veya kabul etmemiz gerektiği konusu karmaşık ve felsefenin kapsamı altında incelenir. Bu konular hala tartışma konusu olup net bir yanıt bulunmayabilir. Ahlak, insanlık toplumunun devamı ve yükselmesi için önemli bir araçtır. Ahlak terbiyesi ise bu topluma uyum sağlamak için kullanılan araçlardır. Yani ahlak, insanlığın kurallarını belirlerken, ahlak terbiyesi bu kuralları öğrenmek ve ona göre hareket etmek anlamına gelir.¹¹⁶

Hayatı yönetebilmek ve insanlık içinde hareket edebilmek için sadece beden ve zihin terbiyesi yeterli değildir. Aynı zamanda insan, yaşadığı çevrenin durumlarını, hareketlerini, kendisiyle olan ilişkisini iyi bir şekilde bilmelidir. Bu bilgi, ahlak terbiyesiyle elde edilir. Bir insan, yaşadığı evin semtini, mahallesini; evin odalarını, komşuların ahlak ve tavırlarını; o mahallenin bulunduğu şehri, şehrin bağlı olduğu vilayeti, vilayetin bağlı olduğu devleti, devletin bulunduğu iklimi ve kıtaları, o kıtaların bulunduğu dünya haritalarını, bu haritaların ayrıldığı yönetimleri ve bunların hepsinin tabi olduğu merkezi, dünyayı bilmelidir. Bu bilgileri öğrenerek insan, kâinatta nasıl bir yer işgal ettiğini anlayabilir. İnsanlık toplumunu oluşturan insanlarla olan ilişkisinden başlayarak, tüm insanlık ufuklarının sınırlarını belirleyen dünya düzenlerini, güneş sisteminin ve diğer gök cisimlerinin durumlarını ve onların tamamının tabi olduğu merkezi âlemi ne kadar bilirse, kendi rolünü de o derecede iyi anlayabilir.¹¹⁷

¹¹⁶ Ali Akdoğan, *Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlaka Olan İhtiyaç ve İslam*, **EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler** -, cilt: 8, sayı: 18, 2004, 184.

¹¹⁷ Ahmet Kızılkurt, *Bireysel ve Toplumsal Ahlak Anlayışı (Platon ve Farabi Karşılaştırılması)*, **Genç Mütefekkirlere Dergisi**, cilt:3, sayı: 2, 2022, 341.

Zeynizâde'ye göre; Ahlak terbiyesi insanın davranışlarını düzenlemek ve insanlık toplumu içinde uyumlu bir şekilde hareket etmek için önemlidir. Fikir terbiyesi, bir yolcunun yolculuğa çıkmadan önce gerekli donanımı tamamlamasına benzetilebilir. Ahlak terbiyesi ise o yolcunun gideceği yola benzer. Bir yolcu, gideceği yolu ne kadar iyi bilirse ve ona ne kadar emin ise, hedefine zorluklarla karşılaşmadan rahat ve kaygısız bir şekilde ulaşabilir. Aksi halde, yolu bilmeyen bir yolcu her şeyi tesadüfe bırakırsa, yolunu şaşırır. Gerçekten, bir insan kendi haklarını ve çevresinin durumlarını ne kadar iyi bilirse, o derecede rahat bir şekilde yaşar. Çünkü çoğu felaketin kaynağı cehalettir. Bir insan çevresini ve çevresinin durumlarını ne kadar iyi bilirse, kendi hayatını onlarla uyumlu bir şekilde sürdürme şansına sahip olur. Özetle, insan ahlak terbiyesi almadan insanlık sahasına adım attığında şaşırır ve nasıl hareket etmesi gerektiğini bilemez.¹¹⁸

İnsan, ahlakı kendi kendine öğrenmek zorunda olsa da diğer terbiye alanlarında olduğu gibi ahlak terbiyesinde de bir kurala, bir rehber ihtiyacı vardır. İşte anne-baba ve aileler, mümkünse, bu terbiyeyi verecek ilk öğretmenlerdir. Tüm terbiyenin kaynağı aile hayatıdır. İnsan, yaşamı boyunca elde etmek zorunda olduğu tüm terbiyeyi, aile ortamından aldığı ilk izlenim üzerine toplar. Bu ilk izlenim, kendi kendini terbiye etme konusunda güzel bir rehber olur.

Günümüzde, tüm bilim insanları hem ahlak terbiyesi hem de diğer terbiye alanlarının gerektiği gibi edinilmesi için ailede bu ilk izlenimin önemini ve gerekliliğini kabul etmektedir. Bir çocuk, çocukluğunda kendi anne-baba ve velileri tarafından nasıl bir terbiye aldıysa, gelecekte kazanacağı terbiye de ona göre olur. Hatta bu nedenle "anne-baba terbiyesi görmemiş" denir. Çünkü anne-baba terbiyesi görmeyenler, terbiyenin temeli olan ilk izlenimi alamayacaklarından, ileride kendi çabalarıyla güzel bir terbiye elde etmeleri zor olur.

Zeynizâde'ye göre; anne-baba ve veliler, çocuklarına ilk izlenimi öyle bir şekilde vermeli ki, çocuklar tüm hayatları boyunca edinecekleri terbiyeyi o "ölçü izlenimi" ile belirleyebilsinler. Bunun için anne-babalar, itaat, ibret, arkadaşlık ve vicdan gibi ahlak

¹¹⁸ Zeynizade, Terbiye..., s.3

terbiyesinin temellerini çocuklarına küçük yaşlardan itibaren öğretmelidirler. İtaat, bir çocuğun hayatı boyunca terbiyeyi öğrenebilmesi için önemli bir unsurdur. Çocuğa itaat etmesi ve iyiyi-kötüyü, faydalı ve zararlıyı öğretmek, güzelce öğretildiğinde çocuğun ilk izlenimi almasını ve ileride terbiye kazanmasını sağlar.¹¹⁹ Çocuğun itaatli olması, zorlama yoluyla değil, gözleri açıldığı anda alıştırlarak sağlanmalıdır. Çocuğun yaşının ilerlemesiyle birlikte onu dayak veya azarla itaat altına almaya çalışmak ise etkili olmayabilir. Küçük bir fidanı her yöne bükme kolaydır, ancak büyük bir ağacı bükme mümkün değildir ve hatta kırılabilir. Bu nedenle, çocuklar konuşmayı ve yürümeyi öğrenir öğrenmez birebir itaat altına alınmalıdır. Bu aslında zor bir şey değildir.

İtaatsizlik, bir hatayı yapmaktan ibarettir. Dolayısıyla bir çocuğu küçük yaşlardan itibaren itaat altına alabilmek için, yaptığı hatalara izin vermemek önemlidir. Hataları derhal düzeltmek ve hatayı unutturup doğrusunu öğretmek gereklidir. Çünkü çocuklar doğal olarak hatalar yapma eğilimindedir. Hatanın unutturulması ve yerine doğrunun yerleştirilmesi, hatanın tekrarlanmasını engelleyebilir. Çocuk büyüdükçe sürekli olarak itaat ve düzene alıştırılmalı, yaptığı hatalar düzeltme yoluyla unutturulmalıdır. Unutturulan bir hataya tekrar dönülmez. Hatanın unutulması, doğrunun tekrar edilmesiyle gerçekleşir. Hatanın tekrarlamaması için nadiren kullanılan doğru davranışları arada tekrar etmek önemlidir. İşte ahlak terbiyesinin gereği olarak itaat eğitimi için uyulması gereken ilkeler:¹²⁰

a. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren itaat etmeye alıştırılmalıdır. İtaat, anne-baba veya yetişkinlerin yönlendirmelerine uymayı içerir. Çocuklara doğruyu ve yanlış öğretmek, sınırlar koymak ve bu sınırlara uyulmasını sağlamak önemlidir.

b. Çocukların yanlış yapmalarına müsaade etmek yerine, yapılan hataları düzeltmek ve doğrularını alışkanlık haline getirmek önemlidir. Hataların tekrar etmemesi için düzeltilen doğruların tekrarlanması gereklidir.

¹¹⁹ Zeynizade, Terbiye..., s.153

¹²⁰ Zeynizade, Terbiye..., s.165

c. Birikmiş hataların mümkün olduğunca küçük parçalara ayrılması ve her bir hatanın ayrı ayrı düzeltilmesi önemlidir. Bu şekilde hatanın kökleşmesi ve tekrarlama önlenir. Doğru davranışların tekrar edilmesi, çocuğun o davranışı alışkanlık haline getirmesine yardımcı olur.

d. İtaat yanında hürmet, hakkı gözetme, kadirşinaslık ve nimete şükretme gibi değerli hasletlerin de öğretilmesi gereklidir. Çocuklar itaatkâr, namuslu ve vakarlı olmaya teşvik edilmelidir. Bu değerler çocuğun karakter gelişimine katkı sağlar ve doğru davranışlarının sürdürülmesini destekler.

Bu ilkeler çerçevesinde, çocuklar doğru davranışları öğrenirken sürekli gözlem altında tutulmalı, hatalar düzeltildikçe tekrar ettirilmeli ve olumlu davranışlar teşvik edilmelidir. Ayrıca, çocukların küçük yaşlardan itibaren itaate alıştırılması, ilerleyen yaşlarda daha büyük sorunların ortaya çıkmasını önleyebilir. Ancak, çocukların gelişimine uygun bir şekilde hareket etmek ve aşırıya kaçmamak önemlidir. Sevgi, anlayış ve sabır da çocukların doğru davranışlar kazanmasında etkili olacaktır. İbret, önceden gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan bir olayı inceleyip dikkat kazanmak ve aynı felaketlerden kaçınmak için ondan ders çıkarmaktır. İbret, itaat gibi çocukluktan başlayarak hayat boyunca devam eden bir süreçtir.¹²¹

Zeynizâde'ye göre; İbret iki şekilde olabilir: Birincisi, bizzat başımıza gelen olaylardır ve buna tecrübe denir. Kendi yaşadığımız deneyimler, genellikle daha etkili olur. İkincisi ise, hemcinslerimizin başına gelen olaylardır. Bu olaylar ya gözümüz önünde gerçekleşir ya da daha önceden yaşanmıştır. Gözlemlediğimiz olaylar müşahede, geçmişte gerçekleşmiş olanlar ise mütalaa olarak adlandırılır. Dolayısıyla, ibret üç şekilde meydana gelir: tecrübe, müşahede ve mütalaa.¹²²

İbret, insanlara başkalarının yaşadığı deneyimlerden öğrenme imkânı sunar. Geçmişte yapılan hataların sonuçlarını görmek ve aynı hatalara düşmekten kaçınmak için ibretten yararlanmak önemlidir. İbret, insanın karakter gelişimine katkıda bulunur ve doğru yolu bulmasına yardımcı olur. Ahlak terbiyesinde itaatten sonra ibret gelir. İbret,

¹²¹ Zeynizade, Terbiye..., s.167

¹²² Zeynizade, Terbiye..., s.167

tecrübe, gözlem ve mütalaa yoluyla gerçekleşir. Bu yolla insanlar, başkalarının yaşadığı deneyimlerden ders çıkararak kendi hayatlarında doğru seçimler yapabilir ve hatalardan kaçınabilir.¹²³

Tecrübe, hayatımızın çeşitli dönemlerinde gerçekleşen olayların dizisidir. Tecrübeler genellikle olumsuz etkiler bıraksa da bu etkiler sayesinde kendimizi geliştirme ve iyileştirme fırsatı buluruz. Ancak gerçek marifet, felaketlere düşmeden önce onların etkisini hissederek onlardan uzak durmaktır.¹²⁴

Tecrübe, cahillerin eğitim gördüğü bir mektep olarak tanımlanır. Bu mektebin öğretmenleri ise bilge kişilerdir, yani tecrübe yaşamış veya düşünce yoluyla sonuçlara ulaşarak tecrübeleri çıkarmış kimselerdir. Tecrübenin düşünce yoluyla öğrenilemeyeceği iddiası doğru değildir. Eğer bu şekilde olması gerekiyorsa, hayat boyunca çok az şey öğrenebiliriz. Çünkü ömür kısa, tecrübe ise uzun ve hikmete varmak zordur. Bu nedenle en büyük yetenek, düşünce yoluyla hakikati ortaya çıkarmaktır. Tecrübe sahibi olmak, gerçekleri ve olayları mutlak bir şekilde öğrenmek ve onlara vakıf olmak, güçlü bir gözlem ve ciddi bir değerlendirmeye mümkündür. İnsan, hayatının her anından güzel tecrübeler elde etmeye çalışmalıdır. Hayatı, terbiye denilen, insanlığa özgü özelliklerle süsleyerek dünyaya gelmiş olduğu noktadan itibaren mümkün olan en iyi şekilde yönetmeye çalışmalıdır. Her anımızdan çıkaracağımız tecrübe sonuçları vardır. Başımıza gelen olaylar, hayatın tecrübe birikimini oluşturur. Bu tecrübeleri hiçbir zaman göz ardı etmemeliyiz, çünkü terbiye açısından en etkilisi budur. Bir insan bir yere adım atmak ister ve o yer bir uçurum ise düşerek önemli bir tecrübe kazanmış olur. Ancak adım attığı yer istediği gibi bir yerse, bu da bir tecrübe değil midir? Kuşkusuz, oraya adım atmamız bir tecrübedir. Ancak oradan düşmekle sağ salım geçmek arasındaki fark, birinin daha fazla etki bırakması, diğerinin ise neredeyse hiç etki bırakmamasıdır. Asıl yetenek, olumsuz etkiler bırakmayanları incelemek, onlardan sonuçlar çıkarmak ve yansımalarını anlamaktır. Sonuç olarak, her nefesimiz bile bir tecrübe olarak değerlendirilebilir. İnsan sadece başına gelen tecrübeleri incelemekle kalmamalı, bu tecrübelerin nereye yol açabileceğini de düşünmelidir. Örneğin, yetim olarak büyümüş bir insan, yetimlik

¹²³ Zeynizade, Terbiye..., s.168

¹²⁴ Zeynizade, Terbiye..., s.170

hakkında bir tecrübe sahibidir. Şimdi o kişi, ebeveynleri olan birinin nasıl bir yaşam sürdüğünü, babası hayatta olup annesi kalanın veya annesi hayatta olup babası kalanın nasıl yaşadığını, yani o dönemdeki bu tür insanların durumlarını düşünüp inceleyerek tecrübesinden faydalanabilir. Zeynizâde'ye göre, tecrübe bir ölçüdür, her şeyin kendisine dayandığı bir dayanaktır. Tecrübe, yaşamın bir parçasıdır ve insanların gelişimi ve öğrenmesi için önemli bir kaynaktır.¹²⁵

Müşahede, bir arada yaşadığımız insanların başına gelen olayları gözlemlememizdir. Her insanın farklı bir yaşam tarzı vardır ve hiçbirini diğerine benzemez. Hayat, farklı renklere boyanmış bir tablo gibidir ve bize ibret verici bir manzara sunar.¹²⁶

İnsan, karşısında etkileyici bir tablo veya ferahlatıcı bir manzara bulunduğunda hayranlıkla gözlerini dikerek saatlerce izlemekten kendini alamaz. Acı verici bir sefalet durumu veya acıklı bir yaşam tarzı gördüğünde ise günlerce düşünmekten kendini alamaz. Elem verici ve korkunç bir olay, yürek burkan, dehşete düşüren bir cinayet... Bunlar hafızamızdan silinmesi mümkün olmayan izlenimlerdir. Ancak dünyadaki izlenimlerimiz her zaman dikkatimizi aniden çeken, bir zevk ya da olumsuz bir etkiye neden olan şeyler mi? Elimizde tuttuğumuz kalem, üzerine yazı yazdığımız kâğıt, hatta taşlar, topraklar, bizimle ilişkisi olan, duyu ve hislerimiz aracılığıyla algıladığımız her şey birer izlenimdir. İnsan, bunların her birini göz önüne alırsa fikir dünyası gelişir. Benzer şekilde, her bir insanın attığı bir adım da en ibret verici bir izlenim olabilir. Yüksek düşünceye sahip olan kişi, önemsiz gibi görünen bir şeyden büyük bir sonuç çıkarabilir. Aslında dünyada en önemsiz görülen şeyler, en önemlileridir. Örneğin, toprağa ve taşa pek önem vermeziz, ancak altın konusunda hayatımızı verebiliriz. Gerçekte hangisi daha önemlidir? Şüphesiz, toprak olmasaydı dünya kabuğu oluşmazdı ve biz bu şekilde bir yaşama sahip olamazdık. Her şey bu şekildedir. Müşahede ederken, sadece ruhumuzu okşayan veya dehşete düşüren şeyleri değil, genel olarak tüm olayları hakikat açısından düşünmeli ve incelmeliyiz.¹²⁷

Mütalaa, ruhun gıdası olarak nitelendirilen bir düşünce ve değerlendirme sürecidir. İnsana zaman kazandırdığı gibi, fikirlerini geliştirme imkânı da sunar. Bir insan kendi

¹²⁵ Zeynizade, Terbiye..., s.174

¹²⁶ Zeynizade, Terbiye..., s.176

¹²⁷ Zeynizade, Terbiye..., s.178

tefekkürüyle on yılda ulaşabileceği bir sonuca, mütalaa sayesinde beş dakikada ulaşabilir. Bu nedenle mütalaa, hayata hayat katar ve ne kadar çok mütalaa yapılırsa, o kadar çok yaşanmış olur. Dolayısıyla çok mütalaa etmek, çok yaşamaktan daha iyidir.¹²⁸

Bir kişi, elli altmış yıl süren bir hayat boyunca edindiği bilgi ve düşüncelerini bir kitapta özetleyebilir. Bu kitabı bir iki saat içinde okuyan bir kişi ise o kadar bir zamanı yaşamış ve o kadar zaman dilimini tecrübe etmiş olur. Mütalaa sadece zaman kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda insanın düşüncelerini ve duygularını yüceltir. İnsan, mütalaa yaptıkça düşünceleri genişler, dünyayı daha iyi görür ve bu şekilde mutlu olur. Arzu ve heves uyandıran, fikirleri ve duyguları okşayan konuları mütalaa etmek önemlidir; ancak sadece bunlarla sınırlı kalmayıp bilmediğimiz her şeyi öğrenmek için de mütalaa yapmak gerekir. Çünkü bilmediğimiz her şey bizim için büyük bir öneme sahiptir. Bilmediğimiz konulara karşı bir hürmet duygusu besleriz. Bu nedenle bize bilmediklerimizi öğretecek, ahlakımızı ve terbiyemizi geliştirecek her türlü mütalaa değerlidir. Mütalaa hakkında daha fazla söz etmek mümkün olmakla birlikte, burada sadece ibret açısından önemli olan kısımdan kısaca bahsetmek gerekmektedir. İbret açısından mütalaa, hayatımızın davranışlarını düzeltmek, gelecekte karşılaşılabileceğimiz hatalardan kaçınmak için geçmiş olayları ve insanlığın şu anki durumunu öğrenmek ve böylelikle terbiyemizi mükemmelleştirmektir.¹²⁹

Arkadaşlık, ahlaki terbiye açısından önem taşır. İnsan dünyada sadık bir arkadaş, hak ve hukuku koruyan bir dost, ihtiyaç duyar. En zor zamanları aydınlatabilmek için dost bir tebessüm yeterli olabilir. Ancak iyi bir dost bulmak zor olabilir.¹³⁰

Dostluk, karşılıklı olarak birbirinin mutluluğuna çalışmaktır. En kötü arkadaş, arkadaşının meşru fikirlerini gerçekleştirmesine engel olan kişidir. Oysa insan meşru fikirlerini gerçekleştirebilmek için arkadaş, ihtiyaç duyar. Bu nedenle arkadaşlık, birbirine yardım etmeye ve birbirinin işlerini kolaylaştırmaya gayret etmek demektir. İyi bir arkadaş, sahip olmak için önce çok deneyim kazanmak gerekir. Arkadaşlıkta iyice kaynaşabilmek için fikir ve ahlak açısından zıtlık olmamalıdır. Bir dost ne kadar

¹²⁸ Zeynizade, Terbiye..., s.180

¹²⁹ Zeynizade, Terbiye..., s.183

¹³⁰ Zeynizade, Terbiye..., s.184

sadık olsa da kişisel sırlarını tamamen açmamalıdır. Bir gün düşman olma ihtimali her zaman vardır. Bir arkadaşın sadık olup olmadığını belirlemek biraz zordur. Bir arkadaşın iyi olup olmadığını anlamak için ahlakını gözlemlemek gerekir. Bu ancak uzun bir birliktelikten sonra mümkün olur. Bir kişiyle yakın olmadıkça onun ahlakını tam olarak anlamak mümkün değildir. Çoğu dostlukta başlangıçta büyük bir samimiyet olsa da bir süre sonra, sebepsiz yere, eski dostluktan iz kalmaz. Sonunda insanlar birbirinden ayrılmak zorunda kalırlar. Bunun nedeni, dost olmadan önce birbirlerinin ahlakını tam olarak anlayamamak ve birbirini tam olarak tecrübe edememektir. Düşmanlara düşmanca, dostlara ise dostça davranılmalıdır. Ne düşmanları küçümsemeli ne de dostları aşırı yüceltmeliyiz. Çünkü zamanı gelir düşmanla yüz yüze gelir, dost olma ihtimali doğar. Aynı şekilde dostlara aşırı hürmet, önemseme ve hizmetlerle kendimize minnet borcu altında bırakmamalıyız. Dostluk, birbirine minnet altında koymak yerine karşılıklı iyilik ve sadakatte bulunmayı amaçlar. Zeynizâde'ye göre insan, ahlak ve tavırlarından emin olmadığı kişilerle yakın ilişki kurmamalıdır. Dostluk gerçek bir dostluk olabilmesi için kişisel menfaat üzerine kurulmamalıdır. İyilik, kişisel menfaati gözetmeden sadece insanlık adına yapılmalıdır. İyilik yapan unutulmalı, kendisine iyilik eden hatırlanmalıdır. Arkadaşlık ve dostlukta kişisel menfaat olmamalıdır.

Ahlaki terbiye gereği olarak arkadaşlık hakkında uyulması gereken ilkeler şunlardır:¹³¹

- a) Bir kişiyle arkadaş olmadan önce ahlakını, tavırlarını, hareketlerini iyice deneyimlemeli ve değerlendirmelidir. Sonrasında düşüncelerimize uygunsa o kişiyle dost olmalıyız.
- b) Ahlak, düşünce ve yaşam tarzımıza aykırı olan kişilerle dost olmamalıyız.
- c) Dostluk kişisel çıkarlar için değil, fikir alışverişi, üzgün kalpleri teselli etme, zor işleri kolaylaştırma, kalbin acılarını hafifletme, ruhun sıkıntılarını hafifletme amacıyla olmalıdır.

¹³¹ Zeynizade, Terbiye..., s.189

Vicdan, bir insanın kendini bilmesi anlamına gelir. Bir insan kendini ne kadar iyi tanırsa, o kadar vicdanlı olur. Vicdan, insanın içindeki hakikati gösteren bir rehberdir ve insanlığın hamisidir.¹³²

Zeynizâde'ye göre; vicdan, hakikati yansıtan bir ışık huzmesidir. Biz yanılabılırız, ama vicdan asla yanılmaz. Biz aldatılabiliriz, ama vicdan aldatılmaz. Biz günahları ve isyanları saklamak isteyebiliriz, ama vicdan bunları bize yüzümüze vurur. Vicdan bizi her zaman iyiliğe yönlendirir. Vicdan, en sadık dosttur çünkü ne kadar kötü olursak olalım bizi terk etmez. Aynı zamanda en şefkatli bir ebeveynidir, çünkü ne kadar sıkıntıya düşersek o kadar da ıstırap duyar. Vicdan, hakikatin makamına çıkar ve bizi de yanına alır. Vicdan, bizi mutluluk semasına doğru uçurur.

Onun ifadelerine göre; ahlak terbiyesi açısından vicdan eğitimi için şu ilkeleri göz önünde bulundurmalıyız:

- a) Başkalarının bize yapmasını istemediğimiz şeyleri başkalarına yapmamalıyız.
- b) Başkalarının bize yapmasını istediğimiz şeyleri başkalarına da yapmalıyız.
- c) Hareketlerimizle hemcinslerimizi rahatsız etmemeliyiz.
- d) Hemcinslerimizin işlerini gerçekleştirmelerine engel olmamalıyız.
- e) Hemcinslerimizin işlerini en iyi şekilde tamamlamaları için onlarla iş birliği yapmalıyız.
- f) Gündüz yaptığımız her davranışı gece vicdanımız onaylamalı, onaylamadıklarından kaçınmalıyız.
- g) Her sabah, o gün yapacağımız işler için vicdanımızdan izin almalı ve bu işleri vicdanımızın yönergelerine uygun şekilde yapmalıyız.

¹³² Zeynizade, Terbiye..., s.190

- h) Vicdanımızın rahat olması için muhtaç olan hemcinslerimize mümkün olduğunca yardım etmeli, büyüklerimize saygı göstermeli, küçüklerle şefkatle yaklaşmalı ve vicdan azabına neden olacak her türlü eylemden kaçınmalıyız.
- i) Vicdan azabına neden olacak suçları işlememeli, ahlaki olmayan düşüncelerden ve arzulardan uzak durmalıyız. Bu şekilde, temiz düşüncelerimizi ve duygularımızı kirletmemeliyiz ve insanlık görevimizi lekelememeliyiz.¹³³

Zeynizâde'ye göre, ahlak terbiyesi insanın toplumsal ve bireysel hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Ahlak, bireyin davranışlarını yönlendiren ve onun sosyal içerisindeki konumunu belirleyen temel bir yapıya sahiptir. Ahlakın sadece felsefi bir değerlendirme olmadığını, pratiğe dökülen eylemlerle bireyin kendi hayatına ve çevresine etki eden bir yapı olduğunu belirtmektedir. Ahlaki değerlerin ve ilkelerin küçük yaşlardan itibaren bireye kazandırılması, onun ilerleyen yaşamında karşılaşacağı zorluklarla daha kolay başa çıkabilmesine olanak tanır. Zeynizâde, ahlak terbiyesinin itaat üzerine kurulu olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu itaat, baskı ve zorlamayla değil, sevgi, anlayış ve sabırla kazandırılmalıdır. Aile, bu süreçte en temel yapı taşıdır. Anne-baba ve velilerin çocuklarına kazandırdığı ilk izlenimler, bireyin ilerleyen yaşamında kazanacağı ahlaki değerlerin temelini oluşturur. Bu bağlamda, ahlak terbiyesinin hayatın her alanında etkili olduğunu, bireyin toplum içindeki konumu, ilişkileri ve karşısına çıkan zorluklarla başa çıkabilmesi için ahlak terbiyesinin elzem olduğunu ifade eder. Aynı zamanda, ahlak terbiyesinin sadece bireyin kendi iç dünyasını değil, onun toplumla olan ilişkisini de olumlu yönde etkilediğini belirtir. Ahlak, Zeynizâde'ye göre, bireyin hayatının merkezinde olmalı ve bu merkezi oluşturan ahlaki değerler, bireye doğru bir yaşam sürdürme konusunda rehberlik etmelidir. İbret, yaşantımızın temel yapı taşlarından biridir ve bize, doğru ve yanlış arasında ayırt etme kabiliyeti kazandırır. Zeynizâde'ye göre, ahlak terbiyesinde sadece itaat değil, aynı zamanda ibret de büyük bir rol oynar. Tecrübe hem olumlu hem de olumsuz olayların bir sonucu olarak doğar ve bu tecrübeler, bireyin karakterinin şekillenmesinde kritik bir öneme sahiptir.

¹³³ Zeynizade, Terbiye..., s.194

Hayatın tecrübeleri, başımıza gelen olayların toplamından daha fazlasıdır; bu olayları yorumlama ve bu olaylardan ders alma kabiliyetimizdir. İster kendi başımıza yaşadığımız olaylar olsun, isterse başkalarının yaşadığı olayları gözlemleyerek veya tarih üzerinden mütalaa yoluyla öğreniyor olalım, hepsi bize yeni bir perspektif ve öğrenme imkânı sunar.

Bunun yanında, bir olayın olumlu ya da olumsuz sonuçları olması, ondan alınacak dersin değerini belirlemez. Zeynizâde'nin de vurguladığı gibi, tecrübe edinmek sadece yaşanılanlarla sınırlı değildir. Bazen bir adımın, bir bakışın veya bir düşüncenin derinliklerinde bile büyük tecrübeler gizlidir. Bu nedenle tecrübenin kıymetini bilmek, ondan alınacak dersleri doğru bir şekilde değerlendirmek gerekir.

Kısacası, ibret almak ve tecrübe edinmek, bireyin hayatını şekillendiren önemli unsurlardır. Bu iki kavram, bireyin karakterini, ahlaki değerlerini ve dünyaya bakış açısını derinden etkiler. İnsanın, kendi yaşamında ve başkalarının yaşamlarında meydana gelen olaylardan ders çıkararak daha bilinçli ve ahlaklı bir birey haline gelmesi hem bireysel hem de toplumsal anlamda büyük bir öneme sahiptir. Zeynizâde'ye göre, insanın yaşamındaki her an, her izlenim, kendi içerisinde bir anlam taşır ve derin bir müşahedeye tabi tutulmalıdır. İnsanın etrafındaki her detay, basit bir kalem veya kâğıt bile, üzerinde düşünülmeyi hak eden bir değer taşımaktadır. İnsanın düşünce dünyası, sadece büyük ve dikkat çeken olaylarla değil, aynı zamanda hayatın basit görünen detaylarıyla da şekillenir. Mütalaa, insana sadece zaman kazandırmaz, aynı zamanda onun düşüncelerini, perspektiflerini ve duygularını zenginleştirir. Zeynizâde, dostluk ve arkadaşlık kavramlarına büyük bir önem atfeder. Gerçek dostluğun temelinde, kişisel menfaatlerden arınmış, saf bir ilişki bulunmalıdır. Bununla birlikte, bir insanın gerçekten sadık ve iyi bir arkadaş olup olmadığını anlamak için onun ahlaki değerlerine, tavırlarına ve hareketlerine dikkat edilmesi gerekir. Ve nihayetinde, vicdan, insanın içsel pusulasıdır. Zeynizâde için vicdan, insanın kendi içerisinde bulunduğu, yanıltmayan bir rehberdir. Bu rehber, insanı doğruya, hakikate ve nihayetinde mutluluğa yönlendirir. Zeynizâde'nin ifade ettiği değerler ve düşünceler, insanın hem kendi iç dünyasıyla hem de dış dünyasıyla olan ilişkisini derinlemesine ele alarak, yaşamın anlamını ve değerini vurgulamaktadır. Bu değerler, insanın hayatta karşılaştığı her durumu, objeyi ve ilişkiyi değerli kılan bir

bakış açısı sunar. Bu nedenle, hayatın basit görünen detaylarına dahi derin bir saygı ve değer atfetmek, Zeynizâde'nin öğretilerinin merkezinde yer alır.

3.2 Zihin ve Dil Ahlakı

Zihin terbiyesi, bireyin düşünce ve zihinsel yeteneklerini geliştirerek onu daha olgun, bilgili ve anlayışlı hale getiren süreçleri ifade eder. Zihnin terbiye edilmesi, düşüncelerin doğal akışını, mantıklı ve tutarlı bir şekilde oluşturmayı, eleştirel düşünce becerilerini geliştirmeyi ve bilgiyi derinlemesine anlamayı içerir. Zihin terbiyesi, çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilebilir. Bu yöntemler arasında eğitim, okuma, deneyim kazanma, eleştirel düşünceyi teşvik etme, problem çözme becerilerini geliştirme, zihinsel egzersizler yapma gibi faaliyetler bulunur.¹³⁴

Zihni hayata ve insanlığa uygun bir şekilde geliştirmek, bireyin zihinsel kapasitesini artırmak ve bilinç düzeyini yükseltmek anlamına gelir. Bu, değerlerin, etik kuralların ve insan haklarının önemini anlamayı, başkalarının farklı düşüncelerine saygı duymayı, empati yapmayı ve toplumsal sorumluluk bilincini geliştirmeyi içerir. Zihin terbiyesi, bireyin kendi iç dünyasını anlaması, kendini kontrol etmesi ve hedeflerine uygun olarak düşüncelerini yönlendirmesi için de önemlidir. Zihin terbiyesi, düşüncelerin olgunlaşmasını ve zihinsel yeteneklerin gelişimini sağlayan bir süreçtir. Zihni hayata ve insanlığa uygun bir şekilde geliştirmek, bireyin daha bilinçli, empatik, eleştirel düşünebilen ve toplumsal değerlere önem veren biri olmasını sağlar.

Dil, insanların iletişim kurmasını sağlayan temel bir araçtır. Ancak dilin sadece kelime ezberlemekle sınırlı olmadığını ve terbiye fikriyatına katkı sağlayabileceğini söylemek mümkündür. Dil, terbiye fikriyatının temelini oluşturan bir vasıtaadır. Kitaplar aracılığıyla terbiye fikriyatına erişim sağlanır ve basılı yayınlar aracılığıyla dilin

¹³⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Herbert Spencer, **Zihin, Ahlak ve Beden Eğitimi**, (Çeviren: Mehmet Münir Erteğin) Pegem Akademi, İstanbul, 2013, 61-98.

gelişimi gerçekleşir. Dil, bilgi edinmek ve terbiye fikriyatını tamamlamak için vazgeçilmez bir unsurdur.¹³⁵

Her ne kadar farklı diller arasında çeviri yoluyla faydalanma imkânı olsa da asıl fayda ancak o dili bilenler için mümkündür. Bir kişi ne kadar çok dil bilirse, o kadar çok bilgi birikimine sahip olur ve terbiye fikriyatını tamamlama imkânı elde eder. Bir dilin bilinmesi, sadece o dilde konuşan bir toplumun durum ve düşüncelerine erişim sağlar. Ancak gerçek İnsanlık, tüm insanlık alanında yetişen bilgin ve hakimlerin düşüncelerine vakıf olmak ve bu şekilde fikir ve düşünceleri zihne yerleştirmek ve bunun sonucunda insanlık hizmetine katkıda bulunmaktadır. Diğer diller arasında bir bağlantı ve benzerlik olsa da her dilin kendine özgü bir ağız ve ifade tarzı vardır. Dil, çeviri için bir kural olarak kabul edilse de dilin duygusal ve duyusal yönleri tamamen tercüme ve açıklamayla tamamlanamaz. Bununla birlikte, her dilin kendine özgü bir ağız yapısı vardır ve yazı şeklinde ifade edilen duyguları bize aktarır. İyi bir şekilde yazılmış bir metin, ne kadar parlak bir fikir içerirse içersin, düşünsel renklerle bezenmediği sürece etkili olamaz. Sözün değeri, fikrin büyüklüğünü ortaya çıkarır ve bu şekilde etkileşim uyandırır. Bir söz, bir fikir ne kadar gerçek olursa, o kadar etkileyicidir. Ancak gerçek bir fikri ifade etmek, ancak dilin şüyua yani canlı bir şekilde ortaya konmasıyla mümkün olur. Aksi takdirde, her şey boş sözlerden ibaret olur veya hiçbir şeyi anlamayan veya herkesin nefret ettiği kadar kötü bir söylemden ibaret olur. Bir dilden diğerine çevrilen bir kitap, kelime kelime, cümle cümle çevrildiğinde, ana dilindeki canlılık kaybolur. Bu canlılık olmadığında, o kitaptan yararlanma imkânı azalır. Bir kitaptaki fikirlerin yazılı olarak tercüme edilmesi ve bu şekilde başka bir canlılık verilmesi durumunda ise eleştiriye yer yoktur.¹³⁶

Ancak bir kişi başka birinin fikrine tam anlamıyla vakıf olabilir mi? Bu noktada biraz zorluklar ortaya çıkar. Bir kitap, yazarının düşüncelerinden ziyade çevirmenin düşünceleriyle karşılaşır. Dolayısıyla, bir dilden diğerine kelime kelime çevrilseler bile canlılık olmadığı sürece fikir eksik kalır. İşte bu nedenle, bu tür kitaplardan elde edilecek fayda sınırlıdır. Bunun çözümü ise o dilin bilinmemesidir.

¹³⁵ Zeynizade, Terbiye..., s.107

¹³⁶ Zeynizade, Terbiye..., s.108

Zeynizâde'ye göre; dil, insanların düşüncelerini ifade etmeleri için kullandıkları önemli bir araçtır. Ancak dilin sadece sözcüklerden ibaret olmadığını ve ifade yeteneğiyle birlikte düşünceleri canlandırdığını unutmamak gerekir. Dilin tam anlamıyla anlaşılması ve kullanılması, iletişimde etkili olmanın yanı sıra düşüncelerin tam anlamıyla ifade edilebilmesini sağlar. Dil, insanlar arasında iletişim kurmanın temel aracıdır. Ancak dilin işlevi sadece iletişimle sınırlı değildir; aynı zamanda düşüncelerin ifade edildiği, kültürel birikimin aktarıldığı ve bilginin paylaşıldığı bir araçtır. Bu nedenle, bir dilin öğrenilmesi insanlar için önemli bir yetenek ve fırsatlar kapısıdır. Bir lisanı bilen bir kişi, o lisanı konuşan bir toplumun fikirlerini anlama imkânına sahip olur. Bu, kişinin o toplumun kültürüne, değerlerine ve düşünce yapısına daha derin bir şekilde nüfuz etmesini sağlar. Kitaplar, insanların düşüncelerini temsil eden kaynaklardır ve dil, bu düşüncelerin ifade edildiği araçtır. Dolayısıyla, bir dilin öğrenilmesi, insanların düşünce dünyasını keşfetme ve anlama sürecine katkıda bulunur. Lisan, insanların düşüncelerini ifade etmek için kullandığı bir mekanizmadır. Bir lisanı öğrenmek, sadece iletişim yeteneğini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda insanın düşünce ve ifade becerilerini de geliştirir. Lisan öğrenimi, maddi, manevi ve hakiki bilgilerin edinilmesine yardımcı olur. Örneğin, bilimsel, felsefi veya dini konuları anlamak ve bu konularda derinleşmek için o dilin terminolojisini ve kavramlarını bilmek önemlidir. Lisan öğrenimi sürecinde hafızanın önemli bir rolü vardır. Bir lisanı tam olarak öğrenmek için uzun bir süre ve pratik gerekmektedir. Hafıza, dil öğreniminde etkili bir araçtır ve dil bilgisi, kelime dağarcığı ve ifade becerilerini hatırlamak için hafızaya güvenilir. Ancak, dil öğrenimine geç başlanması veya düzenli olarak pratik yapmama durumunda, dil becerileri olumsuz etkilenebilir.¹³⁷

Dünya genelinde binlerce dil bulunmasına rağmen, herkesin öğrenebileceği sayıda dil sınırlıdır. Bu nedenle, öncelikle en yaygın ve pratik kullanımı olan dillerin öğrenilmesi önerilir. Örneğin, Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi diller, birçok insan tarafından konuşulan ve iş hayatında sıklıkla kullanılan dillerdir. Bu dillerin öğrenilmesi, iletişim becerilerini geliştirmenin yanı sıra, farklı kültürleri ve toplumları anlama yeteneğini artırır. Her toplumun kendi dilini bilmek önemlidir, ancak aynı zamanda diğer dilleri de öğrenmek faydalıdır. Örneğin, Türkçe konuşan bir kişi, Arapça veya Fransızca gibi

¹³⁷ Zeynizade, Terbiye..., s.110

dilleri de az da olsa öğrenerek bu dillerin kökenini ve kültürlerini daha iyi anlayabilir. Dil öğrenmek için pratik yapmak ve okumak büyük önem taşır. Bir dili etkili bir şekilde öğrenmek için, o dil üzerine yapılan konuşmalara ve yazılara maruz kalmak gerekir. Okuma alışkanlığı, kelime dağarcığını zenginleştirir, ifade becerilerini geliştirir ve dilin korunmasını sağlar. Dilin önemi ve lisan öğrenimi, insanların düşünce dünyasına erişimini genişletir ve iletişim becerilerini geliştirir. Dil öğrenimi, kültürel ve entelektüel birikimi artırırken, farklı toplumlar ve kültürler arasındaki anlayışı da güçlendirir. Herkesin en az bir lisanı öğrenmeye ve dil becerilerini geliştirmeye imkânı olduğu için, bu fırsatı değerlendirmek, kişisel ve entelektüel gelişim için önemlidir.¹³⁸

Zeynizâde'ye göre; ilk olarak, alfabeyi ve ibareleri öğrendikten sonra çocuklara, onların ilgisini çekecek ve öğrenme isteğini artıracak hikâye ve masallardan oluşan kıraat kitapları okutulmalıdır. Bu kitaplar içinde lügatler, kaideler ve örnek cümleler yer almalı ve çocuklara ezberletilmelidir. Daha sonra, on yaşındaki çocuklar için hazırlanan bir dizi hikâye ve masalların olduğu lektörler kullanılmalıdır. Bu lektörlerde kelime kelime tercüme yapılmalı ve öğrencilere sorular sorularak cevaplarını almaları sağlanmalıdır. Bu şekilde, öğrencilerin anlama ve ifade yetenekleri gelişir ve okuduğunu dikkatli bir şekilde takip etme alışkanlığı kazanırlar. On beş yaşına geldiğinde ise daha ileri seviyede olan bir öğrenci için daha karmaşık lektörler kullanılmalıdır. Bu lektörlerde dilbilgisi kuralları, terimler ve ifadeler detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu üç aşamanın tamamlanmasının ardından öğrenciler, dilin temellerini kavramış olurlar. Bundan sonra, bilmedikleri kelimeleri lügat kitaplarına başvurarak, romanlar ve edebi metinleri okuyabilirler. Bu şekilde, dilin tamamına hâkim olma süreci tamamlanmış olur. Bu yöntemler, bireylerin kendi kendine veya bir öğretmenle birlikte herhangi bir dilin kolaylıkla öğrenilmesini sağlar. Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde yaygın olarak kullanılan yöntemler, bu prensiplere dayanmaktadır. Bir dilin öğrenilmeden önce cümle çevirileri yapmak veya dilbilgisi kitaplarını ezberlemek, zihni yormaktan başka bir fayda sağlamaz. Bunun yerine, dilin görme, işitme, konuşma ve yazma becerilerine hitap eden yöntemler kullanılmalıdır. Kitaplar, yüksek sesle okunmalı ve bazen dikte edilerek yazılmalıdır. Böylece, öğrencilerin dilin estetik yönünü, duygusal ve hissiyatı anlama yetenekleri

¹³⁸ Zeynizade, Terbiye..., s.111

gelişir. Zeynizâde'ye göre, bu usullere göre lisan öğrenimi, öğrencilere daha kolay, etkili ve keyifli bir şekilde dilin öğretilmesini sağlar. Görsel, işitsel ve pratik becerilerin kullanıldığı bu yöntemler, öğrencilerin dil öğrenme sürecini daha verimli hale getirir ve dilin doğal kullanımını teşvik eder.¹³⁹

Zeynizâde'ye göre, zihin terbiyesi, bireyin zihinsel evriminde ve olgunlaşmasında kritik bir rol oynar. Bu süreç, bireyin sadece bilgi birikimini değil, aynı zamanda eleştirel düşünme yeteneğini, empatik yaklaşımını ve toplumsal değerlere olan saygısını da derinleştirir. Eğitim, okuma ve zihinsel egzersizler gibi yöntemlerle desteklenen zihin terbiyesi, bireyin düşüncelerini mantıklı, tutarlı ve etik bir şekilde ifade etmesine olanak tanır. Özellikle bireyin kendi iç dünyasını anlaması, kendini kontrol edebilmesi ve düşüncelerini hedeflerine uygun şekilde yönlendirebilmesi için zihin terbiyesinin önemi vurgulanmıştır. Zeynizâde'nin ele aldığı bu konsept, bireyin hem kendi iç dünyasıyla hem de dış dünya ile olan ilişkisini güçlendirir ve bu ilişkiyi daha bilinçli ve anlamlı kılar.

Zeynizâde'ye göre dil, sadece basit bir iletişim aracı değil, aynı zamanda terbiye fikriyatına ve düşünce evrenine katkı sağlayan derin bir unsurdur. Dilin, bireylerin kültürel birikimlerini, düşüncelerini ve değerlerini ifade etmelerinde ve paylaşımlarında merkezi bir rolü vardır. Bu perspektiften bakıldığında, bir dilin sadece kelime ezberlemek anlamına gelmediği, aynı zamanda o dilin taşıdığı düşünceleri, duyguları ve kültürel değerleri anlamakla ilgili olduğu açıktır.

Ayrıca, Zeynizâde dilin, fikirlerin canlı bir şekilde ifade edilmesi için gerekli olan bir enerji ve canlılık kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Bir dili tam anlamıyla bilmek, sadece kelimeleri ve grameri öğrenmek değil, aynı zamanda o dilin içsel ritmini, duygu ve düşünce dünyasını kavramaktır. Dil öğreniminin, insanların düşünce dünyasını genişlettiği, farklı kültürler ve toplumlar arasında köprüler kurduğu ve bireyin kendi kültürel mirasını daha derinlemesine anlamasına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Ancak bu öğrenim süreci, hafızanın etkili kullanımını ve sürekli pratik yapmayı gerektirir.

¹³⁹ Zeynizade, Terbiye..., s.120

Bu çerçevede, dilin sadece bir iletişim aracı olmadığı, aynı zamanda bireyin düşünsel, kültürel ve duygusal gelişiminde merkezi bir rol oynadığı söylenebilir. Zeynizâde'ye göre dil öğreniminin önemi vurgulanmaktadır. Zeynizâde, dilin insanların düşünce dünyasını genişlettiğini ve iletişim becerilerini geliştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca, her bireyin en az bir lisan öğrenme imkânı olduğunu ve bu fırsatın kişisel ve entelektüel gelişim için değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zeynizâde'ye göre, dil öğrenimi süreci çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. İlk aşamada çocuklara alfabeyi öğretmek ve ilgi çekici kıraat kitapları sunulmalı, ardından kelime kelime tercüme yapılarak ve sorular sorularak onların anlama ve ifade yetenekleri geliştirilmelidir. Daha ileri seviyelerde ise, daha karmaşık lektörler kullanılarak dilbilgisi kuralları, terimler ve ifadeler üzerinde detaylı çalışmalar yapılmalıdır. Zeynizâde, bu yöntemlerin Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde başarıyla uygulandığını ve bireylere herhangi bir dilin kolaylıkla öğrenilmesini sağladığını belirtmektedir. Ayrıca, dilin sadece cümle çevirileri yapmak veya dilbilgisi kitaplarını ezberlemek yoluyla öğrenilmesinin zihni yormaktan başka bir fayda sağlamayacağını, bunun yerine dilin görme, işitme, konuşma ve yazma becerilerine hitap eden yöntemlerin kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç itibarıyla, Zeynizâde'ye göre görsel, işitsel ve pratik becerilerin kullanıldığı bu yöntemler, öğrencilere dilin estetik yönünü, duygusal ve hissiyatı anlamada yardımcı olur, dil öğrenme sürecini daha verimli hale getirir ve dilin doğal kullanımını teşvik eder. Bu yaklaşım, dil öğreniminin sadece bilişsel bir süreç olmadığını, aynı zamanda duygusal ve estetik bir deneyim olduğunu da göstermektedir.

3.3 Bedeni Ahlak

Beden terbiyesinin ya da ahlakı, vücudun doğal münasebetlerine uygun hareket etmek, temizlik, beslenme, içme, giyinme, dinlenme, evlenme ve beden hareketleri gibi konuları kapsar. Bedenin doğal işleyişine uygun davranmak, organların sağlıklı olgunlaşmasını ve gelişmesini desteklemek bedeni ahlak kapsamındadır. Bu noktada,

temizlik, sağlıklı beslenme, uygun içme alışkanlıkları, doğru giyinme, dinlenme ve düzenli beden hareketlerinin vücut sağlığı üzerindeki etkilidir.¹⁴⁰

Beden terbiyesinin sadece fiziksel sağlıkla ilgili değil aynı zamanda toplumun değerleriyle de uyumlu bir şekilde yaşamayı ve evlilik gibi önemli sosyal ilişkilerde de doğru davranışları sergilemektir. Bu açıdan beden terbiyesinin bireyin tüm yaşamını etkileyen bir disiplindir.¹⁴¹

Sağlıklı bir yaşam sürdürmek ve bedenin doğal işleyişini desteklemek isteyen herkesin dikkate alması gereken önemli noktadır. Temizlik, düzenli beslenme, uygun içme alışkanlıkları, doğru giyinme, dinlenme, evlilik kurallarına uyma ve düzenli beden hareketleri gibi unsurların sağlıklı bir yaşam için önemlidir. Beden terbiyesi, vücudun doğal işleyişine uygun şekilde davranarak organların olgunlaşmasını ve gelişmesini sağlamayı amaçlar. Zeynizâde'ye göre; beden terbiyesinin temel esasları aşağıdaki gibidir:¹⁴²

a. Temizlik: Vücudun sürekli olarak temiz tutulması önemlidir. Temizlik, mikropların vücuda girişini engeller ve beden sağlığını korur.¹⁴³

b. Yemek yeme kuralları: Sağlıklı beslenmek ve tıbben uygun olan yeme alışkanlıklarına uyum sağlamak önemlidir. Her bölgenin yemek adetleri farklı olsa da sağlıklı beslenme prensiplerine dikkat etmek gerekmektedir.¹⁴⁴

c. İçme kuralları: Su, vücudun temel ihtiyaçlarından biridir. İçme suyunun saf ve sağlıklı olması önemlidir. İslam dini de suyun önemini vurgulamıştır. İçme suyuna ihtiyaç duyduğumuz için onun tabii ve temiz olmasına dikkat etmek gerekmektedir.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Herbert Spencer, **Zihin, Ahlak ve Beden Eğitimi**, (Çeviren: Mehmet Münir Erteğin) Pegem Akademi, İstanbul, 2013, 131-168.

¹⁴¹ Zeynizade, Terbiye..., s. 21

¹⁴² Zeynizade, Terbiye..., s. 44

¹⁴³ Zeynizade, Terbiye..., s. 44

¹⁴⁴ Zeynizade, Terbiye..., s. 54

¹⁴⁵ Zeynizade, Terbiye..., s. 62

d. Giyinme kuralları: Giysilerin vücudu koruyucu ve rahat olması önemlidir. Modaya uygun olmak yerine beden rahatlığı ve ihtiyaçları gözetilmelidir. Özellikle mevsime uygun giysiler seçilmelidir.¹⁴⁶

e. Dinlenme kuralları: İnsanın dinlenmeye ihtiyacı vardır. Uzun saatler çalışmanın ardından dinlenmek önemlidir. Dinlenme, yapılan işi değiştirerek yeni bir heyecanla çalışmaya devam etmek anlamına gelir. İş değişikliği dinlenme için daha uygundur.¹⁴⁷

f. Evlenme kuralları: Evlenme, beden terbiyesinin önemli bir parçasıdır. Yasalara uygun şekilde evlenmek, gayri meşru ilişkilerden kaçınmak ve olumsuz durumları engellemek önemlidir.¹⁴⁸

g. Jimnastik, spor veya beden hareketleri: Bedenin her organının düzenli olarak hareket etmesi için jimnastik ve spor aktiviteleri yapmak önemlidir. Bazı organlar düzenli hareket etmediğinde işlevlerini yerine getiremez hale gelir. Bu nedenle beden hareketlerini düzenli olarak yapmak, beden terbiyesi için son derece önemlidir.¹⁴⁹

Bu temel esaslar, bedenin doğal münasebetlerine uygun bir şekilde davranılmasını ve beden sağlığının korunmasını hedefler. Beden terbiyesi, bireyin sağlıklı ve dengeli bir yaşam sürdürebilmesi için önemli bir unsurdur.

Zeynizâde'ye göre bedenin terbiyesi veya ahlakı, vücudun doğal işleyişine uygun davranmayı, temizliği, beslenmeyi, içmeyi, giyinmeyi, dinlenmeyi, evlenmeyi ve beden hareketlerini içeren önemli bir konuyu ele almaktadır. Bu yaklaşım, bedenin doğal işlevlerini desteklemeyi ve organların sağlıklı bir şekilde olgunlaşmasını teşvik etmeyi amaçlar. Temizlik, sağlıklı beslenme, uygun içme alışkanlıkları, doğru giyinme, dinlenme ve düzenli beden hareketleri gibi unsurlar, bedenin sağlığını korumak için temel öneme sahiptir.

¹⁴⁶ Zeynizade, Terbiye..., s. 72

¹⁴⁷ Zeynizade, Terbiye..., s. 75

¹⁴⁸ Zeynizade, Terbiye..., s. 82

¹⁴⁹ Zeynizade, Terbiye..., s. 86

Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, beden terbiyesi sadece fiziksel sağlıkla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal değerlerle uyumlu bir şekilde yaşamayı ve örneğin evlilik gibi önemli sosyal ilişkilerde doğru davranışları sergilemeyi içerir. Bu açıdan bakıldığında, beden terbiyesi, bireyin tüm yaşamını etkileyen önemli bir disiplindir.

Sağlıklı bir yaşam sürdürmek ve bedenin doğal işleyişini desteklemek isteyen herkesin bu temel ilkeleri dikkate alması gerekmektedir. Temizlik, düzenli beslenme, uygun içme alışkanlıkları, doğru giyinme, dinlenme, evlilik kurallarına uyma ve düzenli beden hareketleri, sağlıklı bir yaşamın temel taşlarıdır.

Zeynizâde'nin önerdiği temel ilkeler, bedenin doğal işleyişine saygı göstermeyi ve sağlıklı bir yaşamın temelini atmaya yardımcı olmayı amaçlar. Bu ilkeler, vücudu temiz tutmayı, sağlıklı bir şekilde beslenmeyi, içme suyu seçimine dikkat etmeyi, uygun giyinmeyi, dinlenmeyi ve düzenli beden hareketleri yapmayı içerir. Bu şekilde, bireyler, bedenlerinin gereksinimlerini anlayarak ve onlara uygun davranarak sağlıklı ve dengeli bir yaşam sürdürebilirler.

3.4 Davranış Ahlakı

Ahlak, insanın davranışlarının doğruluğunu ve yanlışlığını belirleyen bir kılavuzdur. Davranış ahlakı ise, bireylerin etik ve moral değerlere uygun hareket etmelerini ifade eder. Bu makalede, davranış ahlakının önemi, temel prensipleri ve günlük hayatta nasıl uygulanabileceği üzerinde durulacaktır.

Davranış ahlakı, toplumun sosyal yapısını oluşturan temel bir unsurdur. Ahlaki değerlere uygun davranışlar, insanların birbirleriyle sağlıklı ilişkiler kurmasını, güvenin tesis edilmesini ve toplumsal barışın sürdürülmesini sağlar. İyi bir davranış ahlakına sahip bireyler, dürüstlük, adalet, saygı, hoşgörü gibi değerleri benimseyerek, toplumun ilerlemesine katkıda bulunurlar. Aynı zamanda davranış ahlakı, bireylerin kişisel gelişimlerini destekler, iç huzur ve mutluluğu sağlar.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlakı ve İnsanî Davranışlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 36, 1997, 25.

Zeynizâde'ye göre; insanlar arasındaki ilişkilerin sağlıklı ve güçlü olabilmesi için, davranış ahlakı temel bir öneme sahiptir. Davranış ahlakı, insanların birbirlerine karşı takındıkları tutumları ve davranışları şekillendiren değerler bütünüdür. Bu değerler, insan ilişkilerinde hoşgörü, saygı, sevgi, empati, adalet, eşitlik, yardımlaşma, misafirperverlik, şefkat ve merhamet gibi temel prensipleri içerir. İnsanlar bu değerlere uygun davrandıklarında, daha uyumlu, anlayışlı ve sağlıklı bir toplum inşa edebilirler. Dürüstlük, davranış ahlakının en temel prensiplerinden biridir. Dürüstlük, doğruyu söyleme, yalan söylemekten kaçınma ve başkalarını aldatmama ilkesidir. İnsanlar arasındaki güven ilişkisi dürüstlüğe dayandığı zaman, sağlam bir temel oluşur ve iletişim daha etkili hale gelir.¹⁵¹

Saygı, insan ilişkilerinde temel bir değerdir. Her bireyin kendisine ve başkalarına saygı göstermesi, insanların değerini tanıdığını ve kabul ettiğini gösterir. Saygı, farklılıklara hoşgörüyle yaklaşmayı ve insanların haklarına saygı duymayı içerir. Saygılı davranışlar, toplumun uyumlu bir şekilde bir arada yaşamasını sağlar.¹⁵²

Sevgi, insan ilişkilerinin temelini oluşturan bir başka prensiptir. Sevgi, başkalarına karşı sıcaklık, ilgi ve destek göstermeyi ifade eder. Sevgi, empati kurmamızı, başkalarının duygusal ihtiyaçlarını anlamamızı ve onlara yardımcı olmamızı sağlar. Sevgi dolu ilişkiler, insanların mutlu, huzurlu ve tatmin olmuş hissetmelerine katkı sağlar.¹⁵³

Empati, başkalarının duygularını ve deneyimlerini anlamaya çalışmak anlamına gelir. Empati kurabilmek, başkalarının perspektifinden bakabilmeyi ve onları anlayışla karşılamayı gerektirir. Empati, insanlar arasındaki bağı güçlendirir, anlaşmazlıkların çözümünde yardımcı olur ve daha sağlıklı bir iletişim kurulmasını sağlar.¹⁵⁴

Hoşgörü, farklı düşüncelere, inançlara ve yaşam tarzlarına saygı duymayı içerir. İnsanların farklılıklara hoşgörüyle yaklaşması, ayrımcılığın önlenmesine yardımcı

¹⁵¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s. 17

¹⁵² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s. 105

¹⁵³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s. 7

¹⁵⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s. 15

olur ve toplumsal barışı destekler. Hoşgörülü bir toplum, çeşitliliği kucaklar ve insanların özgürce ifade edebilmelerine imkân tanır.¹⁵⁵

Adalet, insanların eşit ve adil bir şekilde muamele görmesini sağlamayı amaçlar. Adalet, insan haklarına saygı göstermeyi, haksızlıklarla mücadele etmeyi ve eşitlik ilkesini temel almayı içerir. Adalet, insanların güvende hissetmelerini sağlar ve toplumun düzenli bir şekilde işlemesine katkı sağlar.¹⁵⁶

Eşitlik, insanların doğuştan sahip olduğu haklara eşit şekilde erişebilmelerini ifade eder. Herkesin değerli olduğunu kabul etmek ve ayrımcılığa karşı durmak eşitlik ilkesinin temelidir. Eşitlik, insanlar arasındaki fırsat eşitliğini destekler ve toplumsal adaletin sağlanmasına yardımcı olur.¹⁵⁷

Kardeşlik, insanların birbirlerini sevgi ve saygıyla kucaklaması, dayanışma içinde olması anlamına gelir. Kardeşlik duygusu, insanların birbirlerine destek olmasını, yardımlaşmasını ve paylaşmasını teşvik eder. Kardeşlik, toplumun birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlar.¹⁵⁸

Yardımlaşma, insanların ihtiyaç sahiplerine destek olması ve toplumsal sorumluluk duygusuyla hareket etmesidir. Yardımlaşma, insanların birbirlerine yardım etmek için çaba göstermelerini, dayanışma içinde olmalarını ve sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunmalarını gerektirir.¹⁵⁹

Misafirperverlik, başkalarını sıcaklıkla karşılama ve ağırlama anlamına gelir. Misafirperverlik, insanların birbirlerini kabul etmelerini, hoşgörüyü karşılamalarını ve bir arada olmaktan zevk almalarını sağlar. Misafirperver bir toplum, karşılıklı ilişkilerin güçlenmesine ve toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunur.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s. 79

¹⁵⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s. 84

¹⁵⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s. 74

¹⁵⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s. 70

¹⁵⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s. 130

¹⁶⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s. 9

Şefkat ve merhamet, insanların başkalarının acılarına ve zorluklarına duyarlılıkla yaklaşmalarını ifade eder. Şefkat ve merhamet, insanların yardım etme isteğiyle hareket etmelerini, başkalarının ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmalarını ve empati kurmalarını gerektirir. Şefkat ve merhamet dolu bir toplum, insanların refahını artırır ve toplumsal dayanışmayı güçlendirir.¹⁶¹

Davranış ahlakının temel prensipleri olarak kabul edilen dürüstlük, saygı, sevgi, empati, hoşgörü, diğerkâmlık, adalet, eşitlik, kardeşlik, yardımlaşma, misafirperverlik, şefkat ve merhamet değerleri, insan ilişkilerini güçlendirir, toplumsal uyumu destekler ve daha adil bir dünya inşa etmeye yardımcı olur. Her bireyin bu prensipleri benimsemesi ve uygulaması, daha iyi bir toplumun temelini oluşturur.

Zeynizâde'ye göre davranış ahlakı, insanların etik ve moral değerlere uygun hareket etmelerini gerektiren önemli bir kavramdır. Bu kavramın temelinde dürüstlük, saygı, sevgi, empati, hoşgörü, adalet, eşitlik, kardeşlik, yardımlaşma, misafirperverlik, şefkat ve merhamet gibi değerler yatmaktadır. Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, bu değerler, insan ilişkilerinin temelini oluşturur ve toplumsal düzenin sürdürülmesine katkı sağlar. Dürüstlük, insanların doğruyu söylemeyi, yalan söylemekten kaçınmayı ve başkalarını aldatmamayı gerektirir. Dürüstlük, güvenin inşa edilmesine ve etkili iletişimin sağlanmasına yardımcı olur. Saygı, her bireyin kendisine ve başkalarına saygı göstermesini vurgular. Saygılı davranışlar, insanların birbirlerinin haklarını tanıdığını ve kabul ettiğini gösterir. Sevgi, sıcaklık, ilgi ve destek göstermeyi ifade eder. Sevgi, insanların birbirlerine yardımcı olmasını ve duygusal ihtiyaçlarını anlamasını sağlar. Empati, başkalarının duygularını ve deneyimlerini anlamaya çalışmak anlamına gelir. Empati, insanlar arasındaki bağı güçlendirir ve daha sağlıklı iletişim kurulmasını sağlar. Hoşgörü, farklı düşüncelere, inançlara ve yaşam tarzlarına saygı duymayı içerir. Hoşgörü, ayrımcılığın önlenmesine yardımcı olur ve toplumsal barışı destekler. Adalet, eşitlik ve adil muamele ilkesini vurgular. Adalet, insan haklarına saygı göstermeyi ve haksızlıklarla mücadele etmeyi içerir. Eşitlik, herkesin doğuştan sahip olduğu haklara eşit şekilde erişebilmesini ifade eder. Eşitlik, toplumsal adaletin sağlanmasına katkıda bulunur. Kardeşlik, insanların birbirlerini sevgi ve saygıyla kucaklamasını, dayanışma içinde olmasını vurgular. Yardımlaşma, insanların ihtiyaç

¹⁶¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s. 110

sahiplerine destek olmalarını ve toplumsal sorumluluk duygusuyla hareket etmelerini gerektirir. Misafirperverlik, başkalarını sıcaklıkla karşılama ve ağırlama anlamına gelir. Misafirperverlik, toplumun birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlar. Şefkat ve merhamet, insanların başkalarının acılarına ve zorluklarına duyarlılıkla yaklaşmalarını vurgular.

Bu değerler, davranış ahlakının temelini oluşturur ve insanların birbirleriyle daha sağlıklı ilişkiler kurmalarını, toplumsal barışı sürdürmelerini ve daha adil bir dünya inşa etmelerini sağlar. Her bireyin bu değerleri benimsemesi ve günlük hayatta uygulaması, daha iyi bir toplumun oluşturulmasına katkıda bulunur.

Sonuç olarak, Zeynizâde'nin ifade ettiği gibi davranış ahlakı, insanların toplum içinde etik ve moral değerlere uygun davranışlar sergilemesini teşvik eder. Bu değerlerin benimsenmesi, insanların daha sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmelerini sağlar ve toplumların daha adil ve uyumlu olmasına katkıda bulunur.

4. DEVLET VE SİYASET AHLAKI

Devlet, belirli bir coğrafi bölgede egemenlik kuran bireylerin oluşturduğu soyut bir yapı ve sistemdir. Bu manevi varlık olarak tanımlanan yapı, birtakım sorumlulukları üzerinde taşımaktadır. Bu sorumlulukların başında, vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini korumak gelir.¹⁶² Felsefenin öncü isimlerinden Aristoteles, yöneticinin, bir çobanın sürüsünün refahını gözetir gibi yönettikleri toplumun iyiliğini gözetmesi gerektiğini vurgular.¹⁶³ Buna karşın Platon, devlet yönetiminin asıl misyonunun, bireyleri doğuştan gelen amacı olan mutluluğa kavuşturmak olduğunu belirtir.¹⁶⁴

Devlet ve ahlak kavramları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Devletin, dayandığı ahlaki ilkelerin derinliği ve genişliği doğrultusunda, istikrarını ve sürekliliğini muhafaza ettiği söylenebilir. Bu çerçevede, Platon ve Farabi'nin tasavvur ettiği ideal devlet, ahlaki olgunluğu ve mutluluğu teşvik etmek amacıyla şekillendirilmiştir.¹⁶⁵ Zeynizâde Mehmet Hâzık'a göre ise devlet "Devlet bir milleti idare eden büyük heyetlerin toplamıdır."¹⁶⁶ tanımıyla ifade edilmiştir. Zeynizâde, devletin tanımını yaparken daha ziyade devletin yönetim mekanizmalarını ifade ederek pratik yönüyle değerlendirmiştir.

Fârâbî'nin perspektifine göre, bireyin en yüksek derecede iyi ve mükemmel olabilmesinin gerçekleşebileceği tek alan devlettir. Devlet olma kapasitesini kazanamamış insani birlikler, bu mükemmellik seviyesine ulaşma kabiliyetinden yoksundur. Fârâbî, insanın ahlaki davranışlar ve eylemler konusunda neyin iyi neyin kötü olduğunu rasyonel düşünme kapasitesi aracılığıyla saptayabileceğini ileri sürer. Bu rasyonel kapasite hem teorik hem de pratik düzeyde işler. İnsanın pratik düşünme yeteneği, yapılması veya kaçınılması gereken davranışlar üzerine derinlemesine düşünmesini sağlar. Fârâbî'nin görüşüne göre hem iyi hem de kötü eylemler bireyin arzusu ve iradesiyle gerçekleşir. Burada önemli olan, bireyin teorik ve pratik düşünme

¹⁶² Nurettin Topçu, **Ahlak**, 1. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 197.

¹⁶³ Aristoteles, **Nikhomakhos'a Etik**, s. 185.

¹⁶⁴ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 65.

¹⁶⁵ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 197, 198.

¹⁶⁶ Zeynizade, **Malumat-ı Medeniye...**, s.42

kapasitesini, iradesini ve isteklerini iyiye yönlendirebilmesidir. Bu noktada, devletin bireyin doğru seçimler yapmasında büyük bir rolü olduğunu vurgular.¹⁶⁷

Fârâbî'ye göre, bir topluluğun medeni ve erdemli olabilmesi, üyeler arasındaki iş birliğinin etkin bir şekilde hayata geçirilmesine bağlıdır. Fârâbî, erdemi küçük ölçekli topluluktan daha geniş topluluklara doğru evrilen bir nitelik olarak incelemekte ve bu evrilmeyi iş birliği olarak tanımladığı temel bir öge üzerinden değerlendirmektedir. Ancak, Fârâbî aynı zamanda bir şehir içindeki iş birliğinin kötü niyetlere hizmet edebileceğini de belirtmek suretiyle önemli bir uyarıda bulunur. Ona göre, bir devletin erdemli olabilmesi, milletin yardımlaşma yoluyla mutluluğa ulaşma amacını gütmeleri koşuluna bağlıdır. Erdemli bir topluluk, bu amaç doğrultusunda kurulur. Bu yüzden, mutluluğu elde etme amacıyla bir araya gelip çalışan tüm mahalleler, köyler ve yerleşim birimleri erdemli bir milleti oluşturur ve tüm ulusların bu ortak amacı güderek birlikte çalışması da erdemli bir dünya meydana getirir.¹⁶⁸

Zeynizâde ise devletin ve siyaset kurumunun ahlaklı ve erdemli olabilmesinin yegâne yolunun, vazifeleri hakkıyla yerine getirebilmeleri durumunda olduğunu ifade eder.¹⁶⁹ İlk vazife eğitiminin ailede başladığını, ailede alınan bu eğitimin toplumu inşa ettiğini ve nihayetinde devletin de bu ölçüde ahlaklı olacağını savunur. Bütün bu sistemini ise vazife kavramı üzerine inşa eder.

4.1 Medeni Bilgilerin ve Vatani Görevlerin Tarifi, Sınıflaması ve Mahiyeti

Medeni görevler, bireyin ailesinden başlayarak milletine, tüm insanlık ailesine, devletine ve hükümetine kadar olan yükümlülükleri ifade eder. Bu görevler, bireyin sosyal varlık olarak yaşamını sürdürebilmesinin temel yapıtaşlarıdır. Sosyal bilimler literatüründe bu görevler, toplumsal görevler veya vezâif-i içtimaiye olarak da anılır.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniye*, s.2-3; Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fadıla*, s.80.

¹⁶⁸ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fadıla*, 80; Bayraklı, 74.

¹⁶⁹ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.59

¹⁷⁰ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.36

İnsanın sosyal doğası gereği yalnız yaşamak yerine topluluklar içerisinde yaşamayı tercih ettiği bilinmektedir. Bu toplulukların en temel birimi ailedir. Aile, bireyin ilk sosyalizasyonunu sağlayan ve temel değerleri kazandığı birimdir. Ailelerin bir araya gelmesiyle oluşan daha geniş topluluklar, şehirleri ve memleketleri oluşturur. Bu toplulukların bir araya gelmesiyle vilayetler, sancaklar ve ülkeler oluşur. Millet, aynı dilde konuşan, benzer kanun ve kurallara tabi olan, ortak bir tarihsel ve kültürel mirasa sahip bireylerin oluşturduğu topluluktur. Bu topluluğun yaşadığı coğrafi alan ise vatan olarak adlandırılır. Ancak bir bireyin sadece kendi ailesine, milletine veya vatanına olan yükümlülükleri yoktur. Küresel bir toplumda, bireyin tüm insanlık ailesine karşı sorumlulukları da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bireyin devlete ve hükümete karşı olan yükümlülükleri de mevcuttur. Bu görevler, vezâif-i resmiye olarak adlandırılır. Bu resmi yükümlülükler arasında vergi ödemek, askerlik görevini yerine getirmek ve yasalara uymak bulunmaktadır.¹⁷¹

Medeni görevlerin önemi, sosyal düzenin korunması ve bireyin sosyal hayatta yerini bulabilmesi için elzemdir. Bu görevlerin yerine getirilmemesi, sosyal düzenin bozulmasına ve toplumun çöküşüne yol açabilir.

Zeynizâde'ye göre medeni görevler dört ana kategoride değerlendirilir.¹⁷²

a. Aileye Karşı Görevler (Vezâif-i aile): Aile, toplumun temel taşıdır ve bireyin sosyalizasyon sürecinin başladığı ilk yerdir. Bu kapsamda aileye karşı olan görevler, bireyin aile bireyleri arasındaki ilişkilerini düzenler. Bireyin ailesine karşı olan sorumlulukları bu kapsamda incelenir. Aile, bireyin ilk sosyalizasyon sürecinin başladığı ve temel değerlerin kazanıldığı yerdir. Aileye Karşı Görevler, bireyin sosyal ve duygusal gelişiminin temelini oluşturur. Aile bireylerinin birbirleri arasındaki ilişkilerin sağlıklı ve dengeli olması, bu görevlerin hakkıyla yerine getirilmesine bağlıdır. Bir bireyin aileye karşı olan görevleri, ailesinin refahını, huzurunu ve birlikteliğini sağlamak için gereklidir.¹⁷³

¹⁷¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.125

¹⁷² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.7

¹⁷³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.7

Bireyin aile bireyleri arasındaki ilişkilerini düzenlemesi, ona hayatının ilerleyen dönemlerinde kuracağı diğer sosyal ilişkilerde de bir rehber oluşturur. Aile içerisinde edinilen değerler, bireyin toplum içindeki davranışlarını, etik anlayışını ve sosyal becerilerini büyük ölçüde etkiler. Bu nedenle, aile içerisindeki görevlerin yerine getirilmesi, sadece ailenin değil, tüm toplumun sağlığı için de kritik bir öneme sahiptir.

Özetle, aileye karşı olan görevler, bireyin karakterinin şekillenmesinde, sosyal ve duygusal gelişiminde kritik bir rol oynar. Bu görevler, bireyin toplumda sağlıklı ve dengeli bir birey olarak yer almasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapının da sağlam temellere dayanmasına katkıda bulunur.

b. Vatana ve Millete Karşı Görevler (Vezâif-i vataniye veya millîye): Bireyin, aynı tarihi, kültürel ve coğrafi değerleri paylaşan topluluğa, yani millete olan yükümlülükleridir. Bu görevler, milletin devamlılığını ve bireyin toplum içindeki yerini garanti eder. Vatana ve Millete Karşı Görevler, bireyin ait olduğu toplumla kurduğu derin bağın bir yansımasıdır. Bu bağ, ortak tarihi geçmişten, benzer kültürel değerlere, aynı coğrafi sınırlar içerisinde yaşamaktan kaynaklanır. Bu görevlerin temelinde, bireyin vatanına ve milletine olan sevgisi, saygısı ve bağlılığı yatar. Vatan, bir birey için sadece fiziksel bir sığınak değil, aynı zamanda kültürel, tarihi ve manevi bir mirasın temsilcisidir. Bireyin vatanına olan görevleri, bu mirası koruma, sahip çıkma ve gelecek nesillere aktarma sorumluluğunu içerir. Bu, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasından, doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına kadar bir dizi görevi kapsar.¹⁷⁴

Millet ise, benzer dili, kültürü, tarihî geçmişi ve değerleri paylaşan bireylerin oluşturduğu sosyal bir bütündür. Bireyin millete karşı olan görevleri, bu sosyal bütünlüğün korunması ve güçlenmesini hedefler. Birey, milletini temsil ederken, milletin değerlerine, adetlerine ve geleneklerine saygılı olmalıdır. Aynı zamanda, milletin birliği, dirliği ve refahı için gerekli katkıları sağlama yükümlülüğü de bulunmaktadır. Bireyin bu görevleri yerine getirmesi, hem kendi kimliğini tanıma ve bu kimliğe sahip çıkma sürecini destekler, hem de milletin ve vatanın bütünlüğü, refahı ve devamlılığını garanti eder. Bu, bireyin sadece kendi için değil, tüm toplum için bir

¹⁷⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.7

yükümlülüktür; çünkü bireyin bu görevleri yerine getirmesi, toplumun da bütünlük, huzur ve istikrar içerisinde var olmasını sağlar.

c. İnsanlığa Karşı Görevler (Vezâif-i insaniye): Küreselleşen dünyada, bireyin sadece kendi milletine değil, tüm insanlığa karşı sorumlulukları vardır. Bu kategori, evrensel değerleri ve küresel sorunlara yönelik bireysel sorumlulukları ele alır. Zeynizâde'ye göre; insanlığa Karşı Görevler, bireyin ulusötesi bağlamda tüm insanlıkla olan ilişkisini tanımlar. Günümüz dünyasında, sınırların ötesinde etkileşimlerin artması ve küreselleşmenin etkisiyle, bireylerin sadece kendi toplumlarına değil, tüm dünyaya karşı bir sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluk, temel insan hakları, çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik adalet ve sosyal eşitlik gibi evrensel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini içerir. Bu görevlerin temelinde, bireyin diğer insanlarla empati kurma ve onlara karşı adil ve saygılı olma yükümlülüğü yatar. Her bireyin temel hak ve özgürlüklere sahip olma hakkı olduğunu kabul etmek ve bu haklara saygı göstermek, bu kategorinin en temel unsurlarındandır. İnsanlığa Karşı Görevler, bireyin evrensel bağlamda, tüm insanlıkla olan etkileşimini ve bu etkileşimdeki sorumluluklarını kapsar. Bu, bireyin sadece kendi toplumunun değil, tüm dünyanın refahı için adımlar atma sorumluluğunu içerir. Bu yükümlülükler, bireyin global sorunlara duyarlılık göstermesi, bu sorunların çözümüne katkıda bulunma gayreti içerisinde olması ve evrensel değerlere saygı göstermesi şeklinde tezahür eder.¹⁷⁵

d. Devlete ve Hükümete Karşı Görevler (Vezâif-i resmiye): Bu kategori, bireyin devlet mekanizması ve hükümet işleyişi karşısındaki yükümlülüklerini kapsar. Yasalara uyma, vergi ödeme ve askerlik görevi gibi resmi yükümlülükler bu kategoride değerlendirilir. Vezâif-i resmîye, bireylerin devlet veya hükümete karşı sahip olduğu yükümlülükleri ifade eder. Bu yükümlülükler, bir toplumun düzeninin, istikrarının ve devamlılığının korunması için hayati öneme sahiptir. Bu yükümlülüklerden en öne çıkanları kanuna itaat, askerlik ve vergi ödemektir. Kanuna itaat, bir toplumun düzenli ve huzurlu bir şekilde işlemesinin temelidir. Kanunların varlığı, toplum üyelerinin haklarını ve özgürlüklerini koruma altına alırken, bireylerin de bu kanunlara uyması beklenir. Kanuna itaat etmeme durumunda, devlet bireyleri

¹⁷⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.7

yaptırıma tabi tutabilir. Bununla birlikte, sadece yaptırımlardan kaçınmak için değil, toplumsal düzeni ve adil bir sistem içinde yaşamayı sürdürebilmek için de kanuna itaat esastır. Askerlik görevi, birçok ülkede, ulusal savunmanın temelini oluşturur. Bu görev, ülkenin güvenliğini ve bağımsızlığını korumak adına bireylerden beklenen bir yükümlülüktür. Askerlik, sadece savaş zamanında değil, barış zamanında da bir ülkenin sınırlarını koruma ve dış tehditlere karşı hazırlıklı olma adına kritik bir öneme sahiptir. Vergi ödeme, devletin kamusal hizmetleri finanse etmesi için bireylerden talep edilen bir yükümlülüktür. Bu hizmetler arasında eğitim, sağlık, altyapı gibi temel hizmetler bulunmaktadır.¹⁷⁶

Ancak bu resmi görevleri ifa ederken, bireylerin sadece mecburiyetten ötürü değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri beklenir. Bir milletin veya topluluğun başarısı, bireylerinin bu görevleri yerine getirme şekliyle doğru orantılıdır. Toplumda her birey, kendine düşen yükümlülükleri eksiksiz ve onurla yerine getirdiğinde, toplumun bütünü olarak refah, barış ve ilerleme kaydedilir. Bu nedenle, bireylerin resmi görevlerini yerine getirirken, sadece mecburiyetten ötürü değil, aynı zamanda toplumsal bir bilinçle hareket etmeleri önemlidir. Devlete ve Hükümete Karşı Görevler, bireyin ülkesinin kurumsal yapılarına ve idari organlarına olan bağlılığını ifade eder. Bu görevler, devletin düzenini, güvenliğini ve işleyişini sağlamak adına bireylere yüklenmiş yükümlülüklerdir.

Bireyin, devletin belirlediği yasal çerçevede hareket etmesi beklenir. Bu, hem bireyin kendi hak ve özgürlüklerini koruması için, hem de diğer bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı göstermesi adına önemlidir. Yasalara uyma, sadece yasal yaptırımlardan kaçınmak için değil, aynı zamanda toplumsal düzenin sürdürülmesi için de kritiktir.

Vergi ödeme görevi, devletin kamusal hizmetleri sağlayabilmesi için bireyden talep edilen bir yükümlülüktür. Eğitim, sağlık, altyapı ve diğer birçok kamusal hizmetin finansmanı, bireylerin vergi yükümlülüklerini yerine getirmesiyle sağlanır. Bu, sosyal

¹⁷⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.7

kontratın bir parçasıdır ve bireyin toplumun genel refahına katkıda bulunma sorumluluğunu ifade eder.

Askerlik görevi, birçok ülkede ulusal savunmanın temel bir parçasıdır. Bireylerin bu görevi yerine getirmesi, ülkenin güvenliğini ve bağımsızlığını koruma adına kritik bir öneme sahiptir. Devlete ve hükümete karşı görevler, bireyin toplum içinde yaşarken karşı karşıya olduğu yükümlülükleri tanımlar. Bu görevler, hem bireyin kendi hak ve özgürlüklerini korumasına, hem de toplumun genel refahını ve düzenini sürdürmesine yardımcı olur. Birey, bu görevleri yerine getirerek toplumsal sözleşmenin bir parçası olur ve devletin sürdürülebilirliğine katkıda bulunur.¹⁷⁷

Medeni görevler, bireyin sosyal ve siyasal yaşamındaki sorumluluklarına göre dört ana kategoride sınıflandırılmıştır. Bu kategoriler, bireyin karşı karşıya olduğu sosyal ve siyasal yapıları temsil eder. Medeni görevler, bireyin toplum içindeki varlığının bir göstergesi olup, toplumsal düzenin devamlılığı için vazgeçilmezdir. Bu görevler, aynı zamanda bireyin sosyal, kültürel ve siyasal kimliğinin inşasında önemli bir role sahiptir.¹⁷⁸

Bireyin milletine ve vatanına olan bağlılığını ifade eder. Vatan ve millet, bireyin aidiyet hissini besler. Milli bayramlara saygı gösterme, vatanın bütünlüğüne katkıda bulunma, milli kültür ve değerleri koruma ve yayma bu kategoriye örnek teşkil eder. Bireylerin bu görevleri yerine getirmesi, milletin birliği ve toplumsal huzur için kritiktir. Bireyin sadece kendi topluluğuna değil, tüm insanlığa karşı sorumluluklarını da gözetmek zorundadır. Bu görevler, evrensel değerlere dayalı olarak şekillenir. Evrensel insan haklarına saygı gösterme, küresel sorunlarda (çevre, savaşlar, açlık vb.) sorumluluk alma bu kapsamda değerlendirilir. Küresel düzeyde iş birliği ve dayanışmanın teşvik edilmesi için bireylerin bu tür görevlere sahip olması esastır.

Son olarak, bireyin devletin işleyişi ve yasaları karşısında sahip olduğu yükümlülükleri kapsayan görevler mevcuttur. Yasalara uyma, vergi ödeme, askerlik hizmetini yerine getirme ve kamu düzenini koruma bu görevler arasında sayılabilir. Devletin düzenli

¹⁷⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.125

¹⁷⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.7

işleyişi, hukukun üstünlüğü ve toplumsal düzenin korunması, bireylerin bu görevleri yerine getirmesiyle mümkündür. Zeynizâde'ye göre bireyin devlete, millete ve hatta tüm insanlığa karşı olan yükümlülüklerinin temelini oluşturan medeni görevler, toplumsal düzenin, birliğin ve bütünlüğün korunmasında kritik bir rol oynar. Bu görevler, bireyin sosyal, kültürel ve siyasal kimliğinin inşasında, aynı zamanda toplumun refahı, barışı ve ilerlemesi için de kaçınılmazdır.¹⁷⁹

Kanunlara itaat, vergi ödeme, askerlik gibi yükümlülükler, bireyin devlete karşı sorumluluklarının somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkar. Bunlar, toplumsal düzenin sürdürülmesi, devletin güvenliği ve hizmetlerinin finanse edilmesi için hayati öneme sahiptir. Ancak, bu yükümlülüklerin ötesinde, bireyin milletine ve vatanına olan bağlılığı, ulusal birlik ve bütünlüğün korunması için de gerekli olan duyarlılıkları ifade eder. Bu duyarlılık, milli bayramlara saygı, milli kültür ve değerlerin korunması gibi unsurlarla somutlaşır. Dahası, küreselleşen dünyada, bireyin sadece kendi topluluğuna değil, tüm insanlığa karşı sorumluluklarını da gözetmesi gerekliliği ortaya çıkar. Bu, evrensel insan haklarına saygı gösterme veya küresel sorunlarda sorumluluk alma gibi evrensel değerlere dayalı görevleri içerir.

Sonuç olarak, Zeynizâde'nin vurguladığı üzere, bireyin toplum içerisindeki yerini ve sorumluluklarını anlamak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde refahın, barışın ve ilerlemenin anahtarıdır. Bireylerin bu görevleri bilinçle ve onurla yerine getirmesi, toplumun bütünü olarak sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlar. Böyle bir yapıda, bireyler ve topluluklar arasında dayanışma ve iş birliği öne çıkar, böylece daha adil, barışçıl ve ilerici bir toplum inşa edilir.

4.2 Millet ve Devletin Özellikleri, Mahiyeti, Millî Hâkimiyet

Vatan kelimesi, birçok kişi için derin duygusal ve tarihsel anlamlar taşır. Bu kavram, birçok insanın kimliklerinin temelini oluşturur ve onların dünya görüşlerini, değerlerini ve davranışlarını şekillendirir. Ancak vatan, sadece bireyler için değil, toplumlar için de kritik bir öneme sahiptir. Bu, toplumun sosyal yapısının ve kültürel

¹⁷⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.125

değerlerinin korunmasında ve geliştirilmesinde vatanın oynadığı temel role işaret eder.¹⁸⁰

Vatan, aynı zamanda birçok bireyin değerlerini, inançlarını ve hedeflerini paylaştığı bir topluluğun sembolüdür. Bu topluluk, tarihsel, kültürel ve sosyal bağlarla bir araya gelir ve bu bağlar, toplumun üyeleri arasında derin bir birlik ve dayanışma duygusu oluşturur. Bireyin vatana olan bağlılığı ve sevgisi, bu bağların güçlenmesine ve derinleşmesine katkıda bulunur. Bu, vatanın sadece fiziksel bir yer olmadığını, aynı zamanda bireylerin duygusal ve manevi bağlarla bağlandığı bir kavram olduğunu gösterir. Ayrıca, vatanın toplumsal ve kültürel bir yapı olarak bireylere sunduğu fırsatlar ve olanaklar, bireylerin gelişimine ve refahına katkıda bulunur. Bu, devletin ve hükümetin, bireylerin refahı ve mutluluğu için sorumluluk taşıdığı anlamına gelir. Bu sorumluluk, eğitim, sağlık, güvenlik ve ekonomik kalkınma gibi temel hizmetlerin sağlanmasını içerir. Bununla birlikte, vatanın değeri sadece bireylerin ve toplumun sağladığı olanaklarla sınırlı değildir. Vatan, aynı zamanda bireylerin ve toplumun üstlendiği sorumlulukları da ifade eder. Bu sorumluluklar, bireylerin topluma ve diğer bireylere karşı olan yükümlülüklerini içerir. Bu yükümlülükler, bireylerin topluma olan katkılarını ve toplumun üyeleri arasındaki dayanışmayı güçlendirir. Zeynizâde'ye göre, vatan kavramı, bireylerin ve toplumların kimliklerinin, değerlerinin ve hedeflerinin temelini oluşturur. Bu kavram, bireylerin ve toplumların tarihsel, kültürel ve sosyal bağlarla bir araya geldiği ve birlikte bir toplum oluşturduğu bir yapıdır. Bu yapı, bireylerin ve toplumların gelişimine, refahına ve mutluluğuna katkıda bulunur. Bu nedenle, vatan kavramının anlamı ve değeri, bireylerin ve toplumların yaşamlarında kritik bir öneme sahiptir.¹⁸¹

Millet kavramı, tarihsel süreç içerisinde birçok farklı toplumda ve kültürde farklı şekillerde anlam kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, bu kavramın evriminin ve uygulamasının en ilginç örneklerinden biridir. Osmanlı'da millet sistemi, etnik ve dini grupları idari ve dini temellere göre organize eden bir yapıyı ifade eder. Bu sistem,

¹⁸⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.38

¹⁸¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.14

farklı toplulukların kendi içlerinde dini ve kültürel pratiklerini sürdürebilmesine olanak tanırken, merkezi otoriteye de sadık kalmalarını sağlamıştır.¹⁸²

Osmanlı millet yapısı, günümüzdeki ulus-devlet anlayışından oldukça farklıdır. Günümüzde millet, genellikle belirli bir etnik veya dini grubu ifade ederken, Osmanlı'da millet anlayışı, farklı etnik ve dini toplulukları kapsayan daha geniş ve kapsayıcı bir yapıya sahipti. Buda Osmanlı'nın yönetim anlayışının ve toplumsal yapısının ne kadar esnek ve çeşitlilik dostu olduğunu gösterir.¹⁸³

Bu çeşitlilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmesine olanak tanımıştır. Farklı topluluklar arasındaki denge ve hoşgörü, imparatorluğun istikrarının ve sürekliliğinin anahtarı olmuştur. Ancak bu denge, zaman zaman etnik ve dini gerilimlere de neden olmuştur. Bununla birlikte, genel olarak Osmanlı, farklı toplulukları bir araya getirerek bir mozaik oluşturma konusunda başarılı olmuştur. Millet kavramının bu tarihsel evrimi, farklı kültürlerin ve toplumların kendi koşullarına ve ihtiyaçlarına göre sosyal ve politik yapılarını nasıl şekillendirebileceğini göstermektedir. Ayrıca, toplumların bir arada yaşama ve birlikte çalışma kapasitesinin, esnek ve kapsayıcı politikalarla nasıl artırılabilirliğini de ortaya koymaktadır.

Devlet, milletin yönetilmesini sağlayan kurumsal yapıları ve büyük heyetleriyle tanımlanan bir oluşumdur. Temel olarak, belirli bir nüfus yoğunluğuna göre seçilerek gönderilen temsilciler bir araya gelerek bir meclis oluştururlar. Bu meclise Meclis-i Mebusan adı verilir. Bunun yanı sıra, başka bir meclis daha bulunmaktadır; bu, temsilcilerin ve hükümetin seçtiği azalarla oluşur ve Meclis- Ayan olarak adlandırılır.¹⁸⁴ Her iki meclis bir araya geldiğinde, bu topluluğa parlamento ya da Kuvvey-i Kanuniye denir. Parlamentonun ana görevleri arasında kanun yapma, hükümetin yerine getirmediği işleri denetleme ve milletin haklarını koruma bulunmaktadır. Bu meclislerin belirlediği kanunların uygulanması için icra memurlarına ihtiyaç duyulur. Bu memurlar, başta sadrazam olmak üzere, nazırlardan oluşur ve hem sivil hem de askeri görevleri yürütürler. Bu yapı, Kuvvey-i İcraiye ya

¹⁸² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.30

¹⁸³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.30

¹⁸⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.42

da hükümet olarak adlandırılır. Bu icra organı, milletin işlerini yürütme ve karar alma görevini üstlenir.¹⁸⁵

Eğer padişah, yasama ve yürütme gücüne müdahale ederse, doğrudan milleti yönetemez ve bu sebeple meclise karşı sorumluluk taşımaz. Hükümet memurları, yürüttükleri işlerin hesabını meclise vermekle yükümlüdür ve herhangi bir yolsuzluğa karışmaları halinde sorumlu tutulurlar.¹⁸⁶

Bu yapı içerisinde, hükümet memurlarının milleti istismar etmesi mümkün değildir, zira millet adına hareket eden meclisi mebusan bu tür eylemlerin karşısındadır. Eğer halk, temsilcilerini bilinçli ve namuslu bir şekilde seçerse, yönetimin daha etkili ve başarılı olması muhtemeldir. Temsilcilik görevini üstlenenlerin sadece dürüst olmaları yetmez; aynı zamanda bilgili ve yetkin olmaları da gereklidir. Eksiklikleri olan temsilciler, yönetimin aksamalarına yol açarlar. Bu nedenle, doğru temsilcileri belirlemek, halk için en büyük sorumluluktur.¹⁸⁷

Devletin temel işleyişi, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla gerçekleşir. Bu temsilcilerin toplandığı yerlere farklı isimler verilir, fakat esas önemli olan bu temsilcilerin ve yöneticilerin görevlerini nasıl yerine getirdikleridir. Yönetimde şeffaflık esastır; bu, hükümet memurlarının ve temsilcilerin yürüttükleri işlerin hesabını vermekle yükümlü oldukları anlamına gelir. Yolsuzluklar, devlet yönetiminde ahlaki sorunlardan biridir ve yöneticilerin halkın menfaatine uygun hareket etmesi beklenir. Halkın temsilcilerini bilinçli ve namuslu bir şekilde seçmesi, adil ve etkili bir yönetimin garantisi olarak görülür. Ancak dürüstlük tek başına yeterli değildir; temsilcilerin aynı zamanda bilgili ve yetkin olması gerekmektedir. Devletin doğru şekilde yönetilmesi için halkın aktif ve bilinçli bir şekilde siyasi süreçlere katılması esastır. Bu bilinç, halkın sadece haklarını değil, aynı zamanda sorumluluklarını da farkında olmasını gerektirir. Bu sorumluluklar arasında, doğru temsilcileri seçmek ve yönetimin ahlaki prensiplere uygun hareket etmesini talep etmek bulunmaktadır. Zeynizâde, bireyin yerel topluluğunun, yani köy veya şehrinin, aslında daha geniş bir topluluğun, yani milletin bir parçası olduğunu vurgular. Vatan

¹⁸⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.42

¹⁸⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.42

¹⁸⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.43

kavramını, ortak bir nizam ve kanuna sahip olan birçok toprak parçasının bir araya gelmesi olarak tanımlar. Bu tanım, bireyin sadece kendi yaşadığı toprakla sınırlı olmadığını, aslında daha geniş bir coğrafyanın ve topluluğun parçası olduğunu işaret eder.¹⁸⁸

Milletin yapısı üzerine değinirken, Zeynizâde, milletin sadece etnik ya da dini bir topluluk olmanın ötesinde, ortak bir kanun ve nizama sahip olan bireylerin oluşturduğu bir topluluk olduğunu belirtir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok etnikli ve dini bir yapıya sahip bir toplumda son derece anlamlı bir tanımdır. Zeynizâde, Osmanlı milletin Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi gibi farklı etnik ve dini grupları barındırdığını ifade eder ve bu çeşitliliği milletin bir araya gelerek oluşturduğu bir zenginlik olarak sunar. Dilin toplumsal bütünlük açısından önemini vurgulayan Zeynizâde, Osmanlı milletin resmi ve genel dilinin Türkçe olduğunu belirtir. Farklı etnik kökenlerden ve dini inançlardan bireylerin, resmi işlerde ve günlük yaşamda ortak bir dilde iletişim kurabilmesi, toplumsal bütünlüğün ve dayanışmanın bir göstergesi olarak kabul edilir. Toplumsal dayanışmanın ve birlikte hareket etmenin önemine dikkat çeken Zeynizâde, bireylerin sadece kendi çıkarlarına değil, tüm toplumun çıkarlarına hizmet etmeleri gerektiğini belirtir. Bu, toplumsal bir sorumluluk ve ahlaki bir ilkeyi temsil eder. O eserinde, Osmanlı toplumunun temel değerlerini, çeşitliliğini, bireyin toplum içindeki yerini ve toplumsal dayanışmanın önemini derinlemesine yansıtmaktadır. Zeynizâde, vatan ve millet kavramlarını ele alarak bu iki kavramın bir birey için ne ifade ettiğini ve bireyin bu kavramlara karşı sorumluluklarını derinlemesine inceler.¹⁸⁹

Vatanın, bir kişinin geniş kapsamlı evi olduğunu, milletin ise bu evde yaşayan ve birlikte çalışan aile halkı olduğunu vurgular. Bu benzetme, bireyin vatanına ve milletine duyduğu sevgi ve aidiyet duygusunu pekiştirir. Aynı bir bireyin kendi evini ve ailesini koruduğu gibi, vatanın ve milletin de korunması gerektiğini ifade eder. Bireyin, vatanın ve milletin refahı için yapılması gerekenlere aktif olarak katılım göstermesi gerektiği belirtilir. Bu, sadece bireyin kendi özel sorumluluklarına değil, aynı zamanda genel olarak millete ve vatana karşı olan sorumluluklarına da bir

¹⁸⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.43

¹⁸⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.43

göndermedir. Bireyin bu sorumlulukları yerine getirip getirmediği, vicdanı tarafından belirlenir. Vicdan, bireyin doğruyla yanlış ayırt edebilmesini sağlayan içsel bir mekanizma olarak tanımlanır. Zeynizâde, bireyin kötü bir eylem gerçekleştirdiğinde sonrasında pişman olmasını, vicdanın o eylemin kötü olduğunu bireye hatırlatmasına bağlar. Bu bağlamda, vicdanın bireyin moral ve etik değerlerini korumasında kritik bir rolü olduğunu vurgular. Zeynizâde vatan ve millet kavramlarının önemini, bireyin bu kavramlara olan derin bağı ve bu bağın bireyin ahlaki değerleriyle nasıl iç içe olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹⁰

Milletin kendi kendini nasıl yöneteceği, bu yönetimin çeşitli idare biçimleri aracılığıyla nasıl gerçekleştirilebileceği ve bu idare biçimlerinin ahlaki boyutları müellif tarafından işlenmiştir. Ele alınan idare biçimleri; idare-i mutlak, idare-i meşruta ve cumhuriyet olarak üç ana başlıkta incelenmiştir. İdare-i mutlak, tek bir hükümdarın mutlak hakimiyetine dayalı bir yönetim biçimi olarak tanımlanır. Bu yönetim biçimi, bireylerin özgürlüklerine ve haklarına pek az değer verir. Bireylerin özgürlüklerinin tamamen ortadan kaldırıldığı, hükümdarın kesin ve tartışmasız otoritesi altında yaşandığı bu sistem, bireylerin haklarını korumada eksik kalmaktadır. Bu yüzden, bu yönetim biçimi, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini koruyan ahlaki bir perspektiften eksik olarak değerlendirilmektedir.¹⁹¹

İdare-i meşruta ve cumhuriyet yönetim biçimleri, halkın kendi kendini yönetme yeteneğine dayanır. Bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması, bu iki yönetim biçiminin temelinde yer alır. İdare-i meşrutada, milletin kendi temsilcilerini seçme yeteneği vardır ve bu temsilciler aracılığıyla yönetim gerçekleştirilir. Cumhuriyet yönetim biçiminde ise, milletin temsilcileri belirli aralıklarla yeniden seçilir. Bu iki yönetim biçimi, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma amacı güder. Ayrıca, Zeynizâde, meşveret kavramı dini referanslarla destekleyerek vurgulamıştır. İslami metinlere yapılan atıflar, meşveretin önemini ve bu kavramın bir yönetim ilkesi olarak benimsenmesi gerektiğini işaret eder.¹⁹²

¹⁹⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.44

¹⁹¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.43

¹⁹² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.44

Meşveret, toplumun karşılıklı olarak birbirine danışarak, daha sağlıklı kararlar alabileceğine işaret eden bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu idare biçimlerinin gerçek anlamda işlevsel olabilmesi için ahlaki eğitim ve doğru lider seçimi kritik bir öneme sahiptir. Liderlerin ahlaki değerlere sahip olmaları ve bu değerleri yönetimlerinde yansıtmaları, toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için esastır. Zeynizâde'ye göre ele alınan idare biçimleri ve meşveret ahlakı, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma ve toplumsal düzeni sağlama bağlamında büyük bir öneme sahiptir. Ancak, bu yönetim biçimlerinin gerçek anlamda işler hâle gelebilmesi için ahlaki eğitim ve liderlik konularının da aynı özenle ele alınması gerekmektedir.¹⁹³

Vatan, millet ve devlet kavramları, tarihsel süreçlerde ve farklı kültürlerde evrilen, farklı anlamlar kazanan, ancak insanlık için kritik öneme sahip olan temel yapı taşlarıdır. Vatan, bireyin ve toplumun duygusal, kültürel ve sosyal bağlarla derinlemesine bağlı olduğu bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu kavram hem bireyin hem de toplumun kimliğini ve değerlerini şekillendirir. Millet ise, farklı toplulukları, etnik ve dini grupları kucaklayan, esnek ve kapsayıcı bir yapıya işaret eder. Özellikle Osmanlı gibi çok milletli bir imparatorlukta, millet kavramının nasıl evrildiği ve toplumlar arasında denge kurma konusunda nasıl bir rol oynadığı, tarihin önemli derslerinden biridir.

Devlet kavramı ise, toplumun yönetilmesini sağlayan kurumsal yapıları tanımlar. Meclisler, parlamentolar ve hükümet memurlarının, milletin haklarını koruma, kanun yapma ve yürütme görevlerini yerine getirme sorumluluğu vardır. Bu yapıların etkili ve adil bir şekilde işlemesi, halkın doğru temsilcilik hakkını kullanmasına bağlıdır. Bütün bu kavramlar, bir toplumun, ulusun veya devletin sürdürülebilirliği, istikrarı ve refahı için hayati öneme sahiptir. Bireylerin ve toplumların bu kavramlara sahip çıkması, onları koruması ve geliştirmesi hem kendi gelecekleri hem de sonraki nesiller için kritik bir öneme sahiptir. Osmanlı'dan günümüze uzanan süreçte bu kavramların nasıl evrildiğini, nasıl şekillendiğini ve toplumlar için ne anlam ifade ettiğini incelemek, bize hem tarihsel bir perspektif kazandırır hem de bugün karşılaştığımız sorunlara ve zorluklara çözüm ararken bize rehber olabilir. Zeynizâde'nin ifadelerine göre, Osmanlı toplumunun tarihsel ve kültürel bağlamında, devlet ve yönetim

¹⁹³ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.45

anlayışını, bireyin toplum içindeki yeri ve sorumluluklarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yönetim biçimlerinin ahlaki boyutları üzerinden devletin temel işleyişine dair bir çerçeve sunan bu metin, aynı zamanda bir topluluğun etik değerlerinin nasıl bir devlet yapısına dönüştüğünü göstermektedir.

Zeynizâde, bireyin vatanına ve milletine duyduğu aidiyeti vurgulayarak, bu aidiyetin nasıl bir ahlaki yükümlülükle birleştiğini ifade eder.¹⁹⁴ Vatanın korunması, milletin refahı için çalışılması gibi kavramlar, bireyin sadece kendi özel yaşamı için değil, aynı zamanda toplumun genel iyiliği için de sorumluluk taşıdığını göstermektedir. Yönetim biçimlerinin ele alındığı kısımda ise, idare-i mutlak, idare-i meşruta ve cumhuriyet olmak üzere üç farklı yönetim modelinin ahlaki boyutları üzerinde durulmuştur.¹⁹⁵ İdare-i mutlakta bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlı olması, Zeynizâde tarafından eleştirilmekte ve bu yönetim biçiminin ahlaki değerlerle tam olarak uyumlu olmadığına işaret edilmektedir. İdare-i meşruta ve cumhuriyet yönetim biçimlerinin, bireyin hak ve özgürlüklerine daha çok değer verdiği belirtilirken, bu biçimlerin ahlaki bir perspektifte daha üstün oldukları ifade edilmektedir.¹⁹⁶ Zeynizâde'nin sıkça vurguladığı meşveret kavramı, toplumun bir araya gelerek karar almasının önemine dikkat çekmektedir. Meşveret, kararların bireysel çıkarlar yerine toplumun genel iyiliği için alınmasını teşvik eden bir ilkedir. Bu kavram, toplumun daha adil ve dengeli bir şekilde yönetilmesini sağlar.

Sonuç olarak, Zeynizâde'nin ahlaki eğitim ve doğru lider seçiminin önemine vurgu yapması, devlet yönetiminin sadece kurumsal yapılarla değil, aynı zamanda toplumun etik değerleriyle de şekillendiğini göstermektedir. Ahlaki değerlere sahip liderlerin, topluma daha adil ve dengeli bir şekilde hizmet edebileceği, bu sayede toplumsal düzenin daha sağlam temellere oturtulabileceği ifade edilmektedir. O, genel olarak devletin ve toplumun nasıl işlediğine dair derinlemesine bir bakış sunarken, aynı zamanda ahlaki değerlerin bu işleyişte ne kadar kritik bir rol oynadığına dikkat çekmektedir.

¹⁹⁴ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.46

¹⁹⁵ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.43

¹⁹⁶ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.45

4.3 Devletin Yönetim Tarzları ve Organları

İttihâd-ı Anâsır, birlik için farklı unsurların birleşmesi anlamına gelir ve Zeynizâde, bunun bir toplumun barış ve huzuru için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁷

Adalet kavramı ise diğer bir önemli husustur. Belirtilen durum, toplum içindeki farklı grupların eşit haklara sahip olmadığı ve bu durumun toplumun bazı kesimlerini mağdur ettiği bir dönemi işaret etmektedir. Askerlik hizmetinin herkes tarafından yerine getirilmesi gerekliliktir. Toplumda bir eşitlik ortamı yaratılmasını her şeyden önemlidir. Dini ahlak ve insan hakları bağlamında, farklı dini grupların birbirlerine saygı göstermesi gerektiği ve birbirlerini Allah'ın kulları olarak görmeleri gereklidir. Bu, karşılıklı saygı ve anlayışın teşvik edilmesi açısından çok önemlidir. Öte yandan, devlet yönetimi ve eğitimi bağlamında, liderlerin ve eğitimcilerin, toplumu bir araya getirecek bir anlayışı benimsemeleri gereklidir. Bu, sadece toplumun refahını artırmakla kalmaz, aynı zamanda birlikte yaşama kültürünü de güçlendirir. İttihâd-ı Anâsır, birliğin unsurları demektir. Bu unsurlar devlet ve siyaset ahlakı ile eğitim açısından çok önemli bir perspektif sunmaktadır. Toplumun farklı kesimlerinin bir arada yaşamasını teşvik eden bu yaklaşım, toplumsal huzur, barış ve dayanışma için bir rehber olarak görülebilir. Eğitimciler ve liderler, toplumda karşılıklı saygı ve anlayışı teşvik etmek adına bu perspektifi benimseyebilir ve uygulayabilirler.¹⁹⁸

Zeynizâde'nin belirttiği yönetim biçimleri, tarihsel ve kültürel bağlamda dünya üzerindeki çeşitli devletlerin izlediği yolları temsil eder. Bu yönetim biçimleri arasında, devletin işleyişi, güç dengeleri ve siyaset ahlakı açısından farklı dinamikler bulunmaktadır. İdare-i mutlaka üzerine detaylı düşündüğümüzde, bu yönetim biçiminde tüm kararların tek bir kişi ya da elit bir grup tarafından alındığı gözlemlenir. Bu durum, belirli bir otoritenin varlığını ve devletin yönetiminde merkeziyetçiliği ifade eder. Bu tür bir yönetim, bazen karar alma süreçlerinin hızlandırılması ve belirli bir vizyon doğrultusunda hızlı hareket edilmesi için avantaj sağlayabilir. Ancak, tüm kararların tek bir noktada toplanması, çoğulculuğun ve farklı seslerin eksikliğine neden olabilir. Bu da bir devlette adalet, eşitlik ve özgürlük değerlerinin

¹⁹⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.44

¹⁹⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.45

gerçekleştirilmesini zorlaştırabilir. Bu nedenle, İdare-i Mutlaka'nın siyaset ahlakı açısından potansiyel riskleri vardır: yöneticinin bireysel hataları, tüm devlete zarar verebilir; muhalefet seslerinin bastırılması, sosyal gerilimlere yol açabilir ve kısacası, devletteki dengenin bozulmasına neden olabilir.¹⁹⁹

İdare-i meşruta, daha demokratik bir yönetim anlayışını temsil eder. Millet, temsilciler aracılığıyla kendi sesini duyurur ve bu temsilciler, milletin ihtiyaçlarını, arzularını ve menfaatlerini gözeterek kararlar alır. Bu yönetim tarzı, daha fazla katılımcılık ve çoğulculuk getirir. Ancak, temsilcilik sistemi her zaman mükemmel çalışmayabilir. Temsilcilerin, seçildikleri halkın menfaatlerini gerçekten gözetip gözetmediği, lobi gruplarının veya bürokrasinin etkisi altında olup olmadığı gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Ayrıca, halkın gerçek ihtiyaçlarını ve taleplerini yansıtan temsilcilerin seçilmesi, bilinçli bir seçmen kitlesinin varlığını gerektirir. Bu da eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinin önemini vurgular.²⁰⁰

İdare-i cumhura yaklaşımında ise, yöneticilerin belirli aralıklarla millet tarafından seçilmesi esastır. Bu, yöneticilere sürekli bir hesap verebilirlik ve şeffaflık anlayışı getirir. Yöneticilerin performansı, belirli aralıklarla halk tarafından değerlendirilir ve bu, demokratik sürecin sürekliliğini sağlar. Ancak, popülist yaklaşımların veya kısa vadeli politikaların, uzun vadeli ulusal çıkarların önüne geçmesi gibi riskler de barındırır.²⁰¹

Zeynizâde'ye göre, bu yönetim biçimleri arasında, siyaset ahlakı bağlamında birçok farklı dinamik ve etkileşim bulunmaktadır. En ideal yönetim biçiminin ne olması gerektiği sorusu, tarihsel, kültürel ve sosyoekonomik faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Ancak, her yönetim biçiminin temelinde, adil ve etik değerlere dayalı bir anlayışın olması, sürdürülebilir ve barışçıl bir toplum oluşturma'nın anahtarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyet döneminde belirginleşen seçim süreçleri, dönemin toplumsal ve siyasi yapılanmasının bir yansımasıdır. Bu süreçlerin

¹⁹⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.19

²⁰⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.19

²⁰¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.19

ahlaki ve etik boyutları üzerinde durarak, şu anahtar noktaları göz önünde bulundurabiliriz:

Belirtilen seçim yöntemleri, tüm bireylerin, belli şartları yerine getirdiği takdirde, oy kullanma hakkına sahip olduğunu vurgular. Bu, toplumun her kesiminin politik süreçte aktif bir rol almasının önemini ortaya koyar. Aynı zamanda, bu sistem bireylerin tercihlerini özgürce ifade edebilmeleri için bir ortamın sağlandığının da işareti olabilir. Seçimlerde şeffaflığın vurgulanması, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan açıklık ilkesine işaret eder. Oyların gizli bir şekilde verilmesi ve daha sonra kamuoyunun gözü önünde sayılması, seçim sürecinin adil ve açık bir şekilde yürütüldüğünü gösterir. Vekillerin dört yıl sonra yeniden seçilebilme olasılığı, halkın temsilcilerine olan güvenini ve onların performansını belirli aralıklarla değerlendirme hakkını yansıtır. Bu da demokrasinin canlı ve dinamik bir yapıda olduğunu göstergesidir. Vekillerin, halkın haklarını koruma, ülkenin bütçesini düzenleme ve ulusal gelişme için çalışma gibi görevleri vardır. Bu, temsilcilerin halkın yararını her zaman gözetmeleri gerektiğini vurgular.

Seçilme süreci, bireylerin belirli eğitim ve ahlaki değerlere sahip olmalarını gerektirir. Bu, liderliğin sadece politik bir rol olmadığını, aynı zamanda toplumsal sorumluluk ve etik değerlere dayandığını gösterir. İki aşamalı seçim süreci, geniş bir katılımın teşvik edildiği bir yapıyı ifade eder. Bu, demokrasinin sadece seçkin bir kesim için değil, tüm toplum için olduğunu vurgular. Hey'et-i Kanuniye; dönemin yasama organını temsil etmekte ve Meclis-i Mebusan ile Ayan Meclisi olmak üzere iki koldan oluşmaktadır. Meclis-i Mebusan, halkın temsilcilerinin yer aldığı bir meclis olarak demokratik bir yapının izlerini taşıırken, Meclis-i Ayan ise devletin vekillerinden oluşmakta, bu yönüyle de merkezi bir otoriteyi temsil etmektedir. Bu iki meclisin bir araya gelerek yürüttüğü yasama faaliyetleri, Osmanlı toplumunda hukukun üstünlüğünün ve kanunların işleyişinin temsilcisi olarak göze çarpmaktadır.²⁰² Meclis-i Mebusan üyelerinin seçilme süreci, oldukça detaylı bir şekilde ele alınmış. Bu süreçte, nüfus dikkate alınarak mebusların seçileceği sancağın ve vilayetin belirlenmesi, adayların gerekli şartları taşıması ve rey alma süreci gibi demokrasinin işleyişine yönelik temel unsurlar öne çıkmaktadır. Seçilme sürecindeki detaylar, dönemin yöneticilerinin,

²⁰² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.20

toplumun geniş kesimlerini temsil etmeyi amaçladığını ve adaletli bir temsil mekanizması oluşturma çabasında olduklarını göstermektedir.²⁰³

Öte yandan, Meclis-i Ayan'ın işleyişi, merkezi bir yönetimin varlığını ve padişahın iradesinin etkin olduğunu göstermektedir. Ayan meclisinin üyeleri, hükümet ve Meclis-i Mebusan tarafından seçilmekte ve padişahın iradesiyle atama gerçekleştirilmektedir. Bu yapı, devletin merkeziyetçi yapısını ve padişahın yönetimdeki etkin rolünü göstermesi açısından önemlidir.²⁰⁴

Dikkat çeken bir diğer önemli nokta, meclislerin birbirleriyle olan iş birliği ve koordinasyonudur. Yasa teklifleri ve bütçe tasarıları, önce Meclis-i Mebusan'da tartışılıp karara bağlandıktan sonra Meclis-i Ayan'a gönderilmekte, böylece iki meclis arasında bir denge ve iş birliği sağlanmaktadır. Bu sürecin, yasama sürecindeki ahlaki sorumlulukları ve demokratik işleyişi desteklediğini söyleyebiliriz.

Zeynizâde, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki yönetim yapısını ve bu yapının işleyişini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Devlet ve siyaset ahlakı bağlamında değerlendirildiğinde, müellifin eserinde yer alan yasama süreçleri ve seçim mekanizmaları, dönemin yönetiminde hukukun üstünlüğüne ve demokratik unsurlara verilen önemi göstermektedir. Ancak, merkeziyetçi yönetim anlayışının da etkin bir şekilde sürdüğünü ve padişahın yönetimde önemli bir role sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durum, dönemin yönetim yapısının bir yandan modernleşmeye yönelik adımlar atarken, diğer yandan da geleneksel yönetim anlayışını sürdürmeye çalıştığını göstermektedir. Devlet yönetiminin temel yapı taşlarından biri olan heyetler, birçok farklı görevi üstlenir. Bu heyetlerin başında sadrazam bulunur. Sadrazam, padişahın doğrudan seçimiyle görevlendirilirken, nazırların seçimi ve ataması sadrazam tarafından yapılır. Her nazır, kendi görev alanı dahilindeki işlerden sorumludur, ancak sadrazam tüm nazırlardan ve genel işleyişten sorumludur. Birçok farklı nazırlık ve nezaret bulunur. Bunlar arasında askeri işlerden sorumlu harbiye, yargı işlerinden sorumlu adliye, iç işlerini düzenleyen dahiliye, dış ilişkileri yöneten hariciye, mali işlerden sorumlu maliye, eğitimi düzenleyen maarif, ticaret ve ulaşımı

²⁰³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.20

²⁰⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.20

ele alan ticaret ve nafiye, orman ve madencilikle ilgilenen orman, maden ve ziraat nezaretleri bulunmaktadır. Her nezaret, kendi görev alanıyla ilgili hususlarda çalışır ve sorumludur. Bunun dışında, ikinci sınıf nezaretler de bulunur. Bu nezaretler birinci sınıfa doğrudan bağlı değil, birinci sınıf nezaretlerden birine bağlıdır. Örneğin, tophane ve askeri okullar nezareti adliye nezaretine, gümrük ve emniyet müdüriyeti dahiliye nezaretine bağlıdır. Her nazır ve nezaret, kendi sorumluluk alanı içinde, kanunlara ve etik ilkelere uygun olarak hareket etmek zorundadır. Meclisler, bu nazırların faaliyetlerini yakından takip eder ve denetler. Nazırların meclis kararlarına itiraz hakkı bulunmaktadır ve eğer mecliste güven kaybederlerse görevlerinden ayrılmaları beklenir. Bu yapı, devletin düzenli ve etik bir şekilde yönetilmesini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Her birey ve kurum, kendi sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda üst mercilere karşı hesap verebilir olmalıdır. Bu, adil, şeffaf ve etik bir yönetimin temel taşlarındandır.

Zeynizâde, Osmanlı toplumunun askerliğe ve askerlere bakışını detaylı bir şekilde ortaya koyuyor. Askerlerin "mukaddes" bir görevde oldukları belirtiliyor; bu, askerliğin sadece fiziksel bir mücadele olmadığını, aynı zamanda manevi ve ahlaki bir sorumluluğun da bulunduğunu vurguluyor. Devlet ve siyaset ahlakı bağlamında, bu, devletin gücünü ve güvenliğini sürdürmenin sadece stratejik veya pragmatik bir gereklilik olmadığını, aynı zamanda manevi bir boyutu da olduğunu gösterir.²⁰⁵

Zeynizâde'nin vurguladığı askerlerin sadece dış tehditlere karşı değil, aynı zamanda "memleket dahilinde türeyen sinsi düşmanlara karşı" hareket etmesi, askerlerin devletin iç istikrarını koruma rolüne sahip olduklarını ifade eder. Bu, devlet ve siyaset ahlakı açısından dikkate değerdir, çünkü bu, devletin iç tehditleri de dış tehditler kadar ciddiye aldığına ve buna karşı koymak için askeri gücü kullanmaktan çekinmediğine işaret eder.²⁰⁶

Zeynizâde, belirttiği tarihlerdeki zaferlerin vurgusuyla, askerlerin toplumsal ve siyasal dönüşümlerde merkezi bir rol oynadığını gösteriyor. Devletin, toplumun genel refahı

²⁰⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.133

²⁰⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.133

ve özgürlüğü için askeri gücü kullanabileceği ve kullanması gerektiği bu ifadelerde açıkça ortaya konulmaktadır.²⁰⁷

Ayrıca, Zeynizâde'nin askerlerin toplumun hukukunu koruma görevi altında olduğunu belirtmesi, devletin toplumsal değerleri korumada askerleri bir araç olarak gördüğünü gösterir. Siyaset ahlakı bağlamında, bu, devletin toplumsal değerleri koruma görevini ciddiye aldığını ve bunun için gerektiğinde askeri güç kullanabileceğini gösterir.²⁰⁸

Zeynizâde'nin ifadeleri, Osmanlı toplumunun devlet ve siyaset ahlakını yansıtmaktadır. Onun yazdıkları, askerliğin sadece bir meslek değil, aynı zamanda devletin sürdürülebilirliği, toplumun huzuru, özgürlüğü ve hukukunun korunması için kritik bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu, devletin, toplumsal değerleri koruma ve toplumsal düzeni sürdürme sorumluluğunu nasıl gördüğüne dair değerli bir içgörü sunar.²⁰⁹

Zeynizâde Mehmet Hâzık Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri yapılanmasını detaylıca ele alır. Bu yapılanma, devletin toprak bütünlüğünü koruma hedefinin yanı sıra, dönemin savunma stratejileri ve askerlik sistematiğini de yansıtır. Osmanlı ordusunun farklı bölgelere ayrılması ve stratejik konumlandırılması, devletin geniş topraklarının her bir köşesindeki güvenliği sağlama çabasını gösterir. Yöneticiler, bölgeleri özelliklerine göre değerlendirip, gerektiğinde askeri güçleri bu bölgelere yönlendirerek dengeli bir savunma politikası izlemiştir. Askerlik hizmetinin yaş gruplarına ve yeteneklere göre farklılaşması, bireylerin devlete hizmette bulunma sürecini ahlaki bir görev olarak görmesini teşvik ederken, devletin güvenliğini de sürekli kılar. Böyle bir yapı, toplumun her kesimini kucaklayarak, devletin korunması için ortak bir çaba yaratmayı amaçlar. Eğitim gören bireylerin askerlikten muaf tutulması, eğitimin toplum için taşıdığı ayrıcalıklı yeri vurgular. Bu, devletin eğitimin toplum için önemini tanıdığını ve eğitilmiş bireylerin topluma farklı yollarla hizmet edebileceğini kabul ettiğini gösterir.²¹⁰ Hem kara hem de deniz kuvvetlerinin farklı görev ve özelliklerinin ele alınması, savunma stratejisinin kapsamlı bir şekilde

²⁰⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.133

²⁰⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.134

²⁰⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.134

²¹⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.134

düşünüldüğünü ortaya koyar. Devlet, sadece kara sınırlarını değil, deniz sınırlarını da koruma görevini ciddiye alarak, bu iki kuvvet arasında bir denge kurmuştur.²¹¹

Zeynizâde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet ve siyaset ahlakının nasıl işlediğine dair geniş bir perspektif sunar. Devletin toplumunu koruma görevi, eğitimin toplumdaki yeri, bir yurttaşın devlete olan görevleri ve devlet yönetiminin ahlaki boyutları, Zeynizâde'nin bu anlatımıyla bir araya gelir. Bu, yöneticilerin toplumu koruma ve hizmet etme sorumluluklarını nasıl yerine getirmesi gerektiğine dair önemli düşünceleri de içerir. Osmanlı'da eğitim sistemi, bireyin zihinsel aydınlanmasını ve toplumsal katkısını hedefleyen dört ana kategoriye ayrılmıştır. İlk aşama, iptidaiye olarak adlandırılır ve temel bilgilerin yanı sıra okuma-yazma becerilerini kapsar. Bu aşama, altıdan on üç yaş arasındaki çocuklar için tasarlanmıştır ve genellikle zorunlu ve ücretsizdir. İlginç bir şekilde, bazı bölgelerde kız ve erkek çocuklar aynı okulda eğitim görmekteyken, bazı yerlerde ise kızlar için özel okullar bulunmaktadır.²¹²

İkinci aşama, rüştiye, iptidaiye eğitimini tamamlayan öğrencilere daha geniş bir bilgi yelpazesi sunmaktadır ve bu eğitimin süresi üç yıldır. Daha sonra, idadiye seviyesinde daha derinlemesine bilimsel eğitim verilmektedir. Bu aşamaların her biri, bireyin genel bilgisi ve farkındalığını artırmak amacıyla tasarlanmıştır. Zira bu bilgilerin, bir demirciden bir ayakkabıcıya kadar her birey için gerekli olduğu düşünülmektedir.²¹³

Son olarak, mekâtib-i âliye, öğrencilere belirli meslek dallarında uzmanlaşma fırsatı sunar. Bu yükseköğrenim kurumları, bireyleri meslekleri için hazırlayan kurumlardır: tıp, hukuk, öğretmenlik ve ticaret gibi. Eğitim, bireyin topluma ve devlete olan katkısını maksimize etmeyi amaçlamaktadır.²¹⁴

Bu eğitim modeli, Osmanlı'nın son dönemlerinde, eğitimin bireysel gelişimdeki önemini ve toplumsal ilerlemenin anahtarı olarak gördüğünü göstermektedir. Eğitimin her seviyesi, bireyin zihinsel, ahlaki ve profesyonel gelişimini teşvik ederken, devletin sosyal sorumluluğunu ve toplumsal ilerlemeyi destekleyen bir yaklaşımı

²¹¹ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.134

²¹² Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye...*, s.41

²¹³ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye...*, s.42

²¹⁴ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye...*, s.42

yansıtmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kanun yapma süreci, devletin işleyişini ve toplumsal yararı gözeten bir yapıya sahip olmuştur. Bu yapı, siyasi ve toplumsal ahlaka dair önemli ipuçları sunar. Kanunlar, sadece yönetsel veya mali işleyişi düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda toplumun etik ve ahlaki değerlerini de yansıtır. Bir kanunun hayata geçirilmesi için öncelikle Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın anlaşması gerekmektedir. Bu, demokratik bir toplumda çeşitli kesimlerin görüşlerinin dikkate alınmasının bir yansımasıdır.

Bütçe, devletin yıllık gelir ve giderlerini gösteren bir belge olmasının yanı sıra, devletin önceliklerini, değerlerini ve toplumsal sorumluluklarını da yansıtır. Bütçede eğitim, sosyal hizmetler ve altyapıya öncelik verilmesi, Osmanlı yönetiminin toplumun genel refahını ve eğitimin önemini anladığını gösterir. Aynı zamanda, borç alınmasının gerekliliği bile, devletin toplumsal yükümlülüklerini yerine getirme arzusunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.²¹⁵ Bu bilgiler ışığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim ve mali yapıları, sadece ekonomik veya yönetsel kararları değil, aynı zamanda devletin topluma karşı etik ve ahlaki sorumluluklarını da yansıtmaktadır. Devletin, kanun yapma sürecinden bütçe hazırlığına kadar olan tüm adımlarda, toplumun refahını ve ahlaki değerlerini merkeze alması, siyaset ahlakının önemli bir ögesi olarak karşımıza çıkar. Osmanlı yönetim yapısı, siyaset ahlakı ile de yakından ilişkilidir. Memalik-i Osmaniye'nin yönetsel taksimatı; vilayetler, sancaklar, kazalar ve nahiye olmak üzere dört ana kademeye ayrılmıştır. Bu dört kademenin işleyişi, demokratik prensiplerle ve toplumsal sorumlulukla yürütülmüştür.²¹⁶

Vilayet, büyük bir yönetsel bölgeyi temsil eder ve bir vali tarafından idare edilir. Vali, hükümet tarafından atanır ve vilayetin genel yönetimiyle ilgili kararları alır. Ancak bu kararlar, halkın yararını gözetme prensibiyle alınmalıdır. Özellikle önemli konularda valinin, merkezi hükümetten onay alması gerekir, bu da demokrasinin ve yasama organının önemini vurgular.²¹⁷

²¹⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.62

²¹⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.55

²¹⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.55

Sancak, vilayetin alt kademesidir ve bir mutasarrıf tarafından yönetilir. Mutasarrıf, valiye bağlı olarak çalışır ve sancakla ilgili kararları alır. Ancak mutasarrıfın da önemli konularda valinin onayını alması, yönetimde hiyerarşi ve denetimin önemini gösterir.²¹⁸ Kaza, sancak içindeki daha küçük bir bölgeyi temsil eder ve bir kaymakam tarafından idare edilir. Kaymakam, mutasarrıfa bağlı olarak çalışır ve kaza halkının menfaatlerini gözetir.²¹⁹ Nahiye, kaza içerisindeki en alt kademedir ve bir müdür tarafından yönetilir. Nahiye müdürleri, kaymakama bağlı olarak çalışır ve nahiye halkının yararını gözetir.²²⁰

Osmanlı yönetiminde, halkın katılımı ve temsiliyeti de büyük önem taşır. Köylerde ve mahallelerde muhtarlık sistemi ile halk, kendi temsilcilerini seçer. Muhtarlar, halkın menfaatlerini gözetme sorumluluğuna sahip olup, halkın güvenini kaybettiklerinde görevlerinden alınabilirler. Bu, demokratik prensiplerin ve toplumsal sorumluluğun yönetimde ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.²²¹

Zeynizâde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısını ortaya koyar ve siyaset ahlakının, demokratik prensiplerin nasıl uygulanabileceğine dair analizler yapar. Yönetimde hiyerarşi, denetim, halkın katılımı ve toplumsal sorumluluk, devlet yönetiminin temel prensipleri olarak karşımıza çıkar. Devletin en temel görevlerinden biri, toplumun genel ihtiyaçlarına cevap verebilmek için mali kaynaklarını etkili bir şekilde toplamak ve kullanmaktır. Bu, toplumun refahı, istikrarı ve sürdürülebilirliği için kritik bir faktördür. Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan vergi sistemine bakıldığında, bu görevin nasıl ele alındığına dair birçok ders çıkarılabilir.²²²

Bir toplumda vergi almanın ahlaki temeli, bireylerin topluma olan sorumluluğuna dayanır. Her birey, yaşadığı toplumun sunduğu imkanlardan faydalanırken, bu imkanların sürdürülebilirliği için de bir katkıda bulunma sorumluluğuna sahiptir. Osmanlı'da, vergilerin toplanma şekli ve miktarı, bu ahlaki sorumluluğun nasıl paylaşıldığını göstermektedir.²²³ Devlet, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki temel

²¹⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.56

²¹⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.56

²²⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.56

²²¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.56

²²² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.131

²²³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.131

vergi türü üzerinden gelir elde etmekteydi. Bu iki vergi türü arasındaki denge, devletin halk üzerindeki mali yükü nasıl dağıttığına dair önemli ipuçları sunar. Dolaylı vergilerle, tüketim eğilimlerine göre vergilendirme yapılarak ekonomik faaliyetler üzerinden gelir elde edilirken, doğrudan vergilerle bireylerin veya kurumların doğrudan gelirleri üzerinden bir katkı alınır.²²⁴ Ancak vergi sistemlerinin sadece ekonomik bir boyutu yoktur; aynı zamanda siyasi ve ahlaki bir boyutu da vardır. Osmanlı'da uygulanan vergi politikaları, devletin yerli sanayi ve ticareti koruma çabasını da yansıtmaktadır. Bu, devletin ekonomik bağımsızlık ve kendi sanayisini geliştirme hedeflerini gösteren bir stratejidir.

Zeynizâde'ye göre, bir devletin vergi politikaları, o devletin topluma karşı sorumluluklarını, ekonomik hedeflerini ve ahlaki değerlerini yansıtan bir aynadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vergi sistemini incelerken, bu bağlamdaki ahlaki ve siyasi dersleri göz ardı etmemek gerekir. Bu, bir devletin toplumsal refahı, ekonomik kalkınmayı ve adil bir mali yük paylaşımını nasıl dengede tuttuğuna dair derinlemesine bir anlayış sunar.²²⁵

Tarihsel süreçler ve siyasi yapılanmalar, bir toplumu ya da devleti şekillendiren temel dinamikler arasında yer alır. Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyet dönemindeki seçim süreçleri, bu bağlamda değerlendirildiğinde, dönemin toplumsal yapısını, değerlerini ve siyasi dinamiklerini anlama noktasında önemli ipuçları sunmaktadır.

Zeynizâde'nin ifade ettiği konular; İttihâd-ı anâsır'ın öneminden, farklı devlet yönetim biçimlerine, seçim süreçlerinin ahlaki ve etik boyutlarına kadar geniş bir yelpazede yer alıyor. Bu çeşitlilik, siyasetin ve devlet yönetiminin karmaşıklığına işaret ediyor. İster merkeziyetçi bir yaklaşım, isterse çoğulcu bir yönetim tarzı olsun, her birinin kendi avantajları ve zorlukları bulunmaktadır. Ancak, tüm bu farklılıklara rağmen, ortak bir nokta üzerinde durulmaktadır: adalet, eşitlik ve özgürlük ilkeleri. Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyet dönemindeki seçim süreçleri, demokratik değerlerin ve ilkelere ne kadar değer verildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, seçim süreçlerinin, toplumun her kesimini kucaklama amacına ne kadar hizmet ettiği de bu süreçlerin

²²⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.132

²²⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.61

içinde gizlidir. Vekil seçimleri, bireylerin sadece siyasi değil, ahlaki ve eğitilmiş değerlere de sahip olmaları gerektiğini vurgulayan bir yapıya işaret eder. Genel olarak, tarihsel ve kültürel bağlamda bu metni değerlendirdiğimizde, siyasetin ve devlet yönetiminin, sadece bireyler arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda toplumun genel yapısını, değerlerini ve önceliklerini de şekillendirdiğini görebiliriz. Bu nedenle, tarih boyunca alınan kararların, izlenen politikaların ve benimsenen yönetim biçimlerinin, toplumsal yapıyı, değerleri ve beklentileri yansıttığını söyleyebiliriz. Bu da bize, toplumsal değerlerin ve beklentilerin, siyaset ve devlet yönetimi üzerinde ne kadar belirleyici olduğunu bir kez daha göstermektedir.²²⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki devlet yapılanması ve yönetim biçimi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Hey'et-i Kanuniye'nin yasama organı olarak iki meclisten oluştuğu, bu meclislerin demokratik ve merkeziyetçi özellikleri taşıdığı belirtilmiştir. Aynı zamanda, meclislerin işleyişinde adaletli temsil ve hukukun üstünlüğü gibi kavramların ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Devletin yönetim organları arasında sadrazam ve nazırların rolleri, nezaretlerin işleyişi ve bu yapı içerisindeki hesap verebilirlik anlayışı da detaylandırılmıştır. Bu yapıda, her bireyin ve kurumun kendi sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda denetlenebilir ve hesap verebilir olmasının altı çizilmiştir. Zeynizâde'nin yazılarıyla, Osmanlı toplumunun askerlik anlayışına dair derinlemesine bir bakış sunulmuştur. Askerliğin sadece dış tehditlere değil, aynı zamanda iç istikrarın korunmasına yönelik olarak da kritik bir role sahip olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, askerlerin toplumun hukukunu koruma görevine sahip oldukları, bu bağlamda devletin toplumsal değerleri koruma sorumluluğunu yerine getirmek için askeri gücü kullanabileceği ifade edilmiştir.²²⁷

Genel olarak bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki devlet yapılanması, yönetim biçimi ve askerlik anlayışı, modernleşme süreçleriyle birlikte geleneksel yönetim anlayışının bir arada sürdürülmeye çalışıldığı bir dönemin izlerini taşımaktadır. Hem demokratik hem de merkeziyetçi öğelerin bir arada bulunduğu bu

²²⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.20

²²⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.21

yapı, devletin toplumsal değerleri koruma, toplumsal düzeni sürdürme ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlara verdiği önemi göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin sadece devletin gelir elde etmesi için değil, aynı zamanda sosyal adaleti sağlamak ve ekonomik dengeleri korumak için de tasarlandığını görmekteyiz. Osmanlı'da, vergi mükelleflerinin ekonomik durumlarına, mesleklerine ve yaşadıkları bölgelere göre vergi oranlarında farklılıklar uygulanmıştır. Bu durum, adil bir vergilendirme sisteminin inşa edilmesi amacını yansıtmaktadır. Vergi tahsilatı sürecindeki adalet ve şeffaflık, devletin halk nezdindeki güvenilirliğini ve meşruiyetini artırmıştır. Vergi kaçırma ve yolsuzluklarla mücadele etmek için kurulan mekanizmalar, devletin toplumsal ahlaki değerlere ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilerin, eğitim, sağlık, altyapı gibi toplumun temel ihtiyaçlarına yönlendirildiği görülmektedir. Bu, devletin toplumun refahını artırmaya yönelik sorumluluğunu ve halkın ortak iyi için kaynaklarını kullanma taahhüdünü gösterir.²²⁸

Sonuç itibarıyla, Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait yönetim ve vergi sistemlerinin incelenmesi, devlet yönetiminde demokratik ve ahlaki prensiplerin, sosyal adaletin ve toplumun refahının nasıl sağlanabileceği konusunda önemli dersler sunmaktadır. Yönetim yapısı, vergilendirme politikaları ve devletin toplumsal sorumlulukları, zamanla değişen ihtiyaçlara ve koşullara rağmen, günümüz yönetim anlayışı için de ilham kaynağı olabilir. Bu türden bir tarihî araştırma ve değerlendirme, mevcut ve gelecek yönetim modellerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

4.4 Devletin ve Milletin Görevleri

Milletin temel vazifeleri arasında kendi hâkimiyetini, kültürel ve tarihsel mirasını korumak ve geliştirmek yer alır. Bu vazifeleri yerine getirirken, her bireyin kendi hak

²²⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye..., s.22

ve görevleri çerçevesinde hareket etmesi, toplumun bütününün istikrarı ve ilerlemesi için kritik bir öneme sahiptir.²²⁹

Zeynizâde'ye göre; bu vazifeler, bireysel sorumluluğun toplumsal sorumlulukla nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Yani, bireyler kendi haklarına saygı gösterilmesini talep ederken aynı zamanda toplumsal düzene ve milletin genel ilerlemesine katkıda bulunmalıdırlar. Milletlerin tarihi bilinci de son derece kritiktir. Bir milletin geçmişini, tarihini bilmek, ona hem kökenleriyle bağlantı kurma imkânı verir hem de gelecekteki yolu için rehberlik eder. Geçmişte yaşanan deneyimler, geleceği şekillendirmede kritik bir role sahip olup, milletin gelecekteki yönünü belirlerken referans olarak kullanılır. Bir diğer kritik nokta, bilim, teknoloji ve eğitimin milletin ilerlemesindeki rolüdür. Bir milletin küresel bir dünyada rekabetçi olabilmesi ve ilerleyebilmesi için bilimsel ve teknolojik gelişmelere ayak uydurması gerekmektedir. Ancak bu adaptasyon sürecinde, kendi kültürel, tarihsel ve ahlaki değerlerini kaybetmemesi de son derece önemlidir. Bu noktada, milletlerin geçmişiyle bağını koruyarak aynı zamanda modern dünyanın gerekliliklerine adapte olmaları gerektiği belirginleşiyor. Yani, tarih ve modernite arasında bir denge kurmak, milletin hem kendi kimliğini korumasını hem de küresel anlamda ilerleyebilmesini sağlar.

Zeynizâde'ye göre bir milletin vazifeleri, sadece ekonomik veya politik değil, aynı zamanda kültürel, tarihsel ve ahlaki temellere dayanır. Bu, milletin hem kendi değerlerine sahip çıkarak hem de globalleşen dünyanın gerekliliklerine uyum sağlayarak ilerlemesini mümkün kılar. Bu dengenin sağlanması, bireylerin, toplumların ve devletlerin karşılıklı sorumluluklarıyla mümkündür. Devlet, bireylerin güvende olması ve haklarının korunması için gerekli gördüğü tüm önlemleri alabilir. Bu, bir suçlu ya da hırsızın cezalandırılmasından, potansiyel tehlikeleri bertaraf eden casusların ve zararlı bireylerin yakalanmasına kadar geniş bir yelpazede uygulanabilir. Ancak bu, devletin sınırsız bir güç ve yetkiye sahip olduğu anlamına gelmez. Devletin de bireylerin özgürlüklerine ve haklarına saygı duyması beklenir.²³⁰

²²⁹ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.51

²³⁰ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.59

Zeynizâde ayrıca devletin temel işleyişini sürdürebilmek için bazı finansal yükümlülükleri yerine getirmesi gerektiği belirtiliyor. Bu finansal yükümlülükler, polis, jandarma, hâkim ve diğer devlet memurlarına maaş ödeme görevleri ile birlikte, toplumun genel menfaatine hizmet eden projeleri finanse etmek için vergi toplama yetkisi şeklinde ortaya çıkıyor.²³¹

Ayrıca, devletin ulusal güvenliği sağlama ve milletin refahını koruma görevlerini yerine getirebilmek için bir orduya sahip olması gerektiğine dikkat çekiliyor. Bu görev doğrultusunda, devletin belirli aralıklarla asker toplama hakkı da bulunmaktadır. Zeynizâde farklı devlet kuvvetlerinin görevleri ve yetkileri detaylandırılmıştır. Yasama organının, toplumun menfaatini gözeterek kanun yapma, değiştirme ya da iptal etme yetkisi bulunmaktadır. Yürütme kuvveti ise bu kanunları uygulama görevine sahiptir. Adli kuvvetin ana görevi adaleti sağlamaktır. Bunun yanı sıra, askeriye, maliye ve ilmiye kuvvetleri gibi özel kuvvetlerin de belirli görev ve yetkileri vardır.²³²

Ancak tüm bu yetkiler ve görevlerin yanında, devletin bireylerin temel haklarına ve toplumun genel iradesine saygı göstermesi esastır. Devletin kuvvetlerinin, bireysel haklara veya toplumun genel iradesine aykırı hareket etme yetkisi bulunmamaktadır. Ancak, yasama organının toplumun refahı ve kalkınması doğrultusunda yasaları düzenleme ve gerektiğinde değiştirme yetkisi bulunur. Zeynizâde, devletin ve onun farklı kuvvetlerinin temel görevleri, yetkileri ve sınırları derinlemesine ele alınmıştır. Bu, modern devlet anlayışının ve bireylerin haklarına saygı gösterilmesi gerektiğinin bir yansımasıdır.

Devletin temel işlevi, vatandaşların özgürce ve hukukun sınırları içerisinde hareketlerini gerçekleştirebilmelerini sağlamaktır. Ancak bu özgürlüğü garantilerken, bireylerin haklarına tecavüz edilmesini engelleme göreviyle de yükümlüdür. Milletin genel refahının sağlanması ve toplumsal gelişimin sürekliliği, devletin temel vazifeleri arasında yer alır. Devletin eğitim ve öğretimle ilgili olarak sorumluluğu, toplumun genel eğitim düzeyini arttırmaktır. Bu, bireylerin sadece akademik bilgi edinimini değil, aynı zamanda ahlaki değerleri ve toplumsal normları öğrenmelerini de içerir.

²³¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.60

²³² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.60

Ahlaki değerlerin toplumsal yaşantıya entegrasyonu, bireyin sosyal çevresiyle uyumlu bir şekilde var olmasına olanak tanır. Ekonomik zorluklar, doğal afetler veya salgın hastalıklar gibi olağanüstü durumlarla karşılaşıldığında devletin, toplumun refahını korumak ve vatandaşların bu zorlukları aşabilmeleri için gereken desteği sağlaması beklenir. Bu, devletin toplumsal dayanışmayı teşvik ettiği gibi, aynı zamanda devletin temel işlevlerinden biri olarak kabul edilir. Kanuni kuvvetin görevi, vatandaşların hak ve hürriyetlerini garanti altına alacak kanunları oluşturmaktır. Bu kanunların oluşturulması sürecinde, toplumun genel ahlaki değerleri ve normları dikkate alınmalıdır. Meclis üyeleri veya temsilciler, toplumun genel menfaatlerini özel çıkarların önünde tutmalı ve bireylerin hürriyetlerini sınırlamadan toplumsal refahı en üst düzeye çıkarmayı amaçlamalıdır. İcra kuvvetinin temsilcileri, kanunları tarafsız bir şekilde uygulamalı ve bireysel ya da grup çıkarlarına hizmet etmekten kaçınmalıdır. Adalet mekanizmasının temsilcileri, bireylerin haklarını korumakla yükümlüdür. Bu yükümlülük, her bireyin eşit ve adil bir muamele görmesini gerektirir. Zeynizâde'ye göre, devletin ve siyaset ahlakının temel amacı, bireylerin hak ve hürriyetlerini koruyarak toplumsal refahı ve dayanışmayı teşvik etmektir. Bu nedenle, devlet görevlileri, toplumun genel menfaatini öncelikli tutarak, adil ve tarafsız bir şekilde görevlerini yerine getirmelidir.²³³ İnsanların yasalar karşısında eşit olmalarını, bu eşitliğin hem dini hem de insani bir gereklilik olduğu müellif tarafından ifade edilmiştir. Zeynizâde'ye göre, farklı yetenek, zenginlik ve kabiliyetlere sahip bireylerin toplum içinde bir arada yaşarken yasal anlamda eşit haklara sahip olmalarını gerekir. İslami referanslar kullanılarak bu argüman desteklenmekte ve bir toplumun adil, eşit ve huzurlu bir şekilde işleyebilmesi için yasal eşitliğin şart olduğu belirtilmektedir.

Zeynizâde'nin eserinde yer alan Kur'an ayetleri ve hadisler, toplumda her bireyin birbirine karşı saygılı ve adil davranması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, metinde ele alınan konuların modern devlet teorileri ve siyaset ahlakı çerçevesinde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. İlk olarak, yasalar karşısında bireylerin eşit olmasını öngören hukuk ilkesi, modern demokratik devletlerin vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet yönetiminde, eğitiminde ve siyaset ahlakında bu ilkenin sıkça vurgulandığını görmekteyiz. Ahlaki ve etik düşünceler, bireylerin

²³³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.60

birbirine karşı sorumluluklarını ve haklarını belirlerken, yasalar da bu düşünceleri somutlaştırır ve yaşama geçirir. Bunun yanı sıra, toplum içinde farklı yetenek, zenginlik ve kabiliyetlere sahip bireylerin varlığına işaret eden metin, eşitlik ilkesinin, farklılıkları yok saymak anlamına gelmediğini, aksine bu farklılıkların yasalar karşısında eşit bir şekilde değerlendirilmesini gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu da modern toplumların, çeşitliliği bir zenginlik olarak gördüğü ve bireylerin farklı yeteneklerini gözeterek adaletli bir toplum düzeni kurmaya çalıştığı bir yaklaşımı yansıtmaktadır.²³⁴

Zeynizâde, devlet ve siyaset ahlakı ve eğitimi bağlamında önemli konuları işlemektedir. Yasalar karşısında bireylerin eşitliği, toplumda adaletin tesis edilmesi ve bireylerin birbirlerine karşı sorumlulukları, metinde işlenen ana konular arasındadır. Eğitim sürecinde bu değerlerin öğretilmesi, toplumun huzurlu ve adil bir şekilde işlemesini sağlayacaktır. Aynı zamanda, yöneticilerin ve hükümet yetkililerinin, bu değerlere uygun hareket etmeleri, toplumda yasal eşitliğin korunmasını ve adaletin tesis edilmesini sağlayacaktır. Adalet, toplumların var oluşundan bu yana en temel değerlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu kavram, sadece bireyler arası ilişkileri düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda devletin varlık sebebini ve işleyişini de doğrudan etkiler. Müellifin belirttiği üzere, adaletin olmadığı bir toplumda huzur, uyum ve düzenin sürdürülemeyeceği ifade edilmiştir. Adaletin eksikliği, bireylerin birbirlerine olan güvensizliğini ve düşmanlığını tetikler, bu da toplumun temel dokusunu zedeler. Bu, devletin en temel fonksiyonlarından biri olan halkın güvenliğini ve huzurunu sağlama göreviyle doğrudan çelişir.

Tarihsel süreç içerisinde adalet anlayışının evrildiğine dikkat çekilmekte. Antik zamanlarda keyfi yönetimlerin var olduğu, bireysel hakların ve özgürlüklerin sınırlı veya yok denecek kadar az olduğu dönemler yaşanmış. Modern dönemde ise, kanunlar ve etik değerler, bireyin haklarını ve özgürlüklerini koruma altına almaktadır. Bu evrim, devletin siyasi ahlakının, zamanla, bireysel haklara ve adalet anlayışına daha duyarlı bir yönde ilerlediğini göstermektedir. Devlet ve siyaset ahlakı bağlamında, devletin, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruyarak adaleti tesis etme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bireyler arasındaki adaletin sağlanmasını devlete düşen bir

²³⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.61

yükümlülük olarak kabul etmek, devletin toplumsal düzeni koruma ve bireylerin hak ve özgürlüklerini garanti altına alma sorumluluğunu pekiştirir.

Özetle, adaletin sadece bireyler arası ilişkilerde değil, devletin varlık sebebi ve işleyişi açısından da kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulanmıştır. Müellif, devletin ve siyasetin, toplumsal düzeni ve bireysel hakları korumada ne kadar önemli bir role sahip olduğunun altını çizmektedir.²³⁵ Kanunlar, toplumun genel yararını gözeterek oluşturulmuş kurallardır ve bu kuralların amacı, toplumun huzurlu ve düzenli bir şekilde işlemesini sağlamaktır. Bu nedenle, tüm bireylerin bu kurallara uyması sadece bir yükümlülük değil, aynı zamanda toplum içinde yaşamanın bir gereğidir. Din, bireyin toplumda nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda bize bir yol gösterir. İslami metinlere göre, Allah ve peygamberinin emirlerine uyulması gerekirken, toplumsal düzenin korunması için de devletin koyduğu yasalara riayet etmek esastır. Bu yasaların oluşturulmasında toplumun liderleri, yani devlet yetkilileri, büyük bir rol oynar. Onlar, toplumun refahını ve selametini gözeterek yasaları oluştururlar. Bireyler olarak bu yasalara uymak, toplumun genel yararına olan bir görevidir. Ancak, bu yükümlülük sadece vatandaşlar için değil, devlet memurları için de geçerlidir. Devlet memurları, halka hizmet etmek için görevlendirilmiş kişilerdir. Onların da en az halk kadar yasalara uymaları beklenir. Bir memurun, görevini yasal sınırlar içerisinde yapması esastır. Eğer bir memur yasal sınırların dışında hareket ederse, bu durumu ihbar etmek her bireyin görevidir. Bu durum, hükümetin ve memurların halka hizmet için var olduğunu hatırlatır. Ancak bu, memurların her emrine kayıtsız şartsız uyulması gerektiği anlamına gelmez. Memurların emirleri yasal sınırlar dahilinde olmalıdır.

Toplumsal düzenin korunmasında bireylerin de bir sorumluluğu vardır. Her birey, kendi haklarını ve yükümlülüklerini bilerek hareket etmelidir. Aynı şekilde, devletin ve memurlarının faaliyetlerini gözlemlemek, hükümetin daha şeffaf ve hesap verebilir olmasına katkıda bulunur. Toplumun refahı, bireylerin ve devlet memurlarının kanunlara olan bağlılığına bağlıdır. Bu bağlılık, toplumsal düzeni ve uyumu sağlar, böylece tüm toplum ilerler ve daha refah bir yaşam sürer.

²³⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.62

Devletin temel görevlerinden biri, toplumun refahını sağlamak ve devamlılığını korumaktır. Bu bağlamda, vergilendirme, devletin halkından topladığı, ardından toplumun yararına tekrar dağıttığı bir gelir biçimidir. Siyaset ahlakı, bu süreçte, devletin aldığı vergiyi adil ve etkili bir şekilde kullanmasını ve halkın da bu vergiyi zamanında ve eksiksiz ödemesini gerektirir. Vergi, bir toplumun ekonomik dengesini ve sosyal refahını koruma aracıdır. Hükümetlerin, vergi gelirlerini toplumsal projelere, eğitime, sağlığa ve altyapıya yatırım yaparak kullanmaları, devletin ahlaki sorumluluğunun bir yansımasıdır. Siyasette ahlak, hükümetin vergi gelirlerini önceliklendirmesi ve bu gelirleri toplumun en iyi yararına yönlendirmesi anlamına gelir. Bireylerin vergi ödeme sorumluluğu, sadece ekonomik bir yükümlülük değil, aynı zamanda ahlaki bir yükümlülüktür. Zamanında ve tam olarak vergi ödemek, topluma olan sosyal ve ahlaki sorumluluğun bir göstergesidir. Siyasi ahlak, bireylerin bu yükümlülüklerini yerine getirirken dürüstlük ve şeffaflıkla hareket etmelerini bekler. Vergilendirme, devletin hizmetlerini sürdürebilmesi için kritik bir araçtır. Ancak bu, hükümetin halkın vergi gelirlerini doğru ve ahlaki bir şekilde yönetmesi gerektiği anlamına gelir. Siyasetin etik değerlere sahip olması, hükümetin vergi gelirlerini adil ve şeffaf bir şekilde yönetmesini sağlar.

Zeynizâde'ye göre, vergi ödemenin sadece ekonomik bir yükümlülük değil, aynı zamanda siyaset ahlakının bir gerekliliğidir. Devlet ve hükümetin, toplumun genel yararına hizmet etmek üzere toplanan bu fonları etkili ve şeffaf bir şekilde yönetmeleri, siyasi ahlakın en önemli gereksinimlerinden biridir. Askerlik, her devletin varoluşunun temel taşlarından biridir. Ancak bu önemli görev, sadece fiziksel bir güç teşkili değil, aynı zamanda ahlaki bir yükümlülüktür. Bir devletin askeri kuvveti, onun dış tehditlere karşı korunmasının yanı sıra, içteki değerlerini, ideallerini ve hukukunu koruma görevini de üstlenir.²³⁶

Bir askerin elindeki silah, sadece düşmanı püskürtmek için değil, aynı zamanda adaletin ve özgürlüğün simgesi olarak da kullanılmalıdır. Askerlerin yeminleri, onları sadece dış tehditlere karşı değil, devletin temel değerlerine ve prensiplerine karşı da sorumlu kılar. Bu sorumluluk, devlet ahlakının ve siyaset etiğinin en yüksek noktasını temsil eder. Avrupa'da askerlik anlayışı ve uygulamaları, uluslararası siyasetin ve

²³⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.63

stratejik çıkarların bir yansımasıdır. Ancak bu askeri yapılanmaların ardında, uluslararası ilişkilerde de benimsenmesi gereken etik değerler yatar. Almanya, Fransa ve Rusya'nın askeri güçleri, sadece kendi ulusal sınırlarını korumakla kalmaz, aynı zamanda uluslararası düzeni ve ahlaki değerleri de şekillendirir. Bir devletin askeri gücü, sadece nüfusunun veya ekonomik gücünün bir göstergesi değildir. Askeri gücün arkasındaki ahlaki değerler, bir devletin uluslararası sahnede nasıl algılandığını ve nasıl bir etki yarattığını da belirler. Bu nedenle, askeri stratejiler ve politikaların arkasında, adalet, dürüstlük, saygı gibi etik değerlerin bulunması gereklidir. Aynı şekilde, askeri güçteki artış, devletlerin birbirlerine olan güvensizliklerini de yansıtmaktadır. Ancak bu güvensizlik ortamı, uluslararası ilişkilerde ahlaki değerlerin ve etik prensiplerin daha fazla benimsenmesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Bir devletin askeri gücünü kullanırken gösterdiği ölçülülük, onun siyaset ahlakının bir yansımasıdır. Zeynizâde'ye göre askerlik ve siyaset ahlakı arasındaki ilişki, bir devletin fiziksel ve ahlaki varlığının birleşimidir.²³⁷ Askerlik, sadece dış tehditlere karşı bir koruma mekanizması değil, aynı zamanda devletin iç değerlerini, ahlaki prensiplerini ve hukukunu koruma görevini de üstlenir. Bu yüksek sorumluluk, devlet ahlakının ve siyaset etiğinin en temel prensiplerinden biridir.

Bir toplumun düzenini ve bireylerin birbiriyle olan ilişkilerini şekillendiren en önemli unsurlardan biri, yönetim biçimidir. Bu yazıda, meşrutiyet dönemi boyunca tanınan bireysel ve toplumsal haklar incelenmektedir. Meşrutiyet rejiminin getirdiği haklar, bireyin yaşamındaki birçok alanı etkileyen çok önemli unsurlardır. Öncelikle, herkesin Kanuni Esasi'ye bağlı kalacak olması, hukukun üstün olduğu ve herkesin bu hukuka saygı göstermesi gerektiği bir düzenin kurulmasını sağlamıştır.

Bu dönemde, bireyler kendi yaşamları üzerinde daha fazla özgürlüğe kavuşmuşlardır. Ancak bu özgürlük, kanunların belirlediği sınırlar içerisinde geçerliydi, böylece bireylerin birbirlerinin haklarına saygı duyulması garanti altına alınmıştır. Ayrıca, bu dönemde yargılama sürecinde adil bir yaklaşım benimsenmiş ve herkesin yasa karşısında eşit olduğu ilkesi benimsenmiştir. Din, dil, ırk fark etmeksizin toplumun tüm üyelerinin birbirleriyle kardeşçe yaşaması ve birbirlerine saygı duyması gerektiği vurgulanmıştır. Bu, toplumsal birlikteliği teşvik eden bir anlayışın benimsendiği bir

²³⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.67

dönemi işaret eder. Yine de en çarpıcı yeniliklerden biri, halkın kendi kendisini yönetme hakkıdır. Bu, toplumun belirli bir kesimini temsil eden vekillerin, halkın görüş ve ihtiyaçları doğrultusunda kanunlar yapabileceği bir sistemi işaret eder. Aynı zamanda, hükümetin ve padişahın, meclisin belirlediği bu kanunlara uyması gerektiği belirtilmiştir, bu da hükümetin halka karşı sorumlu olduğu bir yönetim anlayışını gösterir. Bu dönemde, hükümetin işleyişine daha fazla şeffaflık getirilmiş ve hükümet görevlileri, Meclis'e ve dolayısıyla halka karşı daha fazla sorumluluk üstlenmişlerdir. Bu da demokratik bir yönetim anlayışına geçişin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bunun yanı sıra, farklı etnik ve kültürel grupların bir arada, birbirlerine saygı duyarak yaşaması teşvik edilmiş ve bu birliktelik toplumun her kesiminin yararına olan bir hedef olarak görülmüştür.

Son olarak, bu hakların korunması için her bireyin bir sorumluluğu olduğu vurgulanmıştır. Eğer bu haklar ihlal edilirse, toplumun her üyesinin bu hakları savunma görevi olduğu belirtilmiştir. Zeynizâde'ye göre meşrutiyet döneminde tanınan haklar, bireysel özgürlükleri ve toplumsal sorumlulukları ön plana çıkaran, demokratik unsurları güçlendiren bir yönetim anlayışını ortaya koyar. Bu haklar, modern toplumların demokratikleşme sürecinde çok önemli bir adımı temsil eder ve bireyin yaşamına dair önemli ilerlemeler sunar.

Zeynizâde'ye göre devlet, bireylerin ve toplumun genel iradesinin bir yansıması olmalıdır. Milletın kültürel, tarihsel ve ahlaki değerlerine saygı gösterirken, aynı zamanda modern dünyanın gereklilikleriyle de uyumlu bir yönetim anlayışı benimsemelidir. Bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyarak, milletin genel ilerlemesine katkıda bulunmalıdırlar. Bu dengeyi sağlamak, bireylerin, toplumların ve devletin karşılıklı sorumluluklarını yerine getirmesiyle mümkündür. Zeynizâde, modern devlet anlayışının, bireysel haklara ve toplumun genel iradesine saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²³⁸ Devletin kuvvetlerinin, bu iradeye ve haklara aykırı hareket etmeme ilkesini benimsemesi, toplumsal huzurun ve istikrarın anahtarıdır. İşte bu nedenle, Zeynizâde'nin bu konudaki düşünceleri, devletin ve

²³⁸ Zeynizade, *Malumat-ı Medeniye...*, s.69

milletin görevlerini anlamak ve değerlendirmek için bugün dahi önemini korumaktadır.

Zeynizâde'ye göre, devletin ve milletin görevleri, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma ile toplumun genel menfaatini gözetme arasında dengeli bir şekilde yürütülmelidir. Zeynizâde, milletin kendi kültürel ve tarihsel mirasını korurken aynı zamanda bilim, teknoloji ve eğitime verdiği önemi vurgular, bu sayede milletin küresel düzeyde rekabet edebilmesi ve ilerleyebilmesi mümkün olur. Ancak bu ilerleme sürecinde kendi değerlerinden ödün vermemesi esastır.²³⁹

Zeynizâde ayrıca, devletin, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini garanti altına alırken, milletin refahını ve güvenliğini sağlamak için gerekli yasal ve finansal yükümlülükleri yerine getirmesi gerektiğini belirtir. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin yanı sıra, askeriye, maliye ve ilmiye gibi özel kuvvetlerin de kendi görev ve yetki alanları çerçevesinde toplumun menfaatini gözeterek hareket etmeleri gerektiğini vurgular. Aynı zamanda, Zeynizâde, devletin kuvvetlerinin, bireysel haklara ve toplumun genel iradesine saygı göstererek, yetkilerini kullanmaları gerektiğini, aksi takdirde bu durumun toplumsal dengeyi bozabileceğini belirtir. Bu bağlamda, devletin ve milletin karşılıklı görev ve sorumluluklarını yerine getirerek, birlikte uyum içinde çalışmaları, toplumun hem iç hem de dış dinamiklerle başarılı bir şekilde ilerlemesi için kritik öneme sahiptir.²⁴⁰

Zeynizâde'nin analizleri, modern devlet anlayışı ve bireylerin haklarının korunması konusundaki düşünceleri, günümüzde de geçerliliğini korumakta ve bize, devletin ve milletin görevleri konusunda değerli bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektif, birey, toplum ve devlet arasındaki dengeyi sağlamak ve toplumun bütünlüğünü korumak adına büyük bir önem taşır. Bu nedenle, Zeynizâde'nin bu konudaki görüşleri, gelecek nesillere aktarılmalı ve değerlendirilmelidir.²⁴¹

Zeynizâde'nin ele aldığı hususlar hem modern devlet anlayışının hem de İslami değerlerin ışığında yorumlandığında, bireylerin yasal olarak eşit haklara sahip

²³⁹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.53

²⁴⁰ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.54

²⁴¹ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.54

olmasının önemini vurgulamaktadır. Zeynizâde'ye göre, bir toplumda bireyler arasında yasal eşitlik sağlanmadığında, bu toplumun adaletli bir yapıya sahip olması mümkün değildir. Zeynizâde'nin ifade ettiği değerler hem dini hem de insani bir bakış açısıyla ele alındığında, toplumda barış, huzur ve adaletin tesis edilmesi için yasal eşitliğin zorunlu olduğunu göstermektedir.²⁴²

Buna ek olarak, eğitim sürecinin, bireylere bu ahlaki değerleri kazandırmada önemli bir role sahip olduğunu görmekteyiz. Devletin temel vazifelerinden biri olarak eğitim, bireylerin sadece akademik bilgi değil, aynı zamanda ahlaki değerler ve toplumsal normlar konusunda bilinçlenmelerini sağlar. Zeynizâde'nin vurguladığı üzere, bir toplumda bireylerin yasal olarak eşit haklara sahip olmaları, bu toplumun adil ve huzurlu bir şekilde işleyebilmesi için şarttır.²⁴³

Son olarak, devlet görevlilerinin ve yöneticilerinin, toplumsal menfaati bireysel çıkarların üzerinde tutarak adil ve tarafsız bir şekilde görevlerini yerine getirmeleri gerektiğini belirtmek gerekir. Bu hem toplumun genel refahının artırılması hem de bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması açısından büyük önem taşır. Zeynizâde'nin vurguladığı değerler ve ele alınan konular hem modern devlet anlayışıyla hem de İslami değerlerle uyumlu bir şekilde, toplumda yasal eşitliğin ve adaletin tesis edilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Zeynizâde'ye göre, devletin temel işlevleri, bireylerin özgürce hareket edebilmelerini sağlamak, haklarına tecavüzü engellemek, genel refahı sağlamak ve toplumsal gelişimi desteklemektir. Bu temel işlevleri yerine getirirken, devletin eğitim ve öğretimle ilgili sorumlulukları da büyük öneme sahiptir. Zeynizâde, toplumun genel eğitim düzeyinin artırılmasının, bireylerin hem akademik bilgi edinimini hem de ahlaki değerleri ve toplumsal normları öğrenmelerini gerektirdiğini vurgular. Olağanüstü durumlar karşısında devletin, toplumun refahını koruma ve vatandaşlara destek olma görevi bulunmaktadır. Zeynizâde, bu durumun, devletin toplumsal dayanışmayı teşvik etmesinin yanı sıra, temel işlevlerinden biri olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca, kanuni kuvvetin, vatandaşların hak ve hürriyetlerini garanti altına alacak

²⁴² Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.54

²⁴³ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.55

kanunları oluşturması ve icra kuvvetinin temsilcilerinin kanunları tarafsız bir şekilde uygulaması gerektiğini vurgular.²⁴⁴

Zeynizâde'ye göre, devlet ve siyaset ahlakının nihai amacı, bireylerin hak ve hürriyetlerini korumak ve toplumsal refahı ve dayanışmayı teşvik etmektir. Bu bağlamda, ele alınan Kur'an ayetleri ve hadis-i şerifler, toplumda her bireyin birbirine karşı saygılı ve adil davranması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bireylerin yasalar karşısında eşit olmalarının hem dini hem de insani bir gereklilik olduğunu vurgulayan Zeynizâde, bu ilkenin modern demokratik devletlerin vazgeçilmez bir unsuru olduğuna dikkat çeker.²⁴⁵

Zeynizâde, farklı yetenek, zenginlik ve kabiliyetlere sahip bireylerin yasal anlamda eşit haklara sahip olmalarının önemini ve bu çeşitliliğin toplumun zenginliği olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Eğitim sürecinde ahlaki ve etik değerlerin öğretilmesi, toplumun huzurlu ve adil bir şekilde işlemlerine katkı sağlayacaktır. Zeynizâde, bu değerlere uygun hareket eden yöneticilerin ve hükümet yetkililerinin, toplumda yasal eşitliği koruyarak adaleti tesis edeceğine inanmaktadır. Zeynizâde'ye göre adalet, toplumun temel yapı taşıdır ve bu kavramın eksikliği toplumsal düzeni zedeleyebilir. Müellifin de işaret ettiği gibi, adaletin olmadığı bir toplumda huzur, uyum ve düzenin sürdürülemeyeceği aşikârdır. Tarihsel süreçte adalet anlayışının evrimleşmesi, toplumların ve devletlerin birey haklarına ve özgürlüklere olan duyarlılığının arttığını göstermektedir.²⁴⁶

Zeynizâde, devletin bireylerin hak ve özgürlüklerini koruyarak adaleti tesis etme yükümlülüğü olduğunu vurgular. Bu bağlamda, bireyler arasındaki adaletin sağlanmasını devlete düşen bir yükümlülük olarak kabul etmek, toplumsal düzenin korunmasında kritik bir öneme sahiptir. Zeynizâde'ye göre, bu da devletin ve siyasetin, toplumsal düzeni ve bireysel hakları korumada ne kadar önemli bir role sahip olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Kanunlar ve etik değerler, Zeynizâde'nin vurguladığı üzere, toplumun huzur ve düzenini sağlamak, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini korumak amacıyla vardır. Dinin de bu bağlamda bireylere yol gösterici olduğunu,

²⁴⁴ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.56

²⁴⁵ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.56

²⁴⁶ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.56

devletin koyduğu yasalara riayet etmenin esas olduğunu belirtir. Devlet yetkililerinin bu yasaları oluştururken toplumun refahını ve selametini gözetmeleri gerektiğini, bu durumun bireyler ve devlet memurları için de bir yükümlülük oluşturduğunu ifade eder.²⁴⁷

Zeynizâde, bireylerin ve devlet memurlarının yasalara olan bağlılığının, toplumsal düzeni ve uyumu sağlayarak toplumun refahına katkıda bulunacağını vurgular. Bu noktada, her bireyin kendi haklarını ve yükümlülüklerini bilerek hareket etmesi, devletin ve memurlarının faaliyetlerini gözlemlemesi önem taşır. Zeynizâde'ye göre, bu, hükümetin daha şeffaf ve hesap verebilir olmasına katkıda bulunur ve böylece tüm toplum ilerler ve daha refah bir yaşam sürer. Bütün bu unsurların ışığında, Zeynizâde'nin vurguladığı gibi, adalet ve yasalara bağlılık, toplumun düzeni ve refahı için vazgeçilmez unsurlardır. Bireyler, devlet memurları ve hükümetin bir bütün olarak bu değerlere sahip çıkması, toplumun huzurlu ve düzenli bir şekilde ilerlemesi için elzemdir.²⁴⁸

Sonuç olarak, Zeynizâde'ye göre, bir devletin asli görevleri arasında toplumun refahını sağlama ve devamlılığını koruma yer alır. Vergilendirme ve askerlik bu iki görevin mükemmel birer örneğidir. Vergilendirme, devletin toplum için gerekli hizmetleri sağlama yeteneğini artırırken; askerlik, devletin iç ve dış tehditlere karşı korunmasını garanti altına alır. Her iki görev de sadece pratik ve fiziksel yönleriyle değil, aynı zamanda ahlaki ve etik yükümlülükleriyle de öne çıkar. Meşrutiyet dönemi de bireyin ve toplumun haklarına dair yeni bir yaklaşımı temsil eder. Bu haklar, toplumu daha demokratik, adil ve eşitlikçi bir yöne doğru iten temel prensiplerdir. Zeynizâde'nin vurgulayabileceği gibi, bu üç konu; vergilendirme, askerlik ve meşrutiyet dönemindeki haklar, devletin ahlaki yükümlülüklerini ve toplumun beklentilerini en iyi şekilde yansıtmaktadır.

²⁴⁷ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.60

²⁴⁸ Zeynizade, Malumat-ı Medeniye..., s.60

5. İLİMLER TASNİFİ

İslam Felsefesi alanında, ilimlerin tasnifi konusunda derinlemesine çalışmalar yapılmış ve bu alanda zengin bir miras oluşmuştur. İslam filozofları, bilginin kapsamını, yöntemlerini ve ilimler arasındaki ilişkileri anlamaya yönelik çaba sarf etmişlerdir.

İslam Felsefesinde ilimlerin tasnifi, farklı disiplinlerin birbirleriyle ilişkilerinin anlaşılmasını hedefler. Bu tasnif, bilginin bütüncül bir şekilde değerlendirilmesine ve toplumsal fayda sağlanmasına katkıda bulunur. İlimlerin tasnifi, İslam Felsefesinde hem teorik hem de pratik düşünceyi birleştirir ve bilgiye yönelik kapsamlı bir çerçeve sunar. İslam filozoflarının bu çalışmaları, bilim ve felsefenin gelişimine katkıda bulunmuş ve ilimlerin toplumsal faydaya dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İslam filozofları, ilimleri tasnifinde genel olarak ilimleri naklî (şer‘î/dinî) ve aklî (felsefî/hikemî) olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Naklî bilimler; tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi dallara ayrılır. Bu dallardan tefsir, hadis ve fıkıh, ilmi metodoloji ve prensipleri ele alan usul ilmi çerçevesinde incelenir. Aklî bilimlerde ise, öncelikle teorik (nazarî) ve uygulamalı (amelî) olmak üzere iki ana kategoriye ayırım yapılır. Teorik bilimler kapsamında; metafizik çalışmalarını içeren ilâhiyyât, matematiksel konuları ele alan riyâziyyât ve fiziksel bilimleri kapsayan tabîiyyât disiplinleri bulunmaktadır.²⁴⁹

İslam Felsefe tarihinde ilimler tasnifi ilk olarak Câbir b. Hayyân (ö. 200/815) veya Kindî (ö. 255/866) ile başlayıp, Fârâbi (ö. 339/950), İbn Sînâ (ö. 428/1037) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi filozoflar tarafından devam ettirilmiştir.²⁵⁰

Farabi, ilimlerin sosyal düzenin kurulmasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığını vurgular. Ona göre, toplumun düzenli işlemesi için bilgiye dayalı bir

²⁴⁹ Hakan Çoşar. " İslâm Medeniyetinde İlmî Yapı– Dinî, Beşerî ve Fen Bilimleri)" **İslam Medeniyeti Tarihi**, editör "Hanefî Palabıyık, Mesut Can" İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019, 230-270.

²⁵⁰ Ömer Türker. " İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi*)" **İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi**, editör "Müstakim Arıcı" İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, 13-61.

yönetim ve eğitim sistemi gereklidir. İlimlerin tasnifi ve bu ilimlerin toplumsal faydaya dönüşmesi, Farabi'nin felsefi düşüncesinin temel unsurlarından biridir.²⁵¹

Farabi, ilimleri altı ana kategoriye ayırır:²⁵²

- 1) İlmü'l Lisân (Lisan İlmi): Fârâbî ilimler tasnifine lisan ilminden başlayarak bu ilmi yedi kategoriye ayırmıştır; basit lafızlar, bileşik lafızlar, basit lafızları düzenleme kuralları, bileşik lafızları düzenleme kuralları, doğru yazım, doğru okumayı düzenleme kuralları ve şiir kurallarıdır.
- 2) İlmü'l Mantık (Mantık): Fârâbî mantık ilmini sekiz kategoriye ayırmıştır, bunlar; basit akledilirleri gösteren basit lafızları düzenleme kuralları, bileşik akledilirleri gösteren bileşik ifadeleri düzenleme kuralları, beş ortak kıyas sanatı olan “burhan, cedel, sofistlik, hitabet ve şiirden” oluşan kıyasların kuralları, felsefe sanatını oluşturan özel kurallar ve burhani kanıt kuralları, cedel delillerini keşfetme yolları, sorular ve cevaplar ve cedeli sanatı oluşturan kurallar, kişiyi doğrudan yanılsa yönelten ve onu yanılmaya sevk eden türdeki konuları düzenleme kuralları, incelenmiş ve değerlendirilmiş hitabet ifadeleriyle ilgili kurallar bahsi ve şiir sanatıdır.
- 3) Ulûmü't-Te'âlim (Metematiksel veya giriş ilimleri): Fârâbî bu ilimleri yedi kategori altında incelemiştir; aritmetik, geometri, optik, gök bilimleri, müzik, ağırlık ve mühendislik, mekanik ilmidir.
- 4) el-İlmü't-Tabîi (Fizik ya da Tabîi ilim): Fârâbî bu ilmi sekiz kategori altında ele almıştır; fizik varlıkların ilkeleri, elementlerin ve basit varlıkların ilkeleri, fizik varlıkların oluş bozuluşu, bileşik varlıkların formu için elementlerin tepkimeleri, bileşik varlıklarının özellikleri, mineraller, bitkiler, insanlar dahil hayvanlardır.

²⁵¹ Osman Bakar, *İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

²⁵² Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, (Çeviren: Ahmet Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1999.

- 5) el-İlmü'l-İlâhî (Metafizik): Fârâbî bu ilmi üç kategoriye ayırmıştır; varlıklar ve onların varlık olduğu ölçüde temel nitelikleri, belirli nazari ilimlerde kesin kanıt ilkeleri ve salt gayr cismani varlıklardır.
- 6) el-İlmü'l-Medenî, İlmü'l-Fıkıh, İlmü'l Kelâm (Siyaset ilmi, fıkıh ve kelim): Fârâbî bu ilimleri ikişer başlık altında incelemiştir; Siyaset İlmi: Mutluluk ve insani erdemler, ahlaklar ve siyaset teorisi. Fıkıh: İnanç meselesi, dini ibadetler, uygulamalar ve ahlaki-hukuki buyruklar. Kelam: İnanç meselesi ve dini uygulamalar.

İlimlerin tasnifinde Farabi'nin yanı sıra, diğer İslam filozofları önemli çalışmalara imza atmışlardır. İbn Sina, Gazali gibi düşünürler, İslam Felsefesinde ilimlerin tasnifine dair önemli katkılarda bulunmuşlardır

İbn Sina, İslam Felsefesinin en önemli düşünürlerinden biridir ve ilimlerin tasnifi konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. İbn Sina ilimleri temelde teorik ve pratik bilgiler olmak üzere kategorize etmiştir.²⁵³ İbn Sina, Kitâbu'ş-Şifâ'nın Metafizik bölümünde ilimleri teorik ve pratik başlıklar altında üçer kategoriye ayırır:²⁵⁴

- a. Teorik İlimler: İbn Sina'ya göre, teorik ilimler; metafizik, dil ve matematik ilmi; eğitim ve öğretim ilmi ve fizik ilmidir.
- b. Pratik İlimler: İbn Sina'ya göre, pratik ilimler; siyaset ilmi, ev yönetimi ilmi ve ahlak ilmidir.

Bu şekilde, İbn Sina ilimlerin tasnifi konusunda önemli bir yapı oluşturmuş ve ilimlerin kategorize edilmesine yönelik bir çerçeve sunmuştur.

İslam Felsefesinde, ilimlerin tasnifi konusunda derinlemesine çalışmalar yapılmıştır. Farabi, İbn Sina ve diğerleri, ilimlerin doğru sınıflandırılması, ilişkilerinin anlaşılması ve toplumsal faydaya dönüşümü konusunda önemli katkılarda bulunmuşlardır. İslam

²⁵³ Hasan Akkanat, "İbn Sina'nın Aklî Bilimlerin Bölümleri Adlı Risalesinin Çeviri ve İncelemesi", **Dinî Araştırmalar Dergisi**, Öncü Basımevi, cilt:11, say:31, 2008, 226.

²⁵⁴ İbn Sînâ, **Dânişnâme-i Alâî: Metafizik**, (Çeviren: Murat Demirkol), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

Felsefesinde ilimlerin tasnifi, bilgiye ve anlam sürecine ışık tutan bir yapıyı temsil etmektedir. Bu çalışmalar, ilimler arasında bir denge ve uyum sağlanması, toplumsal düzenin ve insanın gelişiminin desteklenmesi amacını taşır.²⁵⁵

Gazali ilimler tasnifini İhyâ'nın Kitâbu'l-ilm ve er-Risâletü'l-Ledüniyye isimli iki eserinden yola çıkarak ele alındığında dört ana başlık altında incelemektedir:²⁵⁶

- a) Nazarî ve amelî ilimler,
- b) Huzûrî ve husûlî bilgi,
- c) Şer'î ve aklî ilimler,
- d) Farz'ı ayn ve farz'ı kifâye ilimlerdir.

Ayrıca aklî ilimler altında sırasıyla; matematik: aritmetik, geometri, astronomi ve astroloji ve müzikten oluşur. Mantık. Fizik veya tabii ilimler: Tıp, meteoroloji, mineroloji ve kimyadan oluşur. Tabiat ötesi varlıklar veya metafizik ilmi: Varlık bilim, ilahi öz, sıfatlar ve fiiller ilmi; Allah-kâinat ilişkisi, basit cevherler yani akıllar ve meleki cevherler ilmi, nesnel dünya ilmi, nübüvvet ilmi ve velilik olgusu; rüya ilmi, nirenciyat (sihir, büyü vb.) ilimlerinden oluşmaktadır.²⁵⁷

Zeynizâde ise Terbiye isimli eserinde ilimleri bir tasniflemeye tabi tutarak üç ana bölüme ayırmıştır. Maddi ilimler, manevi ilimler ve hakiki ilimler olarak ilimler tasnifini alt başlıklarıyla detaylandırmıştır.²⁵⁸

Zeynizade'ye göre çocukların zihinlerinde, sürekli etkileşim halinde oldukları nesneler bulunur. Gözlerini açtıkları anda önce bu nesneleri görür ve hafızalarına kaydederler. Bir kişiye bilmediği ve eklemeyeceği şeylerden bahsetmek anlamsızdır. Ancak bildiği

²⁵⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustakim Arıcı. "Temel Problemler Ekseninde Tasnîfü'l-ulûm ve Enmûzecü'l-ulûm Literatürleri." **İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi**, editör "Müstakim Arıcı" İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, 13-61. Ömer Türker. "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi." **İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi**, editör "Müstakim Arıcı" İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, 63-92.

²⁵⁶ Osman Bakar, **İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi**, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

²⁵⁷ Osman Bakar, **İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi**, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

²⁵⁸ Zeynizade, Terbiye..., s.121

ve eklediği bir şeyden bahsetmek, konuyu tamamlamak, zihin ve fikrini açmak demektir. İlkokulda bulunan çocuklara, bildikleri, gördükleri ve ekledikleri şeyler, düşünceleriyle uyumlu bir şekilde gösterilirse, araştırmaya ve anlamaya alışırlar. Bu nedenle, maddi ilimler ile ilgili alanlar olan hikmet, kimya, hayvanlar, bitkiler, dünya katmanları ve mineraller, kozmografi ve fizyoloji gibi en azından temel bilgiler, malzeme türü bir şekilde çocukların zihin ve fikirlerini doldurmalıdır. İlköğretimdeki ufak bir bilgi ile bu tür bilimlerin esaslarına hâkim olmak mümkün değildir. Bu konuların iyi bir şekilde yüksek okullarda tekrarlı bir şekilde ciddi bir şekilde öğretilmesi gereklidir. Zaten ilkokul eğitimi, sadece çocukların düşünceleriyle uyumlu bir şekilde, fikri terbiyeye hizmet eden bir eğitimken, basit bilgi ve fen bilgisi bilgilerinden başka bir şey değildir. Okumayı ve ilkokul eğitimini tamamlamış olan bir çocuğun fikri terbiyesini tamamlamak için maddi ilimler dersleri gereklidir. Maddi İlimler: Mebâde-i Teşrih, mebâde-i fizyoloji, mebâde-i ilim hayvanat, mebâde-i ilim nebatat, mebâde-i ilim tabakât, mebâde-i kozmografya, mebâde-i hikmet, mebâde-i kimyadan ibarettir.²⁵⁹

- a. Anatomi İlkeleri: İnsan vücudunu oluşturan iç ve dış organların isimlerini, konumlarını ve durumlarını Türkçe terimlerle güzelce belirtmektir.
- b. Fizyoloji İlkeleri: Bu organların ne iş yaptıklarını, nasıl görevlerini yerine getirdiklerini ve bir organın doğal görevinin nasıl korunacağını doğrulamaktır.
- c. Hayvan Bilimi: Çocukların bildikleri ve gördükleri hayvanların özelliklerini özetlemektir.
- d. Bitki Bilimi: Aynı şekilde, çocukların bildikleri ve gördükleri bitkilerin özelliklerine odaklanmaktır.
- e. Katmanlar Bilimi: Hava, toprak, taş, su, bulut, yağmur gibi şeylerin ne olduğunu açıklamaktır.

²⁵⁹ Zeynizade, Terbiye..., s.124

- f. Kozmografi: Dünya, güneş, ay ve yıldızların durumlarını ve hareketlerini açıklamaktır.
- g. Felsefe İlkeleri: Işık, sıcaklık, elektrik gibi doğal kuvvetlerin sebeplerini ve yaşam üzerindeki etkilerini, kütle ve enerji gibi cisimlerin durumlarını, yani doğal dünyanın etkileşimlerini göstermektir.
- h. Kimya İlkeleri: Ateşin ne anlama geldiğini, neden ve nasıl ortaya çıktığını açıklamaktır.

Manevi ilimler ise, maddeye tatbik edildiğinde ortaya çıkan ve zahirde veya vücutta bulunmayan ilimlerdir. Bu ilimler, matematik bilimi ve edebiyat bilimi olarak sınıflandırılabilir.²⁶⁰

- a. Matematik bilimi; riyaî ilimler olarak da adlandırılır ve yüksek ve düşük matematik olarak ikiye ayrılır. Düşük matematik, hesaplama, cebir ve geometri gibi temel matematiksel konuları kapsarken, yüksek matematik daha kapsamlı ve detaylı bir şekilde cebir, tamamlayıcı ve ayrıntılı konuları içerir. Bu nedenle bu bilimlerin öğrenimi ve eğitimi matematiksel prensipler çerçevesinde gerçekleştirilir.
- b. Edebiyat bilimi ise; resim, yazı, şiir ve müzik gibi dört ana kategoriye ayrılır. Bu kategoriler, temelde manevi ilimlerden oluşur, ancak bir edebiyat kalem veya ressamın fırçasıyla bir yüzeye aktarıldığında ortaya çıkarlar. Bu nedenle, bu manevi ilimlerin somut bir varlık olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ilimler, varoluşlarına rağmen soyut ve evrensel bilimlerdir. Bir ilim ne kadar manevi olursa, o kadar genel geçerliği vardır ve ne kadar genel geçerliği varsa, o kadar soyuttur. Bu nedenle matematik ve edebiyat, tüm bilimler ve disiplinler arasında kesişen ve mutlak, hakiki ve soyut bilimlerin temelini oluştururlar.

²⁶⁰ Zeynizade, Terbiye..., s.127

Matematik bilimi, yüksek matematik ve düşük matematik olmak üzere ikiye ayrılır. Düşük matematik, hesaplama, cebir ve geometri gibi temel konuları kapsarken, yüksek matematik daha ileri düzeydeki konuları ve detayları içerir. Bu nedenle, matematik öğreniminde prensipler ve kurallar önemlidir. Edebiyat bilimi ise resim, yazı, şiir ve müzik gibi dört kategoriye ayrılır. Bu kategoriler, soyut bilimlerden oluşsa da her birinin farklı kavramları ve pozisyonları vardır. Edebiyatın odak noktası duygular ve hisler olduğundan, her bireyde farklı bir etki yaratır. Bu nedenle, edebiyatın anlatımı ve öğrenimi kişinin yeteneklerine bağlıdır.

Bir insanın şiir veya resim gibi edebi alanlarda istidadı varsa, zaman zaman bu alanlarla ilgilenmelidir. Şiir, vezinli ve kafiyeli bir şekilde ifade edilen düşünceler ve hislerin yazılması anlamına gelir. Her bireyin farklı yeteneklere sahip olduğu göz önüne alındığında, insan, hayat deneyimleri arasında kaçırdığı özelliklerini bu alanlarla ifade ederek koruyabilir.

Her birey, yaşamı boyunca en azından bir müzik enstrümanı çalmayı öğrenmelidir. Çünkü ruhun ve duyguların karargâhı olan beden, dış etkilerle duyguları ortaya çıkarmak için harici etkilere ihtiyaç duyar. Nefes, uyum ve müzik gibi etkilerle, hissiyatın semalarını canlandırarak duygusal düşünceleri ifade eder ve hayat deneyimindeki hatıraları harekete geçirerek düşüncelerin yağmasına neden olur. Sonuç olarak, edebiyat, düşünsel terbiyeye hizmet eden bir bilimdir. Bir konuyu uygun bir şekilde yazabilmek için iyi düşünmek gerekir. Bu nedenle, düşünceyi ifade etmek için yazmayı öğrenmek önemlidir. Edebiyat, zihni keskin bir kılıç gibi bilgiye erişir ve zorlukları aşar. Hata yapmak yıkıcı olabilir, ancak bunu düşünceleri ifade etmek için kullanılan bir kalemle düzeltebiliriz. Cehalet, kalın bir karanlık ve sıkıcı bir kabustur ve bunu düzeltmek için kalem kullanılır.

Manevi ilimler ile ilgili olarak, aşağıdaki temel prensiplere uyulması gerekmektedir:²⁶¹

1. Herkes, en azından temel matematik bilgisi olan, özellikle de düşük matematik konularını öğrenmelidir.

²⁶¹ Zeynizade, Terbiye..., s.132

2. Herkes, düşüncelerini ifade edebilecek basit bir şekilde yazma ve ifade etme becerisine sahip olmalıdır.
3. İnsanın şiir ve resim gibi edebi alanlardan hangisine daha çok yeteneği varsa, ara sıra o alanda uğraşmalıdır.
4. Herkes, hayatları boyunca en azından bir müzik aleti çalmayı öğrenmelidir. Çünkü ruhun ve duyguların karargâhı olan beden, dış etkilerle duyguları ortaya çıkarmak için harici etkilere ihtiyaç duyar.

Bu şekilde, edebiyat sayesinde insanlar düşünce ve anlama yeteneklerini geliştirebilir, tarz ve etkileşimlerini ilerletebilirler. Edebiyat, zihni ve düşünsel terbiyeyi destekleyen bir araçtır. Hakiki ilimler ise, hakikatin keşfine yönelik uğraşan disiplinlere verilen isimdir. Bu disiplinlerden en önemlisi felsefedir. Felsefe, hakikatle ilgili düşüncelerle ilgilenen bir bilimdir ve bilim ve fen alanının sınırlarında kalan bilinmezliklerle uğraşır. Felsefe, tüm bilim ve fenlerin atasıdır. Başlangıçta, insanın hakikatle ilgili kişisel düşüncelerinden ibarettir, ancak bu düşünceler, insanların ortak düşünceleriyle çatışarak zamanla belirli bir sonuç, bir gerçeklik oluşturur ve bu sonuç kesinlikle bilim ve fen oluşturur.²⁶²

Her bilimin ve her fenin bir felsefesi vardır. Bir disiplinin felsefesi okunmadan, o disiplinin bilgi ve fenleri belirsizlikte kalır. Felsefe, tüm bilim ve fenlerin temelini, konusunu ve sonuçlarını öğretir. İnsanın doğadaki yerini, varlığını ve niteliklerini de açıklar. Felsefe, sürekli olarak bilinmezliklerle uğraşarak onları deney ve gözlem sürecine dahil ederek bilgi ve fen sırasına yerleştirmeye çalışır. Bu şekilde bilim ve fenni doğurur. Bilgi ve fenin ötesindeki gizeme odaklanan felsefenin konusunu oluşturur. Bu günümüzde mantık, ahlak, psikoloji ve metafizik gibi konuları kapsar.²⁶³

- a. Mantık: Düşüncenin gerçeklikle uyumu hakkında gerekli kuralları belirleyen bir bilimdir. Mantık, düşüncenin, düşünceyle, düşüncenin içeriğiyle ve bütünlüğünün gerçeklikle uyumu için gereken şartları belirleyen bir bilimdir.

²⁶² Zeynizade, Terbiye..., s.135

²⁶³ Zeynizade, Terbiye..., s.137

- b. Ahlak: Hayatımızda kendi ve diğer insanların eylem ve hareketlerini belirlemek ve onaylamak için gereken temel prensipleri belirleyen bir bilimdir.
- c. Psikoloji: Fizyolojinin karanlık noktalarını açıklar.

Fizyoloji: "Bilimsel Hayat": Vücudumuzdaki bitki ve hayvan hayatını ifade eden fiziksel eylem ve hareketlerin görevlerini belirleyen bir bilimdir.²⁶⁴

Psikoloji: "Bilimsel Ruh": Vicdanın içinde icra edilen her türlü ruhsal işaretlere dair bir bilimdir. İnsanın ruh ve beden bir bütün olduğu göz önüne alındığında, bedene ait olan her türlü işaret ruh bilimini oluşturur.²⁶⁵

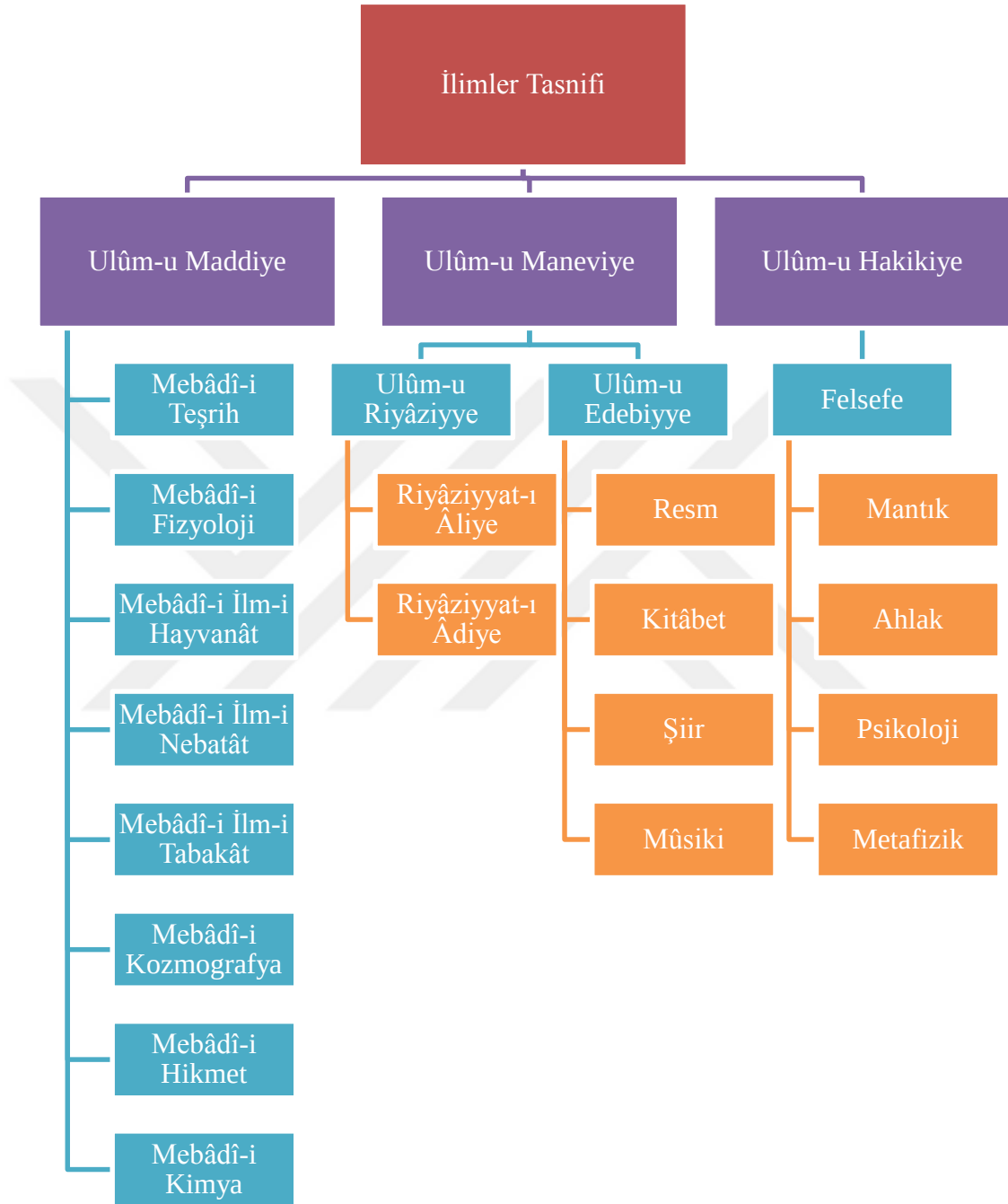
- d. Metafizik "Doğaüstü bilim veya ilahi bilim": Temel ve nedeni doğal olan bir bilimdir. (Aristoteles) Ya da metafizik, mevcut olduğumuz sürece mevcudiyetimizin kendisini açıklayan bir bilimdir. Daha doğrusu metafizik, bilim, fen, deneyim, fikir ve duygularımızın ötesinde kalan bilinmezlikleri açıklayan bir bilimdir.

Metafizik, mutlak gerçeğin üzerinde yer alır. Bu nedenle, göreceli gerçeğin toplumsal uyumuyla vicdan tarafından tespit edilir.²⁶⁶

²⁶⁴ Zeynizade, Terbiye..., s.137

²⁶⁵ Zeynizade, Terbiye..., s.137

²⁶⁶ Zeynizade, Terbiye..., s.138

Şekil 5.1 Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın ilimler tasnifi

Maddi ilimler bölümünde, çocukların zihinlerinde sürekli etkileşim halinde oldukları nesnelerin önemini vurgulamıştır. Çocukların gördükleri ve bildikleri şeylerin düşünceleriyle uyumlu bir şekilde gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bölümde yer alan konular arasında hikmet, kimya, hayvanlar, bitkiler, dünya katmanları ve mineraller, kozmografya ve fizyoloji gibi en azından temel bilgilerin çocukların zihinlerini doldurması gerektiğini ifade etmiştir. İlköğretimdeki ufak bir bilgi ile maddi ilimlerin esaslarına hâkim olmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu konuların yüksekokullarda tekrarlı ve ciddi bir şekilde öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İlkokul eğitiminin temel olarak çocukların düşünceleriyle uyumlu bir şekilde fikri terbiyeye hizmet ettiğini belirtmiştir.²⁶⁷

Manevi ilimler bölümünde, matematik bilimi ve edebiyat bilimi olarak sınıflandırılan ilimlerin yer aldığını belirtmiştir. Matematik bilimi düşük matematik ve yüksek matematik olarak ikiye ayrılmıştır. Edebiyat bilimi ise resim, yazı, şiir ve müzik gibi dört ana kategoriye ayrılmıştır. Bu ilimlerin soyut ve evrensel olduğunu ifade etmiştir. Matematik ve edebiyatın tüm bilimler ve disiplinler arasında kesişen ve soyut bilimlerin temelini oluşturduğunu belirtmiştir.²⁶⁸

Hakiki ilimler bölümünde ise felsefenin önemine değinilmiştir. Felsefenin hakikatle ilgili düşüncelerle ilgilendiği ve bilim ve fen alanının sınırlarında kalan bilinmezliklerle uğraştığı ifade edilmiştir. Felsefenin tüm bilim ve fenlerin temelini, konusunu ve sonuçlarını öğrettiği belirtilmiştir. Bu bölümde mantık, ahlak, psikoloji ve fizyoloji gibi konulara da değinilmiştir.²⁶⁹

Zeynizâde, ilimleri maddi ilimler, manevi ilimler ve hakiki ilimler olmak üzere üç ana bölüme ayırarak değerlendirmektedir.²⁷⁰ Bu bölümleri alt başlıklarla detaylandırarak açıklamış ve her bir bölümün önemini vurgulamıştır. Maddi ilimler bölümü, çocukların zihinlerinde sürekli etkileşim halinde oldukları nesnelerin önemini vurgulamaktadır. Zeynizâde, çocukların gördükleri ve bildikleri şeylerin düşünceleriyle uyumlu bir şekilde gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bölümde

²⁶⁷ Zeynizade, Terbiye..., s.124

²⁶⁸ Zeynizade, Terbiye..., s.127

²⁶⁹ Zeynizade, Terbiye..., s.137

²⁷⁰ Zeynizade, Terbiye..., s.121

hikmet, kimya, hayvanlar, bitkiler, dünya katmanları ve mineraller, kozmografya ve fizyoloji gibi en azından temel bilgilerin çocukların zihinlerini doldurması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, maddi ilimlerin esaslarına hâkim olmanın ilk öğretimdeki ufak bilgilerle mümkün olmadığını vurgulamakta ve bu konuların yüksek okullarda tekrarlı ve ciddi bir şekilde öğretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İlkokul eğitiminin ise temel olarak çocukların düşünceleriyle uyumlu bir şekilde fikri terbiyeye hizmet ettiğini belirtmektedir. Manevi ilimler bölümünde, matematik bilimi ve edebiyat bilimi olarak sınıflandırılan ilimlerin yer aldığı ifade edilmektedir. Matematik bilimi düşük matematik ve yüksek matematik olarak ikiye ayrılmakta, edebiyat bilimi ise resim, yazı, şiir ve müzik gibi dört ana kategoriye ayrılmaktadır. Zeynizâde, bu ilimlerin soyut ve evrensel olduğunu belirterek matematik ve edebiyatın tüm bilimler ve disiplinler arasında kesişen ve soyut bilimlerin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu bölümdeki ilimlerin, insanın düşünsel ve duygusal boyutunu geliştirdiği, evrenin anlamını araştırdığı ve estetik duyarlılığı beslediği vurgulanmaktadır. Hakiki ilimler bölümünde ise Zeynizâde Efendi felsefenin önemine değinmektedir. Felsefenin hakikatle ilgili düşüncelerle ilgilendiği ve bilim ve fen alanının sınırlarında kalan bilinmezliklerle uğraştığı ifade edilmektedir. Felsefenin tüm bilim ve fenlerin temelini, konusunu ve sonuçlarını öğrettiği belirtilmektedir. Bu bölümde aynı zamanda mantık, ahlak, psikoloji ve fizyoloji gibi konulara da değinilmektedir. Hakiki ilimlerin insanın düşünce dünyasını derinleştirdiği, insanın varoluşsal sorularına cevap aradığı ve bilgiyle birlikte ahlaki ve manevi bir olgunlaşmayı hedeflediği vurgulanmaktadır.

Zeynizâde'nin ilimleri üç ana bölüme ayırma yaklaşımı, farklı ilim dallarının kategorize edilerek anlaşılmasını ve öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu bölümler altında yer alan konuların, insanın hem maddi hem de manevi gelişimine katkı sağladığı ve bireyi bir bütün olarak anlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Maddi ilimler, çocukların zihinsel gelişimine odaklanırken, manevi ilimler insanın düşünsel ve duygusal boyutunu beslemekte ve hakiki ilimler ise insanın varoluşsal ve felsefi soruları ele almaktadır. Zeynizâde'nin bu bölümlere ayrılan ilimler hakkındaki düşünceleri, disiplinler arası ilişkilerin ve farklı bilgi alanlarının birbirini tamamlayıcı şekilde ele alınmasının önemini vurgulamaktadır.²⁷¹ Bu değerlendirme, ilimlerin

²⁷¹ Zeynizade, Terbiye..., s.121

bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi ve insanın hem maddi hem de manevi boyutunu geliştiren bir eğitim anlayışının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

6. ÇEVİRİ YAZISI

6.1 Malumat-ı Medeniye'nin (Vezâif-i Vataniye) Çeviri Yazısı

6.1.1 Malumat-ı Medeniye'nin Tarifi

Malumatı Medeniye, insanın ailesine, vatanına, ebna-i nev'ine, hükümete karşı icra ve ifasına mecbur olduğu vazifelerle bunlara mukabil haiz olduğu hakları bildirir. Malumatı Medeniye en esaslı olarak Vezâif-i Medeniye üzerine mütalaa edilmelidir. Çünkü bir insanın Vezâif-i Medeniyenin hey 'eti mecmuası umurun bir hakkı sarihidir. Aynı zamanda bir insanın hakkı sarihi efradı milletin umurunun icra ve ifasına mecbur oldukları hey 'eti mecmuasıdır. Şu hâlde bir insanın vazâif-i medeniyesi ne ise hukuk-u medeniyesi de odur. Şu kadarı var ki Vezâif-i medeniyeyi olanda kendisinin evvelde umuma karşı sonra kendine ise umurun kendisine karşı ifa eylemesi şarttır. Herkes umumda dahildir. Bir insan vatanına karşı, milletine karşı, umuma karşı mecbur olduğu Vezâif icra etmezse yalnız vatanını milletini umumu mutazarrır etmekle kalmaz aynı zamanda umumu teşkil eden her ferdi mutazarrır etmiş olur. Hükemadan birisi “Hiçbir kimse kendisi için çalışmaz diğerleriyle beraber umum için çalışır.” demiştir. Ne kadar doğrudur. Binaenaleyh bu kitapta Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye Vezâif-i Medeniye üzerine mütalaa edilecektir. Bir insanın Vezâif-i medeniyesinin nelerden ibaret olduğu iyice anlaşıldıktan sonra hukuku medeniyesi de anlaşılmış olur. Mamafih Vezâif-i Medeniyeyi mütalaa ederken aynı zamanda onlara tekabül eden hukuku medeniyeyi de baht ve beyan edeceğiz.

6.1.2 Vezâif-i Medeniyenin Tarif ve Taksimi

Vezâif-i Medeniye insanın ailesine vatanına milletine bütün ebna-i nev'ine hükümetine karşı icra ve ifasına mecbur olduğu vezâifin hey 'eti mecmuasından ibarettir. Vezâif-i medeniyeye, vezâif-i içtimaiye dahi denir. İnsanlar yalnız yaşamazlar. Cemiyetle yaşamaya mecburdurlar. Cemiyeti beşeriyetin ilk şekli aile ocağından başlar. İnsan evelen bir aile içerisinde büyür, oradan terbiyeyi iptidaiyesin alır, herkesin bir evi bir ailesi vardır. Bir şehir veya bir memleket birçok evlerden birçok ailelerden ibarettir. Bir kaza bir sancak ise müteaddit şehirler ve köylerden

ibarettir. Bir vilayet ise müteaddit sancaklardan ibarettir. Vatan ise bir milletin hâkim olduğu kıtaların vilayet sancak kaza ve köylerin hey ‘eti mecmuasından ibarettir. Aynı lisan ile tekellüm eden aynı kavânîne tabi olan birçok insanlar millet namı altında birleşmişlerdir ki bunlar asırlardan beri birçok insanlar millet namı altında birleşmişlerdir ki bunlar asırlardan beri birçok hissiyatı millîyeye maliktir. İşte bunlar bizim milletimiz olduğu gibi bunların sakin oldukları kıtaların hey ‘eti mecmuası da vatanımızdır. Şimdi ailemize karşı birçok vazifelerimiz var ise vatan ve milletimize karşı da öyle ce birçok vazifelerimiz vardır. Sonra dünyaya atfî nazar edecek olursak muhtelif kıtaların muhtelif milletler muhtelif kavimler elinde bulundukları görülür onlar da bizim gibi vatanlarını milletlerini severler. Çünkü dilleri adetleri tabiatları kanunları hep birdir. Fakat bize göre millet noktayı nazarından onlar yabancısıdır. Fakat insanlık noktayı nazarından yabancı değildir. Vatanımız küreyi arzın bir cüz’iyedir. Milletimiz ise dünyada bulunan insanların bir cüzüdür. Madem ki vatanımız dünyanın bir cüzüdür öyleyse dünya bizim umumi bir vatanımızdır. Madem ki milletimiz insanların bir cüzüdür öyleyse dünya bizim umumi bir vatanımızdır. Madem ki milletimiz insanların bir cüzüdür öyleyse insanlar bizim umumi bir milletimiz, insanlık ise umumi bir milletimiz. Şu hâlde bizim ailemize vatanımıza karşı olan vazifelerimizden başka umumi insanlara ve insaniyete karşı da icra ve ifasına mecbur olduğumuz birtakım vazifelerimiz vardır. Bundan başka milletimizi ve bizzat kendimizin menafisini temin için tabi olduğumuz hükümete karşı birtakım vazifelerimiz vardır ki bunlar da Vezâif-i medeniyeden mahduttur. Mesela vergi vermek, asker vermek, kanuna itaat etmek gibi bunlara vezâif-i resmiye denilir. Biz mensup olduğumuz cemiyet dahilinde vezâif-i resmîyeyi hakkıyla ifa etmezsek milletimiz hükümetimiz mahvolur. Aynı zamanda onlarla beraber bizde mahvoluruz Görülüyor ki vezâif-i medeniye gayet mühimdir. Vezâif-i medeniye bütün vezâiften akdestir ve icrası dahi bütün vazifelerden güçtür. Medeni her insan vezâif-i medeniyesine hakkıyla bilmeye ve hakkıyla ifa etmeye mecburdur. Aksi halinde dünyevi ve uhrevi ve vicdanı pek büyük mesuliyete duçar olur.

Vezâif-i medeniye dört kısma taksim olunur:

- 1) Vezâif-i aile,

- 2) Vezâif-i vataniye veya millîye,
- 3) Vezâif-i insaniye,
- 4) Vezâif-i resmiyedir.

6.1.3 Vezâif-i Ailenin Tarifi ve Taksimi

Vezâif-i aile insanın kendi ailesine karşı ifa ve icrasına mecbur olduğu vazifelerin hey'eti mecmuasından ibarettir. Bir çocuğun peder ve validesine, bir peder ve validenin çocuğuna velhasıl efradı ailesinin cümlesinin birbirlerine karşı icra ve ifasına mecbur oldukları vazifelerin hepsi aile hakkındaki vezâifimizi teşkil eder. İnsanın en mühim vazifesi kendisini ve ailesini mesut etmektir. Kendilerinin ve ailelerin saadetleri için çalışmayanlar kendilerinin ve ailelerinin felaket ve sefaletlerine sebep olanlar pek büyük fenalığı irtikâp etmişlerdir. Sûre-i Zümer'den on beşinci ayetinde "Hasirler nefislerine ve ailelerine zulüm ve ziyan eden kimselerdir." buyrulmuştur. Şu hitabı ilahiyeden de müsteban olacağı vecihle kendilerinin ve ailelerinin mucip felaket ve nükbeti (felaket) olacak ahvale tesaddi (kalkışmak) edenlerin ne derece hali hüzn ve mezellet de kalacakları aşıkardır. Bunun için insan nefesine ve ailesine karşı mecbur olduğu vazifeleri bihakkın ifaya çalışmalı kendisinin ve ailesin saadeti için daima ceht ve gayretten geri durmamalıdır. Aile hakkındaki vezâifi bir cehvi âtî dokuz bahis altında mütalaa edeceğiz:

- 1) Aile ve aile ocağı
- 2) Ebeveynin vazifeleri
- 3) Çocukların ebeveynleri karşı vazifeleri
- 4) Ebeveynin ve çocukların hukuku
- 5) Çocukların birbirlerine karşı vazifeleri
- 6) Alem umum aile, akraba ve taallukata karşı olan vezâif

- 7) Dostluk ve komşuluk hakkındaki vazifeleri
- 8) Efendilerin hizmetçilere karşı vazifeleri
- 9) Hizmetçilerin vazifeleri

6.1.4 Aile ve Aile Ocağı

“Sizin hayırlınız ailesine hayırlı olandır.”

Hadis

İnsan mücerret yaşamaz bir zevce intihap eder yani evlenir. Zevç ile zevce şahıslarını ve mallarını birleştirirler bu surette müttehiden yaşarlar. Çocuklarını birlikte büyütürler. İşlerini gördürmek için hizmetçi tutarlar. Ve onlara nezaret ederler. Dostlarıyla aile ocağında içtima ederler ve konuşurlar. Zevç ile zevceden çocuklar dostlar ve hizmetçilerden ibaret olan bu küçük ailede amca yeğen gibi menşeleri bir olan ve aynı ailenin ismini taşıyan kimseler dahi ahz mevki ederler. Ve aile ocağı insanın en emin bir melce’idir. İnsan bütün gün meşagili dünyeviye ile bitap kalınca istirahat için evine gelir. Çocuklarını ailesini de-ağveş (meşgul olur). Gündüzün çektiği elemeleri bu suretle tahfif eder. Bir insanın evi o adamın namusudur. Kimse ondan izin almaksızın evine giremez. Şu hâlde insan ondan en büyük bir saadete istiklal ve hürriyeti kâmileye muzaffer oluyor demektir. Sûre-i Nur’un yirmi yedinci ayetinde “Ey müminler kendi evinizden başka bir ev sahibinden izin alıp onlara selam vermedikçe giremezsiniz.” buyrulmuştur. Bunu takip eden ayette “Eğer evlerde kimseyi bulamazsanız size izin verilinceye kadar girmeyiniz, eğer size izin verilmez ise geri dönünüz. Bu sizin için en hayırlıdır.” buyrulmuştur. İşte insanın evi insanın ailesi kanunen dinen her türlü taarruzdan mes’undur. (İffetli muhafazalı). Bir hadisi şerifte “Sahibinin izni olmaksızın bir kimsenin evinin içindeki şeye muttali ve vakıf olmak isteyen kimsenin o sahibi tarafından gözünün çıkarılması helal olur.” buyurulmuşlardır. Bakınız şâri-i hakiki ne derecelere kadar ümmetin hukukunu tayin ve tasrih buyurmuştur. Bugün inkılaplar yaparak kanlar dökerek alınan hukuku beşeriyetin kaffesi şer’i şerif ve kanunun menfiyeden bin üç yüz sene evvel beyan buyurulmuştur. Bu ne büyük bir nimettir. Cenabı hak insanlara saadeti dünyeviye

en esaslısı olan aile-i saadet ve mehabet olan aileyi bahşetmiştir. O halde ailenin kadrini kıymetini bilmenin onların refah halleri için çalışmak vazifemizdir. Bir hadisi şerifte “Nassın şeriri ailesini müzayakada bırakandır.” diye varit olmuştur. Diğer bir hadisi şerifte “Cenabı Hak vüsâtı rızık ihsan ettikten sonra ailesini müzayakaya giriftar eden kimse bizden değildir.” denilmiştir. Sûre-i Nûr’un altmış birinci ayetinde “Evinize girdiğiniz zaman ailenizi indi bâriden güzel şeyler temenni ederek yekdiğerinizi müteakabilden selamlayınız.” buyrulmuştur. İşte bütün bu deliller hep ailenin kadri ve meziyetini ispat etmektedir.

6.1.5 Ebeveynin Vazifesi

“Çocuklarınızı terbiye ediniz.”

Hadis

Ebeveyn çocuklarını beslemeye yedirmeye içermeye iskân etmeye onları taklit ve nezaret altında bulundurmaya, hasta oldukları zaman bakmaya, tahsil ve terbiyelerine çalışmaya mecburdurlar. Servetleriyle mütenasip bir surette tahsil ettirmeye hata ve kusurlarını tashih olmaya evsaf ve havaslarını inkişaf ettirmeye, iyi itibarlar kazandırmaya daima onlara iyi nasihatler iyi öğütler vermeye iyi misaller zikir etmeye mecburdurlar. Ebeveyn çocuklarına yüz vererek ahlaklarını bozmayacak bir tarzda onları sevmeye müteaddit çocukları olanlar hepsini müsavattan sevmeye, ara sıra çocukların istidat ve temayülü fitriyelerini dikkatle muayeneden geçirmeye ve bu istidat ve temayülleriyle mütenasip bir sanat veya meslek sahibi etmeye mecburdurlar. Pederle valide çocukları büyötmek terbiye etmek hususunda itilaf ve iştirak etmelidir. Bu hususta zıddiyet ve itiraz asla tecviz olunmaz. Valide daima çocuklara halim ve mülaimetle, peder ise ciddiyet ve vakarla muamele etmelidir. Eğer peder ve validelerin birisi bir-ziya-i ibdada (zarar yoluna/zayıat, ölürsen) duçar olursa diğeri her ikisine de ait olan vezâifi birlikte icrada kusur etmemelidir. Hülâsa ebeveyn çocuklarına güzel müzakerelerle güzel nasihatlerle güzel misallerle öyle bir ders-i terbiye ve tahsil-i iptidai vermelidirler ki çocuklar bu sayede terbiye-i iptidailerini hakkıyla alsınlar. Ve evsaf ve havası maddiye, fikrîye ve ahlakiyelerini terbiye ve tekmilâtın mecra-i tabiyesi dahilinde sevk ve idareye muvaffak olsunlar. Bu sayede kendilerine

vatanlarına ailelerine ve hemcinslerine karşı medyun oldukları vezâîfi dahi icraya müsait nefi bir vücut olabilsinler. Çocuklarını iyi bir surette terbiye edemeyen ebeveyn yalnız umuma muzır bir unsur yetiştirmekle kalmazlar aynı zamanda kendilerinin ve ailelerinin saadetlerini ihlal edecek, namusunu lekeleyecek mucip felaketleri olacak bir şahıs yetiştirmiş olurlar. Pek çok ailelerin sırf çocuklarına terbiye hususunda gösterdikleri teksirden dolayı son günlerini derin, çekersüz matemler içinde geçirdikleri görülmektedir.

Sûre-i Tegâbün’ün on dördüncü ayetinde “Ey müminler, sizin zevce ve evlatlarınız size düşman olabilirler, O gibilerden hasrediniz. Eğer onları af ile muamele eder, tashih-i ahlaklarına çalışın ve ufak tefek hatalarını da görmezseniz Allah gafur ve rahimdir.” buyurulmuştur. İşte evlatlarının kendilerine fitne olmasını bilakis kendilerinin saadetleri uğrunda çalışmasını arzu eden ebeveyn her şeyden evvel onları güzel bir surette terbiye etmeli, ilim ve marifeti tahsil ettirerek hem kendilerine hem vatanlarına nefi bir vücut yetiştirmelidirler. Ebeveyn çocukların terbiye ve tekmilleri uğrunda her türlü fedakârlıkta bulunmaya onların en ufak hata ve kusurlarına bile nazar-ı müsamaha ile bakmaya şefkat muhabbet saikasıyla çocuklarını fena-i itiyatta (alıştırmak) sevk etmeye mecburdurlar. Çocuklar ta küçük yaştan itibaren ebeveynlerine itaate, onların nasihatlerini sözlerini dinlemeye alışmalıdırlar. Hatta çocuklar ebeveynlerine bilhassa pederleriyle laubali dahi olmamalıdır. Pederlerinin odalarına dahi izinsiz girmemelidir. Bu hususta Sûre-i Nûr’un elli dokuzuncu ayetinde “Çocuklarınız bâli oldukları vakit yanınıza duhulünde sair kimselerin izin istedikleri gibi onlarda izin istesinler.” buyurulmuştur. Ebeveynin çocukları hakkındaki vazifelerinden birisi de onlara karşı icrayı-ı adalet etmek onların hukukunu muhafaza eylemektir. Müteaddit evladı olanlar çocuklarından bazılarını fazla bir mal terk etmek hakkına malik değildirler. Kanunen herkes hissesini almalıdır. Bu hususta bir hadisi şerifte “Allah’tan korkunuz, evlatlarınıza icrayı-ı adalet ediniz.” diye varit olmuştur. Evlat ebeveyn için aile için bir nimettir. Çocuksuz bir hane bülbülsüz kafese benzer. Binanı aleyh evlatlarını iyi terbiye etmek şartıyla evlada malik olanlar saadet-i aileyi bir kat daha arttırırlar. Bir hadisi şerifte “Çocuk cennet kokusudur.” buyurulmuştur.

Her ebeveyn çocuklarını iyiliğe ve mealiyata (onurlu işler) sevk ettikleri gibi onların makul ve meşru teşbislerinde onlara yardım etmeye işlerini neticelendirmek

hususunda kendi tecrübeleriyle kendi servetleriyle bilfiil onlara yardım etmeye mecburdurlar. Bir hadisi şerifte” Allah Teâlâ evladına umur-u hayriye de muavenet eden bir pedere merhamet buyursun.” diye varit olmuştur.

6.1.6 Çocukların Ebeveynlerine Karşı Vazifeleri

“Biz insanlara ebeveynlerine karşı iyi muamele etmelerini tavsiye ettik.”

Ayet

Ebeveyn çocuklarını onlardan daha ziyade severler. Onlar hayatın tecrübelerini iktitâf etmişlerdir. Bu sebepten çocuklarına lazım gelen hususat ve menafî herkesten ziyade bilirler. Lazım gelen evsaf ve hasâilin (hasletlerin) nasıl kazanılacağını ve onları kazanmak için ne yolda hareket edileceğini bilirler. İctinap edilmesi gereken hata ve seyyiattan nasıl ictinap edileceğini iktisabı lazım gelen fezâilin nasıl iktisap edileceğini bilirler. Bundan başka ebeveynin çocuklarına bilmedikleri vazifelerini öğretmeye mecburdurlar. Çocuklar ebeveynin bu takayyüt ve ihtimamı sayesinde zeki, faal, kendi kendisini idareye kabiliyetli iyi bir vatanperver olurlar. Kezalik çocuklar sin'i buluşa vasıl oluncaya kadar ebeveynlerinin her emirlerine itaate kanunen mecburdurlar. Sin'i rüştün hattı asgari genç erkekler için 21-25 yaşına, genç kızlar için 17-21 yaşına kadar temadi eder. Bahusus izdivaç hususunda ebeveynin irşâdât ve nesâyih-i lazimesine tebaiyet etmek lazımdır. Zira bu izdivacın ailenin namusuna taalluku vardır. Aile ocağına yeni giren bir şahsın ailenin namusu ve haysiyetini tezyit ve tengisa sebep olacağı bediidir. Çocuklar meslek ve aile sahibi olduktan ve kendilerini idare edecek bir ğadeye geldikten sonra artık ebeveynlerinin her sözlerine itaate mecbur değildirler fakat onların hatırlarını almak memnuniyetlerini celbetmek için ekser hususatta fikir ve maksatlarını sormak lazımdır.

Çocuklar terbiyelerini, tahsillerini, meslek ve saadetlerini hülâsa her şeyi ebeveynlerine borçludurlar. Bir hadisi şerifte “Sinde ve malik olduğun şeylerde hep babanın ve ailenindir.” buyurulmuştur o halde çocuklar ebeveynleri cidden sevmeli ve onlara karşı hürmet ve riayette kusur etmemelidir. Ta küçük yaşlarından itibaren onlara yardımda bulunmalıdırlar. Ebeveynin çocuklarına yaptıkları takyit muhabbet ve ihtimamı çocuklarda ihtiyarlıkta ebeveynlerine karşı yapmalıdırlar. Hayatın bin türlü

âlâm ve ektarıyla vücutları yıpranan, ezilen, soyulan en nihayetinde kuvvet ve takatinden düşerek ihtiyar olan zavallı ebeveynin bu son günlerinde dünya ile ahiret arasında bir hattı fasıl olan bu kısa ömürlerinde o evlatları üzerinde büyük hem de pek büyük hakları vardır ki o da pek kısa olan şu günlerinin mesûdâne geçmesidir. Bu da ancak saadet-i aile ile kabildir. O da daima kavga gürültü çıkarsa biçare ihtiyar ebeveyn bundan demkir olur. Ailenin maişet ve idaresi yolunda olmazsa tabii daha ziyade ızdırap çekerler. Bunun için çocukluğumuzda bize edilen takyidatı bizde ihtiyarlıklarında ebeveynimize tamamen ve fazlasıyla eda etmeliyiz ki hakiki vazifemizi yapmış olalım. Hülâsa çocuklar sinni rüşte vasıl oluncaya kadar ebeveynlerine itaate mecburdurlar. Onların fikirlerini sormaya ve hatırlarını almaya mecburdurlar. Bilhassa bir meslek veya izdivaç gibi mühim şeylerde ebeveynlerinin reylerini almalıdırlar. Daima onları sevmelidirler. Onlara hürmet etmelidirler. Onlara yardım etmelidirler. İhtiyar oldukları zaman küçüklüklerinde aldıkları yardım ve takyidatı ihtiyarlıklarında ebeveynlerine iade etmelidirler. Ebeveynlerin çocuklarında büyük hakları ve çocukların dahi ebeveynlerine karşı büyük vazifeleri vardır. Sûre-i İsrâ'nın 23,24,25. Ayetlerinde “Rabbinin emri ancak kendisini ibadet etmek gerek birisi gerek ve her ikisi ihtiyar olup yanınızda bulunursa ebeveyninize hürmet ve ihsan etmek onlara öf bile dememek, onlardan nefret etmemek ve güzel sözlerle onların tayyib-i hatıralarına çalışmaktır. Onlara terahhümden kollarını pek aşağı indir ve Yarabbi onların küçük iken beni kemal-i merhametle büyüttükleri gibi sende onları merhamet et diye Rabbiniz onlara karşı kalbiniz ne derece olduğunu bilir” diye varit olmuştur. Sûre-i Lokmân'ın on dördüncü ayetinde “Biz insanlara ebeveynlerini tevci ederek insanın validesi insanın zayıf halinde taşır. Sütten kesilme müddeti ancak iki sene sonra olur. Bana ve ebeveyninize şükür ediniz, merciniz benim.” buyurulmuştur. Biz hadis-i şerifte “Ebeveyne kalben fiilen ihsan etmek Allah yolunda cihatta bulunmak kadar mucib-i mesubattır.” denilmiştir. Diğer bir hadisi şerifte “Cennet ebeveyne hürmet ve riayetle mümkündür.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Allah'ın rızası ebeveynin rızasında, gazabı da onların gazabındadır.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Bir kimse ebeveynini edecek bir harekette bulunursa günah-ı kebar sahibi olur.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Ebeveynine muhabbetle nazar etmen evlat için ibadet makamındadır.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Ebeveynine ve hâlikine muti olan bir kimse cennet-i âlânın illiyyinindedir.” buyurulmuştur.

6.1.7 Ebeveyn ve Çocukların Hukuku

Mukaddemen akvam indinde ebeveynin çocuklarını öldürmek, esir gibi satmak, istediği gibi çalıştırmak ve onları mahsul-u mesailerinden istifade etmek hakkına malik idiler. Çocuklara bayağı bir mülk nazarıyla bakar ve onları istedikleri gibi kullanırlar idi. Kavânîn-i ahlakiye insanların bütün hukukunu muhtasaran kendilerine ait olmadığını fakat aile meyanında çocukların bütün hukukunu dahi münhasıran pederlerine ve ebeveynlerine ait bulunmadığını gösteriyor. Yani çocuklar ne büsbütün müstakil ne büsbütün esirdirler. Sinni rüşte vasıl oluncaya kadar pederine ebeveynine ailesine itaat etmeye mecburdurlar. Zira bu yaşa kadar insan icrasına mecbur olduğu vazifeleri bilemez. Bu vazifeleri ifa için lazım gelen terbiyeyi hasıl edemez. O halde ebeveyn sinni rüşte kadar çocukların hatalarını tashih etmek, icabında onları tecziye eylemek, on beş yaşına geldikten sonra kendi hissiyatını, maşiyetini, terbiyesini kendilerinin kazanmalarına icbar etmek, büyük bir kabahat işledikleri zaman hapsettirmek, 20-25 yaşından evvel izdivaç etmelerine mâni olmak, ihtiyarlıklarında kendilerini beslemeye mecbur etmek hakkına maliktirler. Fakat hiçbir ebeveyn sinni rüşte vasıl olan çocuklarına kendilerinin her emirlerine itaat etmelerini talep etmek hakkına malik değildirler. Kezalik ebeveyn çocuklarına cahil bırakmak, aklıktan öldürmek, fena muamelelerle mükedder etmek, sıhhatlerini harap edecek işlerde kullanmak, aş ve aşerat ve sefahate sülük etmeyenlere meyden vermek, sinni rüşte vardıkları halde kendi işlerine yardım etmeye intizar etmek, diğer çocukların veya yabancıların istifadesi uğrunda onları hak-ı verasetten mahrum bırakmak hakkına da malik değildirler.

Bir hadis-i şerifte “Evladın ebeveynleri üzerindeki hakları, güzel talim ve terbiye ile namlarını ihya etmektir.” buyurulmuştur. Hülasa pederin evlatları üzerinde mutlak bir surette hak temellükleri yoktur. Yalnız çocuklar sinni rüşte kadar kendilerine itaate mecburdurlar. Onların terbiye ve ıslahları pederlerin en büyük vazifeleridir. Çocuklar dahi peder veya ebeveynlerinden intikal eden serveti suistimal etmeye, sefahate, israf ve cayganlık ile servetlerine heba etmeye, ebeveynlerinin kendilerine verdikleri terbiye ve tahsili bir kat daha ilerletmeye mecburdurlar.

6.1.8 Çocukların Birbirlerine Karşı Olan Vazifeleri

Biraderler, hemşireler aynı ebeveynlerden hayata dair terbiye alıyorlar. Bir aile ocağında oturuyorlar, birlikte oynuyorlar, birlikte büyüyorlar, daima birbirleriyle konuşuyorlar, sevişiyorlar, birlikte yaşıyorlar. Hepsi bir ailenin ismini taşıyor. Birçok efkâr ve hissiyatta müşterektirler. Birbirlerini ve ebeveynlerini seviyorlar. Onların hissiyatı mukabeleleri günden güne aralarındaki rabıtayı takviye ediyorlar. Birbirlerine müteakibin ifayı hizmet ediyorlar. Sevinç ve kederlerinden hissedar oluyorlar. Biraderler ile hemşirelerin birbirlerini sevmeleri bir vazife-i sürur inkizdir. Bu noktayı muhabbeti idame etmek için ... Ebeveynleri ölmüş ise onların yerine kaim olmaları, ebeveynlerinden aldıkları terbiyeyi yetim kardeşlerine vermeleri onların takyidatında bulunmaları lazımdır. Diğer cihetten küçükler muhabbet, itaat ve hürmet ile büyüklerin kendilerine karşı gösterdikleri sadakat, himaye ve terbiyelerin mukabilini ifa etmelidirler.

Biraderler hemşirelerine karşı lütfkâr ve uslu olmalıdır. Her bir hususatta onları himaye etmelidirler ve onlarla hoş sohbetle güzel hasbihallerde bulunmalıdırlar. Çocuklar arasındaki rabıtayı-ı muhabbet aile ocağını terk ettikten sonra da devam etmelidir. Muayyen zamanlarda birbirleri ile görüşmeli ve yüksek bir mevki kazananlar, hal-i sefalette kalanlara yardım etmelidirler ki bu suretle efrat-ı aileden birine kalan saadet diğerlerine sirayet etsin ve duçar-ı felaket olanları teselli eylesin. Bu suretle kendi çocukları da birbirlerini sevmelerini ve birbirlerine yardım etmelerini öğrensinler. Hülâsa (eksik sayfa...) ²⁷²

6.1.9 Akrabalık

(Eksik sayfa...) ²⁷³

Peder ve validelerinizin ebeveynlere onları büyüttüler, beslediler, onları terbiye ettiler. Onları sanat ve meslek sahibi ettiler ki bu sayede onlar da bizi büyüttüler o halde büyük ebeveynlerimize hürmet ve muhabbet ile ebeveynlerimizin borçlarını ödemeliyiz. Ve büyük ebeveynlerimiz hakkında olduğu gibi bizim hakkımızda da pek kıymetli olduklarını daima tahattur etmeliyiz ve son günlerini saadet ve refah ile geçirmelerine

²⁷² Orijinal metinde bu bölüm eksiktir.

²⁷³ Orijinal metinde bu bölüm eksiktir.

çalışmalıyız. Amcalarımız, halalarımız bizim birader ve hemşirelerimizle birlikte büyüdüğümüz gibi onlarda bizim veya validemizle birlikte büyüdüler. O halde birader ve hemşirelerimize edilen hürmet ve muhabbetin aynını da onlara karşı yapmalı ve sinlerinin icap ettirdiği hürmeti de buna zammetmeliyiz. Amca ve halazadelerimize gelince onlar ekseriyet bizim meserretimize, mutluluğa ve kederlerimize iştirak ederler. Onların peder ve validelerinin bizi sevdikleri gibi bizim de onları sevmemiz lazımdır.

İnsan daima ailesinin namına hürmet ve riayet etmelidir. Her ne kadar uzak olursa olsun kendi ailesinin ismini taşırlar, sevmelidirler, onlara yardım etmelidir ve ailesinin namını muhafaza etmelidir ve bütün kavga ve mücadeleden içtinap etmelidir. (Kaçınmalıdır) İttihat ve imtizacı mucip olacak fırsatları kaçırmamalıdır. Akraba ve taallukatın saadet ve felaketlerinin cereyanını onda durmalıdır. Bir aile içinde kimin mesut kimin bedbaht olduğunu efradı aileye öğretmelidir. “Akraba akrabayı atmışta yar başında tutmuş.” darbı meseli vardır. İnsan akrabasını yar başında değil her zaman gözetlemelidir. Her zaman akraba ve taallukatının muavenetine koşmalıdır. Hülasa büyük ebeveyn, amca ve halalarımıza karşı izhar-ı muhabbet etmelidir. Amcazadelerimiz ve halazadelerimizi bütün akraba ve taallukatımızı can ve yükten sevmeli ve onların muavenetlerine koşmalıyız. Ve taşıdığımız ismin muhafazasına çalışmalıyız.

6.1.10 Dostluk ve Komşuluk Vazifeleri

İyi bir dost saadetimizden mesrur ve felaketimizden meyrus, mükedder olur. Bize kendi kusur ve hatalarımızı ihtar eder. İhtiyacâtımız zamanında bize yardım eder. Herkes bizi terk etse bizi yine o bizimle beraber samimi dost olarak kalır. Eğer fena ahlaklı bir kimseyi dost edinirsek onun ef’âl ve harekâtı bizim ve çocuklarımızın fenalık yapmasına sebep olur. O halde dostluğumuz kemali dikkat ve ihtimam ile seçmeli, dost ismini ancak ahlaklı, namuslu, iffetli ve faziletli, alim, mütefekkir ve terbiyeli bir kimseye vermeliyiz ve onu da uzun tecrübelerden sonra ahlak ve etvarını iyice tayin ettikten sonra dost edinmeliyiz. Çünkü dostlarımızla birlikte iyi olmaya ve tekemmül etmeye çalışacağız.

Bir dost intihap olduğu zaman onu muhafaza etmelidir. Ona karşı terbiyeli hayr-u heva bulunmalıdır ve mümkün olduğu kadar dostlarımızın yardımına koşmalıyız ki sırası gelince o da bizim yardımımıza koşsun. Ve her hususta dostlarımıza karşı samimi bir surette izhar-ı muhabbet etmeliyiz ve daima dostlarımızın hata ve kusurlarını münasip bir tarzda ihtar etmeliyiz ve onları düşecekleri verteden kurtarmaya çalışmalıyız.

Hülasa ahlak ve hissiyatı bizimkine tıvafık eden namuslu bir adamı dost intihap etmelidir. Onunla kardeş gibi yaşayarak birlikte ıslah-ı nefis ve tekemmülât-ı zâtiyemizi temin etmeliyiz. Ahlakları birbirine benzeyen, emelleri fikirleri birbirine muvafık olan hisleri ve faziletleri yekdiğlerine tutâbık eden kimseler ekseriyet birbirleriyle dost, ekseriyet birbirleriyle muhip olurlar. Bu hususta bir hadis-i şerifte “İnsan sevdiğiyle beraberdir.” buyurulmuştur. İnsan daima iyilerle kendine maddi manevi faidesi dokunacak kimselerle dost olmalıdır. Maddi manevi mutazarrır olacak kimselerden uzak bulunmalıdır. Daima akran ve emsaliyle düşüp kalkmalıdır. İngilizce bir darb-ı meselde “Renkleri bir olan kuşlar birlikte uçarlar.” denilmiştir. Buna mukabil bizde de “Kişi akranıyla gerek.” darb-ı meseli vardır. Almanca dahi “Birbirine benzeyenler birbiriyle beraberdir.” darb-ı meseli vardır. Arapçada ise “Birbirine benzeyen birbirini cezbeder.” darb-ı meseli vardır. Fransızcada ise “Birbirine benzeyenler birbirleri ile cem olurlar.” darb-ı meseli vardır. Farsçada dahi şu beyit söylenmiştir:

“Kendi hemcinsi ba hum cinsi pervaz,

Kebuter ba kebuter baz ba baz.”

Manası “Her kuş kendi cinsiyle uçar; güvercin güvercinle, kaz kazla.” Bütün bunların hepsinden daha âli bir manada olmak üzere yukardaki “Kişi sevdiğiyle beraberdir.” hadis-i şerifi ile şayanı tebcildir.

İyi dostlar kazanmak fazilet kazanmak gibidir. Fena dostlar kazanmak faziletin zıddı olan zemmimi kazanmak gibidir. Binaenaleyh fena kimselerin dostluklarından içtinap etmek, fena ahlaksız kimselerle münasebette bulunmaktan sakınmak, ahlak-ı zemmimden sakınmak kadar lazımdır. Bir hadis-i şerifte “Fena arkadaşlardan hazret zira senin de onlardan olduğun anlaşılır.” buyurulmuştur. Ne kadar âli ne derece şayan-

ı peresteş bir kelim-ı hakikat beyandır. Bu kadar ulvi bu derece manidar bir kelim ancak risaletpenah efendimiz mahsus-u hasâil-i âliyedendir. İnsan fena dostlardan uzak olduğu gibi fena meclislerden dahi uzak bulunmalıdır. Bir hadis-i şerifte “Vakti, nakdi beyhude yere sarf-ı mucip olan meclislerden içtinap ediniz.” buyurulmaktadır. Dostlarınız hüsn-ü imtizaca mecbur olduğumuz gibi komşularımızla da hüsn-ü imtizaç ve hüsnü-ü münasebette bulunmaya mecburuz. Bir hadis-i şerif mucibince kendi hanesinin muhitinde karşı ev kadar kırkar ev bulunan aileler hepsi komşu sayılırlar. Binaenaleyh komşunun komşuya hakkı vardır. Bir hadis-i şerifte “Komşunun komşuda hakkı vardır.” buyurulmuştur. Bir hadis-i şerifte “Komşu aç, kendisi tok olan merhametsiz bir insan kâmil olamaz.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Aç komşusuna muavenet etmeyen kimse insan değildir.” buyurulmuştur. Şu hâlde komşularımıza muavenette bulunmak vazifemizdir. Komşunun komşuya daima ihtiyacı olur. Biz komşularımızın ihtiyaçlarını temin ederse, sırası gelince onlarda bizim ihtiyaçlarımızı temin eder. Bahusus az çok servet sahibi olanlar komşularından muhtaç-ı muavenet bulunanlara da daima yardım etmekle mükelleftir.

6.1.11 Efendilerin Hizmetçilere Karşı Vazifeleri

Hizmetçiler eş ile kocanın yapamadığı işleri üstelenmiştir. Hizmetçiler büyük bir meblağa mal olurlar ve evde ekseri işleri görürler. Çocuklara karşı anne babanın yerine geçerler. Eğer hizmetçiler akıllı ve namuslu olsalar işlerini de hakkı ile yaparlar aile saadetine ve çocukların terbiyesine de yardım ederler. Aksi halde ailenin bozulmasına sebep olurlar. Çocuklara fena öğüt ve fena örnekler verirler ve onların fena işler yapmasına ve alışkanlık haline getirmesine sebep olurlar. O halde aileler için çocuklarında iyi ve refahı için onlara iyi ve akıllı hizmetçilerin olması da önemlidir. Bunun içinde onları iyi seçmek icap eder. Onları bütün faydalı bilgilerle yetiştirmesek ve ahlaklarını güzelce ve derin bir suratta tahkik etmek lazımdır. Bundan sonra onları hep gözetlemek ve idare etmek lazımdır. Evin reisi kumanda ettikleri işin başında bulunmalı ve onlara iyi yapıp yapılmadığına bakmalıdır. Aynı şekilde evin reisi işçilere de nezaret etmelidir. Onlara emir ettiği şeyin icra olup olunmadığına dikkat etmelidir. Her ikisi de birlikte hizmetçilerin ahlak ve vasıflarını ve terbiyesini ve çocuklara olan harekât şeklini kemal ile dikkatli bakılmalı ve gözden geçirilmelidir. Namuslu temiz gayretli ahlaklı hizmetçilerin işlerine çocukların terbiyelerine zarar

vermeden ufak tefek şeyleri af etmeli ve görmezden gelmelidir. Uzun bir nezaretten sonra her türlü fena hareketten uzak olan hizmetçilerin namuslu ve gayretli olduğu için onlara güvenmelidir. Kendilerine aileden biri imiş gibi muamelede bulunmalıdır. Bu gibi iyi hizmetçilerden sadece vazifeleri talep olunmalıdır. Onlara hürmet edilmeli ve nezaketle konuşulmalıdır. Şunu da asla unutmamalı ki iyi efendiler hep iyi hizmetçilere denk gelirler. Hizmetçileri lazım olmadıkça değiştirmemelidir. İhtiyar hizmetçilere hizmetlerinden dolayı teşekkür etmelidir. Çocukların hizmetçilere absürt ve yaramazlık yapmalarına dikkat etmeli ve hizmetçileri aile fertleri içine dahil etmelidir. İnsanların ihtiyaçlarını temini için cenabı Hak insanların zenginlikle birbirine denk kılamamıştır. Fakat hepsi de insan olduğu için hukukça bütün insanları birbirleri ile beraber ve denk kılmıştır. Bu hususta Zuhuf Suresinin otuz ikinci ayetinde “Biz insanları birbirine ram olmalarının temini için bazılarını bazılarından derece ciheti ile yükselttik.” buyurmuştur ve yine Nahl Suresinin yetmiş birinci ayetinde “Allah rızıkça bazılarını bazılarına yüksek kıldı. Fakat kendi kölesine rızık vermekle yüksek olanların bizzat o kölelerinden hiçbir farkı yoktur. Hepsisi de denk ve beraberdir.” buyrulmuştur. İşte bu ayeti kerimelerden anlaşıldığına göre insanlar servetçe olmasalar da hukukça aynı beraberdirler. Buna göre hizmetçilere insan oldukları için ve insani haklarını göz önünde bulundurarak onlara insanca muamele etmelidir.

6.1.12 Hizmetçilerin Vazifeleri

Hizmetçiler efendilerine hürmetle beraber vazifelerini hakkı ile yapmalı ve çocukların terbiyesinde ebeveyne yardım etmelidir. Terbiye uslu ve hatırdan anlayan olmalıdır. Namus gayret ve hizmetlerini takdir eden kimlerin hizmetinde hizmetçiler nadir de olsa değiştirirler. O sahipleri hizmetçilerin hizmetini ve hareket şeklini kendilerine karşı olan hürmetini takdir ederler ise daha doğrusu hizmetçiler kendilerine lazım gelen iyi ve yüksek övgü ile tanıtarırlar ise hanedan halkı tarafından sevilir ve hediyelelere mazhar olurlar. Ve hizmetçi oldukları halde hane halkının bir uzvi olurlar. Diğer yandan bir hanede böyle mazhara teveccüh olan hizmetçiler kendi ücret ve maaşlarından bir miktar biriktirerek ihtiyacı oldukları zamanlarda sarf ederler. Ve ileride ihtiyar oldukları zaman ailenin teveccühünde kaldıkları için onların kucağında son günlerini geçirmek saadetine nail olurlar.

6.1.13 Vezâif-i Vataniyenin Tarif ve Taksimi

Vezâif-i vataniye ve milli insanın vatani ve milleti hakkında icra ve ifasına mecbur olduğu vazifelerin hepsinden ibarettir.

İnsan kendi uçağından dışarıya çıkınca kendi evleri gibi birtakım evlerin oluşumundan mürekkep şehir ve köyler görür. Bu köyler ve şehirler gibi binlerce köylerin ve şehirlerin toplanmasından teşkil olan meydana gelen şey ona biz vatan deriz. Bu vatanımızda aynı dil ile konuşan ve aynı kanunlara tabi olan kütür ve hisleri müşterek olan bir kavim vardır ki o da bizim milletimizdir. İşte bir vatanımıza ve milletimize karşı birtakım vazifelerle vazifeliziz. Aile de aile fertlerinin nasıl vazifeler ve sorumlulukları var ise bir vatan evlatları olan milletinde biri diğerine karşı aynı sorumlulukları vardır. Ailenin saadeti ailedeki büyük ve küçük hepsinin kendi vazifelerini özellikle vatana ve millete karşı olan vazifelerini en iyi şekilde yapmalarına merbuttur. Bir insan yalnız şahsine ait olan vazifesinde ihmal ederse kendisini zarara sokar. Fakat vatana millete ait olan bir vazifesinde ihmal ederse herkesi zarara sokar. Tabi ki de bütün vatandaşları zarara sokmak daha büyük sorumluluktur. Binaen her vazifemiz mukaddes olduğu gibi özellikle vatan ve millete karşı olan vazifelerimizi de bilmek ve bu vazifenin kaffesini en iyi şekilde ifa etmek en büyük borcumuzdur. Vatan ve millet vazifeleri sırasıyla 13 bahiste zikir olunacaktır.

1 – Vatan nedir

2 – Millet nedir

3 – Devlet ve Hükümet nedir

4 – İttihadı Anasır

5 – Milletın hukuku ve hakimiyeti milliye ve idareyi meşruta

6 – Milletın vazifeleri

7 – Hükümetin hukuku

8 – Hükümetin vazifeleri

9 – Millet fertlerinin hukuku

10 – Millet fertlerinin vazifeleri

11 – Hürriyet ve hürriyeti şahsiye

12 – Uhuvveti milliye uhuvveti İslamiye ve uhuvveti insaniye

13 – Müsavatı kanuniye

6.1.14 Vatan Nedir?

Vatan bir milletin yurduudur. Yurtsuz bir insan olmadığı gibi vatansız da bir millet olamaz hatta bir kuşum bile dönecek yuvası vardır. Bir insanın yurdu yalnız doğduğu, büyüdüğü memleket değildir. Mensup olduğu milletin sakın olduğu toprakların, hâkim olduğu kıtaların hepsi onun vatanıdır. İnsan vatanını sevmelidir. Onun ilerlemesi ve yükselmesi için çalışmalıdır. Çünkü bizim saadetimiz vatanımızın saadeti ile beraberdir. Vatanımız mesut olursa bizde mesut oluruz. Vatanımız harap olursa bizde harap oluruz. İşte bunun için efendimiz vatani sevmek imandandır buyurmuşlardır.

Kalbinde, fikrinde İslam ve iman muhabbeti olan bir Müslüman hakikat Müslüman ola bilmek için İslam'ın en büyük rükünlerinden olan vatanını sevmelidir. Bu muhabbet sadece sözden ibaret olmamalıdır. Fil de de vatana iyi hizmetle görülmelidir. Vatanın ilerlemesi için elden geldiği kadar çalışmalıdır.

İnsanın vatani üçtür. Birisi aile ocağı ikincisi mensup olduğu milletin bütün memleketleri bütün şehirleri bütün köyleri hasılı bütün toprakları üçüncüsü ise genel olarak dünyadır.

İnsanın vazifesi de üçtür.

Birincisi aile ocağına karşı, ikincisi vatana karşı, üçüncüsü bütün dünyaya dahi olan vazifesidir.

Bir insan aile ocağında evlatlarını terbiye etmek baba ana ve akrabalara lazım gelen iyilikleri etmek, hasılı aile ocağında kimin kime karşı yardımı lazım ise onu yapmaktır. Vatana karşı olan vazifesi dahi şudur ki bir kimse vatanın saadet ve selameti için herhangi şeyi doğru görür ve onu yapmak elinden gelirse derhal onu yapmasıdır. Eğer onu yapmak kendisinin elinden gelmez ise diğerlerini gayrete getirerek yaptırmalıdır. Bir insanın dünyaya karşı olan vazifesi dahi insanlık için faydalı şeyler vücuda getirmekten ibarettir. Mesela insanlardan birisi bugün bir şey icat etse bundan hem vatani hem bütün dünya istifade eder. Ve Âdem de insanlığa bir hizmet etmiş olur. İlmin fennin vatani yoktur bunların vatani bütün dünyadır. Onun için ilime ve fenne çok hizmet edenler dünyaya ve insanlığa olan karşı vazifelerini yapmış olurlar.

6.1.15 Millet Nedir?

Millet, lisanların menfaatleri ananeleri maksatları bir olan aynı kanun ve nizama tabi bulunan birçok insanların genel bir isim altında birleşmeleridir. Hiçbir zaman bir millet yalnız bir kavimden ibaret olamaz. Bu muhtelif kavimlerin dinleri ve dilleri ne olursa olsun hepsi umumi bir lisanı resmen kabul ederek umumi bir isim altında toplanırlar. Çünkü dinleri ve dilleri ayrı olan kavimler ayrı ayrı milletler hükümet teşkil etseler bunlar nüfusça pek az ve kuvvet bakımında pek zayıf olurlar. Er veya geç başka bir milletin ayakları altında ezilirler. İşte bu ihtiyaca göre dinleri ve dilleri başka başka olan birçok kavimler bir araya gelerek hepsi içlerinde o milleti teşkil ve bakasına en çok hizmet eden ve içlerinde en çok hak kazanan bir kavmin lisanını ve hepsini bir noktada birleştirecek umumi bir isim kabul ederler. Ve bu sayede hem nüfusça çoğalırlar hem de kuvvetli olurlar. O zaman hiçbir milletin ayağının altında ezilmezler. İdarelerini düzelterek hep başka millet ve hükümetlere sözlerini geçirirler.

İşte bizim milletimize Osmanlı milleti denir. Buda Osmanlı adı altında birleşen Türk, Arnavut, Arap, Kürt, Laz, Çerkez, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar gibi birçok kavimlerin birleşmelerinden meydana gelmiştir. Bu kavimlerin dinleri ve dilleri ne okursa olsun hepsi Osmanlı sancağı altında ittihat bir şekilde yaşarlar. Osmanlı

milletinin lisanı Türkçedir. Buna sebep altı yüz sene Türkler bu toprakları fetih etmek, onları muhafaza etmek hususunda sarf ettikleri gayretlerdir. Bununla beraber bu muhtelif kavimler içinde nüfus bakımından en çok olanı ve en kuvvetli olanı yine Türkleridir. Fakat bugün Türkler de Türklüğü bırakarak Osmanlı ismini taşırlar. Onun için Osmanlı milletini teşkil eden bütün kavimler Osmanlı milletinden olup hepsi aynı hakka sahip ve aynı kanuna uymaya mecburdurlar.

6.1.16 Devlet Nedir?

Devlet bir milleti idare eden büyük heyetlerin toplamıdır. Mesela her elli bin kişi tarafında seçilip gönderilen millet vekilleri yani mebuslar İstanbul da hususi dairelerinde birleşirler. Buna meclisi mebusan denir. Sonra azaların üçte ikisi millet vekilleri tarafından üçte biri de hükümet tarafından intihap olunan ikinci bir meclis vardır ki buna da meclisi ayan denir. İşte meclisi ayan ile meclisi mebusan ikisine birden meclisi umumi veya kuvveyi kanuniye veya kuvveyi teşriye ve yahut parlamento denilir. Bunların vazifeleri kanun yapmak ve hükümetin yapmadığı işleri teftiş etmek her zaman, milletin hakkını muhafaza etmemektir. Bu iki heyetin yaptığı kanunları memlekete tatbik ve icra etmek için birde icra memurlarına lüzum vardır ki o da sadır azam ile nazirler den mülki ve askeri bütün memurlardan ibarettir. İşte bunların toplamına kuvveyi icraiye veya hükümet denir. Sadır azam ile nazirler hususi bir dairede toplanarak umumi meclisin verdiği emir gereğine milletin işlerini görürler. Düşünür ve kararlaştırırlar buna da vekiller meclisi denilir. Padişah hem kuvveyi kanuniye ve hem kuvveyi icraiye karışır ise doğrudan doğruya milleti idare etmediğinden tabii meclisi mebusana karşı sorumlu olamaz. Hükümet memurları asıl icra işlerini gördüğünden meclisi mebusana karşı yaptıkları işlerin cevabını vermekle mecburdurlar. Oldukları gibi yolsuz hareketlerden de sorumlu olurlar. Artık hükümet memurları istedikleri gibi milleti soyup soğana çeviremezler. Milletin verdiği paralarda şunun bunun cebine gitmez. Çünkü onların karşısında koca bir milletin şekli olan meclisi mebusan vardır. Eğer ahali bu vekillerini akıllı ve namuslu kinlerden seçerlerse tabi işleri daha kolay ve daha mükemmel görülür. Zira bir idareyi meşruta da herkes sorumlu olduğu halde milleti vekilleri sorumlu değildir. Çünkü herkes memleketini idare hususunda hukuk ile olan hakkını kendi vekiline vermiştir. Vekillerin yalnız namuslu olmaları kâfi değildir. Aynı zamanda bilgili ve iktidarlı

olmaları da şarttır. Zira bilgili ve iktidarlı olmayan vekiller kuru kalan balıktan başka bir şeye yaramazlar ve görülecek işlerin geri kalmasında sebep olurlar. Namuslu iktidarlı ve bilgili kimseleri arayıp bulmak ve onlara oylarını vererek onları millet vekili yapmak ahalinin en büyük vazifesidir.

6.1.17 İttihâd-ı Anâsır

İttihâd-ı Anâsır, bir milleti teşkil eden muhtelif kavimlerin birleşmelerine İttihâd-ı anâsır denir. Mesela bir Müslüman bir Hristiyan kadınla evlenseler bunların dinleri başka olduğu halde ikisi de kendilerinin ve ailelerinin saadeti için birlikte çalışırlar. Fakat birisi camiye diğeri kiliseye gider. Bu onların vicdanlarına ayıt bir keyfiyettir. Dünya da mutluluk ve idare işlerine ayıt bor keyfiyet değildir. Eğer bunlar dinimiz ayrı diyerek birbirleri ile ters gider ve her ikisinin saadetinde müşterek olan o ve ailelerinin refahına bakmazlar ise tabii ikisi de rahat edemezler. Arada hekim olmadığı gibi hiçbir saadet hasıl olamaz. Din insanların ittihat ve iştirakleri için bir mâni teşkil edemez. Mademki ger ikisinin vicdanına kalmış bir keyfiyettir, o halde bu ittihat o noktalarda olmuyor ki mümkün olmasın. İttihat-ı anasır dan maksat herkese dinlerini değiştirerek birleştirmek değil, anca bir toprakta yaşadıkları bir milletin efradından oldukları aynı devletin fertleri bulundukları için dünyevi emirlerde ve siyasetçe birleşmeleri birbirlerine güçlü bağlarla bağlanmaları lazım gelir ki hepsi saadet ve felaketinden müşterek oldukları vatanın imar ve ilerlemesine birlikte çalışmış, adalet dairesinde hareket etmiş olsunlar. Mesela şimdiye kadar Müslüman olamayanlar dan asker alınmazdı. Buna karşılık com az bir miktar vergi alınırdı. Müslümanlar dan iki oğlu olan bir babanın evlatlarının birisi şarkta birisi garpta sınır boyunda nöbet bekler. Bitmez tükenmez sert işler altında ezilirler. En nihayet muharebe de şehit olurlar. Müslimler muharebelere giderler hadsiz ve hesapsız telefât ile gelirler idi. Onların çocuk ve aileleri sefil ve kimsesiz kalırlar hep ocakları söner idi. Bunları neden yapıyorlardı vatanımızı düşmanın tecavüzün dan hıfzı için değil mi?

O halde öte tarafta Müslüman olamayanlar bunun gibi sıkıntılar dan azade oldukları halde sanat ve ticaretleri ile meşgul oluyorlar. Bir evden on on beş 20 tane tehlikeli çıkıyor her biri memleketin en mühim damarı olan sanat ve ticaretten birisini tutuyor. Bu sayede her türlü refah ve saadete ulaşıyor. Müslimler düşmenin topları tüfekleri

karşısında sapır sapır döküldükleri zaman gayri Müslimler servet ve saadetlerini çoğaltmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Şimdi bu adalet midir? Bu en büyük adaletsizlik ve en büyük zulümdür. Fakat bu zulmü biz cehaletimizle kendi kendimize yapıyorduk. Ne için inkardan asker alınmasın? Ne için onalar da telefata vermesin bizim gibi? Bunun neticesi nereye varacak? Müslimler kırıla kırıla en son gayri Müslim eline kalacak değil mi? Mademki öyle onlardan da asker alınmalıdır. Fakat Artın kiliseye Osman ise camiye gidecekmiş ne beis var, dünya da bu kadar milletler var, hiç birisi bizim gibi yapmıyor., İşte Rusya gözümüzün önünde, Müslimleri Hristiyanlar gibi askere alıyor. O halde bu kadar senelerden beri bizimle beraber aynı topraklarda yaşamış aynı his ve emel sahibi olan bu toprak kardeşlerimizi ne için askere almayalım bu bir çeşit ırkçılıktan başka bir şey değildir. Biz kendimize nasıl hürmet ne riayet edersek onlara da öylece hürmet ve riayet etmemiz onlarla da kardeş gibi geçinmemiz lazımdır. Çünkü onlarda Allah'ın kuludur. Bütün insanlar hepsi Allah'ın kulu olmakla hepsi kardeşler. Cenabı peygamber efendimiz bir hadisi şeriflerinde (cenabı hak her kesin kalbinde ebnâ-i cinsine merhamet etmesek hıslatını halk etmemiş ise hayıf ve helak olan kalp işte o kalptir, bedbaht ve halına acınacak adam o adamdır.) Buyurmuştur. Demek ki asıl İslamlık insanlıktır. Yani bütün insanları kardeş bilmek ve kardeş tanımadır.

Kuran-i kerimde beş yüze yakın ayeti kerime de vaki olan ilahi hitap hep (يا ايها الناس) yani ey insanlar tarzında vukua geldiğinden bundan bütün insanların biri diğerleri ile kardeş oldukları delil alınmaktadır. Bir hadis-i şerifte nefsin için sevdiğin şeyi insanlar için de sev ki hakiki Müslim olasın buyrulmuştur.

6.1.18 Milletin Hukuki-Hakimiyet-İ Milliye ve İdare İ Meşruta

Milletin hukuki hakimiyet-i milliye dairesinde kendi kendisini idare etmesi ve bu sayede hukuk-i tabiye ve hukuk ictimaiyesine malik olmasıdır. Bu da ancak idare-i meşruta ile kabildir.

Meşrutiyyet insanların hürriyetlerini yani haklarını muhafaza eden bir idaredir. Dünyadaki milletler muhtelif surette idare olunurlar bunların başlıcaları üç türdür. İdare i mutlak meşruta cumhuriyettir.

İdare-i mutlakta bütün millet yalnız bir hükümdarın emrine tabi olur. Bu idarede hükümdar çoban millet ise koyun sürüsüne benzer hükümdar onları önüne katıp istediği gibi sağlar. İsteddiği yere götürür. Hükümdar çobanlığı kabul etse bile millet hayvanlığı kabul etmeli midir? Ederse hayvandan farkı yoktur. Hakikaten böyle mutlak bir idare altında yaşayan milletler insanlardan sayılmazlar onlar her türlü hürriyet ve haktan mahrumdurlar. Hiçbir hükümetçe hiçbir milletçe şerefçe haysiyetleri yoktur. Dünyada bekaları dahi azdır. er geç fakr ile sefilliğe uğrayarak mahvolurlar diğer milletlerin veya hükümetlerin boyunduruğu altına girerler onların hizmetçileri ameleleri olurlar onların kahır ve zulümleri altında ezilip giderler. Bugün böyle bir idare en vahşi ve medeniyetsiz kavimlerde bulunur.

İdare-i meşrutada ise millet hürriyet ve hakkını muhafaza etmek için millet yakasını bir hükümdarın eline vermez yine kendi kendi kendisini idare eder. Bu da her eli bin nüfusa bedel bir vekil gönderir her iş bu millet vekillerinin kararları üzerine kurulur. Hükümdarda millette o karara tabi olmaya mecburdur.

İdare-i cumhuriyeye gelince oda tıpkı idare-i meşruta gibidir yalnız hükümdarları millet vekilleri tarafından temin olur ve beş altı senede bir defada değiştirirler. İşte millet tarafından seçilip gönderilen bu millet vekilleri milletin saadet ve selameti için bir yerde toplanıp düşünürler. Meşveret ederler. Tabi bir adamın düşünmesiyle birçok adamın düşünmesi bir olamaz bundan başka kendi içlerinden gelen vekilleri milletin halini ihtiyacını daha iyi bilirler ve ona göre karar verirler. İşte bu cihetin temini içinde Cenabı Hak Sûre-i Âl-i İmrân'ın 109.ayetinde “İşlerinize ve idarenizde meşveret ediniz.” buyrulmuştur. Sure i Talak altıncı ayette “Aranızda mühim şeylere dair meşveret ediniz.” bir hadis i şerifte “Alem bir kuyudur meşveret onun kovaşdır.” buyurmuşlardır. Diğer bir hadis i şerifte “İstihare edenler haib, istişare edenler nadan olmadıkları gibi iftisad edenlerde fakrı zarurete düşmezler.” buyurmuşlardır. Diğer bir hadiste “İstişare edilecek zat emniyet edilecek kimse olmalıdır.” buyurmuşlardır. Bu da intihap olunacak millet vekillerinin muktedir ve namuslu kimselerden olmasını emir ediyor demektir diyerek diğer bir hadis i şerifte “Emirleriniz hayırlılarından zenginleriniz cömertlerinizden olur ve idarenizde meşveretle görülürse sizin için yaşamak ölmekten daha iyidir. Eğer emirleriniz şerirleriniz zenginlerinizde cimrilerinizden olur ve işlerinizde kadınlara kalırsa sizin için ölmek daha hayırlıdır.”

buyurmuştur. Diğer bir ayet i kerimede “Allah tealinin dünya ve ahirette en büyük latif omuz idare hususundan meşveret edenler içindir.” buyrulmuştur. Bu ayet i kerime ve hadis i şeriflerdeki meşveretten her peygamberi hakimiyet i milliyedir ve peygamber hakimiyet i milliyedir. Hiçbir zaman hükümdarın idare i umur için bazı kimseler ile meşveret etmesi değildir. Zira diğer bir hadis i şerifte “Allah’ın kuvvet ve kudreti cemaatledir.” diye virt olmuştur.

Bu hadisi şerifte yine Hakimiyet i millîyeyi amirdir. Hakimiyet i millîye de kırk elli milyondan ibaret olan bir milletin hepsini bir yere toplamak mümkün değildir onların üç yüz dört yüz millet vekillerini bir yere mümkündür ki bu hali hazırda inayet bari ile muvafık olduğumuz idare i meşrutamıza tamamen kabul tatbikidir.

6.1.19 Milletin Vazifesi

Milletin vazifesi hakimiyet i millîyesin ve idare i meşrutasını muhafaza etmek ve şan ve şevketinin muhafazasına terakkiyât ve tekemmilat-ı millîyesinin teminine çalışmaktır. İfratı milletinden her birisini kendi hukuk vezaifi dairesinde hareket etmekle beraber umum milletin şan ve şerefini istiklal ve intizamına hanel getirecek her türlü hareketten içtinaba mecburdur.

Bir millet bütün efradıyla beraber hükümete yardım etmeye devlete zahir ve muin olmaya efkâr-ı umumiye daima doğru bir mecraya sevk etmeye adet ve menafi-i millîyesine muhafaza eylemeye muhtelif anasırın bir yerleriyle imtizaç ve ithadına çalışmaya ve şan ve şevket ve azimet i millîyeye yükseltmeye elhasıl daha birçok mühim vezâifin icrasına mecburdur. Bir milletin terakki ve saadeti her şeyden ziyade ilim ve maarife ticaret, sinaiye ve ziraata merbuttur. Binaen aleyh bütün millet umumiyetle bunları iktisap ve kemale çalışmaya mecburdur. Bir milletin şan ve şeref satvet ve azimet nefsinin kesretiyle değil kıymet-i alimesiyle marifet ve kemâlâtıyla medeniyetle, insaniyete olan hizmetiyle keşfiyetiyle kabiliyet i fikriye ve ahlakının tekamülüyle mütenasiptir. hendeseden üç yüz milyonluk büyük bir nefse malik bir millet olduğu halde otuz milyondan İngilizlerin demir pençeleri altında ezilmektedir İngilizler her ne kadar nefse az iseler de kıymet-i fikriye ve ahlakları ve aralarındaki ittihat ile pek ziyade sinsi olduğundan otuz milyonluk bir nefis ile dünyanın yarısına

hüküm etmektedirler bizim altı yüz senelik fetihat ve mezfur hayatımızla dünyanın yarısına hakim iken şimdi kendi mevcudiyetimizi temin izhar-ı acz ediyoruz çünkü kıymeti fikrîyeyi ve ahlakımız diğer akvama nispeten pek dîn bir mertebede kalmıştır. Gerçi uzmanlarda biz bütün akvamdan ziyade terakki etmiştik. Bizde al-i maarif ahlak yolunda idi fakat bunlar o zamana göre idi aradan bu kadar asırlar geçti zaman ile her şey terk edildi. Fakat biz kendimizi zamanın terakkiyatına uyduramadık. Keşifat ve terakkiyat-ı aleme sınaie ticarete ve zıraiyyeye herkesten her milletten on hazim edemedik hülâsa hiçbir şeyden istifade edemedik her şeyimizi zaman ile tekmil ve terakki ettiremedik babalarımızdan intikal eden şeyleri aynen hıfz ettik bir kademe ileri gidemedik yerimizde daima kaldık. O zamana göre pek derin bir saye i fikride bulunan bırakmadılar ilerletmediler. Terk ettirdiler ve kendileri de terk ettiler. Her türlü keşfiyattan istifade ettiler en ziyade maarif ceht ettiler bu suretle onlar ilerledi. Biz ise geriledik zira sahneyi terakkide koşanlara seyredenlere nispeten ağır yürüyenler veya yerlerinden sebat kadem olanlar elbette tedni edenler işte milletimizin en büyük vazifesi milel ve akvam sairdeki şeylerden yalnız aleme sanayie ve ticaret ve ziraata ait olanlarını almak ve fakat onlardaki adet ahlak vesaireden hiçbirisini almayıp kendi adet i millîyesini ahlak ve dinîyesini samimi bir surette muhafaza etmektir. Millet i Osmaniye'ye acı tatlı ve kani ile türlü uzun bir maziye maliktir. Mazisine malik olan milletler hallerini terakkiye istikballerini teammiye mecburdurlar Kartacana hükümdarı olan meşhur Annibal mazisi olan milletlerin sayesinden korkmalıdır demiştir. İşte milletin vazifelerinden biriside mazini tarihini iyice bilmesi hal ve istikbalini mazisiyle iştirak ettirmesidir. Diyerek gerek servetle ve gerek olmalı olsun bir milletin mazisindeki bütün vakayı o milletin hal ve istikbalini en parlak ve saikalar rehberlerdir bir milletin hatırat ve mevcudiyet mazisi o milletin reyidir ma'niyatıdır. Bir insan mevcudiyetinde hilkat ı beşerden şimdiye kadar geçen zaman zarfında ecdattan evlada ma'nuya arsen intikal edip gelen bir silsile i hayatı vardır ki buna hayat- mazisi veya hayat- ı ceddiyesi denir. Birde tevellütten mevtine kadar geçirdiği bir hayat vardır ki buna da hayat ı hazırın veya hayat ı şahsisi denilir. İşte bir insanın mevcudiyeti hayat ı mazisine hayat ı şahsisinden ibaret olduğu gibi bir milletin hayatı da böyledir bir milletin hayat ı mazisi o milletin ta iptidai teşkilinden şimdiye kadar geçirdiği hayattır hayat ı hazırı ise hali hazırdaki idare i ahnen ve sayesidir. İşte bir milletin hayat ı mazisi ile hayat ı hazırı arasında pek samimi bir münasebet vardır. İşte bir millet mazisi ile halini daima mukayese etmelidir. Bir fert tekâmül edebilmek için

hayat ı şahsisinde mazisinde pek çok güzel şeyler iktisap etmeye hayat ı mazisinden intikal eden şeylerinde dahi hala zamana ihtiyaca terakkine tekamülüne muvafık olmayanlarını te dil ıslah ve def i etmeye şu sayede hayatında iktisap edeceği fezâil terakkiyât ve tekmilât maddiye ve maniyei ra's elmal hayatını demin olan hayat ı mazisine zem ederek bunların mecmuanı kendi evlat ve ahfadına arsen terk etmeye ve şu suretle baka ve istikbalini hüsnü suretle temin etmeye mecburdur. İşte bir millette böyledir. Mevcudiyet hâzırasında maddi mani pek çok güzel ve müfit şeyler kazanmaya mevcudiyet mazisinden intikal eden şeylerin dahi hala zamana ihtiyaca terakkiyâta tekmilâta muvafık olmayanlarını te'dil ıslah ve def i etmeye ve şu sayede hayat hazırında iktisap edeceği fezâil terakkiyât ve tekmilât maddeyi ve maniyei ras elmal hayatını daim olan hayat ı mazisine zem ederek bunların muani kendi evlat ve ahfadına arsen terk etmeye ve şu suretle baka ve istikbalini dahi hüsnü suretle te'mil etmeye mecburdur . Bir şahsın bir milletin hukuk istiklal terakki ve bekası ancak bu suretle mümkündür asker halinde kovanın tabi hilafete hareket edilmiş ihdat tedni helak izmihlal sabit ve verilmiş olur.

6.1.20 Devletin Hukuku

Devletin hukuku milletin ve efrâd-ı milletin hükümete karşı mecbur oldukları vazifelerini nezaret etmek milletin asayiş ve intizamını temin eylemek umur ı dahiliye ve hariciye hüsnü idare etmektir. Devlet tabisinin her ferdini himaye etmek ve onların haklarını muhafaza eylemek için lazım gelen görevini yapmaya deruhte etmiştir. O halde hükümet hem cisminden birisine tecavüz eden bir canıye tecziye etmek hakkına maliktir. Birisine malını gasp eden bir hırsız müşterilerini ve bir hükümeti aldatan bir hilekarı serserileri vatandaşlarını ifsada veya düşmanlığa muharebeden mene çalışan bir takım hafıye casusları vücut ve suhteni harap eden sarhoşları çocuklarına tahammülün kavkında iş gördüren pederleri tecziye etmek hakkına maliktir.

Hükümet ehlinin kanuna ittihadını temin etmek dahilde herkesin hayatını malını şeref ve haysiyetini muhafaza edebilmek için polise jandarmaya hâkime mutasarrıfa elhasıl birçok memurlara muhtaçtır. Bunlara maaş veren hükümet ehlinde de vergi almak hakkına maliktir. Bu vergi ehlinde her birilerinin hükümete verdiği meblağdır ki hükümet bunu yine umumun menafisine sarf eder.

Bundan başka hükümet milletin saadet ve refahını temin etmek hürriyet ve hukuk ve istiklalini muhafaza eylemek için kuvvetli bir orduya muhtaçtır. O halde hükümet muin bir zaman zarfında vezâîfi askerlerini ifa etmek üzere millettten asker almaya da mecburdur. Memurlar ahalinin her bir emir ve hususatına kâfi gelemediklerinden devlet ehlinin kendisine ve kendi memurlarına yardım etmeleri hakkına da maliktir. Kuvve-i kanuniyeyi teşkil eden meclis i mebusan ilen meclis ayan azaları kanun yapmak hakkına maliktir. Keza bunlar milletin hariç milletin istikbal ve refahı uğrunda lazım gelen malumatı edinmek ve birkaç şahsın menfaatine değil umumun menfaatine göre hareket etmek hakkına da maliktirler.

Kuvve-i icraiye yani hükümet meclis-i umumiyenin karar ve tasdikinden çıkan kanunları icra ve tatbik etmek ve onu millete ilan etmek hakkına maliktir. Kuvve-i adliye memâlikinde adaleti icra etmek muhammeri tevkif etmek kuvve-i inzibatiye memâlikinde asayiş ve intizamı temin etmek kuvve i askeriye meclis milletin kararı üzerine harp etmek kuvve-i milliye ehlinen vergileri tahsil etmek kuvve-i ilmiye memâlikinde muarefe neşir ve temim etmek ve elhasıl devletin her bir kuvveti mecbur olduğu vezâîfi ifa etmek hakkına maliktir.

Devlet yani kuvve-i kanuniye ile kuvve-i icraiyenin gerek mecmu ve gerekse iplerinden veya hükümet memurlarından bazıları milletin zarfına hareket etmek millet ve efrâd-ı milletin hak hukuk tabisine tecavüz etmek ve milletin arzu umumiyesini hilafede olarak kuvve-i mevzuunu nefv etmek hakkına malik değillerdir. Fakat kuvve-i kanuniye milletin arzu-ı umumiyesine muvafık ve terakkiyâtına mutabık kanunlar yapmaya mecbur olduğundan icabette bazı tashih veya birilerine daha iyi kanunlar koyarak büsbütün iptal etmek hakkına maliktir.

6.1.21 Devletin Vezâîfi

Devletin vazifesi milletin ve efradı milletin kendi hukukları dairesinde hareketlerini temin etmek gerek vatandaşlarından ve gerek ecnebilere bu hukuk ve hariti selp edecek ve bu halk sudur yine meydan vermektir. Bundan başka saadet-i millîyenin husul için herkesin hususi siyasiye vücuda getiremeyeceği büyük icraat de

bulunmaktadır. Tebaasına kendilerini terbiye ve tedris etmelerini teshil ve ihzar etmek ve her bir taraf maarif-i umumiyyeyi ta'mim etmektir.

Umumi bir hastalık kaht kaza gibi felaketli zamanlarında ahaliye yardım etmek ve onların bu hal-i sefaletten kurtarmaktır. Ziraat ticaret ve sanayi mihver layığında umumun hukukuna tecavüz eden canileri hırsızları zelilleri yakalamaktır. Kuvve-i kanuniye devletin milletin ve efradın hakkını muhafaza ve temin edecek ve terakkilerini mevcub olacak kanunlar yapmalıdır. Vezâif ahlakının kaffesini kanun şekline koymalı fakat mugayir ahlaka ve edep kanunlar da yapmalıdır. Mebuslar munticlerinin arzu ve mekasıdlarına defiken hareket etmeye her şeyden ziyade menafi-i umumiyyeye ve menafi-i şahsiyyeye ve hususiyyeye tercih etmeye mebusu oldukları vatanın saadet ve azimetini temin etmeye çalışmaları lazımdır.

Kuvve-i icraiye'nin temin tayin ettiği memurlar son derece bütün eflake kanunu icra ve tatbik etmelidirler gerek kendilerinin gerek dostlarının menafi-i hususiyenin için kavânîn asl suiistimal etmemelidirler ve vatandaşları tarafında hususi için değil umumi hizmet için intihap ve tayin olunduklarını asla unutmamalıdır. nazırlar hakimler mahkeme reisleri devletin milletin hukuk ve müdafini masum bir kimseyi na-hak bir yere tecziye etmemek veya bir methama muthak olduğu cezadan fazla bir ceza etmemek için tahkikini layıkıyla ve ehemmiyetle yapmalıdırlar. Bütün hükümet memurları herkesten ziyade kanuna itaat etme vazife-i şinas olmaya ve kendilerini iyi hareketleriyle hüsn ahlaklarıyla ceditleriyle herkese numune olarak göstermeye mecburdurlar.

6.1.22 Efrâd-ı Milletin Hukuku

Kanuna itaat eden kendi şahsı gibi vatandaşlarının hukukuna riayet eyleyen her Osmanlı harit şahsiyesinden mahrum edilemez. Aynı suretle salık olduğu din mezhebin ibadeti dahi icra edip etmekte serbesttir. Malı mülkü parası şöhreti haysiyeti taarruz ve tecavüzden masundur eğer kendisinin malı ve memalik-i menfaat envamı için ihtiyacı görülürse kendisini memnun etmek suretiyle hükümet tarafından iştirak olur hiç kimse müsaadesi olmaksızın evine giremez. Hükümet memurları dahi ahval fevk olmadan madde kavânin ve nizâmete mugayir olarak giremezler. Efrâd-ı millet

kendi vatandaşlarıyla icta etmek konuşmak düşündükleri gibi yazmak hakkına maliktirler fakat her türlü hareketin kavânin ve nizâmet mevzuaya muvafık olması devletin hükümetim milletin ve efradın hakkına dokunmaması şarttır. Efradı milletten herkes istedikleri gibi çalışmak hakkına da sahiptirler patronlarını ve çalışmak isteyen ameleleri tazyik ve icbar etmemek şartıyla ve çalışmak isteyen ameleleri gayr yapabilirler elhasıl kanuna karşı bütün Osmanlılar mesul müsâvi hukuka maliktirler herkes hususuna isabet eden vergiyi vermeye nizâmen askerliği olanlar vazife i askeriyelerini ifa etmeye mecburdurlar.

Meşrutiyet i Osmaniye bütün Osmanlılara hukuk ı medeniye ve siyasiye hürriyet ve şahsiye ve vicdaniye bahş etmiştir. Rüşte ve asl olan her Osmanlı hukuk medeniyesinden istifade edebilir hükümetin kanunen te'min ettiği hudut ehlerinden olmak deli çocuk ve yetimlerin mallarıyla umum efrat milletin hukukunu gözetmek şartıyla herkes ailesinin malından almak satmak istediği gibi kullanmak hakkına sahiptir.

Elhasıl efradı milletin hukuk siyasiyeleri de vardır bununla meclis mebusan ve meclis i umumi azalarını ithap ederler kendileri intihap olunurlar askeri ve mülki bütün vezâifte kavâninin tatbik ve icrasında hükümete yardım edebilirler sirkat emniyeti sev i istimal cinayet ahlak hukuku hürriyetine tecavüz gibi dahi töhmet bir faalden devleti üç ay hapse mahkûm olan efrâd-ı millet hukuku siyasiye den mahrum olur. Yani meclis i mebusan azalarını intihapta rey veremezler hülâsa her Osmanlı hukuk-u umumiye maliktir ki onlarda hârid şahsi hürriyet içtimai kanun tayin olunan harid dinîye hârid fikrîye ve vicdaniye hârid matbuat hârid mesai mal ve hanenin tarzdan masuniyeti ve umumun kanuna karşı müsavatıdır

6.1.23 Efrâd- Milletin Vezâif-i Vatanperverliği

Efrâd-ı milletin birinci vazifesi iktisap tealim ve terbiye etmek memleketin ahvalini anlamak efradın birbirine ve efradın hükümete karşı olan münasebetini temin eden kavânin ve nizâmeti bilmektir. Efradı millet hükümet memurlarının meclis i mebusan ayan azalarının vazifelerinin nelerden ibaret olduğunu ve kendisinin niçin aza intihap ettiğini ve bu husustaki hak vazifesinin neden ibaret olduğunu bilmelidir. Bundan

başka diğer milletlerin dahi ahval iktisadiye ve siyasiyelerini mütalaa etmelidir. Bu sayede kendi memleketinin olanları evlerine olan ani veya fena münasebetine nazaran kendisinin de mıtrar veya müstefit olup olmayacağını anlamalıdır.

Gerek bilvasıta ve gerek bilavasıta kavânînin tanzimde de yardım etmelidir umuma nafi olarak hüsn ettiği kavânînin ifasına ve mensur görülür. İmhasına çalışmamalıdır. Fakat kayıt kavlidir. Hal o ki bir kanuni zem etmek pek güçtür bunun için herkes kavânînin mevzuatı tenkitten ziyade onlara itaate mecburdur yalnız kavânîne itaat etmek ve diğerlerinin de itaat etmelerini tavsiye eylemek kâfi değildir.

6.1.24 Hürriyet ve Hürriyet Şahsiyeti

Hürriyet insanların bir hakkıdır. Öyle bir haktır ki onsuz insanlar insan sayılmazlar. Onsuz insanlar mesut olamazlar. Onsuz insanlar rahat bulamazlar. İnsanlar terakki edemezler. Hasılı hürriyet insanlıkla beraberdir. Hürriyetsiz bir millet fakir, sefil ve zelil olur. Felaket ve izmihlal içinde kalır. Er geç batır. Şimdiye kadar dünyaya binlerce milletler gelmiş geçmiştir. Bunların hepsi de hürriyetsizliğin yüzünden batmış gitmişlerdir. Çünkü hürriyet insanları kendi haklarına sahip olarak yaşamaları demektir. İnsanların insan gibi yaşamaları için malik oldukları hakları ellerinde kapılırsa tabi insan gibi yaşayamazlar. Yine içlerinden birtakım zalim, alçak ve gaddarların ellerinde esir gibi daha doğrusu hayvan gibi yaşamaya mahkûm olurlar. O alçaklar esir ettikleri, hayvan gibi kullandıkları zavallı insanları ezim ezim ezerler. Elleri mallarını, paralarını zor ile alırlar. Daha iyi emirlerine itaat ve inkıyat ettirmek için onları fakir, sefil, aç, biilaç bırakırlar.

İşte böylelikle bir gün gelir ki koca bir millet olduğu gibi bir dilenci olur. Herkese avuç açmaya mecbur kalır. İşte bu zaman millette, hürriyette, dinde, diyanette hepsi de mahvolur gider. Sûre-i İsrâ'nın 84. ayetinde "Ey habibim, ümmetine ve din yoluna davet etmeye memur olduğun bütün insanlara herkesin kendi ef'âlinde hür olduğunu söyle." buyurulmuştur. Bu bizim için ne büyük bir nimettir ki en büyük çare-i halasımız olan hürriyetimiz dinimizce de musaddaktır. Bugün bütün alimler bir yere gelseler hürriyeti şöyle tarif ederler.

Hürriyet başkalarının haklarına dokunmamak şartıyla herkesin kendi ef'âliyle serbest olmasıdır. İşte aynı hakikati yukarıda zikrettiğimiz ayet-i kerimede ispat ediyor. Filhakika insanlar başkalarının haklarına tecavüz ederlerse pek büyük bir haksızlık etmiş olurlar. Bu haksızlıkların hem dünya ve hem ahirette cezasını görürler. Fakat insanlar başkalarının haklarına ilişmedikleri halde kendilerine her türlü işlerinde her türlü hareketlerinde muhtar ve hürdürler. Bundan dolayı kimse kimseyi mesul tutamaz. Her koyun kendi bacağından asılır. Sûre-i Sebe'nin 25. ayetinde “Deki bizim ef'âlimizden siz, sizin ef'âlinizden biz sual olunmayız.” buyurulmuştur.

Bu ayeti kerimede insanların hür ve serbest bırakılmalarını emrediyor. Madem ki hiçbir kimse başkalarının ef'âl ve harekâtından mesul olmuyor o halde hiçbir kimsenin de başkalarına başkalarının haklarını etmesi veya işlerine karışması hiçbir vecihle caiz olamaz. Fakat hasbül insaniye herkesi iyiliğe, doğru yola sevk etmek vicdani bir vazifedir. Bu vazife insanlığın en büyük rûknüdür. Bu vazifeyi de ifa ederken yine kimseyi mutazarrır etmemek şarttır. O halde insanların iyi veya fena olup olmadıklarını anlamak için onların kendi nefislerinde kalacak olan hareketleri değil umuma karşı olan hareketlere bakmalıdır. Vatanını milletini seven insanlara karşı muhabbeti olan hiç kimsenin hakkına tecavüz etmeyen vazifesini bilen kimseler en iyi en ziyade şayan ihtiramlı kimselerdir.

Aksini yapanlar ise en fena en ziyade şayan nefret kimselerdir. Fakat bir kimse daima umuma karşı iyi harekette bulunup ta kendi nefsine karşı vazifesini ihmal ederse günahı kendinedir. Madem ki bu hal ile kendi nefsinden başka hiçbir kimseyi ziyana sokmuyor, mutazarrır etmiyor o halde hiçbir kimsenin de onun hakkında fena fikirde bulunması caiz değildir. Sûre-i Rûm'un 44. ayetinde “Kim küfrederse günahı kendinedir, kim iyilik yaparsa mekân-ı istirahatini hazırlamış olur.” buyurulmuştur.

6.1.25 Uhuvveti Millîye, Uhuvveti Dinîye, Uhuvveti İnsaniye

Uhuvvet bir millet efradının, bütün insanların kardeş gibi birbirine muhabbet bağlamaları ve yekdiğerleriyle hoşça geçinmeleridir. İnsanlar birbirleri ile ya vatan kardeşi ya din kardeşi veya dünya kardeşi olur. Vatan kardeşi olanlar her ne kadar bunların dinleri mezhepleri başka başka olursa hepsi aynı vatanın evladı toprağın

sahibi aynı devletin tebaası oldukları için bunlar toprak kardeşlerdir. Bunların milletleri bir fakat kavimleri başkadır. Esas kavmiyette değil milliyettedir.

Onların kavmiyetleri milliyetlerinden sonra gelir. Din kardeşi olanlar ise bunların kavmiyet ve milliyetleri başka başka ise de aynı dine mensup olduklarından din kardeşleridirler. Dünya kardeşliği ise evde herkesin insan olması hasebiyle insanlara karşı insanca muamele edilmesi kalpte insanlık muhabbetinin peydah olmasıdır. Fakat hiçbir zaman insanlardan bir düşmanlık gelirse ona karşı büyün etmen anlaşılmaz. İyi muamele edenlere karşı iyi muamele ederler. Fena muamele edenlere karşı fena muamele ederler. Eğer fena muamele yapanların ettikleri muamele af olunacak bir derecede değil ise onu affetmek büyük bir haksızlıktır.

Sûre-i Neml'in 128. ayetinde “Bir kimseye ikab ederseniz ikab olunduğunuz gibi ikab ediniz.” buyurulmuştur. Halbuki Cenap-ı Hak bir kimseye veya diğer bir millete ikab etmek lazım gelirken eğer onu güzel bir surette iyilikle def etmek mümkünse onunda icra edilmesini emir buyurarak Kur'an'ın 347. sahifesinde Sûre-i Mü'minin'in 96. ayetinde “Ya Habibim, sen mümkünse fenalıkları iyilikle def et.” buyurulmuştur. Bu hitab-ı ilahi her ne kadar Hz. Peygamber'e ise de hakikatte bütün ümmetedir. Mümkün olmadığı taktirde size ne yapıyorlarsa siz de onun mislini onlara yapın demektir.

İşte Cenap-ı Hakk'ın yapılması zaruri görülen bu gibi şeylerden umumiyet itibariyle insanların bir hassa birbirinin toprak, vatan ve din kardeşleri olan insanların hakikaten kardeş gibi yaşamaları ve birbirlerine karşılıklı muhabbet ve yardımda bulunmalarına dair dahi birçok evamir-i kat'iyyesi vardır.

Ezcümle Sûre-i Hicr'in 47. ayetinde “Biz insanların kalplerindeki hasedi çıkarttık ve onları birbirleriyle kardeş ederek müteakabil mesruriyetlere gark ettik.” buyurulmuştur. Hz. Peygamber efendimiz dahi bir hadis-i şeriflerinde “Nefsin için ne seviyor isen insanlar içinde onu sevmelisin yahut nefsini sevdiğin gibi insanları da sevmelisin.” buyurmuşlardır. Şeyh Said dahi bir şiirinde demiştir ki:

Ben-i adem azay-ı yekdiğerinde

Keder afırânşe zek küherinde.

Manası, insanlar birbirlerinin azalarıdır. Çünkü yardımlaşmada hepsinin esas mahiyeti birdir. Hakikaten öyledir. Bütün insanlara Allah'ın kuludur. Hatta Cenap-ı Hak böyle dünyadaki bütün insanlara din ve mezhepleri ne olursa olsun Rahman sıfatıyla mukabele ediyor. Hepsinin rızkını verip saadetini temin eyliyor. Fakat herkes ahirette amalinin sualini verecektir.

O, oraya ait bir meseledir. Ya bu umumi kardeşlik vatan kardeşliği ile din kardeşliği ile de bir kat daha kavileşirse tabi insanlar arasındaki kardeşlik hissi de o nispette kavileşir. Yalnız şurasını da zikredelim ki ehli kitap alel umum Hristiyanlar ve Yahudiler İslam'a müşriklerden daha ziyade yakındır. Çünkü Kur'an-ı Kerim ondan evvelki kitapları tasdik etmekle beraber hükümlerin sakıt olduğunu beyan eder. Bir müslim bir ehl-i kitaptan kız alabilir ise de bir müşrikten alamaz. Bizim semadan inen kitapların dördünü de tasdik ediyoruz. Halbuki onlar yalnız üçünü tasdik ederler.

Sûre-i Hicr'in 10. ayetinde "Dünyadaki bütün şu mü'minler kardeşirler. O halde kardeşlerinizin aralarını telif ve ıslah ediniz." buyurulmuştur. Bir hadis-i şerifte "Mü'minler birbirleri için kale gibidir. Birbirlerinden kuvvet alırlar." buyurulmuştur.

Yukarıdan beri zikrettiğimiz ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden anlaşıyor ki hürriyet, meşrutiyet, adalet, müsavat ve uhuvvet gibi şeyler ve mugayeret-ı şerriyle şeyler değildir. Belki bin üç yüz sene evvel Hak Teala tarafından inzal olunmuş Peygamber efendimiz hazretleri tarafından buyurulmuş olan şer'i şerifin dini mübinin en esas ahkamıdır.

Fakat o zamandan beri bazan köşey-i nisyana atılmış olsa da bugün milletin uğradığı acı felaketlerden sonra kader takdir olunmuş herkes tarafından dört elle sarılmış hakikatlerdir. Bugün gerek milletimizin ve gerek dinimizin devam ve bekası, terakki ve tealisi hep bunlara hürriyete meşrutiyete bağlıdır. Bugün bunlarsız hiçbir kavim yaşayamaz. Bunlarsa şariatimizin esasıdır. Allah'ın ayetleri peygamberin hadislerinde sabittir.

6.1.26 Müsâvat-ı Kanuniye

Müsâvat insanları insanlık cihetinde aynı hakka malik olmaları ve hepsinin kanuna karşı müsâvi bulunmalarıdır. İnsanlar diğer akıl fikir meziyet iktidar ve zenginlik cihetiyle müsâvi değildirler. Çünkü herkes aynı hilkatte yaratılmamıştır. Kimi zeki gibi gabi olduğu gibi kimi çalışkan kimi tembel olur, kimi cahil olur. Bu bir kanun-i ilahidir.

Hatta Cenap-ı Hak Kur'an'ın 490. sayfasında Sûre-i Zuhur'un 33. ayetinde "Biz insanların birbirine ram olmalarını temin için bazılarını derece cihetiyle bazılarını yükselttik." buyurulmuştur. Bu dereceyi tevafuk sırf ilim ve zenginlik ile olup halbuki insanlık cihetiyle insanlar birbirine müsâvi olduğuna ve kanun, insaniyet ve medeniyete karşı birbirine müsâvi bulunduğu dair Sûre-i Neml'in 71. ayetinde "Allah'ü Teâlâ rızıkça bazınızı bazınıza tafzil etti fakat kendi kölesine rızık vermekle tafzil olunanların bizzat o kölelerinden hiçbir farkları yoktur. Hepsi de müsâvidir." buyurulmuştur.

Demek ki insanlık cihetiyle insanlar müsâvidir. Kölelik, kulluk yoktur. Eski zamanda muharebelerden alınıp köle gibi kullanılan birtakım esirler var idi ki bunlara sağ elinin kazancı manasına olan "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" tabiriyle söylenir idi. Onların bile bizzat onları besleyen efendileri ile hukukça müsâvi olduklarını ispat için şâri hukuku hakiki Kur'an'ında böyle buyurmuştur. Hz. Peygamber efendimizin dahi bizzat insan olup hukuk-u medeniyede onlarla müsâvi olduğuna dair Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayetler vardır.

Sûre-i Kehf'in 110. ayetinde der ki: "Bende sizin gibi insanım." buyurulmuştur. Sûre-i Âl'i İmrân'ın 79. ayetinde "Kitap, hikmet ve nübüvvet verildikten sonra bir kimseni insanlardan birisine Allah'tan ma'ada bana da kul ol demesi bir insan için olamaz." buyurulmuştur. Sûre-i Nisa'nın 32. ayetinde "Allah Teâlâ'nın bazınızı bazınıza tercih ve tafzil etmesini temenni etmeyiniz." buyurulmuştur. Şunla bunun zulüm ve tagallübü ile hesamet altına girmeyin demektedir.

Allah'ü Teâlâ hepinizi insan olarak kanun-u uluhiyet ve kanun-u insaniyete karşı hepinizi müsâvi yarattığı halde siz bu müsavata bozarak haklarınızın ona buna kaptırmayın demektedir. Bu hitab-ı ilahi hakların gazap ettiren bir takım zavallı

biçareler hakkında büyük bir tembih ve ihtar-ı rabbaniyedir. Bu gibi zavallıları mahfeden birtakım zalim ve mütegalibeler hakkına nice müthiş tahdidat-ı ilahiye vardır. Hz. Peygamber efendimiz dahi bir hadis-i şeriflerinde “Ey insanlar, nefsinizden ziyade ibadullahı insaf ediniz.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Kimsenin kimseye tevafuk ve ruçaniyeti yoktur.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Küçüklerinize rahim ve şefkat etmeyenler ve ihtiyarlarınızın şeref ve haysiyetini bilmeyenler bizden değildir.” buyurulmuştur. Yalnız bir hadis-i şerifte “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte ise “Her kim birisinin kendisine kıyam etmesini isterse oturmak için ateşten bir yer hazırlasın.” buyurulmuştur.

6.1.27 Vezâif-i İnsaniyetin Tarif ve Taksimi

Vezâif-i insaniye, insanın ebna-i nev'ine karşı icra ve ifasına mecbur olduğu vazifelerin hey 'eti mecmuasından ibarettir. Dünya insanın umumi bir vatani, insanlar ise umumi bir milletidir. Her millet menâfi-i millîyesin temin için mücavir milletlerle bazen harp bazen sulh ile vakit geçirir. Fakat bunlar sırf hukuk ve menâfi'i millîyenin muhafazası içindir. İnsanların hepsi Allah'ın kulu oldukları gibi bizim de dünya kardeşlerimizdir. Binaenaleyh aile vatanımıza karşı nasıl birtakım vazifeler ile mükellef isek umum ebnâ'i nev'imize karşı öylece birtakım vazifelerle mükellefiz. Bu vazifeleri sırasıyla tâtad edeceğiz. Dünyadaki insanların hepsi insandır. Onlar da bizim gibi değerli, hukukları ve icrasına mecbur oldukları mühim vazifeleri vardır.

Onların bizim hukuklarımıza riayet etmelerini arzu ettiğimiz gibi bizim de onların hukukuna riayet etmemiz, onların bizim hukukumuzda adil olmalarını istediğimiz gibi bizim de onlar hakkında olmamız lazımdır. Ebna-i nev'imizin kendi vazifelerini ifade kendilerine yardım etmekle onların daha âli ve mükemmel olmaları için evsaf ve hasâillerini tenmiye eylemeye mecburuz.

Hülasa ister vatandaşlarımız olsun ister başka milletlere mensup bulunsun hemcinslerimizin hukuklarına hürriyetlerine mallarına canlarına namus haysiyet ve şereflerine hürmet etmemiz onlara karşı adaleti tatbik ve icra eylememiz en büyük vazifemizdir.

6.1.28 İnsanlar ve İnsaniyet

“İnsanlar hey ‘eti umumiyesiyle yalnız bir millettir.”

Ayet

İnsanlar umumiyet itibariyle Allah’ın kullarıdır. Hepsi bizim gibi maddi ve manevi mevcudiyete aza ve tefekkürâta maliktirler. Kürre-i arzda bulunan bütün insanların asıl menşeleri dahi birdir. Yalnız insanlar birbirinden uzun mesafelerle ayrıldıklarından iklim ve muhitlerin tarz-ı terbiye ve adetlerin tesirine maruz kaldıklarından muhtelif lisan ile konuşmaya, muhtelif kanunlara tabi olmaya, ihtiyaç ve menfaatlerini muhtelif surette temin etmeye mecbur olmuşlardır. Fakat bu hal insanların beynindeki rabıtayı esâsiyeyi bozamaz. Zira hepsi insan hepsi Allah’ın mahlukudurlar. Bu hususta Kur’an-ı Azimüşşan’da “Ey insanlar, biz sizi bir anadan ve bir babadan yarattık. Birbirinizle ülfet ve ünsiyette bulunmak şartıyla sizi kavim ve kabilelere tefrik ettik. Allah’ın indinde en hayırlınız fezâil ve mekârim-i ahlakiye ile muttasıf olanlardır. Allah’tan korkup vezâif-i umumiyesini ifa edenlerdir.” buyurulmuştur.

Fezâil ve mekârimi ahlakiye ise insanları daima insaniyete sevk ve icbar eder. Cenap-ı Hak hiçbir zaman insanlar arasındaki tefrika ve cidale razı değildir. Maksat-ı Ulvi İlahi bütün kullarının yekvücut olarak bir millet olarak yaşamalarıdır. Hatta bu hususta Kur’an-ı Kerim’in 209. sahifesinde Sûre-i Yûnus’un 19. ayetinde “İnsanlar hey ‘et-i umumiyesiyle yalnız bir millet yalnız bir ümmettirler. Fakat ihtilaf ediyorlar, tefrika ve cidale düşüyorlar. Eğer mücazat-ı dünyeviyyenin ahirete taallukuna Rabbin tarafından evâmîr-i ilahîye sadır olmasaydı ihtilaf ve tefrikalardan dolayı lazım gelen mücazat-ı dünyeviyyeye vaki olurlardı.” diye varit olmuştur.

İşte İslamiyet’in en büyük mucizelerinden birisi de budur. Medeniyet-i hâzıranın gayeyi-i amali insanlar milletler kavimler arasında bir ittihâd-ı umumiye husulüdür. İlim ve fennin hakikat ve kelâmâtın istediği de budur. Fakat bütün bu hakâik- din-i mübin’imizde tecellisaz uyum olmaktadır. Simayı-ı insaniyet ve İslamiyet’te güneş gibi ziya çıkmaktadır. Garphıların büyük alimlerinden pek çoklarının dediği gibi bir

gün gelecek İslamiyet insaniyetin din-i hakikisi olacaktır. Çünkü İslamiyet aynı insaniyettir. Din İslam ise en makul ve en tabi bir dindir.

Hülasa insanlar her ne kadar muhtelif kavimlere ayrılmış olurlarsa olsunlar yine birbirlerinin ihtiyaç ve tekemmülâtına hizmet etmektedirler. Her nerede olursak olalım etrafımıza bir göz gezdirecek olursak mahsul-ü medeniyet olan pek çok keşfiyât ve ihtiraâtın kendi milletimizden hariç fakat ebna-i cinsimizden olan diğer milletler tarafından vücuda getirdikleri onların her türlü ihtiyaç terakki ve tekemmülâtımıza yaradıkları görülür. Gerçi bunlar bize badehu gelmiyor. Mukabilinde para veriyoruz. Bunlara öyle tebkil-i mesai ediyoruz. Lakin bunu muhtaç olduğumuz nice şeyler icat olunmasa idi bunlardan bir tanesin dünya dolusu para versek elde edemezdik. Bu böyle olduğu gibi insanlar birbirine daha iyi rabit eden esaslar medeniyet ilim sanayi ihtiyaç menfaat ve ticarettir. Medeniyet insaniyetin kalesidir. İlim ise daima bizi hakikate ve insaniyete doğru sevk eder. Sanayi ve ticaret dahi ihtiyacımızı temin eder. Medeniyet terakki ettikçe ilim marifet ilerledikçe insanlar ve milletler arasındaki münasebette daha ziyade takviye bulacak. İhtimal ki bir zaman sonra bütün dünya bir millet halini alacaktır. Bunu temenni etmekle beraber her zaman esbap-ı husulünü de hazırlamaya çalışmalıyız. Bugün her millet ne kadar zengin olursa olsun zebünkeşlikten kurtulamıyor. Kendi efradından pek çokları fakir ve zaruret, sefalet içinde puyan olup gidiyor. Çünkü her millet varidatının yüzde ellisini hal-i sulhta askerliğe sarf ediyor. Mütebaki yüzde ellinin nısfını dahi jandarma polis ve sair-i hukuk-u umumiyenin muhafazası için istihdam ettiği memurlara sarf ediyor. Geriye kalan yüzde yirmi beş ile ancak maarif, sanayi, ticarete velhasıl şeriatın terakkisine hadim hususata sarf edilebiliyor. Eğer muharebe olursa varidatın yüzde doksanı gidiyor. Halbuki insanların hepsi vazifelerini hakkıyla yaparlarsa, hakkıyla bilirlerse ve onları hakkıyla ifa etseler ve bütün insanlar arasındaki ufak tefek mücadele ve muhâsemeye kulak asmasalar şu surette alemde bir sulh-u umumiyenin mümkün olacağı tabidir ki o zaman her millet varidatının yüzde yüzünü de medeniyetin ve insaniyetin, ilim, marifet ve faziletin temin ve terakkisinde, fakr-u zaruret ve sefaletin mahv ve imhasına sarf eder.

İşte bu sayede dünyada sefalet denilen o kâbus bile kalkar herkes az çok belki de matlup derecede bir saadete malik olur. İnsanın en büyük vazifesi bütün insanları kardeş bilmek insaniyete ciddi ve nâfi hizmette bulunmaktır. İnsaniyetine en iyi

hizmetler ifa etmek için umum-u insanların müstefit olacakları keşfiyyât ve ihtirahatında bulunmak efrat vatanın zihninden taassup ve hurafeyi silmek herkesin tekemmülâtı, fikriye ve ahlâkiyeleri uğrunda çalışmak ilmi, fenni inkisar ettirmek şarttır. İnsan hiçbir zaman hemcinslerinden nefret etmemeli ve onları nazar-ı hakaretle bakmamalıdır. Sûre-i Lokman'ın 18. ayetinde “İnsanlardan yüzünü çevirme.” buyurulmuştur. Bir hadis-i şerifte “Hepiniz ben-i ademsiniz.” diye buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte “Mahlukatın cümlesi Allah'ın iyali ve kullarıdır. Bunların içinde Cenap-ı Hak'ın en ziyade sevdiği kimseler Allah'ın iyaline yani halka faidesi olanıdır.” buyurulmuştur. Bununla beraber Cenap-ı Hak insanları bütün mahlukattan âli ve mümtaz yaratmıştır. Diğer mahlukatın hepsine faik kılmıştır.

6.1.29 Vezâif-i Adalet

Bir cemiyette ifrat yekdiğerine hukukuna mütekâbilen hürmet etmeyecek olursa o cemiyet dahilinde ne saadet ne de ahenk olur. Böyle bir cemiyette efrâd-ı cemiyetten her bir her birisi her zaman diğerkilerine hücum ve taarruz etmek için çalışacağından şahsına ve umuma nâfi az şeyler elde eder. Böyle bir cemiyette efrat saadet ve felaha nail olmak şöyle dursun bilakis daima hemcinsleriyle münazara ve mücadele eder. Mütevellit daima iğtişâş ve ızdırap içinde kalır. Böyle bir cemiyet efradı beraber için efradı birbiri için yırtıcı hayvanlardan daha ziyade müthiştirler. Bu halin tabiat-ı beşere harap ve berbat etmek hususundaki te'sirât dahi pek seri ve pek mühliktir. İşte bunun için her millet her cemiyet ebna-i nev'inin hukukuna taarruz eden kimseleri tecziye için pek çok kanunlar yapmışlar ve nizamlar koymuşlardır. Her millete idam hapis ve ceza-ı nakdi gibi mücazat-ı şedide meşru ve makuldür. Birisini öldüreni öldürmek, birisinin malını çalanı hapsetmek, diğerkilerinin çalışmalarına mâni olanları, diğerkilerine iftira edenlerin elhasıl her türlü fena ahlakın, fena hareketlerin cezaları yapılmaktadır. Kendi menfaatimiz, kendi vazifemiz, diğerkilerinin hukukuna riayet etmemizi emrediyor.

Tarihin muhtelif safahatındaki muhtelif zamanlarında insanların haiz oldukları hukukları nazar-ı mütalaadan getirilirse bugün medeniyetin terakkisi ile beraber hukuk-u umumiyenin de taht temine alındığı ve alınmakta olduğu görülür. Gurun-u Ula birinci asır ve Gurun-u Üstada insanlar her türlü hak ve hukuktan ari sayılırlar ve

onları idare eden birtakım müstebidiler istedikleri tarzda onların keyfi kanunlar korlardı.

Çünkü o zamanlarda kanun, hukuk yoktu. Keyfi bir idare idi. Bugün kanunlar, düsturlar, kavânîn-i ahlakiyyenin eşhasta tayin ettiği bütün hukuku muhafaza ve vikayeye kafidirler. Hülâsa efradı müteakabile birbirinin hukukuna riayet etmiş bir cemiyet devam edemez. Binaenaleyh her cemiyet kavânîn-i cezaiye ile efradın muhafaza-i hukukunu temine çalışmaktadır. Hemcinslerimizin hayat, hürriyet, mal, fikir, hissiyat, şeref ve haysiyetlerine hürmet etmek, kendi menfaat ve vazifesi muktezasındadır. Her hususta hakkaniyetten ayrılmamak ve daima adaleti icra ve tatbik etmek, vazife-i asliyemizdir. Kimse kimseyi öldüremez, kimse kimseyi malına, ırzına, namusuna, hürriyetine tecavüz edemez. Kimse kimsenin kulu kölesi olamaz. Herkes hukuk-i beşerîye nokta-ı nazarından müsâvi hakları birbirine karşı samimi vazifeleri vardır. Herkes kendisinin ve ebna-i nev'inin hukuklarını bilir, Vezâif-i umumiyelerini dahi icra ederse işte o kimse Vezâif-i adilanesin ifa eder. Dünyevi ve uhrevi saadete nail olur.

6.1.30 Diğerlerinin Hayatına Riayet, Cinayet ve Mesuliyeti

“Hüküm, şer’i olmadıkça Allah’ın katlini haram ettiği bir kimseyi öldürmeyin.”

Ayet

Ebna-i nev’inden birisini öldüren bir kimse onun kendi vazifelerini ifadan ve haklarını icradan men etmiş demektir. Bu sebeple medar-ı istinatgâhı olan bir aileyi vatani, hizmet ve mesleği cemiyet-i ebi bir azadan mahrum bırakmış olur. Hiçbir kimse hiçbir zaman ebna-i cinsine hâkim olamaz. Binaenaleyh cinayetleri cani ve maznunları tayin, tefrik ve muhakeme hakimlere aittir. Teslim olan bir caniyi öldürmekte bir cinayettir. Ve memleketi bir fertten mahrum etmek demektir. Aynı bir suretle birisini yaralayan veya birisine fena muamele eden kimse dahi yaptığı fenalığı nispetinde tecziye olunur. Birisini yaralamak veya bir mahallini kırmakta bir cinayettir. Zira o kimse bu cerimenin tesiriyle bazı vazifelerini ifa edemez. İhtimal ki mesleğinden, sanatından olarak aç kalır.

Sûre-i Mâide'nin 32. ayetinde “Bir kimse kendi nefesine taarruz etmeye ve yeryüzünde fesat çıkarmayın diye bir kimseyi katlederse bütün insanları katletmiş gibidir, eğer onu ihya ederse bütün insanları ihya etmiş gibidir.” “Yani hiddetini yenerek cinayeti irtikaptan vazgeçmiş veya birisini diğerine öldürmek üzerine iken onları kurtarması demektir.” buyurulmuştur.

Kezalik bir kimseye kendi evlatlarını dahi öldürmek hakkına malik değildir. Eskiden bazı mahallelerde sefaletten dolayı öldürürlermiş. Bunun ne kadar fena bir fiil olduğu aşıkardır fakat bizde halihazırda kadınların gitti bir surette çocuk düşürmeleri dahi bir cinayettir. Bir kadın hiçbir cihetle çocuğunu düşürmek hakkına malik değildir. Sûre-i En'âm'ın 151. ayetinde “Fakr ve sefaletten korkarak evlatlarınızı öldürmeyiniz.” buyurulmuştur. Bütün bu ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden müsteban olacağı vecihle ebna-i cinsimizin hayatlarına riayetle hürmet etmekle ve hiçbir kimseyi müdafaa-i nefsinin gayri hâlette katl, cerh ve darp etmemekle mükellefiz.

6.1.31 Müdafaa-i Nefs

“Bir kimseye ikâb olursanız, ikâb olunduğunuz gibi ikâb ediniz.”

Ayet

“Bir kimse size teati ederse sizde ona teati olunduğunuzun aynıyla mukabele ediniz.”

Ayet

Bir kimse diğer bir kimseyi arasına almak için veya bir gazezden dolayı öldürmek için tefennaya çekse veya üzerine bıçakla hücum etse o kimsede diğerinden evvel atın davranıp cebinden revolver çıkarıp onu telef etse bu kimse bir cinayet mi işlemiştir? Hayır nefsinin müdafaa etmiştir. O kimse müttehim değildir. Zira hayatını kurtarmıştır. Müdafaa-i nefis hukukundan istifade etmiştir. Sûre-i Şûrâ'nın 41,42. ayetlerinde “Bir kimseye gördüğü fenalığa mukabil aynı fenalıkla mukabele veya kısas ederse onun için ikâb yoktur. İkâb insanlara zulmeden ve dünyada haksız şeyleri talep kimseler içindir.” buyurulmuştur.

İşte bütün bunlar müdafaa-i nefsin meşruiyetini ispat etmektedir. Muharebede bir nevi müdafaa-i nefstir. Fakat bir kişinin değil umum-u milletin nefsini müdafaadır. Gerçi bir muharebede ebna-i nev'imizden pek çokları hake helake sevk ediliyor, fakat istenilmeyerek sevk ediliyor. İşte işin içinde müdafaa-i hak ve hukuk vardır. Bu meşrudur.

Kur'an-ı Kerim'de "Onlar sizi öldürdükçe sizde onları öldürünüz. Onlar sizi öldürmedikçe sizde onları öldürmeyin." buyurulmuştur. Keza Kur'an'da "Bir fenalığın cezası aynı fenalıkla mukabele etmektir." buyurulmuştur.

Bir millet kendi hukuk, mevcudiyet ve istikbalini muhafaza için her türlü çarelerden na-ümit kalırsa kuvvetle hukukunu müdafaaya mecburdur. Bu müdafaa milletin en büyük bir vazifesidir. Eğer vatandaşlarınıza karşı yaptığınız gibi ecnebi devletlerden birisin haksız yere tecavüz ve taarruzuna karşı muharebeyi mene çalışsak o zaman vazife-i askeriyemizi ifa edemeyiz ve memleketimizde tehlikeye sokarız. Müdafaa-i nefis hukukunun bir haddi vardır. Eğer beni öldürmek isteyen bir kimsenin elinden silahını almaya muvaffak olursam onu öldürmek hakkım değildir. Eğer onu yaralayarak müdafaadan aciz bırakırsam daha ilerisine giderek büsbütün telef etmek hakkına da malik değilim. Silahını aldım ve müdafaadan aciz bıraktığım bir kimseyi bizzat tecziye etmekte hakkım yoktur. Onu kanunun pençe-i adaletine teslim etmeye mecburum. Kendimizi hâkim yerine koymak ve kendi ef'âlimizi kendimiz görmek hakkı salahiyetine malik değiliz. Kezalik askerler muharebede çocukları, kadınları, sıhhiye bölüklerini, doktorları ve silahlarını teslim eden veya teslim etmek üzere yere bırakan düşman askerlerini meydan-ı muharebede mecruh düşen yaralıları asla öldürmek hakkına malik değildirler.

Hülasa müdafaa-i nefis hakkı kendisini telef etmek isteyen bir kimsenin taarruzundan kurtulmak için başka bir çare bulamadığı zaman o kimseyi öldürmesi veya müdafaadan aciz bırakacak derecede yaralaması, muharebede askerlerin ellerinde silah olan ve kendilerine taarruz eden düşmanları telef etmesidir. Bunlardan evvelki kendini hâkime etmek hakkına haiz olmadığı gibi sonradan da gabin mecruh ve çocukları telef etmek hakkına malik değildir.

6.1.32 Diğerlerinin Hürriyetine Riayet

“Herkes ef’âlinde hürdür.”

Ayet

İnsanın Hürriyet şahsisi vardır. Fakat insan bu hürriyeti diğerlerin hürriyetine tecavüz etmemek şartıyla istimal edebiliyor. Hürriyet-i şahsiyenin haddi ahirin hürriyetidir. İnsanın ahirin hukuku ve hürriyetiyle muhit ve mahdud olan bu daire dahilinde istediği gibi hareket edebiliyor. Aksi halinde daire hürriyetini tecavüz etmiş olur.

Eski zamanlarda insanlardan bazıları esir olarak kullanılıyor ve esirler dahi alınıp satılıyor ve onlara hayvan gibi muamele olunurdu. Onların ne aileleri ne de vatanları vardı esaretten maddi manevi çürüyen halkı efendilerinde çürütürdü. İşte bu esaret mugaddim Roma İmparatorluğunun ihlal ve muhayyeli olmuştur. Bidayetinde esaret ihtimalinde bir esir terki gibi görülmekte idi. Muharebeden alınan esirler öldürecekleri yerde onların hayatlarını istedikleri gibi kullanmak şartıyla hürriyet ve sayılarla değişiyorlar idi. Fakat bugün hukuki nokta nazarında salahını yere atan bir hasmı öldürmek asla caiz değildir. Ve Adalet nokta nazarında onların hürriyetlerine taarruz etmek ve deşmek memleketlerinden alınan çocuklar esir muamelesi etmek asla tecavüz olmaz. Kimse kimsenin şahsını tasarruf edemez. Hiçbir kimse hayatından, hürriyetinden, düşündüklerini icradan vaz geçmeğe mecbur edilmez. Kimse şahsını, çocuklarının hürriyetini bir kimseye teslim edemez ve satamaz ihtiyarı olarak insanlar arasında bazı esaretin mevcut olduğu farz bile bu eskiden muharebe hukukiye üzerine tesis etmiş olan esaret kadar olmaz.

Esirleri, köleleri, memlukleri, hizmetçi ve amelelerden tefrik etmelidir. Bu sonrakiler kendilerinden dahi zengin olan bir kimseye müracaat ediyorlar. Hüsnü rızalarıyla bir ücret mukabilinde kendi mesailerini satıyorlar. Ve insan sevkinde de ücretlerini alarak dönüyorlar ve istedikleri zaman efendilerini terk etmek iktidarına hıfzediyorlar.

Binaenaleyh efendi ve hizmetçilerden hiç birisi diğerlerinin hürriyetini ve hukukuna tecavüz edemiyor ve kendilerine karşı mecbur oldukları ve zayıf müteakabil ediyorlar. Fakat bazı kere efendiler, patronlar amellerin sefaletinden istifade ederek onları az bir

para ile çalıştırmaya mecbur ediliyor. Amele ve hizmetçilerde buna mukabil gurre yaparak haklarını istirdat ediyorlar. Bütün bu mücadele her iki tarafın menfaatine mugayirdir. Patronlarla amelelerin bu mücadelesi memleket içinde mükerrerdir. Çok zuhura gelen güruhlardan bir cihetinden memleket intizamını kaybeder ve zayıflar. Diğer cihetinden ecnebi memleketlerine karşı olan mücadelesi sekteye uğratar. Binaenaleyh her iki tarafında bu hareketi kanun ahlakına mugayirdir.

Herkes kendi mesleğini intihap etmek kendisine nasıl geliyorsa öyle de çalışmak halkına maliktir. Hiçbir kimse diğer bir kimseyi mahzuz olduğunu bir sanatı veya mesleğinden mâni ile nefret ettiği bir sanatı veya mesleğini girmesini icbar edemez ve etmeye hakkı yoktur. Kendi istidat ve arzusıyla münasip olmayan mesleklerde insan terk etmez ve işlerini yapan ameleleri dahi çalışmak isteyen arkadaşlarını icbar etmemelidirler. Keza efendiler dahi çalışmak isteyen amelleri mâni etmemeli ve onları çok derece ağır işlerle ezmemelidirler. Ebeveyn muamelenin çocuklar üzerindeki hakkı hakimiyetleri dahi mutlak değildir. Kırk peder kırk muallimler çocuklar üzerinde bir derece kadar hak hakimiyet ve işlerine maliktirler. Her ikisi de çocukların hukuklarına hürmet ve riayete mecburdurlar. Daima çocuklara makul emirler vermelidirler. Fakat çocukları hüsnü idare ve hüsnü terbiye için daima onlara akıl öğretmek lazımdır. Onlara mümkün olduğu kadar tefkir, ta 'kil, tectis, ceht ve akdem gibi fedâili dimağlarında uyandırmalı ve kendi kendilerine tefekkür edebilecek bir tarza sokmalılardır.

6.1.33 Diğerlerinin Mallarına Riayet

“Herkesin aldığı şeyden gözünü kes.”

Hadis

Herkes diğerlerinin mallarına riayet etmeye mecburdur. Birisinin bahçesinden meyve çalmak, birisinin parasını aşırnak, emanet edilen bir şeyi iade etmek, bulunan bir şeyi saklamak, onun ile diğerinin parasını çalmak, ödünç aldığı bir şeyi iade etmemek veya satın aldığı bir şeyin parasını vermemek, başkalarının mahsulatını veya evlerini yakmak hep umumun mallarına tecavüzdür.

Bir hizmetçinin satın almadığı bir şeyi satım aldım diyerek onun parasını verdirilmesi amelenin efendisinin bulunmadığı zamanlarda çalışmaması, efendi ve patronların hizmetçi ve amelelerin ücretlerini vermemeleri veya bir kısmını kesmeleri, tüccarların sattığı eşyanın kıymeti hakikilerinden fazla bir kâr taleple keyfiyet ve kemiyetçe müşterilerini aldatmaları, hakkını vermeden eşyaların kaçırılması, çocukların komşunun tavuklarını veya hayvanlarını öldürmeleri ma'ulât, meşrubat ve her nevi eşyayı ticariyesin tağşiş edilmesi, bir kimsenin mecbur olduğunu borcunu vermemesi ve silerek yetimlere vermesi, efendilerine karşı yanlış hesap göstermeleri mecazen yapmağa mecbur oldukları işlerde memurların para almaları bazı diğer birisinin eserini kendisinin imiş gibi tercüme veya neşretmeleri, imtiyazını alan bir kimsenin hak imtiyazı dahilinde olan şeyleri diğerlerinin, taklit etmesi, hukuki kendisine ait olan veya başka bir kitapçıya satılmış bulunan kitapları başkalarının hiç bir hakkı ve salahiyetleri olmadığı halde basarak satmaları hiç bir hırsızlık, hiç bir hilekarlık olup hepsinin kanunen muhtelif surette cezaları vardır. Hırsızlar şiddetle teczi olundukları. Hırsızlar kendi haysiyetlerini lekedar ettikleri gibi taşıdıkları ailelerinin isimlerini de lekedar ederler. Hemcinslerine fena misaller göstermiş ve bir ferdi oldukları cemaati dahi tahrip etmiş olurlar. Zira hırsızlık bir cemaat dahilinde daima bir mücadele ve münazarayı ve herkesin Âdem emniyetini mucip olur.

Diğerlerinin mallarına taarruz eden bir kimsenin vazifesi irtikap etmiş olduğu hatasını tamir etmektir. Bu da çalmış olduğu şeyleri sahiplerine geri vermek ve yapmış olduğu hilelerden vaz geçmektir. Eğer herkes kendi hatasını tamir etmezse cezasını bir gün görür.

Hülasa; menafiyi zatiye ve menafiyi umumiye ve ahlaka hep bizi diğerlerinin mallarına bizim malımız gibi riayet ve her ne suretle olursa olsun fena ve mezmum görmemizi emrediyor. Her ne suretle olursa olsun diğerlerinin mallarını taarruz eden bir kimse yaptığı hatasını tamir etmeli veya bir daha yapmamaya azmetmelidir.

Bir hadisi Şerif'te: "Bir kimse diğerini mutazarrır ederse Allah'ta onu mutazarrır eder, bir kimse diğerini eziyet ederse Allah'ta ona eziyet eder." buyurmuştur.

Diğer bir hadisi Şerif’te: “Herkesi malından ve canından emin eden kimse mümindir.” buyurmuştur.

6.1.34 Diğerlerinin Fikirlerine Riayet

Herkes kendi fikirlerine riayet edilmesini arzu ederse kendisi de diğerlerinin fikirlerine riayet etmelidir. Herkes bir fikir zâtısın olur. Herkes her şeyi kendi kabiliyeti nispetinde kendi tarz rüyetinde düşünür. Tefekkür eder. Binaenaleyh kendi düşünceleri, tefekkürleri hoş görülmeli, herkesim düşüncesine, fikirlerine hürmet ve riayet edilmelidir. Biz İbn-i Nu’maz’ın fikrine, düşüncesine riayet etmezsek onlar da bizim fikir ve düşüncelerimize riayet etmezler. Bundan da birbirimize karşı gösteriş, riya, istihzan, tefrika, kizb, nefret gibi mazmun ahlaklar zuhur eder ki bunlar bir kavmi mahıv edecek bir mahiyete mucirdiler.

İbn-i Numaz’ın fikirlerine riayet etmezsek adam emniyet zuhura gelir. Çünkü herkes birbirlerinin fikirlerine hürmet etmediğinden dermeyeran edilen fikirlerin, hürriyet fikriyatının dahi duçar tehlike olacağı tabiidir. Bundan başka herkes birbirinin fikrine hürmet etmesi hiçbir kimse fikir Zâtını sarahaten söylemez binaenaleyh dermeyeran edilen fikirleri katiyeti hakkımda herkes şüpheye varır ve birbirine Adem’i emniyete mecbur kalır. Riya zuhura gelir. Zira herkes fikrine riayet edildiğini bildiğinden edna-i nev’ine karşı fikir ve maksat-ı zatîyesin söylemekten çekinir ve fikir ve maksat-ı zatisini hilafında olarak beyan-ı efkâr olarak mecbur olur ki bu da riyadan başka bir şey değildir. İhtihsa zuhura gelir. Çünkü herkes birbirinin fikrine riayet etmezse herkes birbirinin düşüncesine düşüncesini kendi düşüncesine nazaran gülünç bulur. Onunla istihsal eder. Bundan birtakım garazlar, kimler zuhura gelir, tefrika zuhura gelir. Zira insanları birbirine rab deden şey tevafuk-u efkâr ve hissiyattır. Herkes fikren tamamıyla benzemeseler bile hiç olmazsa birbirinin fikrine riayet ederlerse bu aradaki rabıtayı maneviyeyi kırmak şöyle dursun bilakis takviye etmiş olur. Asıl tefrika herkesim birbirinin fikrine riayet ve girmek etmemesinden ileri gelir. Kizb, müdanene, nefret husule gelir. Zira herkes fikir ve maksadı zatisini söylemekten çekinirse bittabi yalan söylemeye karşısındaki darıltmak için müdanene etmeye mecbur kalır.

Elhasıl fikre riayet edilmezse beyinde nefret hasıl olur herkes zahirde eserini göstermese bile Kalben birbirinden soğur, nefret eder. Hâlbuki bunların hepsini sebebi herkesin fikirlerini olan adım bir riayettir. Bu ise güç bir şey değildir. Diğerlerinin fikirlerini.... Riayete taassup denir. Bu taassup bir milleti mahv ve helak eden... muhariplerden bir ... Taassup insanların birbirlerine fikirlerine riayet etmeyip ve kendi fikrinin peşinde taannüt ve ısrar etmeleridir.

Taassup yalnız dinle olmaz. Her şeyde olur. Dinle olana taassup, fikirde olana taassubu fikri denir. Taassup gerek dini olsun gerek fikri olsun hiçbir zaman iyi değildir. Bahusus dincilerimiz insaniyete medar olan her türlü ahlakı zemimeyi menettiği gibi taassubu da menetmiştir. Taassubu yapanlar yahut dinde taassup gösterenler dinin ahkamı esasilerine vakıf olmayanlardır. Ekseriyetle taassup cehaletten, körü körüne hareketten ileri gelir. Dinin her bir ahkâmını, her bir esasını güzelce bilen onun hakayık ve dekayıkına bihakkın vakıf olan bir kimsede taassuptan asla eser bulunmaz.

Kuran'ın 104. sayfasında Sûre-i Nisa'nın 171. ayetinde: "Dininiz de ifrata Varmayın." buyrulmuştur. Peygamber efendimiz hazretleri dahi taassubu men için: "Zira imam selefinin helakı dinde gulûv ve ifrattan hasıl olmuştur." buyrulmuştur.

Bu sebepten dolayı tekâmülat fikrîleri nispetinde düşünmek ve düşündükleri gibi hareket etmek haklarıdır.

Onlar şayan-ı tahkir değil şayan-ı merhamettirler. Elimizden geldiği kadar onların seviye-i fikirlerini yükseltmek borcumuzdur. Vezâif-i hususiyenin veya deruhte ettiği bir işi fena yapanları afv ile muamele etmemelidir. Fakat efkâr-ı dinîye ve siyasiyyece bizim gibi düşünmeyenlere afv ile muamele etmeliyiz.

Siyaset, din, mezhep ve felsefece olanları ebedi hürmetlere maruz kalmamalıyız. Kendi fikir ve itikadımızı diğerlerine cebren kabul ettirmeye de hakkımız yoktur. Ve bu hususta hükümeti de icbar etmeye salâhiyyetdar değiliz. Taassuptan mütevellit sahili bir mücadele kadar bir milleti mahveden müşhil bir şey olmaz. Ekseriyetin itikadına tabi olmayan kimselerin memleketten tart ve tebşirleri kadar mes'un hanümanız bir şeyde tasvir olunamaz İngiltere de Fransa'da, Almayanda' da din ve mezhep mücadelelerin beşeriyete ne yaralar açtığını, nice milyonlarca masumların nâ-hak yere

kanlarını döktüğü tarihlerin en lekeli sayfalarını işgal etmektedir. Şüphesiz herkes kendi din, kendi mezhep ve kendi içtihat ve itikatlarını neşretmeye çalışabilir ve çalışmalıdır. Fakat bu hususta asla haksız ve cebr ile istimal etmemelidir.

6.1.35 Diğerlerinin Namus Şeref ve Haysiyetlerine Riayet

Herkes ef'âl ve asarının, ahlak ve etvarının hemcinsleri tarafından takdir ve tahsin olduğunu görmekle mahzuz ve müftehir olur. Tahsin ve takdir umumi faziletin en âlâ bir mükafatıdır namuslu bir kimse için en meşru bir teşviktir. Tahsin ve takdir umumi herkesin fikir ve vicdan hürriyeti sabittir.

Mazhar takdir olan kimseye çizdiği had ve hareket takdiri aynı zamanda insanın menfaatine eder. Herkesi çalışmaya sevk eder. Takdir olunan kimselere yardım olunur. Onlara para ve ailesi efradı da kabul bulur.

Bir kimsenin namusuna taarruz edilecek olursa maddi manevi duçar olmasına sebep olur. Hem cinslerinden birisi tarafından vaktiyle irtikâp olunmuş bir hata ve kusuru diğerlerine ifşa eden bir kimse bir müddet sonra onun gayet namuslu bir adam olduğunu görmekle sözlerini tezine mecbur olursa da o kimsenin uğrayacağı zararları telafi edemez. Zira o kimse ticaret ve sanayideki itimadını akran ve emsali arasındaki itibarını kaybedebilir. Diğerlerine katiyen masum ve bîgünah oldukları cürüm ve kanaatleri isnat eden kimselerden daha mühim kimse olamaz. İftira bir kizbdır ki eşhas ve ailenin şeref ve şöhratlarını, namus ve haysiyetlerini mahveder. Gerek diğerlerini mutazarrır etmek için olsun, gerek eğlence için olsun lüzumsuz yere diğerine bir fenalık isnat etmek veya ettirmek veya edenlere müsamaha etmek asla caiz değildir.

Kezalik insan kendisini memnun ve mesrur eden fakat hem cinslerini meyyus ve mutazarrır eden kişi efkâr ve mülâhazatından elini çekmelidir. Haset hem cinslerinin şeref ve şöhratını çekememek gibi bir fiil mezzumdur. Gıpta ise hem cinslerinin şeref ve şöhratını riayet etmek ve onlardan memnun olmakla beraber kendisinin de mertebeye ve hatta daha fazlasını iktisap etmek arzusundan ibaret bir fiil-i cinstir. Binaenaleyh haset ne dar mezzum ve şayan tahkir ise gıpta da bilakis o kadar makbul ve şayan takdirdir. Vazifemiz ebna-ı nevimizin namuslarına, şereflerine, şöhratlarına

hürmet ve riayet etmemizi, iftira, haset, nezaketsizlik gibi ef'âl zemmimden içtinap etmemizi emrediyor.

Ebna-ı cinsimiz hakkında ki mecburiyetimizin kısm-ı asgarini teşkil eder. Vezâif-i şefkat vezâif-i müsellese olup na-mahdûddur. Ebna-ı cinsimiz hakkındaki mecburiyetimizin kısm-ı azamini teşkil eder.

Aynı zamanda herkes hakkında mütesâviyen icrasına mecburiyet gibi eşhasa bulunduğumuz muvakkâ' a haklarından ifa edeceği kimselerin hallerine göre de değişir. Vezâif-i adaletin ifası vezâif-i şefkat ifasına takaddüm itmelidir. Aslen ve kat'en şefkati icra için adaleti nakz veya ihmal itmemelidir. Şefkat adaleti tamamlar yoksa adaletin önüne geçemez.

Filhakika hayat-ı umumiye de pek çok vazifelerin bu ikisinden hangisine ait olduğunu tefrik güçtür. Mesela şiddetli bir kış hengâmında ön ücretini veremediklerinden dolayı bir aileyi dışarıya atan bir sahip hanede şefkat yoktur. Eğer kavanîn-i beşeriye bunun böyle yapılmasına müsaide ediyorsa kavânîn adalet naks edilememiştir. Herkes hukukunu istediği gibi istimal etmek hakkına malik olduğundan sahip hane eşkâr bir adaletsizliği irtikâp itmemiştir. Fakat bu noktada adalet derecesine varan şefkati unutmuştur. Bu sebepten her ne kadar kanun adalet nakz olmadı ise de onu ikmal eden kanun şefkat nakz olmuştur. Ve şu suretle sahibhâne bari adaletsizlikle beraber tamam şefkati yapmamıştır.

Adil olmak için gerek kendimizin gerek ailemizin gerek ebna-ı nev'imizin irâs ittiği fenalık ve zararları tazmin itmemiz lazımdır. Zira efrat aile efrâd-ı millet ve efrâd-ı beşer arasında bir iştirak ve itimat samimi vardır. O halde şefkatin bizi imdatlarına koşturduğu bütün bedbahtlar arasında kendi felaketlerinin fail mutlaka kendileri olanlar pek azdır. Pek çok kimseler diğerlerinden duçar oldukları felaketleri çekmekte oldukları halde ma'et-te'essüf hem cinslerinden bunun faili olanlarını kısmen olsun mesul tutamamaktadırlar.

Şu hâlde bir bedbahtın sebep felaketi olarak ya kendisi ya ailesi ya hem cinsleri gösterilebilir. Bunlardan hiç birisinin bilerek veya bilmeyerek bir felaketi bir sefaleti bir ızdırabı tevlide zi-medhal olmalarını kim tasdik edebilir. İnsanların her bir umur

ve hususatı aile vatandaş ve hem cinsleri arasında ki iştirak ve silsile dâhilinde cereyan etmekte ve birinin herhangi bir fiili bir hareketi ekseriya bu silsilenin ahenk ve cereyanına tabii olmaktadır. Bina'n aleyh ef'âl ve harekât-ı beşeriye ekseriya muhitin te'sîrâtına göre ya muvaffakiyetle neticelenmekte veya tarumar olmaktadır.

Şu hâlde ef'âl umumiye'-i beşer şahıstan ziyade muhit ictimâ' iye merbut gibidir. Tabii felaketin husûlüde böyledir. Ekseriya insanlar bilmeyerek pek çok felaketin husûlüne sebep olurlar.

Şu hâlde bu felaketin esbabı sarf şahıs olmaktan ziyade ictimâ' i olduğu eşkâr iken hem cinslerimizin felaket, sefalet ve ızdıraplarını görüp de onların esbâ felaketlerinde asla zi-medhal olmadığımızı bildiğimiz halde yine onların tahfif alam ve ızdıraplarına yardımda yine kendi hatamızı tamir ittiğimizi kim inkâr edebilir?

Şu hâlde umuma karşı daima adalet ve şefkati icra en büyük vazifemizdir. Daima şefkati tatbik ve icra itmek adaletsizlik ve haksızlığın zuhurunda meydan vermemek için en güzel bir çaredir.

6.1.36 Diğerlerinin Hissiyat ve Tabiatlarına Riayet

Herkesin hissiyat ve tabiatı bir değildir. Binaenaleyh insanlar birbirlerinin hissiyat ve tabiatlarına riayet etmeye mecburdurlar. Ebna-i nev'ini lüzumsuz yere delkir etmek onların hissiyatına mugayir hareketlerde bulunmak caiz değildir. Diğerlerinin izzet-i nefislerinin cerihayı dâr eden, onların arzu ve muhabbetlerinin inkişafına mâni olan, onlarda fena iptilaların tevlidine çalışan kimseler vazifelerine karşı ihanet ettikleri gibi kendilerine karşı da düşman peyda ederler. Beşeriyeti tağyir ve terakkiyât-ı medeniyyeyi sekteye uğratırlar.

İnsan daima diğerlerinin hissiyatını hoş görmelidir. Herkes diğerlerinin hissiyatına tabi olmaya değil onlara riayet etmeye mecburdur. Hemcinsinden fena tabiatları olanları elimizden geldiği kadar ıslaha çalışmak vazifemizdir. Fakat mümkün olmazsa bundan dolayı ebna-i nev'imizle mücadele mukasimeye hakkımız yoktur. Herkesin bir tabiatı vardır. Herkesin giymesinde, yemesinde, içmesinde, tarz-ı muamelatında hissiyat ve tabiatı başka başkadır. Birisi bizim hissiyat ve tabiatımızla istihza etse ne kadar canınız

sıkılırsa şüphesiz biz de diğerlerinin hissiyat ve tabiatıyla istihza edersek tabii onlarında canları sıkılır. Biz kendi hissiyat ve tabiatımıza riayet olunmasını arzu edersek bizim de diğerlerinin hissiyat ve tabiatlarına riayet etmemiz şarttır.

6.1.37 Vezâif-i Şefkat

Herkesin gerek kendisinin gerek hemcinslerinin hayatına, hürriyetine, malına, fikrine, namusuna, şerefine, şöhretine, hissiyatına iraz-ı zarar edecek şeylerden sakınması gerek vatandaşlarının gerek devlet ve hükümetinin hukukuna tecavüz edecek şeylerden içtinap edilmesi kâfi değildir. Tekâmülât-ı bedeniye, fikriye ve ahlakiyesin için çalışması ve vatanın daha büyük daha kuvvetli olmasına, vatandaşlarımızın daha iyi daha mesut bir hale gelmesine gayret etmesi lazımdır ki keza bir insanın ebna-i nev'inin hukukuna riayet etmesi de kâfi değildir.

Onların daha âli daha metin daha serbest daha zengin daha şerefli daha ahlaklı, daha mesut, daha alim, asar-ı sanayiye takdir ve icada daha müste'id olmaları için sarf-ı mesai etmesi lazımdır. İnsan daima şefkatini adalete bağlamalı ve ebna-i nev'inin sıhhat, kuvvet, hürriyet, mal, diğer hissiyat, şeref, haysiyetlerini tezyit ve tenviyeye çalışmalıdır.

Şefkat, diğerlerine muhabbet ve ibraz-ı fedakarı da bulunmaktır. Gerek olan bir kimseyi kurtarmak için denize atmayan bir kimse ebna-i nev'ine olan Vezâif-i şefkatten ve o vezâifi ifa için kalbinde beslediği hiss-i fedakarından dolayı kendi nefsinin unutmuş, hemcinsinden birisinin hayatını kurtarmak gibi bir fazilet-i âliye-i şefkat-i hale nihaiye-i icra ve ifaya koyulmuştur.

Sefilleri yaşatmak için fazla ve lüzumsuz sarfiyattan sarf-ı nazar eden veya kendi ihtiyacını dahi bu emr-i hayrın husulü için temdit eyleyen kendi temayülât-ı hutu beyaniyyesine mümanaat ederek hututât-ı menafini ebna-i nev'inin mevcudiyeti uğrunda feda eden bir kimse ne kadar şayan-ı pesteştir. İftira eden bir kimseyi men eden hakikaten yalan söyleyen kimselerin yalanlarını meydana çıkaran bir kimse kendi hakkında hasımlar peyda olacağını bildiği halde menfaati vazifesi uğrunda terk ettiğinden dolayı büyük bir kıymeti ahlakiyeye maliktir. Aynı zamanda Vezâif-i şefkati de icra etmiş demektir.

Vezâif-i şefkatin ifası için hep diğer sadakat ve felakatlıkta ehemmiyeti derkârdır.

6.1.38 Hemcinslerimizin Hayat, Fikir, His, Namus ve Haysiyetlerine Karşı Vezâif-i Şefkat

Doktorlar ve hasta bakıcılar, hastalık veya bir maraz mesuliyetinin zuhurunda sanatlarının, vazifelerinden olmak üzere hemcinslerini tedavi ve vikaye ederler. Kezalik yangındaki kimselerin hayatlarını kurtarmak için tulumbacıların gayretleri dahi sanatlarının vazifesi iktizasındandır. Fakat tanımadığı bir çocuk kurtarmak için suya atlayan, tutuşmuş bir evde mahpus kalan bir kimseyi kurtaran, attan düşüp ayağı üzengiye takılarak sürüklenmekte olan bir kimseyi barkerin önüne geçerek hayatı pahasına onu durdurmaya muvafık olan, başkasını veya kendisini vurmak üzere iken bir caninin elinin silahını alan kullara veya sara bir hastalığa tutulmuş olan eşhas son zamana kadar tedaviye çalışan kimselerin vazifelerini kendilerine tahmil ettiği hususatin fevkinde çalışmış ve izhar-ı şefkat ve sadakat etmiş olurlar.

Hemcinsten birisinin hayatını kurtarmak, onu ailesine, vatanına ve insaniyete iade etmektir. İnsan vezâif-i şefkatle diğerlerini düşünmek için kendi nefsinin unuttur ve bu hale herkes havt bile boyunduruğu altından kurtarmak için iyi bir vesiledir. Böyle hareket Vezâif-i şefkati icra edenler bir aileye, vatana ve insaniyete fâideli olduğundan güç bir vazifeyi ifa eylediğinden dolayı ve vicdanen mahfuz olur ve kalben sevinirler.

Herkesin hürmetine, takdirine, hemcinslerinin medih ve sitayişlerine mazhar olurlar. Her zaman diğer bir kimsenin hayatını kurtarmak fırsatına nail olamazlar fakat her gün herkese itidalden, taharettten, iffetten hülâsa insanlıktan ders verebiliriz. Hıfz-u sıhhat kavânîni anlatabiliriz. Jimnastik, harekât-ı bedeniye, askeri talimlerin, çevikliğin, kuvvet, letafet bahşeden oyunların, terbiye-i fikriyenin ehemmiyetlerini gösterebiliriz.

İşte bu suretle birçok insanların evsaf-ı bedeniye, fikriye ve ahlakiyelerini terbiye ve tenmiye etmeye yardım ederiz. Nasihatleriyle, tedbirleriyle, misalleriyle, taklit ve ihtimamlarıyla bir kimse sâi teşekküle uğrayan bir çocuğa belini doğrultabilir ve vereme uğrayan bir kimsenin ciğerlerini teşfiye eder. Zayıf ve nahif çocukları kuvvetlendirir. Masumların veya genç eşhasın sıhhatlerini çeviklik ve kuvvetlerini muhafaza eder.

Meyhaneye giden bir kimseyi öğütlerle çevirmek ona harekât-ı bedeniyyeyi yaptırarak kuvvetini yerine getirmek mümkündür. İşte bunun gibi insan birçok hizmet ile hayatını kurtardığı hemcinsine yaptığından daha fâideli bazen daha güç birçok vazifeleri icraya muvaffak olur. Bunların da maddi manevi mükafatlarını görür. Adalet hemcinslerimizi aldatmamamız icbar ediyor.

Taharri-i hakikatte onları serbest bırakmamızı, hakiki olarak inandıkları efkâr ve itikatlarını icrada serbest bırakmamızı emrediyor. Şefkat ise daha ziyade talep ediyor. Vezâif-i şefkat herhangi hususatta olursa olsun icra ve ifasına mutlak surette mecbur olmadığımız fakat hemcinslerimizin icra ve ifasını bizden ümit ettikleri şeylerin kâffesini yapmamızı talep ediyor.

Bizden vüsat ve iktidarımızın fevkinde değil, vüsat ve iktidarımızın dahilinde fakat vazife-i asliye ve sarihamızın fevkinde olan daha vasi vazifelerimizin icrasını talep ediyor. Cahilleri talim etmek, onlara Vezâif-i ahlakiye ve medeniyelerini öğretmek, sanat ve mesleklerinde onların tekâmüllerine yardım etmek, kendi tedrisat ve kendi lisanımızla hakikati neşretmeyi talep ediyor.

Vatandaşlarımızın ve hemcinslerimizin fenalıkları yerine iyi ve doğru fikirleri ikame etmek bayağı itikatlarının yerine ahlaki ve âli itikatlar ikame etmemiz talep ediyor. Maarifi tamim etmek ve ondan herkese zevk vermek, bizi ihata eden kimselerin kıymet-i maneviyelerini yükseltmek, onlara teâlâ ettirmek, onları vatanlarına iyi hizmet ettirecek bir hale getirmek, aynı zamanda bizimde hayat, mal ve hürmetimizi muhafaza etmek için güzel birer vasıttır. Şu hâlde vezâif-i şefkati icra etmekle aynı zamanda kendi menfaatlerimize de çalışmamış oluyoruz.

Keza adalet bir tabibin, ayağı kırılmış bir kimsenin veya bir pederin itaatsiz ve tembel bir çocuğu dövmen gibidir. Bir mecburiyet-i kat'îye ve ahlakiye olmadıkça ebna-i nev'imizden hiçbirisini mustarip ve müteelim etmememizi emrediyor. Şefkat ise onların saadetlerini düşünmemiz mümkün olduğu kadar onlara vaat olunan huzuzatı ihساب, ihbar etmeye, hazırlamaya çalışmamızı, lüzumsuz ızdıraplardan onları vikaye eylememizi tavsiye ediyor.

Keza şefkat hemcinslerimize yardım etmemizi ve onları fena ahlaklardan vazgeçirmemizi, onların bütün istidatlarını ah ne kadar bir surette inkişaf ettirmemizi, iyi olmalarını, memleketlerine ve diğer insanlara karşı iyi oldukları vazifeleri hakkıyla ifa edecek bir araya gelmelerini daima iyi hizmetler etmelerini temin etmeye çalışmamızı tavsiye ediyor.

Keza adalet bizi iftira etmekten, yalan söylemekten ve iftira eden ve yalan söyleyenleri dinlemekten men ediyor. Şefkat ise iftira ve yalana karşı mücadele etmemiz ve müfteri ve yalancıları her zaman zahire çıkarıp herkese teşhir etmemizi emrediyor.

Namusun hayattan daha kıymetli olduğunu unutmamalıdır. Bir kimsenin şöhretine taarruz edilirse o kimse menfaat cihetiyle mutazarrır olmuş olur. Halbuki namusuna taarruz edenlerse hem o kimsenin hem de namı taşıyanların menfaatleri payimal edilmiş olur. Daima bütün gayret ve ihtimamla ebna-i cinsimizin hukuk ve hayatını müdafaa etmekle beraber namuslarını da müdafaa ve vikaye etmeye çalışmalıyız. Elhasıl şefkat, düşmanlara karşı muhabbet, tahkirlere karşı af, âli cenaplık, lütufkârlık, hayrhâhlığa dahi müsaade ediyor.

Hülâsa şefkat, hayatımız bahane olsa bile ebna-i nev'imizin hayatlarını kurtarmaya, onların sıhhatlerini kuvvetlerini hıfz etmeye, kabiliyet, maddi ve maneviyelerinin tenviyesi için çalışmamız muhitimize hakikat neşretmemizi bilvasıta, bilavasıta terakkiyât-ı ilmiyeyi her tarafa vatandaşlarımızdan en aşağı mertebede bulunanlara varıncaya kadar tamim etmemiz, hemcinslerimizin saadetleri uğrunda çalışmamızı, onların temayülâtını ah ne kadar bir surette inkişaf ettirmemizi elhasıl daha birçok şeyleri emir ve tavsiye ediyor.

6.1.39 Diğerlerinin Hürriyet ve Mallarına Karşı Vazife-i Şefkat

Adil olmak isteyen bir kimse hemcinslerinin hürriyetlerine riayet etmeye, onları esir gibi kullanmamaya mecburdur. Şefkat ise daha ileri gider. Aharın hukukuna riayet, hemcinsimizden her birisine telkin etmek için lazım gelen bütün çarelere tevessül etmemizi emrediyor. İnsanlardan bazılarının veya bazı kavimlerin ister makamında ister istimal olunmalarını men etmek herkesin her milletin menafisinedir. Zira bazılarının esareti diğerlerinin esaretini hazırlar. Eski Roma'da esaret devirlerinde

esaret çoğala çoğala nihayet esirler efendileri aleyhine kıyam edenlerin hepsini mahvetmişler ve yeniden bir hükümet tesir eylemişlerdi. Her zaman esaret altına alınmak istenilen hemcinslerimizi esarete karşı himaye etmek fırsatına malik olamayız. Fakat her gün onların hürriyet ve hukuklarını muhafazaya yardım etmek, bazı pederlerin çocuklarını herkese numune olacak derecede iyi bir terbiye vermelerini teşvik etmek, hemcinsimizden birine okuyup yazmayı öğretmek yahut okuyup yazması için ona öğüt ve cesaret vermek, ona intizam, say, idare ve tasarrufu öğretmek iptila ve in ‘matına galebe çalmasını öğretmek, müessir bir surette kendi hürriyetinin muhafazasına çalışmasını öğretmek, her zaman yapılabilecek şeylerdir.

Adalet ebna-i nev’imizin mallarına riayet etmemiz bilvasıta onlara ibraz ettiğimiz zararların tazmin etmememiz bizi mecbur ediyor. Şefkat ise diğerlerinin mallarını kendi malımız gibi muhafaza etmemiz ve elimizden geldiği kadar onların mallarını te’zide çalışmamız, başkalarının mallarını cebren elinden alanlara veya çalanlara karşı mukabele etmemizi, işlerde ihtiyaç hasebiyle hırsızlığa, serseriliğe sülük edenlere iş bularak onlara idare ve tasarrufu öğretmek sirkatin önünü almamızı tavsiye ediyor. Şefkat, zenginlere fakir ve sefiller hakkında pek vasi ve pek mühim vazifeler tahmil ediyor.

Birçok zamandan beri arazi zenginler tarafından işgal olunmuş ve servet ve ra’sumal mahdud ailelerin de kalmıştır. Birçok insanlar tevellütlerinden itibaren ne araziye ne de faaliyetlerini semeredar edecek maişetlerini temin eyleyecek sermayeye maliktirler. Çalışmakla ne ihtiyâcât mübremlerini temine ne de fakr ve zaruretle hastalık zamanlarında idameyi-i hayat mevcudiyetlerine muktedirlerdir. Gerekirse gerek kesben büyük bir servete malik olanları bu gibi biçarenin muavenetlerine koşmaları, fakirlere yiyecek vermeleri böylece sadaka ve ihsanda bulunmaları bir vazife-i müşfigandır.

Şüphesiz ne tembelliği ne de fenalığı teshil etmemelidir. Aldığı paraları rakıya veren veya çalışmaksızın yaşamak isteyen sarhoş ve avarelere para vermemelidir. Fakat onları hem bu halden kurtarmaya hem de maişetlerini temin edecek bir iş sahibi etmeye çalışmalıdır. Mümkün olduğu kadar hemcinslerimizin açlıktan ölmelerine mâni olunmalıdır. Onların yiyecek, giyecek, iltica edecek ihtiyaçlarını tedarik etmelidir.

İşte bu suretle hareket olunursa memleket için, umum için faideli bir insan hıfz edilmiş ve sefalet sebebiyle irtikap edilecek cerimelere meydan verilmemiş olur. Herkes hem kendisinin hem ebna-i hemcinsinin canlarını, mallarını hıfz etmelidir. Her zaman veya bazen gerek bir defa olsun gerek daima olsun sadaka ebna-i nev'imize muavenet hususunda iyi bir çare değildir. Herkes kendi ihtiyacını kendisinin teminine muvafık olacak, kendi âlâm ve ızdırabâtını kendisi teselli ve tahfif edecek bir hale getirmek en büyük bir çaredir.

Fakirlere iş bulup, onların çocuklarını okutturan, onları karlı bir sanat sahibi eden bir kimse şefkati sadaka ile tayin ve tahdit ettiği neticeden daha mühim bir neticeye destertest olur. Kendi saileriyle kendi kazançlarıyla sahibi servet olan pek çok kimselerin bu tarzda nail-i saadet oldukları görülmektedir. Diğerlerinin muavenetleriyle nail-i servet olanlar ve refahlarını temin edenler ekseriye hem vatanlarının hem de ebna-i nev'ilerinin saadetleri için çalışır ve sefil ve bedbahtların muavenetlerine koşarlar.

Fakirleri ziyaret eder, onların hallerine, ihtiyaçlarına vakıf olanlar, hastaları tedavi edenler, herkese iyi nasihatler veren, herkese kardeş gibi muamele eden kimseler sefil ve fakirlere hemhal olmaksızın onların yaralarını kendi elleriyle tedarik etmeksizin gelişigüzel parasını tevzi edenlerden daha ziyade Vezâif ve şefkati ifa etmiş olurlar.

Hülasa şefkat bize ebna-i nev'imizin hürriyetini müdafaa etmemizi, onların tekemmüllerine yardım etmemizi, her türlü tecavüz taarruza karşı onların mallarını muhafaza etmemizi, iktisat-ı servet hususunda onlara muavenet etmemizi tavsiye ediyor. Zenginlere sadaka ve zekatını vermelerini tavsiye ve emrediyor. Bilhassa fakir ve sefillerin, fakir ve sefaletten kurtularak diğer fakir ve sefillere imdat etmeye muktedir olabilmelerinin çarelerini ihtar etmemizi tavsiye ediyor.

6.1.40 Adalet ve Şefkat Arasındaki Münasebet

Adalet, diğerlerinin hayatlarına, mallarına, hürriyetlerine, fikirlerine, hislerine, namuslarına taarruz ve tecavüz etmemekliğimiz hususunda bizi mecbur tutuyor. Kendine yapılmasını arzu etmenin şeyi başkalarına yapma diyor. Hukuk ve Vezâif-i

şahsiyesin tayin ettiği düstur, hareket budur. Bu düstur ebna-i cinsimize karşı kavânîni ahlakiye noktayı-ı nazarından yapmaya mecbur olduğumuz şeyleri hülâsa ediyor.

Şefkat, ebna-i nev'imize ifa-i vazife hususunda yardım etmemizi tekamülât-ı tedricîlerine yardım etmemizi, havas, temayül ve istidatlarının idamesine çalışmamızı tavsiye ediyor. Kendinize yapılmasını arzu ettiğiniz şeyi başkalarına yap diyor. Bu da bir düsturdur fakat kavânîni mevzuanın bizi icrasına mecbur tutmayı fakat kavânîni ahlakiyenin kendisine itaatle tekemmüle takarrut etsin isteyenler için adalet derecesinde tavsiye ettiği bir düsturdur. Vezâif-i adalet, vezâif-i menfiye olup mahduttur. Ebna-i cinsimiz hakkındaki mecburiyetimizin kısmı esgarını teşkil eder. Vezâif-i şefkat, vezâif-i müspete olup na-mahduttur. Ebna-i cinsimizin hakkındaki mecburiyetimizin kısmı âzâmını teşkil eder.

Aynı zamanda herkes hakkında mütesâviyen icrasına mecburiyet gibi eşhasa bulunduğumuz mevkie haklarında ifa edeceği kimselerin hallerine göre de değişir. Vezâif-i adaletin ifası, vezâif-i şefkatin ifasına takaddüm edilmelidir. Aslen ve katan şefkati icra için nakıs ve ihmal etmemelidir. Şefkat, adaleti tamamlar. Yoksa adaletin önüne geçmez.

Filhakika hayat-ı umumiyede pek çok vazifelerin bu ikisinden hangisine ait olduğunu tefrik güçtür. Meselen şiddetli bir kış hengamında ön ücretini veremediğinden dolayı bir aileyi dışarıya atan bir sahip-i hanede şefkat yoktur. Eğer kavânîni beşeriye bunun böyle yapılmasına müsaade ediyorsa kavânîni adalet nakıs edilmemiştir. Herkes hak, hukukunu istediği gibi isti 'mal etmek hakkına malik olduğundan sahip-i hane aşikâr bir adaletsizliği irtikap etmemiştir fakat noktayı-ı adalet derecesine varan şefkati unutmuştur. Bu sebepten her ne kadar kanun ve adalet nakıs olunmadı ise de onu ikmal eden kanun-u şefkat nakıs olmuştur. Bu suretle sahip-i hane yarı adaletsizliğe beraber tamam-ı şefkati yapmamıştır.

Adil olmak için gerek kendimiz gerek ailemiz gerek ebna-i nev'imizin iraz ettiği fenalık ve zaruretleri tazmin etmemiz lazımdır. Zira efrâd-ı aile, efrâd-ı millet, efrâd-ı beşer arasında bir iştirak ve itimat-ı samimi vardır. O halde şefkatin bizi imtidatlarına koşturduğu bütün bedbahtlar arasındaki kendi felaketlerinin fail-i mutlak kendileri

olanlar pek azdır. Pek çok kimseler diğerlerinden duçar oldukları felaketleri çekmekte oldukları halde meatte'lif hemcinslerinden bunun faili olanlarını kısmen olsun mesul tutmaktadırlar.

Şu hâlde bir bedbahtın sebep-i felaket olarak ya kendisini ya ailesini ya hemcinslerini gösterebilir. Bunlardan hiçbirisinin bilerek veya bilmeyerek felaketi bir sefaleti bir ızdırabı tevlitte de zimedhal olmadıklarını kim tasdik edebilir. İnsanların her bir umur ve hususatı aile, vatandaş ve hemcinsleri arasındaki iştirak ve sebeple dahilinde cereyan etmekte ve birinin herhangi bir fiili bir hareketi ekseriyet bu silsilenin ahenk ve cereyanına tabi olmaktadır. Binaenaleyh ef'âl ve hareket-i beşeriye ekseriya muhitin tesirine göre ya muvaffakiyetle neticelenmektedir veya tarumar olmaktadır.

Şu hâlde efkâr-ı umumiyeyi beşeriye şahsından ziyade muhit-i içtimaiyyeye merbut gibidir. Tabi felaketin husulü de böyledir. Ekseriya insanlar bilmelidir ki pek çok felaketin husulüne sebep olur. Şu hâlde bir felaketin esbabı sarf-ı şahıs olmaktan ziyade içtimai olduğu aşikâr iken hemcinslerimizin felaket, sefalet ve ızdıraplarını görüp de onların esbab-ı felaketlerinde asla zimedhal olmadığımızı bildiğimiz halde yine onları tahfif-i ala ve ızdıraplarına yardımda yine kendi hatalarımızı tamir ettiğimizi kim inkâr edebilir. Şu hâlde umuma karşı daima adalet ve şefkati icra en büyük vazifemizdir. Daima şefkati tatbik ve icra etmek adaletsizlik ve haksızlığın zuhuruna meydan vermemek için en güzel bir çaredir.

6.1.41 Vezâif-i Resmîyenin Tarif ve Taksimi

Vezâif-i resmîye efrâd-ı milletin hükümete karşı icra ve ifasına mecbur olduğu vazifelerdir. Bunların birincisi kanuna itaat ikincisi dahi askerliktir. Efrâd milletten hiç birisi bu üç vazifeyi ifadan hariç kalamaz. Bu hususta mazeret dahi kabul olunamaz. Fakat askerlik ve vergi hususunda kanunen mükellefiyetten azade bulunanlar tabii mazur ve müstesnadır. Fakat bunlar dahi kanuna ithalattan müstesna olamazlar.

İnsanın bazı vazifeleri vardır ki onları ifa itmezse hükümet onu mesul tutmaz. Fakat vicdanı mesul tutar. Bazı vazifelerde vardır ki onları ifa itmezse hükümet mesul tutar. Bir milletin temin saadet ve bekası için efrâd milletten her birinin soma kari devlet ve

hükümete karşı icra ve ifasına mecbur olduğu bir takım resmi vezâif vardır ki bunlar mecburidir.

Mamafih mecburi olmakla beraber bu vazifeleri herkes mecbur olduğu için değil vazife olduğu için şevk ve arzuyu-ı derunu ile ifa itmelidir. Zira efradın saadeti milletin saadetiyle vatanın şevket ve azimetiyile kaimdir. Bir millet efradın ictima' iyle vücuda gelmiştir. Her fevt vatanına milletine karşı mecbur olduğu vezâifi hakkıyla ifa ederse tabii millet ve vatan da teali ve terakki eder.

Vatan ve milletin terakki ve saadeti ise efrâd milletin terakki ve saadeti temin eyler. Vezâif-i resmîyeyi kanuna itaat vergi ve askerlik namı altında üç bahsine zikir edecek isek de askerliğe zeyl olmak üzere harap ve sulhu, muharebe ve muahedeyi, şehit ve gazilerin mertebelerini ve bu hususta ki ayat ve icadisi dahi ilave edeceğiz.

6.1.42 Kanuna İtaat

(Dinleyiniz ve itaat ideniz.)

Hadis

Kanun-ı menafî i umumiye için konulmuş bir destur harekettir efrâd milletin kaffesi buna itaate mecburdur. Kanuna itaat itmeyen bir kimse azı sayılır ve ona şiddetle mücazat olunur. Menafî i Umumiyeyi emin iden bir şeyi kabul itmemek veya ona itaat itmeyen kimse kanunen mücazat olunur. Cenap-ı Hakka Ataullah ve ati Resul ve evveli el-emir münkem ayet-i kerimesiyle Allah'a Peygambere ulu el-emre ve kanunun umumiyeye itaat emekliğimizi emir ediyor. Kavânîn-i diniye Allah'ın ve Peygamberin emirleridir. Kavânîn-i mevzua ise ulu el-emir tarafından yani milletin uluları tarafından konulan kavânîndir. Milletin uluları ise devletin ya' ni başta halife olduğu halde kuvve'-i kanuniye ile kuvve'-i icra 'iyenin mecmuadır.

Bunlar hakimiyet-i milliye üzerine kanun bi'l-müraca ve milletin saadet ve selameti için nizamlar vaz ederler ki bunlara herkesin ita' at itmesi büyük bir vazife bir vazife'- i mecburiyedir. Efrâd millet devletin vaz' ittiği kanunlara ita' at itmekle kalmamalıdır. O kanunların tatbik ve icrasında hükümete yardım da itmelidir. Devletin

vaz ittiği kavânîn milletin bir hakkıdır. Çünkü bu kavânîn bi'z-zât milletin şekil-i mücessemi olan kuvve'-i kanuniye tarafından vaz olunmuş ve tatbik ve icrasına dahi irade sadır olmuştur. Her mesele ne kadar kati olursa olsun marazlardan kurtulamaz. İşte devletin vaz ittiği kavânîn bazı kimseler tarafından tenkit olunsu bile bunun ehemmiyeti yoktur.

Efrâd ve asırın umumunu memnun edecek tarzda kanun koymak mümkün olamaz. Da 'ima ekserinin fikri terviç olunur. Ekliyetin bu hususta ki itiraz ve tenkitleri boştur. Ekliyet bu gibi noktalarda ekserine tabi olmağa mecburdur. Fakat ekliyetin veya efrâd-ı milletten bazılarının ekserinin vaz ittiği kanunları tenkit itmelerinde bir ye 'is yoksa da bu tenkit umumun fikrini tırmalayacak, zihni bozacak dereceye varır veya mâ' arızlar bi'l-fiil vaz olunan kanunları fesh ve ilgaya çalışırlarsa onlara kanuna asi nazarıyla bakılır. Ve cezayı-ı sezarları verilir. Bu kanunu vaz itmek ekseriyet fırkasının hakkı olduğu gibi onu ifa itmek de yine ekseriyet fırkasının hakkıdır.

Herkes kanuna itaat itmeğe mecbur olduğu gibi o kavanîni tatbik ve icra iden memurlara dahi itaat itmeğe mecburdur. Bu itaat memurların şahsına değildir. Belki kanunun ona verdiği hak ve salahiyetine daha doğrusu bi'z-zât kanunadır. Fakat efrâd millet hükümet memurlarının her emirlerine itaat itmeğe mecbur değildir.

Hükümet memurları kavânîn mevzu' uyu tatbik ve icra ittikleri kavânîn dahilinde ahaliye bit teklide bulundukları kavânînin kendilerine verdiği hak ve salahiyet dahilinde hareket ittikleri müddetçe onlara itaat olunur. Kavânîn mevzu' ayı tatbik ve icra itmeyen kavânînin kendilerine verdiği hak ve salahiyetin haricinde hareket iden memurlar itaat olunamadığı gibi onların techiziyeleri için de herkes hükümete veya mebusları resmiyle kuvve'-i kanuniyeye ihbar keyfiyete mecburdur.

Ahali hükümet için memurlar için değil, hükümet ve memurlar ahali içindir. Şeyh Said'inin "koyunlar çoban için değil, çoban koyunlar içindir" mealinde ki şiiri ne kadar doğrudur. Şu hâlde milletin efrâd milletin birer hizmetkârı demek olan hükümet memurları milletin umur idaresinde vazifedâr oldukları hususâtı bi-hakkın ifa itmeğe mecburdurlar. Herkesten ziyade hükümet mecmularının kanuna itaat itmeleri ve kendilerini umuma numune olarak göstermeleri lazımdır.

Efrâd-ı milletten herkes kavânîn mevzu' anın nelerden ibaret olduğunu bilmeğe kanunun kendilerine ve hükümet memurlarına tayin ettiği da'ire dahilinde yürümeğe mecburdurlar. Her tarafta ahali hükümeti ve hükümet memurlarını merakibe altında bulundurmuyacak olurlarsa haklarını gayb eder. Bu husustaki vazifelerini dahi ihmal itmez olurlar. Ahali hükümeti ve hükümet memurlarını merakibede nezarete tetkikte ne kadar dikkatli ve ciddi davranırsa o nispette hükümet ve hükümet memurları da vazifelerini hüsn-i suretle ifaya çalışırlar. Ve bu sayede herkessin hissedar olduğu intizam ve refah umumide çabuk husule gelir. Herkesin en ziyade korktuğu bir şey varsa oda efkâr-ı Umumiye'dir. Bir millette efkâr-ı umumiyenin husul ve metaneti efrad milletin umuminin kavânîn mevzu' ayı kendilerinin ve hükümetin da'ire-i hukuk ve hürriyetlerini bilmeleri ve da'ima gözlerini dört açarak hükümeti ve hükümet memurlarını merakibe altında bulundurmalarıyla ve ayn zamanda ilim ve marifetle tenvir zihin etmeleriyle kabildir. Böyle olmayacak olursa efkâr-ı umumiye olmaz. Herke her mesele hakkında muhalif bir fikir ve reyde bulunur. Efkar-ı umumiye da 'ima menfaat-ı umumiye'yi gaye'-i amal ittihaz edinir ve her meseleyi bi taraflılıkla düşünür.

İşte bu suretle herkes iyi ve bi taraf düşünürse her tarafta çabuk efkar umumiye hâsıl olur. Ve bu efkar-ı umumiye ise milleti seri hatvelerle saha'-i terfiyede yürütür. İlerlenir. Refah ve saadete nail eder.

6.1.43 Vergi

Vergi her sene efrâd-ı milletin hükümete tediyesine mecbur olduğu bir meblağdır. Herkesin hükümete verdiği meblağ hususi memurlar marifetiyle toplanarak hususi sandıklarda biriktirilir. Hükümet bununla memurlara maaş verir. Askerin masrafını tediye eder. Mektepler açar yollar yaptırır. Bir tarafta katılık olursa oraya muavenet eder.

Hülâsa milletin verdiği bu vergi yine milletin menafisine ihtiyacına sarf olunur. Vergi herkesin devletine karşı mecbur olduğu bir vazife'-i zempedir. Efrâd-ı milletin umuminin bu vazifeyi hüsn-i suretle ifa itmesi ve vergiyi vakit ve zamanıyla getirip hükümete vermesi lazımdır. Zira vergi bir milletin en büyük kuvvetidir. Vergi ile bir

milletin kuvve'-i maliyesi temin olunur. Ahali vergi vermezse ortada ne hükümet kalır nede millet çünkü bu vergi sayesinde devlet civar düşmanlara galebe eder. Dahili ıslahat da bulunur. Verginin ahzı kuvve'-i kanuniye tarafından tayin olunur. Kuvve'-i icra 'iye tarafından tahsil edilir. Ahali vergiyi zor ile değil sevine sevine vermelidir. Vergiye verilen bu paralar biz-zât efrâd-ı milletin yine kendi kimselerine koydukları bir paradır. Devlet, hükümet millettten başka bir şey değildir. Herkes her sene cüz'i bir vergi vermekle mutazarrır olmaz. Halbuki bu cüz'i vergiler bir yere biriktirilirse iyi bir para tutar bu para ile milletin hukuk namusu muhafaza olunur. Şu hâlde vergi demek kendi hukuk ve namusumuzun muhafazası için verilen bir para demektir. Binaenaleyh bunu herkesin gönül hoşluğu ile vermesi şarttır. Vergiye hile katmak ve hükümeti aldatmak asla caiz değildir.

6.1.44 Askerlik

Efrâd-ı milletin hükümete karşı icra ve ifasına mecbur olduğu vezâif-i bedeniyesinden biriside askerliktir. Askerlik dahi vergi gibi vezâif resmiedendir. Kanunun istisna ittiği bazı kimselerden maada herkes mükellef olduğu bu vazife'-i mukaddesesini hüsn-i suretle ve kemal-i memnuniyetle ifa itmelidir. Kuvve'-i askeriye en mukaddes bir kuvve'-i maliyedir. Askerler hürriyet ve vatanın hafız ve nihiban hakikisidir. Askerler milletin en genç dinç evlatlarından ibarettir.

Bunlar senelerde talim ve vezâif askeriyede bulunarak yetişirler. Lüzumunda bir ateş dokununca parlayan bir barut gibi, derhal püskürtürler ve düşmanı tepelerler, askerlerimiz yalnız muharebe vukuunda düşmanla muharebe etmek için hazır olmayıp aynı zamanda hürriyet ve kanun-ı esasiyi dahi muhafaza için bütün askerlerimiz yemin itmiş olduklarından şayet gerek padişah ve gerek hükümet gerek ahali ve gerek başka birisi tarafından milletin hukukuna bir taarruz vukua bulursa Askerlerimiz onları tedibe vazifedâr oldukları gibi hürriyet ve kanun-ı esasiyi müdafaa için de hayatlarını vereceklerdir.

Bu yeminde askerlerin vazifesi vatan, milleti ecnebilerin taarruz ve tehacümünden muhafaza etmek ve hin hacette muharebe eylemektir. Askerler vatanın en asıl, en necip evlatlarıdır. Askerler milletin kolları kanatlarıdır. Askerlik pek mukaddestir. Çünkü

askerlerin vazifeleri pek mühim ve pek müşekkeldir. Geceleri bir rahat rahat uyurken o aslan askerlerimiz ellerinde tüfekler süngüler olduğu halde hudut boyunda nöbet beklerler düşmanla bir muharebe vukua gelirse hepsi vatanın selameti için hayvanlarından vaz geçerler düşman başlarına ateş yağdırdığı halde yine onlar zerre kadar korkmazlar. O şanlı hamiyetli askerler, Eva ‘ir oğlu erler vatanın tüyü bitmedik mini mini yavrularını bili bükülmüş ak saçlı ihtiyarlarını pak afif muhdatatını merhametsiz canavar düşmanın ayakları altında azdırmamak için düşmanı vatanımıza bastırmazlar. Çocuklar iyi biliniz ki 10 Temmuz sene 324 de dahi 10 Nisan 325 tarihlerinde kazandığımız hürriyet ve meşrutiyetimiz ittihat ve terakki cemiyetinin beyniyle askerlerimizin süngüleriyle milletimizin ittihat ve mukavemetiyle alınmıştır. Eğer şu hukukumuzu o sevgili asker kandaşlarımız bilip de müdafaa itmemiş olsalar idi. O eskiden olduğu gibi bilmeyerek yine müstebitlerin tarafını iltizam itseler idi biz kıyamete kadar hürriyetimize nail olamazdık.

İşte askerlerimiz, kılıçlarını, süngülerini, tüfeklerini her zaman düşmana karşı değil bazendi memleket dahilinde türeyen sinesi düşmanlara karşı çevirirler el-hasıl babalarının evlatlarının hemşirelerinin hukukunu kimseye kaptırmazlar onları ayak altında ezdirmezler. Bunlar ne kadar şayan-ı takdir adamlardır. Yaşasınlar sevgili asker kandaşlarımız.

Şimdi bir azda Avrupa’nın askerliği hakkında ki mesleğini gözden geçirelim bu gidişle Avrupa’da beynel-düvel bir sulh umumi akdi şimdilik imkânın haricinde gibi görünmektedir. Çünkü bugün tekmi Avrupa devletleri silah altında o kadar asker bulunduruyorlar ki bunların mecmua altı milyonu tecavüz ediyor. Bu sine Avrupa’da hükümetler arasında emniyetin olmadığını gösterir.

Avrupa’da en çok asker çıkaran ve askerlikçe en ziyade ileri giden Almanya Fransa ve Rusya’dır. Onlardan sonra biz geliriz Almanya’nın 56 milyon nüfusu olup sulh halinde altı yüz bin muharriri hande ise üç milyon asker silah altında bulunduruyor. Fransa’nın ise (91) milyon kadar nüfusu olup sulh ve muharebe halinde hemen Almanya’ya muadil asker çıkarabiliyor. Fransa 59 kişide bir Almanya ise 89 kişide bir asker alıyor. Fakat Fransız askerlerinin çoğu bayağı hastalıktan telef oluyor.

Almanlar ise ancak kuvva'ül-bünye ve her türlü emrazdan azade kimseleri askere aldıkları için o kadar hastalıktan telefata vermiyorlar.

Rusya'ya gelince mecmu' a seknesi 130 milyon olup hal sulhta bir milyon hal-i harpte dört buçuk milyon asker biz ise ml oluyor. Japonya dahi hal-i sulh ve hal-i harpte Avrupa devletlerine muadil asker çıkarmakta ise de Amerikalılar en az asker çıkarmaktadırlar.

İngiliz askeri maaşlı olup maaşları dahi pek fazladır. Ve bu maaş gittikçe artar ve mecmu' a askeri hal-i sulhta (120) bin kadardır. Bir İngiliz neferi senede (150) liraya bir Fransız veya bir Alman neferi ise hemen bunun nısfına ve nısfından daha az bir paraya mal olur. Bulgaristan hal-i sulhta (57000) hal-i harpte (300) bin asker çıkarıyor. Bunun için adam başına 6205 Fransız altını sarf ediyor. Sırbistan hal-i sulh de 20:25 hal-i harpte 250 bin asker çıkarıyor. Adam başına 51,5 Fransız altını sarf ediyor. Yunanistan vakit sulhta (18) bin vakit harpte (200) bin nefer çıkarıyor. Sırp, Bulgar ve Yunan nüfusunun yüzde onunu askere alıyor.

İsviçre hükümeti hal-i sulh de hemen hiç asker beslemez. On bine karfı zabıtanın başka asker yok gibidir. Hülâsa: Avrupa hükümetlerinin hemen kaffesinde askerlik mecburi olup vakit sulhta bile pek çok asker silah altında bulundurulur. Ve bu suretle Avrupa'nın tek mil varidatının yüzde 25'den 40 kadarını onlara sarf ederler.

6.1.45 Teâvün ve Tenâsur

Teavün ve tenâsur yardım ve imdat demektir. İnsanlar birbirine yardım ve imdat itmeğe borçludur.

Mazlumlara acizlere muhtaçlara iane yardım farz olup ianenin birçok nev'i vardır.

Kişi hemcinsine malın bedenlen aklen ilmen lisanen iane edebilir. Muhtacına fıkraya pare vererek anların zaruretlerini def etmek, anları ihtiyaçlarından varest kılma malen yapılan bir ianedir.

Bir hastaya bakmak, bir kazazedeyi kurtarmak bir biçareye vücut ile yardım etmek bedenlen yapılan bir ianedir.

El-hâsıl insanlar yekdiğerinin yardım ve muavenetine şiddetle muhtaçtır. Herkes hemcinsine yardım ve muavenet vazifesiyle mükelleftir. Bu vazife'-i mühimeyi ifa itmeyen insan vezâif-i ictima' iyenin ifasında kusur itmiş olur.

Teavün ve tenâsur da din mezhep, millet farkı aranmaz, aciz, muhtaç mazlum hangi din ve milletten olursa olsun insaniyet o aciz ve mazluma muavenet ve imdat emir eder.

Ebnâ-ı cinsinden birini hür gören insan insaniyetten haberdar değildir demektir. Çünkü herkesin kendine göre bir vakar ve haysiyeti bir izzet-i nefsi vardır. Anlara tecavüz ve hakaret o kimseyi değil bütün insaniyeti tahkir etmektir. İnsan ebnâ-ı cinsinden hiçbir kimseye bir millet efradından hiçbirine nazar-u hakaretle bakmak salahiyetini ha 'iz değildir.

Muktezay-ı insaniyet ebnâ-ı cinsine şefkat ve yardım etmektir. İane ve imdadın en büyüğü ve en memdûhu muhafazayı vatan uğurunda yapılan ianedir. Bunun ahiretçe olacak fa 'idelerinden başka dünyaca olan fa 'idesi hem vatan hem de vatandaşlarına hem kendi nefesine hem de evlat ve ayaline şamildir.

Vatana edilen muavenet insanın mensup olduğu milletin bütün efradına şamil olmakla beraber milletin terakki ve tealisine ve bu sebeple şeref ve saadetine hâdim olur ki insanlığın en büyük meziyetinden ad olunur.

Bir milletin ihtiyacâtı yalnız o milletin mensup olduğu hükümetin düş tahammülüne bununla delmekle iş bitmiş olmaz. Hükümet bir kuvvettir fakat o kuvvete bir kuvvet daha inzimam edilerek şahrâh terakkide kesp sürat itmek efradı bir aile efradından farklı olmayan milletin ihtiyacâtını bir an evvel def eylemek iktiza eder. Kuvve'-i hükümete inzimam edilecek kuvve'-i manzume ise (iane'-i milliye) muavenet millettir.

Vatan ve milletin muhafaza ve şan ve şerefi uğurunda milletin umum efradı yardım ve muavenete borçludur. Bu borcu ifaya (hamiyet-i milliye ve vataniye) denilen bir hasılat bir güzide herkes icbar eder.

Bir kuvvetle yerinden kımıldamayan ağır bir yük el birliğiyle tutulursa tabiidir ki kuvve'-i umumiyete karşı ve ağırlık ehemmiyetsiz kalır. Bunun gibi bir milletin ihtiyacâtının en büyük ve en ağır olanları da umumun el birliğiyle tutulacak olursa pek çabuk ve pek kolay def edilir. Bunun için efrâd-ı millet beyninde ittihat ve ittifak lazımdır. Çünkü (ittihattan kuvvet doğar) kuvve'-i umumiye ise badi'-i terakki ve saadet olur.

Kuvve'-i umumiyeyi hâsıl itmek ve efrâd-ı millet arasında ittihat ve ittifak teyit ve takviye eylemek için hususi ve siyasi birtakım cemiyetler teşkil olunur.

Teşekkülden cemiyetler her ne suretle olursa olsun sırf vatanın ve alem-i insaniyetin saadet ve selâmetine hizmet edecekleri nokta'-i nazardan gayet fa'idedir. Lakin bazı cemiyetlerde vardır ki kendi menfaatlerini ebnâ-ı cinsinin mazeretinde ararlar. Mesela Yunanistan'da ki (Ötingi Öterba) Bulgaristan'daki (Makedonya ihtilâl komitesi) gibi cemiyet-i fasadiyeler.

Bu cemiyetler vakıa kendi millet ve vatanlarına hizmet maksadıyla teşekkül itmiş ise de diğer milletler efradına da tecavüzâtıdan geri durmayıp da 'ima bir fesada alet olmağı ve diğer milletleri rahatsız etmeyip de kendilerine bir iş edinmişlerdir. Böyle cemiyetlerden alem-i insaniyet bir hayır bekleyemez.

Bir millette teşekkül iden siyasi cemiyetlerin taaddüdünden hem fa'ide hem de zarar görülebilir. Aynı millet arasında teşekkül iden müteaddit siyasi cemiyetle yekdiğerine mâ'arız olabilirler ise de menafini vatan noktasında yine birleşirler. Bunların meram ve maksatları ancak vatanın menfaatidir. Vatan böyle cemiyetlerden pek çok istifade eder. Böyle olmayıp da bir cemiyetin teessüs ve teşekkülü sarf azasının ihtirâsâtını temin ve teskin ve ağrazını icra maksadından ibaret olursa o cemiyet mensup olduğu milletin bir badına hadım bir cemiyet fesadiyeden başka bir şey değildir.

El-hasıl teşekkül edecek cemiyetler devlet ve milletin şeref ve saadetine hadım olmalıdır.

Bugün devletlerin hepsinde teşekkül itmiş cemiyetler mevcuttur. İngiltere'nin (Hint kumpanyası) denilen cemiyeti gayret ve himmetiyle İngiltere'yi koca Hindistan'a malik itmiştir.

Yine İngiltere'nin (ney vu lig) denilen cemiyet-i bahriyesi bundan on beş sene evvel teşekkül edip sa' i ve akdamıyla İngiltere donanmasını bugün gördüğümüz derece'-i mükemmeliyete getirmiştir.

(Ney Vu Lig) cemiyeti ancak İngiltere kuvve'-i bahriyesinin tezyidine çalışır. Menfaatten ari gayur mukaddem bir cemiyettir. Almanya'da müteşekkel (Folotin ferayin) denilen cemiyet Almanya kuvve'-i bahriyesini İngiltere donanmasına faik bir sûrete getirmiştir.

Avusturya donanama cemiyeti bugün Avusturya kuvve'-i bahriyesini ehemmiyetli surette terakki ve teali ettirmiştir.

Bizde teşekkül iden cemiyetlerden biri muhterem ve mukaddes (ittihat ve terakki cemiyeti) dir ki vatanımızın bihakkın halaskarıdır.

Vatanımızı düşman ellerine düşmekten milletimizi yapmak hakaret olmaktan kurtaran boyunlarımızdan istibdat ve esaret boyunduruğunu çıkaran el-hâsıl bizi hürriyete nail vatanımızı şehrullah terakkiye sevk iden bu muhterem (ittihat ve terakki) cemiyetidir.

İttihat ve terakki cemiyetinin vazifesi vatan ve milletin refah ve saadetini hazırlamak ve şimdiye kadar milletin mahrum kaldığı ulum ve maarifi millet arasında tamim itmek milletimizin müteşekkil olduğu anasır-ı muhtelif beyinde ittihadı temin ve takviye itmek esbap-ı terakki ve tealiye sa' i ve akdâm etmekten ibarettir.

İttihat ve terakki cemiyetinin veza'if-i muhteremesi yalnız Osmanlı Müslümanları arasında kalmamalı bütün alem-i İslamiyet'e şamil olmalıdır. (Mü'min kardeşirler) emr-i celilinin muktezayı-ı menafi ancak bu cemiyet-i muhtereme veza'ifin bütün

alem-i İslamiyet'e şümulüyle husûl bulacaktır. Çünkü ittihat İslam Osmanlı vatan ve milletin tealisine hadım olmakla beraber hilâfet-i celile'-i İslimiye'nin tezyit şan ve şerefi için lazımdır.

Hazret-i Peygamber Efendimiz bütün ehl-i İslam'a teavün ve tenâsur ile emir buyurmuşlardır. Müslümanların yekdiğerine muavenet ve imdat farz-ı ayindir.

Umum alem İslamiyet'in ittihadı için bir vasıta lazımedir ki o vasıtalık vazifesini de ifa edecek ittihat ve terakki cemiyetidir. Bu muhterem cemiyetin bütün İslam memleketlerinde birer şubeleri bulunarak vezâif mukaddesesini ifa ve icraya başladığı gün alem-i İslamiyet için bir yevmi-i saadet ve bahtıyarı olacaktır.

Fa 'ideli cemiyetlerimizin biriside (donanmayı-ı Osmani muavenet-i milliye cemiyeti)dir.

Vatan mukaddesimizin muhafaza ve selâmetine yarayacak donanmamızı bir hal-i mükemmeliyete isâl-ı maksadıyla teşekkül iden bu muhterem cemiyette vatanımıza pek büyük hizmetler edecek ve el-yevm etmektedir. Devri-i istibdatta çürütölmüş olan gemilerimizle sahillerimizi muhâfaza kabil olamayacağı aşikâr olup anları tecdit ve tezyit itmek iktiza ediyor. Halbuki o menhus devri-i sabık erkânı hazine'-i millettide yevm boş bırakmış olduğundan donanmamızın ihyası için iktiza iden paramızda yoktur. Bunun için milletin vatanperver hamikester bazı efrâd-ı muhteremesi (donanmayı-ı Osmani muavenet-i milliye cemiyeti) namıyla bir cemiyet teşkil ettiler.

Bu cemiyetin vazifesi fedakâr ve hamiyetli Osmanlı milletine rehber-i hamiyet olmaktan ibaret olup ayda bir gurûşdan arzu ittiği miktara kadar herkesin vereceği ianeyi toplayıp şiddetle muhtaç olduğu harp gemileri alarak vatan ve millete ihdâ etmektedir.

Her devlet ve millette teşekkül itmiş olan bu millet cemiyetlerden ne kadar çok istifadeler edildiği vatan ve milletin şerefe ve şanını tezyit edecek ne güzel neticelere destres olunacağını İngiltere, Almanya, Avusturya cemiyet-i bahriyelerini göstererek söylemiş idik.

Bizim donanma cemiyetimizde bir seneden az bir zamanda faaliyet ve gayretinin semeresini ya' nabetullah göstermeğe başladı. (Silik) iki zırhlı dört torpido ilave itti, bakınız milletin el birliğiyle gayreti ne fa' ideli neticeler veriyor. Ayda kırk pare bunu mektep çocukları bile gündeliğinden haftada on pare artırarak sırf vatan ve milletin muhafaza ve selâmeti için donanma muhafasında sevine sevine atabilir ve atmalıdır.

İşte buda vatana malen bir muavenettir. Şunu diyelim ki: ittihattan doğan kuvvet (silik) efradı el birliğiyle çalışan millet kendi saadetini vatanın menfaatini görerek mesut ve bahtiyar olur.

El-hâsıl ittihat ve ittifakı elden bırakmayarak el birliğiyle çalışalım. Hükümetimize yardım menafini vatana hizmet edelim.

6.2 Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye'nin Çeviri Yazısı

6.2.1 Recai-i Mahsus

Mesut inkılabımızdan sonra vatanımızın şimdi istikbali olan mini mini yavrularımıza hürriyet ve meşrutiyet hakkında ciddi bir fikir vermek, onların kalb-i masumanelerini vatan ve millet muhabbetiyle doldurmak arzusuyla malumat-ı medeniye isminde iki kısımdan ibaret iki kitap neşretmişim. Meskül kitapların mukaddimelerinde çocukları ezberden ziyade muhalemeye alıştırmak lazım geldiğini defaatle zikir ve beyan eylemişim. Bütün bu ricalar bu istirhamlara rağmen yine bazı hocaların eski bildiğinden vazgeçmediklerini kemal-i teessüfle gördüm. Pek çok mekteplere bizzat gidip teftiş ettim. Devam eden çocukları isticvap ettim (soru sordum). Yine ezber yine ezber!

Hatta çocuklara en ciddi ve en esaslı fakat ezberlemeyecek bir tarzda yazılan bazı malumatı hiç okutmadıklarını, onların üzerine bir kat hatt-ı butlan çektiklerini gözümle gördüm.

Bunun için hocaların çocuklara ezberletmeyecekleri tarzda Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye isimindeki kitapları yazmaya karar verdim. Maarif Nezareti tanzim olunan yeni programda hatta Malumat-ı Medeniye ile Ahlakiye birlikte tedris olunduğunda ve Meclis-i Mebusan 'da dahi kanunlar tanzim olunduğundan yeniden kaleme alınan Malumat-ı Medeniye ve Alaiye'nin esas program muvafık olmasına bir kat dahi gayret edilmiştir. Çocuklar bu kitapları kıraat okur gibi okusunlar. Fakat anlayarak okusunlar. Anlayarak yerleri dahi hocalara izah etsinler.

Kitapları birtakım derslere ayırdım. Bu dersler konu konu takip edilmedi, aynı derslere muallimler çocuklara başka tarzda onların hissiyat ve tefekkürü dairesinde anlatmalıdır.

Şuradan yine tekrar ediyorum ki hocalar çocukları iyi bir tahsil ve terbiye vermek isterlerse asıl vazifeleri de budur; çocukların fikir ve muhakemelerini açmaya çalışsınlar. Ezberle anlamak taban tabana zıttır. Bir çocuk ne kadar ezberci olursa o kadar fikir ve muhakemeden bibehredir. Ne kadar fikir ve muhakemeyle olursa o kadar ezberciliğe bikayıttır (kayıtsız kalır). Fennen, tıbben bir çocuğa insana en lazım olan şey de fikir ve muhakemenin tenviye ve inkişafıdır. (Kazandırmak ve zihnini açmak).

Beyinde birtakım merkezler vardır, bunların kimi fikir ve muhakemeye kimi hafızaya hadimdir. Bunlardan hangisi çok işlerse en ziyade o inkişaf eder. Bunlardan hafıza merkezi en adi bir merkezdir. Çünkü gördüğünü körü körüne beynine nakşeden insan gibi değil adeten bir makine gibi hareket ederler. İnsanlıktan hayvanlığa hatta makineliğe inerler. Halbuki icat, tekmil, hamiyet, vicdan, vatan, vatanperverlik, fedakârlık, teşebbüs, cesaret, sebat, şecaat gibi insanın bütün istidat kabiliyetleri insanlığın bütün hassa ve meziyetleri bütün şart ve rükünleri hep merkezi tefekkür ve muhakemenin mahsulüdür. En büyük dâhiler merkezi tefekkür ve muhakemenin inkişaf-ı nami neticesi olarak yetişmişlerdir. Bugün Avrupa ve Amerika gibi medeniyet güneşinin parladığı memleketlerde icra ve tatbik edilen yeni tarz terbiye ve tahsil hep ezberlemek değil anlamaktır. Merkezi tefkir ve muhakemenin inkişafı üzerine müessistir. İmdi dilerim ki bundan sonra bütün mekteb-i muallimleri bu hakikatten asla ayrılmazlar ve kendilerine vediatullah olan evlad-ı vatanın ciddi ve

hakiki bir surette terbiye ve tahsiline çalışırlar. Onlarda merkez-i tefekkür ve muhakemeyi tenviye ve inkişaf ettirmeye gayret ederler.

“Fi beş teşrin evvel sene” 325 (5 Ekim 1907)

Yozgatlı Zeynizâde Doktor Hâzık.

6.2.2 Aile

Çocuklar, siz dünyada yoktunuz. Sonra anne ve babanızdan meydana geldiniz. Ananız sizi doğurdu, babanız sizi çalışarak besledi. Siz mini mini bir yavru iken onların kucaklarında büyüdünüz. Bacı, kardeş, hala, amca gibi yakın akrabalarınızla hepiniz bir evde oturursunuz. Bu ev sizin aile ocağınızdır. Bu evde herkesin bir işi vardır. Mesela ananız evin işlerini görür. Babanız sizi geçindirmek için çalışmaya, para kazanmaya gider. Bacınız çorap örür, nakış işler. Kardeşiniz mektebe veya dükkâna gider. Amcanız kendi işiyle uğraşır. Halanız kendi evi, evi yoksa sizin evin işlerini görür. O evinizde hepinizin, babanıza, ananıza ve büyüklerinize itaat edersiniz. Eğer içinizden birisi evde bu nizamı uymazsa veya yaramazlık ve yolsuzluk yaparsa o zaman baba veya ananız veyahut büyükleriniz tarafından tektir işitir.

6.2.3 Aile (Alet Tarafı)

İçinde doğup büyüdünüz bu aile ocağında hepinizin boyun eğdiği bir kanun bir nizam vardır. Mesela akşamleyin veya sabahleyin evinizde yemek saat kaçta yeniliyorsa hepiniz o saatte sofrada bulunmaya mecbursunuz. Eğer bulunmayacak olursanız kabahat etmiş olursumuz ve ister istemez tektir işitirsiniz. Sonra saat kaçta mektebe gidiliyorsa o saate evden çıkıp mektebe gitmeye de mecbursunuz. Mektepten çıkınca yine saati saatine eve gelmeye de mecbursunuz. Siz böyle olduğunuz gibi babanızda, ananızda, hizmetçinizde böyledir. Herkes vaktinde işini gider, işi ne ise onu yapar.

Görüyor musunuz bir evde bile herkesin uymaya mecbur olduğu bir kanun vardır. Herkesin o kanuna uyması umumun vazifesidir. Sizin vazifeniz, babanıza, ananıza, büyüklerinize itaat etmek ve her işinizi vaktinde görmek, vazifenizi tamamıyla yapmaktır. Bundan başka bir evde bir evde herkesin bir hakkı vardır bir de hürriyeti

vardır. Bir kimsenin hakkı neyse hürriyeti de odur. Mesela gece yatıp uyumak sizin hakkınızdır, buna kimse karışamaz. Lakin siz isterseniz yatmayabilirsiniz veyahut dersinize çok çalışarak geç yatabilirsiniz. Hakkınızı istediğiniz gibi kullanmaya hürsünüz. Çünkü bu sizin hürriyetinizdir.

6.2.4 Komşu, Mahalle, Köy, Şehir

Şimdi aile ocağından yani evinizden dışarıya çıktınız. Ne görürsünüz? Komşuları, komşulardan sonra mahalle, mahalleden sonra köy veya şehir değil mi?

Şimdi mahalle, köy veya şehir sizin evinizden ne farkı var? Sizin eviniz yalnız bir tek idi. Halbuki bu köy veya şehir birçok evlerden ibaret değil mi?

Sizin evlerde ne olursa her evde de öyle oluyor. Lakin bir çocuk evlerden ibaret olan bir köy veya şehrin hepsi de bir ev gibi farz olunursa o zaman bu köy veya şehir halkının uyacağı bir kanun bir nizam olacaktır. Çünkü olmazsa o zaman herkes birbirini yer. O halde herkesin bir nizama itaat etmesi lazımdır.

Herkesin kendi ailesine karşı vazifesi olduğu gibi kendi komşu, mahalle, köy veya şehrine karşı ayrı ayrı vazifesi vardır. Mesela komşulara itaat etmek, onların bahçelerinden meyve taşlamamak, tavuklarını, ördeklerini öldürmemek her çocukların komşularına karşı olan vazifelerindendir.

Keza her çocuk kendi mektebinin, kendi köyünün, kendi memleketinin çocuklarıyla kardeş gibi geçinmeye mecburdur. Yaramazlık etmek, şunun bunun pencerelerine taş atmak, rastgelen çocuğu dövmek, sokaklarda aşık oynamak veya beyhude yere gezmek af olunmaz kabahatlerdendir. Bunları yapan çocuklar en mühim vazifelerini unutmuş olurlar. Asıl vazife iyi şeyler yapmak, kötü şeyler yapmamaktır.

6.2.5 Vatan, Milet

Şimdi bu köy veya şehirden de dışarıya çıkarız. Ne görürsünüz? Birçok şehirler değil mi?

Bu birçok köyler ve birçok şehirlerin sizin köy ve şehrinizden ne farkı var? Sizin köy veya şehirleriniz bir tek ise bunlar birçok değil mi? O halde onlarında hepsinin bir kanun ve bir nizama uyacakları şüphesizdir. Fakat bu birçok memlekette ya yalnız bir milletin olur ya da başka başka milletlerin olur.

İşte yalnız bir milletin hükmü altında bulunan bu memleketlerin, bu toprakların hepsine birden yurt veya vatan denir.

Bu yurttan da vatandan da sakin olan insanların hepsine de millet denir. Her millet kendi kanun ve nizamına uyar. Başka milletlerin kanun ve nizamına uymaz. Bu millettten olan kimselere o milletin tebaası denir. Çünkü bu millettten olan kimselerin hepsi o milletin kanun ve nizamına uymuşlardır. Bir millet yalnız bir bayrak altında yekûn ve hepsi bir kanun ve nizama uyan bir veya birçok kavimden ibaret olurlar.

Bizim milletimize Osmanlı milleti denilir. Bu da Osmanlı bayrağı altında bir yekûn yani Osmanlı milletin her türlü kanun ve nizamlarına uyan Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi vesaire kavimlerden ibarettir. Bunların din ve mezhepleri ne olursa olsun kendilerine Osmanlı nam-ı umumisi altında birleşirler. Ve hepsi bir vatanın evlatları oldukları için birbirinin vatanının saadet ve terakkisine çalışırlar. Osmanlı milletin umumî ve resmî dili Türkçe olduğundan Osmanlı tebaasının Türkçe dilini bilmesi lazımdır.

6.2.6 Vatan ve Millet (Alet Tarafı)

Çocuklar!

Vatan ve milletinizi seviniz. Onlar için kalbinizde derin hisler, yüksek fikirler, büyük emeller besleyiniz.

Vatan bizim umumî bir evimiz, bir yurdumuzdur. Millet ise o evde, o yurttan da yaşayan bizimle beraber çalışan bir aile halkıdır. Biz evimizi nasıl sever ve aile halkına nasıl muamele edersek umumî bir evimiz olan vatanımızı da öyle sevmeli ve umumî bir aile halkı olan milletimize de öyle muamele etmeliyiz. Bir insan kendi evinine baktığını veya hemşire ve kardeşlerinin bir felakete uğradığını ister mi? Tabi istemez, fakat

kızır, böyle haller vukua gelirse ne yapar? Şüphesiz elinden geldiği kadar o belayı gidermeye veyahut o bela gelmezden evvel çarelerini aramaya çalışır. İşte vatan ve milletimizde tıpkı bunun gibidir. Vatanımızın bir tarafına düşman hücum etse kendi evimize hücum etmiş gibidir. Buna çare olmak için hemen silahlı olarak asker olup aslan gibi düşmanın karşısına çıkmak lazımdır.

Keza vatanımızın terakki ve saadeti için ne lazım ise büyük, küçük herkes onu yapmayı borçludur. Bu herkesin vazifesine ve milletine karşı umumî bir vazifesidir. Bu vazifesini ihmal edenler, vatan ve milletine karşı fenalık etmiş olurlar. Mesela bir şey düşünüyorsunuz. Bunun vatan ve milletimize karşı hayırlı bir şey olduğunu da anlıyorsunuz ve bunu yapabileceğinizi de kestiriyorsunuz. Bunu yapmakta hiçbir mâni olmadığını görüyorsunuz. O halde bunu derhal yapmalısınız. Eğer yapmayacak olursanız pek büyük bir kabahat etmiş olursunuz ve vicdanınıza karşı mesul kalırsınız.

Vicdanın ne olduğunu bilir misiniz? Vicdan insanlarda mevcut öyle bir hassadır ki daima iyiyi kötünden ayırır, insanı kötünün cihetine götürür. Birisine hiddetli bir fenalık yapsanız sonradan pişman olursunuz. Çünkü bunun fena bir şey olduğunu vicdanınız size ihtar eder.

6.2.7 Dünya, İnsanlar ve İnsanlık

Çocuklar!

Vatanınızı ve milletinizi iyice anladığınız değil mi? Vatanınız dünya dediğimiz kürrey-i arzdan bir cüz'iyedir. Milletimiz ise dünyada bulunan insanların bir cüz'iyesidir. Madem ki vatanımız, dünyamızın bir cüzüdür öyle ise dünya bizim umumî bir vatanımızdır. Madem ki milletimiz insanların bir cüzüdür öyleyse insanlar bizim umumî bir milletimizdir. İnsanlık ise umumî bir milletimizdir. Madem ki dünya umumî vatanımızdır insanlar ise umumî bir milletimizdir. O halde niçin dünyadaki insanların hepsi birleşip de yalnız bir millet yapmıyorlar diyeceksiniz değil mi?

Şöyle ki çocuklar, bu sualiniz pek naziktir. Fakat ben size şu kadarcık bir cevap vereceğim.

İlim, fen, medeniyet, terakki ettikçe bu ilerde olacaktır. Lakin şimdilik olmaz, şimdilik insanlar arasındaki ihtilaf üçtür; birincisi din, ikincisi millet, üçüncüsü de dildir.

Din ihtilafı bugün çok milletlerden kalmış gibidir. Çünkü yalnız bir millette bile muhtelif dinden insanlar bulunabilir. Herkes kendi dininde, kendi itikadında serbesttir. İnsanları birbirine bağlayan din değildir. Menfaat ve ihtiyaçtır.

Millet ihtilafı ise henüz kalmamıştır. Çünkü bir milletin adetleri, tabiatları başka milletlerin adetlerine tabiatlarına benzemez. İlim, fen bunu da bir dereceye kadar izale etmekte ise de asıl menfaat-ı millîye ciheti vardır ki onu izale edemez. Çünkü bir milletin menfaati diğer milletlerin menfaatine uygun gelirse o milletler arasında dostluk olur. Uygun gelmezse düşmanlık olur. Ne zaman dünyadaki milletlerin hepsine uygun gelen bir menfaat bulunursa o zaman umumî bir millet olabilirler.

Dil ihtilafı ise hepsinden kuvvetlidir. Şimdiye kadar umumi bir dil koymak için çalışanlar pek çoktur. Lakin bunu bütün dünyaya umumlaştırmak pek güçtür. Fakat dünyadaki bütün insanlar her ne kadar ayrı ayrı milletler teşkil ederlerse etsinler her millet kendi başına ne kadar terakki ederse o kadar insanlığa yaklaşmış olur. Binaenaleyh herkes vatani için çalışırsa bizzat insanlık için çalışmış olur.

6.2.8 Teşebbüs ve Fedakârlık

Çocuklar, en bahtiyar insanlar kendi alınlarının teriyle yaşayanlardır. İnsan kendi alınının teriyle yaşayabilmek için birçok teşebbüste, birçok fedakarlıkta bulunmaya mecburdur.

İnsan gerek kendisinin gerek vatan ve milletin menfaat ve saadetini isterse daima teşebbüs ve fedakarlığı göze almalıdır. Ta küçük yaştan itibaren kimsenin minneti altında kalmamayı fikre koymalıdır. Herkes kendisinin padişahı olmalıdır. Babanızın ve aileniz sizi on, on beş yaşına kadar besleyebilir. Ondan sonra kendinize bir kazanç yolu bulmalısınız. Hem kendinizi, ailenizi beslemeli hem de vatana millete büyük büyük hizmetler etmelisiniz. Aradığınız bu kazanç yolları, hükümet memurluğu olmamalıdır. Çünkü hükümet memurluğu en büyük bir minnet altına girmişlerdir. Arayacağınız kazanç yolları ticaret, sanat ve ziraatta olmalıdır. Çünkü bunlardan

hangisini elde etseniz hiç kimseye minnet etmezsiniz. Kendinizin padişahı olursunuz. Kimse size bir şey söyleyemez. Hem rahat yaşarsınız hem de vatan ve milletinize de büyük hizmetler edersiniz.

Fakat her yerde, her türlü teşebbüs ve fedakarlıkta doğruluğu, iyi niyeti elden bırakmayınız. Eğer haksızlık ve kötü niyetle bir işe başlarsanız behemehâl neticede zarar görürsünüz. Her işiniz daima doğrulukla ve iyi niyetle olmalıdır ki neticede doğru ve iyi olsun.

Bazı kimseler tüccarlık ederler. Lakin yaraya yaraya tamah ederken tüccarlık ismiyle adeta bir dolambazlık ederler. Halbuki bunun hem kanunen cezası görürler hem de vicdanen azap içinde kalırlar. Para kazanmaktan maksat vicdan rahatlığı yaşamaktır. Şunu bunu dolandırarak kazandığı parayı insan nasıl olurda vicdan rahatlığı ile yiyebilir.

Her şeyi her türlü saadet ve iyiliği hiç kimseden değil ancak kendinizden beklemelisiniz. Buna muvafık olmak için de can feda edercesine çalışmalısınız. İnsan bir şeyi yapmaya başlamazsa ve başladıktan sonra da fedakârlık etmezse hiçbir şey elde edemez ve hiçbir şeye nail olamaz ve onun için teşebbüs ve fedakârlık, iyi niyet ve doğruluk en büyük rehberiniz olsun.

6.2.9 Milletlerin Tarz-ı İdareleri

İdare-i mutlaka, idare-i meşruta, idare-i cumhura.

Çocuklar! Bir milletin milyonlarda ahaliden ibaret olduğunu biliyorsunuz. Bu milletlerde ahaliyi başıboş bırakmak olmaz. Çünkü o zaman gücü yetene olur. Herkes ne canından ne malından emin olur. Onların hepsi kanun ve nizam ile idare etmek bu kanun ve nizamdan harice çıkanları cezalandırmak lazımdır. İşte bütün dünyadaki milletler üç suretle idare olunur. Onlarda mutlaka, meşruta, cumhuradır.

İdare-i mutlaka, hükümdarlar idaresi demektir. Bir milletin doğrudan doğruya bir hükümdarın keyfi idaresine uymasıdır. Bir adam ne kadar akıllı olursa olsun koca bir milletin her türlü ihtiyaç ve menfaatini bilemez. Vatan ve milleti mesut edecek bir

surette işleri idare edemez. Onun için bu türlü idareden pek çok fenalıklar zuhura gelir. Böyle bir idareye keyfi veya müstebidi idare namı veriliyor. Bu türlü idare vahşi kavimlere mahsustur. Medeni kavimlerden idare-i mutlaka kalkmıştır. İlk önce idare-i mutlaka ile töreyi kurmuşlar. İşin hakikatini anladıktan sonra bu idare-i müstebidiyi mahvetmek suretiyle medeniyete geçmişlerdir.

İdare-i meşruta, millet idaresi demektir. Millet kendi kendisini idare etmek için her taraftan vekiller gönderir. Bunlar milletin milletin arzu, ihtiyaç ve menfaatine muvafık kanunlar yaparlar. Sonra hükümet memurları da o kanunlara göre hareket ederler. İdare-i meşrutada hükümdar vardır. Lakin hükümdar kendi keyfine değil milletin arzusuna uymaya mecburdur. Demek ki idare-i mutlaka ile idare-i meşruta birbirine taban tabana zıttır. İdare-i mutlakdan koca bir millet hiçbir şeyden haberi olmayan bir tek hükümdarın keyfine tabi oluyor. İdare-i meşruta da ise millet kendi kendisini idare ediyor ve hükümdar millete tabi oldukça millette hükümdarına tabi oluyor. Yani hükümdar meşrutiyete sadık kaldıkça millet kendisini tanıyor. Aksi halde tanımıyor. Akıl ve şeriatın gösterdiği makul ve meşru bir idareden ancak böyle bir yönetim anlayışı geçerli olacaktır.

İdare-i cumhuriyede hükümdar olacak zat beş, on senede bir defa değişmek şartıyla millet tarafından seçilip tayin olunur. Millet tarafından seçilip tayin olunan bu zat hükümdar sülalesinden değildir ancak iktidar dirayetini ispat eden milletin bir ferdidir. İdare-i cumhuriyenin sair hususları idare-i meşrutanın aynıdır.

6.2.10 İnkılabımızın Tarihçesi

Çocuklar, bir milletin bir idareden başka bir idareye geçmesine inkılap denir. Bu inkılap kolay kolay olmaz. Çünkü bir defa senelerden beri memleketin kimini eline alan ve kanlı tırnaklarını milletin ciğerlerine kadar geçiren zalim hükümdarlar bütün milletin kendisine esir olmasını istiyor ve bir türlü milletin gözünü açıtırıp yüzünü güldürmezler. Onun için bu inkılaplar birçok canlar vermekle topla tüfekle kılıçla meydana gelir. İşte size ufacak bir fikir vermek için bizim inkılabımızın tarihçesini kısaca söyleyeceğim.

Bizim ilk dedelerimiz Türk sülalesinden olup Horasan taraflarındaydılar. Sonra dört yüz kadar çadır halkı Anadolu'ya gelerek Söğüt ve Eskişehir ovalarında iskân ettiler. İlk padişahımız olan Sultan Osman Konya'daki Selçuk hükümdarlarından Sultan Alaaddin tarafından altı yüz doksan dokuz seneyi hicriyesinde yani bundan altı yüz yirmi dokuz sene evvel beylik verilmişti. O zamanlar dedelerimiz ve padişahlarımız pek gayretli ve çalışkandı. Tahta parçalarıyla Rumeli'ye geçerek orayı zapt ettiler. Birinci padişah Fatih Sultan Mehmet Han İstanbul'u fethetti. Yedinci padişah Yavuz Sultan Selim yedi hükümdarı tacıyla tahtıyla esir etti. Ve onuncu padişah Kanuni Sultan Süleyman Viyana'ya kadar gidip Avrupa'nın yarısını zapt etti. Bizim az zamanda bu kadar ilerlemememiz sebebi o zamanki idarenin akla ve şeriata muvafık olmasıydı. O zamanlardaki idaremiz hemen hemen bir idare-i meşrutaya yakındı. Çünkü padişahlarımız memleketimizin her tarafından adamları celbederek milletimizin halini anlar ve senelerce memuriyetlerde bulunmuş olan namuslu ve hamiyetli vezirleri ile müşavere ederlerdi. Bu vezirler padişahlar ile beraber bir kubbe altında meşveret ettiklerinden bunlara kubbe vezirleri denirdi. Padişah milletini, millette padişahını severdi.

Hristiyanlardan vergi yerine beş, altı yaşında çocuk toplarlar ve onları gayet güzel bir surette terbiye ederek büyüttükten sonra yeniçeri ismiyle asker yaparlardı. Fakat onuncu padişahтан sonra padişahlar saraylarına fena adamlar girdi. Padişahların ahlakları bozuldu. Bu bozukluk millete de geçti. Ataların balık baştan kokar sözünce padişahlar koktular ve milletleri de kokuttular. Bir millet ancak ahlak bozulunca batar derken her tarafta perişanlık ve mağlubiyet başladı. Yeniçeriler itaatsiz oldular. Gittikçe isyanlarını arttırdılar. Dedelerimizin kanları pahasına aldığı yerler birer birer elimizden gidiyordu. Bu hal onuncu padişahтан, yirmi sekizinci padişah olan 3. Sultan Selim zamanına kadar iki yüz sene böyle karışıklıkla devam etti.

6.2.11 İnkılabımızın Tarihçesi 1 (Alet Tarafı)

Bizim asıl ıslahat ve meşrutiyete temayülümüz bundan yirmi dört sene evvel başlamıştır. Bundan yüz sene evvel Sultan Selim bir milletin saadet ve selameti için meşrutiyetten başka hiçbir çare olmadığını anladı. Ve idare-i meşrutiyeti ilan etmek ve

asi yeni çerilere haddini bildirmek istedi ise de ne çare ki muvaffak olamadı. Yeniçeriler kendisini şehit ettiler.

Bundan yüz sene evvel tahta çıkan Sultan Mahmut adli gayet adil ve cesur bir padişah idi. Yeni çerilerin hepsini kışlalarında ateşle yaktı. Yeniden yeni nizam üzere asker tertip etti. Devlet ve milletimiz bir dereceye kadar düzelmeye yüz tuttu. Ondan sonra gelen Abdülmecit'te zararsız bir padişah id. Tazimatı Hayriye'ye ve Kalhane-i Hatt-ı Hümayun isminde bir emirname ilan etti ki bunun ahkamı tamamı meşrutiyete muvafık idi.

Sultan Mehmet ve Mecit'in himmetiyle devlet ve milletimiz bir dereceye kadar yoluna girmiş ise de Sultan Mecit'ten sonra tahta çıkan Abdülaziz gayet müstebdi bir padişah idi. Zamanında milletin başına bin türlü gaile çıkardı.

Sultan Aziz zamanında gayet muktedir hamiyetli ve milletini sör-Mithat Paşa adında bir vezir var idi. Mithat paşa milletin selameti için sultanı tahtından indirmeyi kurdu. Ve kendisin gibi birçok hamiyetli kimselerle birlikte sultanı tahtan indirdiler. Pek az sonra bu hal sultan Aziz'in onuruna dokunarak kendi kendisini öldürdü. Sultan Aziz'den sonra 5. Sultan Murat tahta çıkmış idi. Bu padişah Mithat paşanın tavsiyesi üzerine meşrutiyeti ilan etti. Kendisi iyi bir padişah idi. Lakin üzerine bir hastalık geldiğinden üç ay sonra tahtan indirildi. İyi oluncaya kadar muvakkaten yerine milletin en büyük bir bela olan Abdülhamit Han'ı çıkarıldı.

6.2.12 İnkılabımızın Tarihçesi 2 (Alet Tarafı)

Abdülhamit dahi gayet müstebit bir padişah idi. İlk öne tahta çıkınca sultan Murat'ın ilan ettiği Kanuni Esasi'ye sadık kalacağına yemin etti. Hâlbuki tahta çıkar çıkmaz ne kadar meşrutiyeti isteyenler var ise hepsini astırdı, kestirdi, milletin en büyük babası olan Mithat Paşa gibi bir adamı iki sene Taif zindanında çürüttükten sonra bir gece yağlı sicim ile boğdurdu.

Abdülhamit'in müddeti saltanatı olan otuz üç sene zarfında millete etmediği gadir ve zulüm kalmadı. Milletten o kadar para soydu ki her sene milyonlarla sarf ettiği halde yine banklarda milyonlar biriktirdi.

Abdülhamid'in bu devr-i saltanatı esnasında milletini vatanını seven onların iyiliği için çalışan vatanın hakiki evlatları ecnebi memleketlerine gittiler. Orada gazeteler kitaplar çıkartarak milleti uyandırmaya çalıştılar ki bunlara Genç Türkler namı verilmiştir. Bu Genç Türkler, İttihat ve Terakki çok idi isminde gizli bir cemiyet yaptılar.

Bu cemiyet ilk önce üç yüz beş senesinde Tıbbiye'yi Askeriyede o zaman Tıbbiye'yi Askeriye talebelerinden İshak Sükuti Abdullah Cevdet, Şerefeddin Mağmumi, İbrahim Temü, Muhammed Reşit, Hikmet Emin, Nazım Hamid, Abdülkerim Sebati, Asaf Derviş gibi hakiki vatan perverler tarafından tesis edilmiştir. Ve Tıbbiye'yi Askeriye bu uğurda o zamandan beri en çok çalışmış ve en ziyade fedai vermiştir. Sonra bu cemiyet Maniyasizade Refik Bey'in ve daha sair birçok hamiyetli kimselerin himmetiyle Selanik'te kök salmış ve ecnebi memleketlerine giden Genç Türklerle birlikte inkılabı hazırlamıştır. Sonra zamanlara doğru ittihat ve terakki cemiyetinin başlıca iki merkezi var idi. Birisi Paris'te diğeri de Selanik'te idi. Paris'teki merkezini Ahmet Rıza Bey, Selanik'tekini de Merhum Maniyasizade Refik Bey idare ediyor idi. Abdülhamit Bunlara sandıklar dolusu liralar verdiği halde bir türlü elde edemiyordu. Çünkü bu cemiyete mensup olanlar vatanın milletin selametinden başka hiçbir şey düşünmüyorlardı. Nihayet bu muhterem ve mukaddes cemiyet Rumeli'deki bütün ahaliyi zabıtları ve askerleri elde etti. Yani bunların hepsini cemiyete dahil oldular. Anadolu'da dahi gizlice dahil olanlar pek çok idi. Nihayet 10 Temmuz 324 senesinde cemiyetin teşvik ve idaresiyle umum ahali ve askerler meşrutiyeti ilan ettiler. Abdülhamit dahi çarnaçar kabule mecbur oldu. Eğer kabul etmeseydi o zaman bütün asker ve ahali İstanbul üzerine hücumla hazırlanmış idi. İşte bu suretle 10 Temmuz tarihi hayatı milletimizde en mukaddes bir bayram günü oldu.

6.2.13 İnkılabımızın Tarihçesi 3 (Alet Tarafı)

Abdülhamit meşrutiyeti istemeyerek kabul etmiş idi. Çünkü düşünüyordu ki bu memlekette meşrutiyet tesis ederse mahkemeyi adalet ilk evvel kendisinden otuz üç seneden beri namını lekelediği hakkını gasp ettiği zulümleri içinde boğduğu zavallı bir milletin hakkını soracaktır.

Meşruiyette sadık kalacağına Şehyul İslam'ın huzurunda kurana el bastığı namusuna yemin ettiği halde yine gizliden gizliye meşrutiyeti kaldırmaya çalışıyordu. Milletinden çaldığı liraları bir takım namussuz alçak kimselere torbalarla vererek onları kandırıyor idi.

Rumeli'nde hürriyetinde olan ve onun muhafazası için Kurana ve namuslarına yemin eden askerleri dahi para ile kandırdı. Her birisine yirmişer otuzar lira vererek onların vicdan ve namuslarını satın aldı. Nihayet 31 Mart vakası zuhur etti. Bu vakada İstanbul'da din ve şeriatın ne olduğun bile bilemeyen bir takım dinsiz cahil softalarla cahil askerler ve zaten Abdülhamit'in lütfunu gören binlerce hafiyeler birleşerek "şeriat isteriz" diye meydana çıktılar. Halbuki şeriata kimse dokunmamış idi Bundan maksat böyle mukaddes kelimeyi kendi cinayet ve vahşetlerine sır edinmek ve ahaliden aklı yetmeyenlerini de kendi fenalıklarına katmak idi. Bir raftan şeriat istiyorlar diğer taraftan da zabıtları. Vatanın en sadık evlatları olan Genç Türkler ise kendilerinden iş beklenene meşrutiyete sahip büyükleri öldürüyorlardı. Şeriat istenmez eda olunur. Hakikaten şeriat isteseler idi şeriat onlara böyle mi emrediyor idi.

Elhasıl işin hakikatini bilen ittihat ve terakki cemiyet Rumeli'de pek çok gönüllüleriyle beraber orduyu İstanbul'a sevk etti. Birçok gönüllüleriyle beraber orduyu İstanbul'a sevk etti. Ordu birkaç gün daha geri kalsaydı Abdülhamit İstanbul'da katliam yapacak idi. Yani askerlere Hristiyan Müslüman çoluk çocuk her neye rast gelirse kestirecek idi.

Bundan maksadı da müdahaley-i ecnebiyyeyi davet edecek ve yalnız kendi nefsi için bu milleti bütün vatanı düşman edecek idi. Hamdolsun cenabı hak kendi kazdığı kuyuya kendisini düşürdü. Ve Adalet-i İlahiye yerini buldu. Hareket ordusu Rumeli'nden Mahmut Şevket paşanın kumandasında İstanbul'a geldi 10 Nisan sene 323 tarihinde İstanbul yeniden fetih olundu. Toplarla tüfeklerle yeniden. Asil Osmanlı padişahlarını tahtına, namus ve hamiyetiyle şehir-i teş'ar vatanını milletini cidden sever ve meşrutiyete sadık olan Sultan Muhammed Reşad Han hazretleri çıktı. Bu suretle asırlardan beri zulüm altında ezilen zavallı milletimiz yeni bir devr-i terakkiye girdi. Binaenaleyh İstanbul'u ikinci defa fethederek hürriyet meşrutiyetimizi esaslı bir

şekilde ilan ve tahkim eylediğimiz 10 Nisan 235 günü dahi tarih hayatımızın en mukaddes ikinci bayram günü oldu.

6.2.14 Meşrutiyetin Bize Bahsettiği Haklar

Çocuklar görüyorsunuz ki bir inkılap kolay kolay olmuyor hürriyet ve meşrutiyet insanlara bağı heva verilmiyor. (Havadan rüzgâr gibi gelmiyor). Bu uğurda nice canlar telef oluyor, nice emekler sarf ediliyor o halde acaba hiç merak ediyor musunuz ki uğrunda bu kadar canlar telef olan bu kadar çalışılan hürriyet ve meşrutiyet bize ne gibi haklar veriyor.

Size hürriyet ve meşrutiyetin gibi ne gibi haklar bahsettiğini kısaca sayacağım lakin hepsi bunlardan ibaret değildir. Ben size esaslarını söyleyeceğim:

- 1) Herkes Kanuni Esasi'ye tabi olacak ve ondan asla ayrılmayacaktır.
- 2) Herkes kanunun tayin ettiği daire dahilinde bütün ef'âl ve harekâtında hür bulunacak ve hiçbir kimse kendisinin o hareketine karışmayacak.
- 3) Herkes kanun noktayı- nazarından müsâvi olunacak.
- 4) Herkes hukukî adalet dairesinde görülecek.
- 5) Gerek aynı dinden olsun gerek muhtelif dinden olsun bir milleti teşkil eden ahalinin hepsi birbirleriyle kardeş gibi geçinecek ve kat'iiyen aralarında bir nifak olmayacak.
- 6) Millet kendi kendisini idare için elli bin kişiden bir kişiyi intihap ederek Meclis-i Mebusana aza gönderecek. Padişah millet ve hükümet bu millet vekillerinin koyduğu kanunlara göre hareket edecek. Aksi halinde mesul olacak.
- 7) Hükümet memurları milletvekilleri olan Meclis-i Mebusana karşı yaptıkları işlerden mesul olacak.

8) Millet-i Osmaniye'yi teşkil eden muhtelif kavimlerin hepsi birbiriyle kardeş gibi ittihat edip el birliğiyle vatan ve milletin saadet ve selameti için çalışacaklar. Şayet içlerinde bu intizamı bozanlar olursa kanuna şiddetle cerran görecektlerdi.

9) Herkes hürriyet ve meşrutiyetin muhafazasına yemin etmiş olduğundan şayet yine hürriyetimiz gasp olursa büyük küçük herkes bunu müdafaa için kanını dökmeye hazır olacak ve elinden ne gelirse yapacak.

6.2.15 Millet Vekilleri ve Usul-ü İttihab

Millet vekilleri ahali tarafından Meclis-i Mebusana aza intihap olunan kimselerdir. Bunlarla mebus denir. Her elli bin zükura bedel bir mebusa intihap olunur. Bu elli bin zükurun içinde yirmi beşten aşağı olanlar da dahildir. Fakat yirmi yaşından aşağı olanlar rey veremezler.

Meclisi mebusan azaları dört sene de bir defa yeniden intihap olunurlar. Eskiden mebus olanlar yeni inhitabda rey kazanabilirlerse tekrar mebus olabilirler. Meclis-i Mebusan azaları behemal teşrini saniden evvel intihap olunmalıdır. Çünkü teşrini sani iptidasında İstanbul'da bulunmaya mecburdurlar.

Mebuslar milletin vekilleri olduklarından milletin hukukunu muhafaza etmek umuma nefi kanunlar yapmak, bütçeyi tanzim etmek ve memleketin terakkisi için çalışmak vazifesiyle mükelleftirler.

Meclisi mebusan azaları reyi am ile intihap olunurlar. Reyi am ise daim Meclisi Mebusan azalarının kanunu istisna ettiği bazı kimselerden ma'ada (onun dışında) umum ahali tarafından intihap edilmesidir.

Kanunen aza intihap etme hakkına haiz olanlara muntehib derler. Azayı intihabından rey vermek hakkına haiz olabilmek için yirmi yaşını ikmal etmek, Osmanlı tebaası olmak, müflis, mahkûm olmamak, birinin kölesi dahi bulunmamak şarttır. Yaşları yirmiden aşağı olanlar, kadınlar, silah altındaki askerler, müflisler, tebaa-ı ecnebiye iddiasında bulunanlar bir mahkumiyete duçar olanlar; azay-ı intihabında rey veremezler.

Aza intihabında rey vermek hakkına vermek hakkına vaiz olanların rey vermeleri en mühim bir vazifedir.

Meclis-i Mebusan azaları iki surette intihap olurlar. Ya birinci ya da ikinci müntehibler tarafından intihap olunurlar.

Birinci müntehib elli bin zükurun içinde rey verme hakkına haiz onlardır. İkinci müntehibler ise birinci müntehibler tarafından intihap olunurlar. Her beş yüz birinci muntahibe bedel bir ikinci müntehib ayrılır.

Meclis-i Mebusan azaları doğrudan doğruya birinci müntehibler tarafından intihap olundukları takdirde herkes reyî yani memleketi dahilinde malumat verip dirayetine itimat ettiği bir şahsın ismini rey kağıdına yoksa adi bir kâğıda yazıp o kâğıdı dahi bir zarfın içine koyduktan sonra bunu kimseye göstermeksizin ve kimseye söylemeksizin o zarfı götürüp belediye dairesine teslim eder. Eğer kilitli demir sandıklar varsa herkesin bir yekdiği bir günde zarfsız olarak rey kâğıdı umumun karşısında o sandığa atar.

Eğer Meclis-i Mebusan azaları ikinci müntehibler tarafından intihap olunacaksa ilk önce birinci müntehibler ikinci müntehibleri intihap ederler. Bu suretle birinci müntehibler vazifelerini bitirmiş olurlar. İkinci müntehirlerin intihabı da tıpkı böyledir. Yalnız birinci müntehiblerinden beş yüz reylerini içlerinden veya hariçten bir kişiye verirler. Fakat birinci müntehiblerin adedi beş yüzden (250) kadar az veya çok olursa beş yüz itibar olunur.

İkinci müntehibler intihap olunduktan sonra bunlar meclisi mebusan azalarını intihap ederler. Kaç tane ikinci müntehib var ise hepsi bir yerde birikir. Reylerini umunun karşısında kapalı ve mühürlü bire sandığa atarlar.

Bu suretle biriken mühürlü ve kilitli sandıklarda toplanan reyler bir meclis huzurunda açılır. Herkesin huzurunda kazandığı rey alfabe sırasıyla bir kâğıda yazılır kim en çok rey kazanmış ise o mebusluğu kazanır. Mebus olmak için otuz yaşını ikmal etmek, malumat, iktidar, hamiyet ve liyakatiyle temayüz etmek şarttır.

6.2.16 Devlet

Padişah ile Hey 'et-i Kanuniye ve Hey 'et-i İcraiyye'nin üçüne birden devlet denir.

Padişah bütün Osmanlı tebaasının hükümdarı bir cümle ehli İslam'ın halifesidir. Osmanlı sultanı, Osmanlı imparatorluğu ve İslam halifeliğine haiz olup Ali Osman sülalesinden eski usulü üzere en büyük evlada aittir.

Eskiden Ormanlı tahtına çıkacak padişahlar birinci padişahımız Osman Gazi sülalesinden olmak üzere en dirayetli en liyakatlı intihap olunurdu. Fakat her tarafta saltanat kavgası koptuğundan on dördüncü padişah olan Sultan Ahmet bunun kaldırtır. Bu mahzurun defî için yine sülaleden en büyük evladın tahta çıkarılmasına karar verildiği o zamandan beri bu tarzda devam eden geldiğinden naşı eski usul üzere dinlemiştir.

Heyet-i Kanuniye nizam koyan bir heyet olup iki meclisten mürekkeptir. Birisi Meclis-i Mebusan, diğeri Meclisi Ayanıdır. Bunlardan Meclisi Mebusan milletin, Meclisi Ayan devletin vekilleridir. Bunların her ikisi de aynı zamanda fakat ayrı ayrı olarak İstanbul'da içtima ederler. Meclis-i Mebusan ile Meclis-i Ayanın vazifesi kanun yapmak, bütçeyi tanzim etmek ve hükümetin işlerini teftiş etmektedir. Heyet-i İcraiye, Heyeti Kanuniyye'nin koyduğu kanunları icra ve tatbik eden bir heyettir. Heyet-i İcraiye sadrazam ile al el umum memurlardan mürekkep olup bunların hepsine birden hükümet namı verilir.

Padişah, devlet binasının bir anahtarıdır. Her sene Meclis-i Mebusan ile Meclis-i Ayan muayyen olan vakitte toplandıktan sonra her iki meclis birlikte olduğu halde padişah bir nutku hümayun meclisi umumiye açar. Sonra da sadrazam ve şeyhülislamı intihap ve tayin eder. Sadrazam dahi diğ nazırları intihap edip tayinler için idareye arz eder. Meclisi mebusan bu nazırlardan hangisine itimat etmezse o nazir istifasını vererek çekilir ve meclisin itimadını kazanabilecek bir nazır tayin edilir. Eğer Meclisi Mebusan sadrazama âdem-i itimat etmezse o zaman bütün nazırlar işten el çekerler. Çünkü yeni gelen sadrazam kabineyi yeni teşkil etmeye mecburdur.

6.2.17 Hey'et-i Kanuniye, Meclis-i Mebusan ve Ayan

Hey'et-i Kanuniye, Meclis-i Mebusan ve Ayan namında iki heyetten ibarettir.

Meclis-i Mebusan millet tarafından gönderilen ve milletin vekilleri olan bir heyettir. Bu heyet doğrudan doğruya rey-i â'm ile intihap olunur. Bu intihap dört senede bir değişir ve her aza keza dört senede bir değişir. Fakat evvelce intihap olanlardan bu defa da rey kazananlar olursa yerlerinde kalırlar.

Her elli bin zükura bedel bir aza intihap olunur. Fakat sancağın nüfusu yirmi beş bin kadar az veya çok olursa yine elli bin gibi itibar olunur. Mesela yirmi beş bin ile yetmiş bin nüfusu olan bir sancak yine bir mebus intihap eder. Bundan fazlası için dahi yetmiş beş binin üzerinde elli bin zammıyla yüz yirmi beş bin için iki, yüz yetmiş bin için üç, iki yüz yirmi beş bin için dahi dört aza intihap olunur.

Birinci sancağın intihap edeceği mebus için yalnız üç sancağın merkezde olan şehir dahilindeki ahalinin rey vermesi kâfi değildir. Mebusan bizzat merkez-i livaya mülhak olan köy ve nahiyelerle sancağa tabi olan kazalar ve bu kazalara tabi olan nahiyeler ve bu nahiyelere tabi olan köylerde rey verirler. Bu reyler köyde muhtarlar, nahiyeler ve kazalar dahil beldeler vasıtasıyla toplanarak merkez-i liva beldesine teslim edilir. Eğer sancağın nüfusu pek az olup da vilayetten mebus göndermek lazım gelirse o zaman sancaklarda biriken bu reyler merkez vilayet beldesine teslim olunur.

Namzetlerin Meclis-i Mebusan azalığına intihap olunmaları için toplanan reylerin yarısından bir fazlasını kazanmaları lazımdır. İşte buna ekseriyet-i mutlaka denir. Eğer bunu kazanan olmazsa mecmu reylerin yarısını veya üçte birini veyahut dörtte birini kazanmalıdır. Eğer namzetlerden hiçbirisi ekseriyet-i mutlakayı kazanamazsa on beş gün sonra bir kura çekilir. Bu kurada ekseriyet-i nısfıyeyi kazanmak kafidir. Ekseriyet-i nısfıye ise diğerlerinden daha ziyade reye malik olmaktır. Meclis-i Mebusana intihap olunacak azalar tıpkı müntahipler gibi Tebaayı-ı Osmaniye'den olmak, Türkçeyi bilmek, köle, müflis, mahkûm olmamak ile beraber otuz yaşını ikmal etmek lazımdır.

Meclis-i Mebusan ayan ile birlikte kanunları yapar bütçeyi tanzim ve vergileri tayin eder. Mebusanın reyi daima ayanınkine takdim eder. Yani devlet ve millet işleri ilk önce Meclis-i Mebusanda müzakere olunduktan sonra netice-i karar tekrar müzakere edilmek üzere Meclis-i Ayan'a gönderilir. Meclis-i Ayan devlet tarafından intihap

olunup devletin vekilleri olan bir heyettir. Bunlar adetçe mebusanın yarı veya üçte ikisi kadardır. Meclis-i Ayan azalarının üçte biri hükümet tarafından, üçte ikisi de Meclis-i Mebusan tarafından intihap olunur. Tayinlerine irade-i padişah sadır olur. Bunlar da mebusandan ayrı olarak in'ikat edilirler. Ayanın vazifesi mebusan ile birlikte kavânîni tanzim etmek ve umuru idareyi tetkik etmekten ibarettir. Meclis-i Mebusanda müzakere olunup ayana gelen kanun-u layihaları Meclis-i Ayanda da müzakere olunduktan sonra muvafık görülenleri tasdik ederler. Tadili icap eden maddeler tekrar Meclis-i Mebusana iade edilir.

6.2.18 Hey 'et-i İcraiye, Hükümet ve Hey 'et-i Vükela

Sadrazam ile nazırların hey 'et-i mecmuasına hey 'et-i vükela denilir. Hey 'et-i vükelanın başında sadrazam bulunur. Sadrazam ile Şeyhü-l İslam bizzat zat-ı şahane tarafından intihap ve tayin olunur. Sadrazam bütün nazırları intihap edip, zat-ı şahane de tayin eder. Her nazır kendi dairesi dahilinde hey 'et-i vükelanın işlerinden mesuldür. Sadrazam ise hepsinden mesuldür. Onun için umum nazırları intihap etmek sadrazamın hakkıdır. İrade-i padişahın taalluk etmesi icap eden umur ve hususatın kaffesi sadrazam vasıtasıyla zat-ı şahaneye arz edilir ve o suretle iradesi istihsal olunur.

Nazırlar heyet-i kanuniyenin vaz ettiği kanunları hükümet namına olarak umuma tamim ve mucibince amel etmelerini tefhim ederler. Kendileri her iki meclisin teftiş ve nezareti altında bulunurlar ve her bir hareketlerinden mesuldürler.

İki sınıf nezaret vardır. Birisi, birinci sınıf nezaretlerdir ki bunlar doğrudan doğruya sadarete merbut olup hey 'et-i vükelada bulunurlar. Diğer ikinci sınıf nezaretlerdir ki bunlar sadarete merbut olmayıp birinci sınıf nezaretlerden birisinde merbutturlar. Birinci sınıf nezaretler on adet olup bunlarda; harbiye, bahriye, maliye, maarif, hariciye, dahiliye, adliye ve mezârib, evkaf, ticaret ve nafia, orman, maden ve ziraat nezaretleridir.

İkinci sınıf nezaretlerden başlıcaları; tophane, umum-u mekâtib-i askeriye, defter-i hâkânî, husumât, mülkiyet, askerî tekaid sandığı nezaretleriyle emniyet-i umumiye ibarettir. Tophane ve umum-u mekâtib-i askeriye nezaretleri adliyeye, gümrük, defter-

i hâkânî şehir-i emaniye, emniyet-i umumiye müdüriyeti dahi dahiliye nezaretine merbuttur.

Harbiye nazırının vazifesi, umum orduları kumanda etmek, kuvveyi askeriye tanzim ve idare etmektir. Adliye nazırın icraatını ordularla yapar.

Dahiliye nezaretinin vazifesi umum memleketin asayiş ve intizamını etmek ve idare-i dahiliye yolunda bulundurmaktır. Dahiliye nazırı icraatını ve ila mutasarrıf kaymakamlar vasıtasıyla yapar.

Hariciye nazırının vazifesi sefir ve şehbenderler vasıtasıyla ecnebi memleketlerle olan münasebat-ı siyasiye ve ticariye idare etmektir.

Bahriye nezaretinin vazifesi donanmamızı tanzim etmekle beraber alel umum deniz askerlerini dahi kumanda eder.

Maliye nezaretinin vazifesi, alel umum varidat ve mesarifatın defterlerini tanzim ile varidattan gelen para ile mesarifatı tesfiye etmek, bütün vekilleri tahsil eylemektir. Maliye nezareti icraatını, defterdar, muhasebeci ve mal müdürleriyle yapar.

Maarif nezaretinin vazifesi memleket dahilinde birçok mektepler açmak ve mevcut mektepleri idare etmektir. Maarif nezareti dahi icraatını, maarif müdürleri, maarif müfettişleri ve mektebi idadi müdürleri ile yapar.

Adliye ve mezahibi naziriyyenin vazifesi alel umum umur-u adliye tanzim ve idare etmek, herkesin hukukunu kanun dairesinde muhafaza etmektir. Adliye nazırı dahi icraatını adliye memurları vasıtasıyla yaparlar.

Ticaret ve Nafiye nazırının vazifesi, memleketin ticaretini terakki ettirmek, fabrika açtırmak, yol yaptırmak gibi memlekete nefi olan birtakım icraatta bulunmaktır.

Orman, maden ve ziraat nezaretinin vazifesi ise ormanları muhafaza etmek, madenleri ihraç eylemek ve ziraatın terakkisi için çalışmaktır.

Tophane nazırının vazifesi muharebe için lazım gelen topları, arabaları, süngüleri, tüfekleri vs. levazımatı imal etmek ve muktedir sanatkarları yetiştirmektir.

Zabıta nezaretinin ve emniyet-i umumiye müdürünün vazifesi polis ve jandarmalar vasıtasıyla umur-u inzibatiye ve intizam-ı dahiliyeyi temin ve idare etmektir.

Nazırlar her iki meclisin vaz ettiği kanunlar hakkında itiraz etmek hakkına haizdirler. Gerek kendileri gerek maiyetleri meclislere karşı mesul olup sorulan suallere cevap vermeye eğer meclis-i mebusan nazırlar hakkında fena bir fikirde bulunur veya ademi itimat gösterirse nazırlar istifa etmeye mecbur olurlar.

6.2.19 Askerler ve Askerlik

Asker bir milletin en büyük kuvveti, askerlik ise en mukaddes satvettir.

Askerlerin vazifesi vatanı, milleti ecnebilerin taarruz ve hücumundan muhafaza etmek ve hîn-i hacetten muharebe etmektir. Askerler vatanın en asil en necip evlatlarıdır. Askerler milletin kolları, kanatlarıdır. Askerlik pek mukaddestir. Çünkü askerlerin vazifeleri pek mühim pek müşküldür. Geceleri biz rahat uyuyorken o aslan askerlerimiz ellerinde tüfeklerle süngüler olduğu halde hudut boyunda nöbet beklerler. Hele düşmanla muharebe vuku bulduğunda hepsi vatanın selameti için canlarından vaz geçerler. Düşman başlarına ateş yağdırdığı halde yine onlar zerre kadar korkmazlar. O şanlı o hamiyetli askerler, o er oğlu erler vatanın tüyü bitmemiş sabi yavrularını, beli bükülmüş ak saçlı ihtiyarlarını, pak, afif, mukadderatını merhametsiz canavar düşmanın ayakları altında ezilmemek için düşmanı vatanımıza bastırmazlar. Çocuklar iyi bilmelisiniz ki gerek 10 Temmuz 1324'te ve gerek 10 Nisan 1325'te kazandığımız hürriyet, askerlerimizin süngüleriyle alınmıştır. Eğer şu hukukumuzu o sevgili kardeşlerimiz bilip te müdafaa etmiş olsalar idi ve eskiden olduğu gibi yine müstebitlerin tarafını iltizam etselerdi biz kıyamete kadar hürriyetimize nail olamazdık. İşte askerlerimiz kılıçlarını, süngülerini, tüfeklerini her zaman düşmana karşı değil bazen de memleket dahilinde türeyen sinsi düşmanlara karşı çeviriyorlar. Elhasıl babaların, evlatların, hemşerilerin hukukunu kimseye kaptırmıyorlar ve onların

ayakları altında ezdirmiyorlar. Bunlar ne kadar şayan-ı takdis adamlardır. Yaşasın sevgili asker kardeşlerimiz.

6.2.20 Ordu

Muharebe zamanında askerleri birdenbire cem etmek, sulh zamanında idarelerini kolaylaştırmak için umum-u kuvay-i askeriye birtakım büyük şubelere ayrılır ki bunlara da ordu denir. Bizim umum-u kuvay-i askeriyemiz yedi orduya taksim olunmuştur. Onlar da İstanbul, Edirne, Manastır, Erzurum, Şam, Bağdat, Yemen'dir. Bu orduların her birisi bir müşir tarafından idare olunur. Bu orduların mercii harbiye nezaretidir. Hangi tarafta bir iğtişaş zuhura gelirse o taraftaki ordulara emir verilir. Derhal asker silah altına alınıncaya kadar evvelce silah altında bulunan taburlar sevk edilir ve arkalarından da toplanan askerler gönderilir. Eğer ordu dahilindeki askerler bu vukuatın önünü alamazlarsa o zaman diğer ordulardan da asker gönderilir. İşte bu ordular sayesinde hem sevkiyat-ı askeriye kolaylaşır hem de vatanın her bir tarafından cesim birer kuvvet her zaman mevcut bulundurulur.

Müddet-i askeriye, kanunun istisna ettiği bazı kimselerden maada yirmi yaştan kırk yaşına kadar herkes asker olmaya mecburdur. Fakat bunun hepsi silah altına geçmez. Bu dört sınıfa taksim olunur; nizamiye, ihtiyat, redif, müstahfiz tabir olunur.

Nizamiye: Yirmi yaşına gelen bir kimse askere alınır ve üç sene müddetle hangi tarafa gönderilirse orada hizmet-i askeriyesini ifa eder. Müddet bitince o da memleketine avdet eder.

İhtiyat: Üç sene nizamiye bittikten sonra altı sene de ihtiyat-ı askerliği vardır. Bu da nizamiye gibi silah altında geçmez. Lüzum olduğu zaman silah altına alınır.

Redif: İhtiyat müddeti bittikten sonra dokuz senede rediflik vardır. Fakat o müddet zarfında bütün vaktini kışlada geçirmeyip kendi işiyle meşgul olur. Eğer muharebe olursa veya sair-i hususatta askere lüzum görülürse bu on sene henüz bitmemiş olursa

o zaman redifler toplanır. Demek ki rediflikte hal-i istirahatte geçiyor. Eğer lüzum görülürse gidiliyor.

Müstahfiz: Rediflikten sonra iki sene de müstahfizlik gelir. Bu da hal-i istirahatte geçer. Bir muharebe olur da redifler toplandığı halde askere lüzum görülürse o zaman müstahfizler de toplanır. Fakat bu sınıflar nadir olarak toplanır. Mekatib-i Âliye ve Daru'l Muallimin talebelerine imtihan verebilen büyük medreseler askerlikten muaftır. Çünkü onlarda vatana ayrıca bir hizmet ediyorlar.

İki nev' asker vardır: Birisi kara, diğeri deniz askeridir. Kara askerleri hudutlarda bulunur ve kara muharebeleri yapar. Deniz askerleri ise zemheri tabir olunan cisim ve vapurlarda bulunur. Denizleri, sahilleri muhafaza eder. Bahriye askerleri ekseriyet sahilde büyümüş ve gemiciliğe alışmış kişilerden oluşur.

6.2.21 Maarif-i Umumiye

Milletin her ferdinin fikirlerini maarifle tenvir edebilmek için icra edilen teşebbüsata maarif-i umumiye namı veriliyor. Maarifi umumiye dört kısım üzerine tertip olunmuştur:

- 1) Tedrisat-ı iptidaiye,
- 2) Tedrisat-ı rüştiye,
- 3) Tedrisat-ı idadiye,
- 4) Tedrisat-ı aliye.

Tedrisat-ı iptidaiye, herkese lazım olan okuyup yazmakla beraber malumat-ı iptidaiyesin tedrisinden ibarettir. Tedrisat-ı iptidaiye altıdan on üç yaştaki çocuklara mahsustur. Tedrisat-ı iptidaiye umumi mekteplerde meccanen ve mecburi olarak icra edilir. İptidaiye mekteplerinde kız ve erkek çocuklar birlikte okudularsa da ekser

mahallerde kız çocuklar için dahi hususi iptidaiye mektepleri açılmıştır. Tedrisat-ı iptidaiyenin müddeti üç senedir fakat çalışkan çocuklar bir senede birkaç sınıfın imtihanını verebilirler.

Tedrisat-ı rüştiye, iptidaiyeden sonra rüştiye mektebine girilir. Burada daha çok kısımlar okunur. Rüştiyenin müddet-i tahsilliyenin dahi üç senedir. Fakat çalışkan çocuklar her sene bir iki sınıfın imtihanını vermek isterlerse kabul olunur.

Tedrisat-ı idadiye, rüştiyeden sonra idadiye mektebine girilir. Burada daha çok fenler tahsil edilir. İnsan okudukça zihinler, fikirler açılır. İnsan her şeyden de haberdar olur. İptidaiye, rüştiye ve idadiye tedrisatı herkese elzemdir. Hatta bir demirci, bir kunduracı bile bunları bilmelidir. İnsan bunları bilmezse dünyadan bihaber olur. Nasıl yaşadığı, niçin dünyaya geldiğini bilemez.

Tedrisat-i aliye, idadiye den sonra mekâtib-i âliye gelir. Mekâtib-i âliye herkesin mesleğini tayin eder. Mekâtib-i âliyeden çıkan bir sanat veya meslek erbabı olarak çıkar. Mesela mektebi tıbbiyeye giren doktor, hukuka giren avukat, daru'l muallimine giren mektep muallimi, ticaret mektebine giren tüccar olur.

Başlıca mektebi âliye şunlardır: Dârü'l-fünûn, mektebi tıbbiye, mektebi hukuk, mektebi mülkiye, daru'l muallimin, ticaret mektebi vesairenden ibarettir.

6.2.22 Kanun ve Bütçe

Kanun, menafi-i umumiye hususunda meclis-i umumi tarafından tanzim ve tertip edilen nizamatin hey 'et-i mecmuasına denir. Aynı bir madde hakkındaki kavânînin hey 'et-i mecmuasına ise düstur denir. Bir kanun yapmak için evvelen kanun yapılacak madde hakkında Meclis-i Mebusan ile ayanın müttehit olması lazımdır. Bu suretle meclis-i umuminin reylerine mazhar olan kanunun kabil-i icra olabilmesi için de sadaret vasıtasıyla istihsal olunup resmî gazetelerle umuma ilan edilmesi lazımdır. İşte bu tarihten itibaren kanun, kabil-i icra olur, umum ahali dahi ona itaate mecburdur. Bir madde hakkında kanun yapılmasını veya hükümet memurları nazırlar vs. ahali veyahut

meclis-i umumi azalarından biri Meclis-i Mebusana menafi-i umumi için şu yolda bir kanun yapılmasının lüzumu olduğunu ihbar eder veyahut bizzat kanunu yaparak teslim eder. Meclis-i Mebusan dahi onu tetkik eyler, eğer sahihan öyle ise rey vererek Meclis-i Ayana havale eder. Meclis-i Ayan dahi münasip görürse artık o kanunda resmi bir kanun olur ve icra edilmesi için de hey 'et-i icraiyye verilir.

Bütçe hükümetin senevi varidat ve mesarifatın bir cetvelidir. Mesarifat-ı umumiye şunlardır; duyun-u umumiye bedeli, kara ve deniz askerlerinin mesarifatı, alel umum hükümet memurlarının ve meclis-i umumiye azalarının maaşları, dört maarifin terakkisi için sarfiyat ve umur-u hayriyye ve tanzifat-ı belediye ve bunların inşası için olan sarfiyat. Varidat-ı umumiye şunlardır; alel umum vergiler, inhisar, gümrük vesaire.

Bütçenin hal-i müvazemette kalabilmesi için hiç olmazsa varidatın mesarifata karşı gelmesi lazım gelir. Fakat varidatı muvafık getirmek için nadiren borç edilir. Asıl borç şemendüfer (demiryolu) yaptırmak, fabrika açmak, mektep inşa ettirmek gibi mühim işler için veyahut ecnebi hükümetlerden birine olan borcun feshi için edilir.

6.2.23 Memalik-i Osmaniye'nin Taksimat-ı İdaresi

Memalik-i Osmaniye idare cihetiyle birtakım vilayetlere, vilayetler sancaklara, sancaklar gazalara, gazalar dahi nahiyelere taksim olunmuştur.

Vilayet memalik-i Osmaniye'nin ufak bir kıtası olup bir vali tarafından idare olunur ve vali hükümet tarafından tayin olunur. Vilayet, meclis idaresinin teftiş-i nezareti altında bulunur. Vali icraatını mutasarrıflar vasıtasıyla yapar. Valinin mercii dahiliye nezaretidir. Vali, vilayetin, ahalinin menafi hususunda her türlü teşebbüste bulunabilir. Lakin bazı mühim işler olursa o zaman hükümetin emrini almaya mecburdur. Bu emri ise dahiliye nezareti vasıtasıyla alır ve vali evvela soracağı şeyi dahiliye nezaretine yazar ve o da sadarete bildirir. Sadaret mühim bir şey ise meclis-i umumiyenin müsaadesini bekler, eğer değilse kendisi emir verir. İşte bu suretle icraat-ı mühimme vukua gelir.

Sancak, vilayetin bir cüzü olup mutasarrıf tarafından idare olunur. Mutasarrıf dahi hükümet tarafından tayin olunur ve meclis idare-i livanın teftiş ve nezareti altında bulunur. Mutasarrıf icraatını kaymakamlara tebliğ eder. Mutasarrıfın mercii dahi validir. Mutasarrıf dahi memleketin menafi için birçok mühim işlerde bulunursa da bazı mühim hususatta valinin emrini almaya mecburdur.

Kaza, sancağın bir cüzü olup, bir kaymakam tarafından idare olunur. Kaymakam icraatını, nahiye müdürleri vasıtasıyla tamim eder. Kaymakamın mercii dahi mutasarrıftır. Bu da memleketin menafi için her türlü hususatta hareket ederse de bazı hususatlarda mutasarrıfın emrini almaya mecburdur.

Nahiye, kazanın bir cüzü olup bir müdür tarafından idare olunur. Bu müdürlerin mercileri dahi kaymakamlardır. Nahiye müdürleri aldıkları emirleri köy muhtarlarına tebliğ ederler. Her köy otuzdan nihayet beş yüz haneye kadar olabilir. Bunlar içlerinden birisini kâhya (muhtar) namıyla intihap ederler. Resmî bir kâhya mührü vardır. Köyler o mührü kime teslim edeceklerse o muhtar olur. Tıpkı mahalle muhtarları da böyledir. Bir muhtar bir köylünün vekili demektir. Bir köye vergi tahsili için tahsildar gelirse ilk olarak kâhyaya müracaat eder, o da köylüleri çağırır. Gelen emri söyler. Onlar da muhtarın sözüne itaat ederler. Eğer muhtar yolsuz bir iş yapar veyahut köylülerin haklarını muhafazaya çalışmazsa köylüler onu azletme hakkına malik olurlar ve mührü alıp başka birisine verirler. Bir köyde veya bir mahallede yalnız bir muhtar olmaz. Bir muhtar-ı evvel, bir muhtar-ı sâni ve bir de imamla birkaç ihtiyar meclisi bulunur. Eğer muhtar azlolanırsa bu ihtiyar meclisinden birini muhtar yaparlar. Çünkü bunlar muhtarlığa namzet olmuşlardır. Köylerde muhtarın maaşı yoktur fakat, şehirlerde mahalle kahyalarını tahsil ettikleri vergiden yüzde beş kuruş kahyalık tabir olunan bir para alırlar. Bir de nikah vesaire hususatta cüz'i bir para alırlar.

6.2.24 Tebaanın Vezâif ve Hukuku

Aynı memleketin efradından her birine tebaa derler. Mesela Osmanlı tebaası deyince Osmanlı hükümetine tabi olan her fert anlaşılır.

Tebaanın vazifesi kanuna itaat etmektir. Eğer bir kimse kanuna itaat etmezse asi sayılır. Binaenaleyh o kimse şiddetle mücazat olunur. Çünkü kanun menafi-i umumiye için konunmuş bir düsturdur. Menafi-i umumiye temin eden bir şeye kabul etmemek veya ona tabi olmamak umuma karşı bir hıyanettir. Onun için kanuna itaat etmeyen bir kimse kanunen mücazat olunur.

Tebaa kanuna itaat etmekle beraber vergileri dahi zamanında getirip hükümete zamanında vermekle mükelleftir. Çünkü vergiler menfaati umumiye için sarf edilir. Memleketin idaresi vekillerce düzelir. Memurun maaşları vergilerle verilir. Eğer ahali vermezse hazineye hiç para girmez. Para olmayınca da hiçbir işin görülmez. Onun için herkes hissesine isabet ile vergileri vakıf ve zamanıyla mahalline tediye (eda etmek) etmeye borçludur. Vergi herkesin borcudur. Ondandır kurtulmak için ancak onu tediye etmekle olur.

Tebaadan herkes kendi evlat ve iyalinin saadeti için çalışıp para kazanmaya borçludur. Lakin bu parayı hemcinslerine hizmet ederek onun mukabilinde kazanmalıdır. İnsan kendi menfaatini, menfaati umumiye hizmet ederek tedarik etmelidir. Eğer böyle çalışmazsa arkasından felaket hazırdır. Bir milleti teşkil eden efradın hepsi birbiriyle kardeştir. Onun için herkes birbirini incitmemekle beraber yekdiğerine muavenet ve hizmette de kusur etmemelidir. Küçük çocukları iyi terbiye etmeli, yetimleri bakesleri (kimsesizleri) mektebe verip okutturmalı ve onların saadet ve selameti atisini temin etmek. Fakire ve ihtiyarlara acımalı. Muhtaç olanlara muavenetten geri durmamalıdır. İnsaniyet bun icap etmektedir. En büyük vazifelerimiz vatanın saadet ve azametini temindir. Vatanın maarif, sanayi, ticaret ve ziraatını ileri götürmek umum tebaanın en büyük vazifesidir. Maarifiz bir millet ruhsuz bir cisim gibidir. Ticaret sanayi ve ziraat dahi ancak maarifle meydana gelir. Hülâsa bunların hepsinin esası maariftir. Gerek maarif ve gerekse sanayi, ticaret ve ziraat milletin büyük küçük hepsinin say ve gayreti ve sebatı daimiyyeleriyle meydana gelir. En mühim işler bir kişinin çok çalışmasıyla değil çok kişinin bir çalışmasıyla elde edilir. Onun için herkes el ele verip ittihat ve ittifak ile çalışmalıdır. Birbirinin işini ikmal etmek için birbirine yardım etmelidir. Kat'ıyyen nemelazım dememelidir. Sonra herkes nemelazım derse hiçbir iş görülmez. Çocuklar siz şimdiden mütefekkir ve mütecasir olununuz. Akıllarınızı kestiği her işi icraya teşebbüs ediniz. Ve teşebbüs ettiğiniz işleri dahi ta nihayetine kadar takipte

sebat ediniz. İşte o zaman sa'yinizin saadetini görürsünüz. Vatana büyük büyük hizmetler edersiniz.

Tebaanın hukuku hürriyet, müsavat, adalet ve uhuvvet ile mümkündür. Bundan başka herkesin malı canı ırzı ve namusunu dahi birer hakkı olup bunları muhafazasına dahi hükümet borçludur. Tebaanın bil cümle hukukunu muhafazaya hükümet borçludur. Eğer tebaanın hukuku muhafaza edilmezse herkesin hükümet hakkında şikâyet etmeye ve Meclisi Mebusana ikameyi-i dava eylemeye hakları vardır. Fakat herkes dava için doğrudan doğruya Meclis-i Mebusana şikâyet etmeyip evelen mensup olduğu hükümete müracaat edecek eğer o arada hukukunu muhafaza etmezlerse ondan sonra Meclisi Mebusana şikâyet hakkı olacaktır. Meclis-i Mebusan dahi hem müdaainin hukukunu istirdat edecek ve hem de evvelce müracaat ettiği halde hakkını ketmeden şube-i hükümeti şiddetle cezaya çarpacaktır.

6.2.25 Vergiler

Vergiler, ihtiyaç ve menafî-i umumiye sarf edilmek üzere ahalinin hükümete verdiği paradır ve verginin miktarı her sene meclis-i umumi tarafından tayin olunur. Bu sene için tayin olunan vergi gelecek sene tahsil olunur. Meclis-i umumiyenin müsaadesi olmaksızın aslen hiçbir vergi tahsil edilemez.

İki nev'i vergi vardır; birisi bilavasita, diğeri bilvasita vergidir. Bilavasita vergi, herkes mukabilinde hükümetten hiçbir şey talep etmeksizin vermeye mecbur olduğu meblağdır ki bu da emlak, temettü, aşar vergilerinden ibarettir. Bu vergileri tahsildarlar ahaliden toplayarak mal sandıklarına yatırır. Bilvasita vergi dahi doğrudan doğruya ahaliden alınmaz. Bu nev'i vergi birtakım ticaret mukabilinde şirketlerden alınır. Bunun da başlıcaları; istihlakat vergileri, inhisar, pul, gümrük vesaireden ibarettir.

Emlak vergisi, hane, tarla, bağ, çiftlik gibi mülkten alınan vergilerdir. Bu vergiler de emlakin kıymeti ne ise ona göre haneler için binde beş, tarla, bağ, bahçe için binde on alınır.

Temettü vergisi, asker, memur ve çiftçilerden maada ticaretle meşgul olan kimselerden alınan bir vergidir. Bir meclis marifetiyle bir kimsenin senede kaç kuruş kazandığı hesap ve tahmin edilerek onun yüzde bir miktarını alırlar. Eğer fazla yazılmış olur ise itiraz ederek mahallinin imam, muhtarı dahi tasdik eyleyerek onun temettü vergisini azaltırlar ve her sene yeniden vergi idare hanelerinde muamele yapılarak herkes senevi temettü vergisini tayin ederler.

Aşar vergisi her sene husule gelen mahsulatın onda birinin hükümete verilmesidir. Bazı köylerin senevi aşar verdikleri bazı tüccarlara satılır. O halde her köyün aşarı tabii bir tüccara teslim edilir. Eğer bu mültezimler köylülerden fazla alırsa köylüler onun hakkında mensup oldukları hükümete şikâyet ve aşarlarının hükümet marifetiyle alınmalarını talebe hakları vardır. Pazara, bostanlara dahi senevi verilen vergilerin başka mahsullerine mahsup olmak üzere bir vergi yazarlar ki buna da resim veya terekeci tayin olunur. En ziyade milletler köylüleri burada alırlar. Bazı senelerde veya her senede bazı mahallenin ihtiyacı fazlar olur. Onu tesfiye edebilmek için senevi vergiye bir miktar münasibin zammı meclis-i umumiyece münasip görülür. İşte buna resm-i münazim veya zam vergi denilir. Meselen maarif, teçhizat-ı askeriye, zam vergileri gibi her sene alınan aşar ve emlak vergilerinin yüzde iki buçuk maarif hissesi ve yüzde altı kadar teçhizat-ı askeriye olmak üzere birer vergi tahsil edilir.

İstihlakât vergileri, alel umum içkiler, tuz, şeker, kahve vesaireden alınan vergilerdir.

Kayıt ve teshil vergisi; bir mülk satın aldıktan veyahut bir veraset vukua geldikten sonra hükümete verilen haraçtan ibarettir.

Pul; bazı kağıtlar üstüne hükümet namına olarak bir damga basılarak mevki fûruhta çıkarılır ki bunlara pul denir. Bu pulların istidahatlerde alışveriş mukabillerinde, alel umum senetlerde, mektuplarda ve ticaret işlerinde kullanılır. Pul istimal edilmesi lazım gelen bir mahalde kullanılmazsa ondan ceza kayda alınır.

İnhisar; bir şeyin amal ve fûruhta imtiyazın bir şirket veya bir şahsa vermesidir. Şirket veya şahıs dahi buna mukabil senevi hükümete mukabelesi mucibince bir hayli para verir. Eğer memleketlerde kibrit, barut, oyun kağıtları hatta posta, telgraf bile inhisar ile idare olunur.

Duhuliye veya ayak bastı parası; bir şehirden diğer bir şehire giden olursa gidilen şehirde duhuliye parası alınır. Bu da adam başına birkaç kuruştan ibarettir.

Gümrük; ecnebi memleketlerinden memleketimize ithal olunan eşyadan alınan paradır. Şimdilik biz yüzde en beş gümrük alıyoruz. Gümrük almanın faidesi pek büyüktür. Bir kere gümrük, hükümete büyük bir varidat teşkil eder. Bundan başka memleketimiz dahilindeki ticaret, sanayi ve ziraatı ecnebi memleketlerine karşı himaye eyler. Eğer gümrük çok alınırsa başka memleketlerden memleketimize eşya sokamazlar. Bu sayede memleketimiz dahilinde yapılmış şeyler revaç bulur. Bu sayede terakki-i memleket temin edilir. Memleket dahilinde hariciye ihracat dahi vukua gelir. Hatta Rusya’da gümrüğün yüzde seksen almasındandır ki Rusya’nın ticareti çok ileri gitmiştir. O halde biz niçin gümrüğü fazla almıyoruz? İsteddiğimiz gibi gümrük almak bizim elimizde değildir. Diğer hükümetlerle muahede ve mukabelemiz vardır. Eğer bizde çalışır ve terakki ederde diğer hükümetlere karşı sözümüzü dinletebilirsek o zaman gümrüğü de istediğimiz kadar alabiliriz. Hülâsa memleketimizin terakki ve tealiyesin için yegâne bir çare olan vergiyi ahali vakti zamanıyla muntazaman vermelidir.

6.3 Terbiye (İlimler Tasnifi) Çeviri Yazısı

6.3.1 Ulum-u Maddiye

Henüz inkişafa başlamış bir dimağa, tecrübesiz bir fikre ne lazımdır? Şüphe yok ki ona tahrik ve teşvik edecek, atâ için tekâmül ettirecek şeyler lazımdır.

Meşrihinden pes-namzet “Göz baktığını görür ve gördüğünü hafızaya alarak daima ona bakar.” demiştir. Çocukların her şeyden azda olan zihinlerinde ne mevcuttur? Şüphe yok ki kendileriyle münasebat daima da bulunan muhatlarındaki eşya-ı mahlukat mevcuttur. Çünkü gözleri açılır açılmaz ilk evvel onları görüyor ve hafızlarına nakış ediyorlar.

Bir kimseye bilmediği ve ekmediği şeylerden bahis etmek abes ile iştigaldir. Halbuki bildiği ve eklediği bir şeyden bahis etmek meseleyi tamik eylemek, zihin ve fikrine açmaktır.

İşte henüz iptidaiye mektebinde bulunan çocuklara bildikleri, gördükleri, ekledikleri şeyler, fikirleriyle mütenasip bir suretle, gösterilirse tetkik ve tamike alışır ve müstefit olurlar.

Binaenaleyh âlâ ulumun maddiyattan bahis olan ve mevzuu madde olmak hasebiyle ulum-u maddiye dinen hikmet, kimya, hayvanat, nebatat, tabakât-ı arz ve maden, kozmografya teşrih ve fizyoloji, hiç olmasa ilim eşya tarzında, kaba taslak bir surette, gösterilmeli, çocukların zihin ve fikirleri bu gibi ulum müspete ile doldurulmalıdır.

İptidaideki ufak bir malumat ile bu gibi ulum ve fûnûnun künhüne vâkıf olmak bitab-ı gayr kabildir. Bunları iyileri de mekâtib-i âliye de bir katıda mükerreren ciddi bir surette tedrise lüzum vardır. Zaten iptidaideki tahsil, ancak çocukların fikirleriyle mütenasip bir tarzda, Terbiye-i Fikriye'ye hâdim bir surette tedrise lazımken, adi ilim eşya ve malumat-ı fenniyeden başka bir şey değildir.

Alfabeyi okuyup tahsilât iptidaiyeye kadim-nahda olan bir çocuğun terbiye fikriyesine ikmal için ulum-u maddiye den okutturulması lazım kılan dersler buruca zir beyan olunur.

- 1) Mebâde-i Teşrih: Vücuda teşkil eden dahili ve harici tekmil azanın ismi, mevkii ve ahvâl teşrihlerine Türkçe tabirler ile güzelce belirtmek.
- 2) Mebâde-i Fizyoloji: Bu âdânın ne vazifesi ile muvazâf bulunduklarına, nasıl o vazifeyi ifa ettiklerine ve bir uzvun vazife-i tabiyesinin nasıl hıfz ve vikaye edileceğini onartmak.
- 3) Mebâde-i İlim-i Hayvanat: Çocukların bildikleri ve gördükleri hayvanların ahvâl-i hususiyetlerine mücmel olarak göstermek.
- 4) Mebâde-i İlim-i Nebatat: Kezalik bu da çocukların bildikleri ve gördükleri nebatların ahvâl-i hususiyetlerine ibaret olmak.
- 5) Mebâde-i İlim-i Tabakât: Hava, toprak, taş, su, bulut, yağmur vesairenin ne olduğunu ekletmek.

- 6) Mebâde-i Kozmografya: Küre'yi arz, şems, kamer ve kevâkibin ahvâl ve hareketini izah etmek.
- 7) Mebâde-i Hikmet: Ziya, hararet, elektrik gibi kuvve-i tabiyenin esbabını ve hayat üzerinde olan tesirlerini; meyâat ve gazâat gibi ecsamın ahvâl ve kavânîni elhasıl âlâim-i tabiiye-i muâgatiyi göstermek.
- 8) Mebâde-i Kimya: Bir ateşin ne demek olduğunu, neden ve ne suretle husule geldiğini elhasıl âlâim-, tabiiye-i muâbâdiyeyi güzelce ekletmek.

Bütün bunları körü körüne ezberletmeyip akletmeye çalışmalıdır. Bir çocuk bunlardan güzel bir fikir almakla beraber sahâ-i hissiyatına da tavsiye eder. Bu tedrisat ile beraber tahsil lazım kılan ahlakî dersler ve ilim hallerde birlikte kabil tahsildir.

6.3.2 Ulum-u Maneviye

Ulum maneviye zahirde ve vücutta olmayıp maddeye tatbik edildiğinde tezahür eden ilimlerdir. Bunlarda ulum-u riyaziye ile ulum-u edebiyeden ibarettir.

Bunlar ulum-u maneviye veya ulum-u mecradandır. Çünkü mana mevcut olup maddiye tatbik edilmedikçe zahirde görünmezler. Mesela: Beş desek hiçbir mana çıkmaz. Lakin bu beşi maddeyi tatbik ederek beş alma demiş olsak o zaman beş eklenirler.

Kezalik edebiyatta bu böyledir. Edebiyat efkâr ve hissiyattan başka bir şey değildir. Fakat bu efkâr ve hissiyatta bir edebiyat kalemiyle kâğıt üzerinde yazılır ve veya bir ressamın fırçasıyla levha üzerine çizilirse işte o zaman tezahür etmiş olur.

Bunların meydanda vücudu olmakla beraber ulum-u mücerrede ve kat 'iyedendir. Çünkü bir ilim ne kadar manevi olursa o kadar umuma olur, ne kadar umuma olursa o kadar mücerret bulunur. İşte bunun için derki riyaziyat ile edebiyat bütün ulum ve fûnun meyanında kıtayı, mutlak, hakiki ve mücerret ulumundandır.

Ulum-u riyaziye, riyaziyat-ı âliye ve riyaziyat-ı âdiye olmak üzere taksim olunmuştur.

- a) Riyaziyat-ı Âdiye: Hesap, cebir, hendese müsellesatından,
- b) Riyaziyat-ı âliye ise; cebir-i âlâ, tamamı ve tafsilinden ibarettir.

Binaenaleyh bunların tahsil ve tedrislerde kavait müspette dahilindedir.

Edebiyattaki dört kısma taksim olunur: Resim, kitabet, şiir ve musikardır. Bunlarda, ulum-u mücerrededen olmak hesabıyla, kavâid-i müspetteleri var ise de bu kavâid ile herkesi tahsili ulum riyaziye kadar umuma değildir. Çünkü edebiyatın mevzuu hissiyat olduğundan herkeste başka birinin alır. Halbuki ulum-u riyaziyenin mevzuu tadat olduğundan tebdil etmez. Hulasa edebiyat herkesin ihtisassa ruhiyesidir. Binaenaleyh bunu tahsilde istidadında dahilidir.

Haydar Paşa, Kadıköy veya Çamlıca'da bulunup ta akşama doğru şemsin kemal azametle Marmara açıklarından gurubu anındaki levha-ı bidaeyi numune-i pişgan nazarımıza aldığımız ve o manzarayı lahotiyi kemal buht ve hayretle seyr-u temaşiye daldığımız zaman bir has ulvi ile mütehassis olur ve tesir manevi ile müteessir bulunuruz. Fakat bizdeki bu hissiyat, bu tesirât her birilerimizin istidat fitriye ve kabiliyet fikriyesine göre değişir. Çünkü ayın bir şeyini her göz bir göremez. Binaenaleyh manzara, bedii bir olduğu halde temaşa görenin her birine muhtelif surette tecelli eder. İşte o tecelliyât ona olan ve kafamızla mütenasiptir. Binaenaleyh tasvir; tersim, tahrir gibi herhangi bir lisan ile ifade edilirse edilsin yine tecelliyât birdir. Şu kadar var ki biz o tecelliyâtı ona olan vukuf ve atılâımız nispetinde tecelli ettirebiliriz. Öyle ise edebiyat sayesinde de vukuf ve atılâımız terakki edebilir, tarz nüfuz ve intibahımıza biliriz.

İşte şu noktayı nazardan edebiyat, terbiye-i fikriye 'ye hadim bir fendir. Bunun başka verilen bir mevduya layıkıyla yazabilmek için layıkıyla düşünmek icap eder. Binaenaleyh iyi düşünmek ve iyi düşünmeye alışmak ise terbiye fikriyeyi itmam eder.

Zihin, fikir edebiyat sayesinde keskin bir kılıç gibi bilinir. Tesadüf ettiğine birde müşkülâtı yırtıp atar. Hata kaleminden kan damlıyor derler. Kesmek yalnız kılıçla

değil kalemle de kabildir. Cehalet kesif bir zulmet, sakil bir kâbustur. Onu kılıç değil kalem keser.

Ulum maneviye hakkında da bir veçhe zir kavaide riayet lazımdır:

- 1) Herkes az çok ulum-u riyaziye, bilhassa riyaziyat âdiye'yi tahsil etmelidir.
- 2) Herkes sade, basit bir tarzda fikrini ifade edebilecek derecede usul tahrir ve kitabâtı elde etmelidir.
- 3) İnsan şiir ve resimden hangisine daha ziyade istidadı var ise, ara sıra onunla iştiğal etmelidir.

Şiirden maksat vezinli, kafiyeyle bitirilir, cümleler söylemek değildir. Bizzat kendisinde tecelli eden efkâr ve hissiyat-ı âyniye mensuran yazmaktır. İnsan safahat-ı hayatiyesi arasında kaçırdığı ihtisasâtına bunlarla tespit edilip saklamalıdır. Çünkü insan her zaman aynı fikir ve hissiyata malik olamaz. İnsan eyyam-ı hayatiyesin 'in her dakikasında başka bir fikre, her saniyesinde başka bir hassa malikidir.

- 4) Herkes müddet-i hayatında hiç olmazsa alet-i musîkiyeden birisini olsun öğrenmelidir. Çünkü beden-i ruhun, ruhta efkâr ve hissiyatın karargâhıdır. Ruhu tenbiye ile onları zahire çıkarmak için tesirat-ı hariciyeye ihtiyaç vardır. İşte nesim, ahenk musiki eşcârı ruhiyeye taziz ederek esmâr-ı hissiyâtı döker; sema-i hayatında birinin sahab-ı hatıratı tahrik eyleyerek baran efkârı yağdırır.

6.3.3 Ulum-u Hakikiye

Hakikati keşfi uğraşan uluma, ulum-u hakikiye denilir. Bunlardan başlıcaları felsefedir. Felsefe, nişangah-ı hakikat olmak üzere teveccüh eden, ilim ve fenin ufkunda kalan meçhulat-ı hâl ile uğraşan bir ilimdir. Felsefe bütün ulum ve fûnûnun validesidir. Felsefe, bidayette hakikat hususundaki efkâr-ı hususiye-i beşerden ibaret olup bu, efkâr-ı umumiyeyi-i beşerle çarpışa çarpışa, zaman ile çalkana çalkana bir neticeyi, bir hakikati müncer oluruna işte o neticeyi mutlaka ilim ve fenni teşkil eder.

Her ilimin, her fennin bir felsefesi vardır. Felsefesi okunmaksızın tahsil- ulum ve fûnûn muallakta kalır. Felsefe bütün ulum ve fûnûnun esas ve mevzu ve neticelerini de öğretir. İnsanın tabiatındaki yerini, zatını ve sıfatını da bildirir.

Felsefe daima meçhulat ile uğraşarak onları tecrübe ve müşahede dahiline alarak ilim ve fen sırasına koymaya çalışır. İşte suretle ilim ve fenni doğurur.

İlim ve fennin fevkinde kalan nakkat-ı meçhule ise felsefenin mevzuunu teşkil eder. Bu da hali hazır felsefede: Mantık, ahlak, psikoloji ve metafizikten ibarettir.

- 1) Mantık: Fikrin hakikat ile ahengi hususunda lazım kılan kavânîni bildiren bir ilimdir. Yahut mantık: Fikrin, fikir ile, fikrin mevâd ile ve heyet-i mecmuasının hakikat ile ahengi için lazım kılan şerâit bildiren bir ilimdir.
- 2) Ahlak: Hayatımızda gerek kendi ve gerek hem cinslerimizin ef'âl ve harekâtının tayin ve tasvibi için lazım kılan esası bildiren bir ilimdir.
- 3) Psikoloji: Fizyolojinin muzlim noktalarını teşkil eder.

Fizyoloji: “İlmî Hayat”: Vücudumuzda hayat- nebatiye ve hayvâniyeyi izhar ve icra eden ef'âl ve harekât-ı uzviyenin vezâifini bildiren bir ilimdir.

Psikoloji: “İlmî Ruh”: Vicdan dahilinde icrayı ahkâm eden her türlü âlâimet-i ruhiyeye bildiren bir ilimdir. Şu hâlde insan ruh ve bedenibaret olduğuna göre bedene ait olan her türlü âlâim ise ilim ruhiyi teşkil eder.

- 4) Metafizik “Hikmet fevka tabiiye veya ilmî İlâhî”: Esas ve sebebi iptidaiye bildiren bir ilimdir. (Aristo) Yahut metafiziğin mevcut olduğumuz müddetçe bizzat kendi mevcuda yatımızı bildiren bir ilimdir. Daha doğrusu metafizik: ilim, fen, havas, fikir ve hissiyatımızın fevkinde kalan meçhulatı bildiren bir ilimdir.

Metafizik, hakikat-ı mutlakanın mukaarıdır. Binaenaleyh hakikat-ı nisbiyenin vicdan ile olan ahenk-i içtimaiye ile istidlal edilir.

7. SONUÇ

Zeynizâde Mehmet Hâzık, Osmanlı'nın son dönemlerinde ahlak üzerine önemli çalışmalara imza atmış bir düşünürdür. Eserleri, iptidaiye ve rüştiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ona göre, bireylerin, ailelerin, toplumun ve devletin ahlaki yetkinliklerine paralel bir şekilde ulaşabileceği bir süreç vardır. Zeynizâde, çocukların ilk ahlaki eğitimlerini ailelerinden aldıklarını ve bu eğitimin tüm toplumu etkilediğini belirtmiştir. Zeynizâde, ahlak eserlerinde terbiye, vazife ve ahlak kavramlarına odaklanmıştır. Bireysel ahlak açısından, terbiye, vazife, fedakârlık, adalet, hukuk, hürriyet, eşitlik, kardeşlik, şefkat, yardımlaşma ve dayanışma gibi erdemlere vurgu yapmıştır. Başkalarının hayatlarına, özgürlüklerine, fikirlerine, mallarına, namus, şeref ve haysiyetlerine saygı göstermek gibi ahlaki değerlerin önemini vurgulamıştır. Ahlaklı bir bireyin, erdemli bir toplumun oluşumuna katkıda bulunacağını ifade etmiştir.

Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın eserleri üzerinden yaptığımız bu çalışma, Osmanlı ahlak anlayışını daha derinlemesine kavramamızı sağlamıştır. Özellikle, onun bireysel, ailevi, sosyal ve devlet ahlakı üzerine olan vurguları, günümüz toplumu için de oldukça değerlidir. Ahlakın sadece bireysel bir erdem olarak değil, toplumun genel yapısını ve devlet yönetimini de etkileyen bir güç olarak ele alınması gerektiğini öne sürmüştür.

Zeynizâde'nin bu kapsamlı yaklaşımı, ahlaki değerlerin bireyden başlayarak toplumun geneline ve hatta devlet yönetimine kadar nasıl bir etkisi olduğunu gözler önüne sermektedir. Bireysel ahlak, ailede başlar ve oradan topluma, daha sonra da devletin yönetimine yayılır. Ailede sağlam ahlaki temellerle yetişen bireyler, sosyal yaşamda da bu değerleri yansıtır ve bu, toplumun genel ahlaki değerlerini olumlu bir şekilde etkiler. Bu nedenle, ahlaki değerlerin toplumsal bir öneme sahip olduğunu kabul etmek, sadece bireyin değil, toplumun ve devletin genel refahı ve huzuru için de kritiktir. Devlet yöneticilerinin ahlaki değerlere sahip olması, adil, şeffaf ve halkın yararını gözetten bir yönetim anlayışının benimsenmesine olanak tanır.

Günümüz toplumunda, bireyler arası ilişkiler, sosyal medya ve hızla değişen kültürel değerler nedeniyle ahlaki değerlerin ne olduğu ve nasıl benimsenmesi gerektiği konusunda bazen belirsizlikler yaşanabilir. Bu nedenle, Zeynizâde'nin eserlerinde vurguladığı temel ahlaki değerlerin ve bunların toplum üzerindeki etkilerinin yeniden ele alınması, modern toplumlar için de son derece önemlidir.

Ayrıca, Zeynizâde'nin eserlerinde, ahlaki değerlerin bireyin zihniyeti, bedeni, davranışları ve dil kullanımı üzerindeki etkilerini detaylıca incelemesi, onun ahlak eğitiminin bütünsel bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu, günümüzde de bireyin ahlaki değerlere sahip olmasının, sadece kendi hayatına değil, toplumsal yaşama da olumlu katkılar sağlayacağını göstermektedir.

Ahlaki değerlerin bütünsel bir yaklaşımla ele alınması, bireyin hayatının her alanında bu değerlere uygun davranışlar sergilemesini sağlar. Bu, kişisel gelişimi desteklerken, aynı zamanda toplumsal düzeyde de pozitif değişimlere yol açar. Zeynizâde'nin vurguladığı bu bütünsel yaklaşım, günümüzde ahlak eğitiminin kapsamlı ve etkili bir şekilde tasarlanması için rehberlik edebilir.

Günümüzde de Zeynizâde'nin eserlerinden çıkarılabilecek dersler, bireylerin ve toplumların ahlaki değerleri benimsemesine, bu değerler doğrultusunda davranmasına ve böylece hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha adil, huzurlu ve sağlıklı bir yaşam sürmesine katkı sağlayabilir.

Zeynizâde, ahlaki değerlerin bireyin düşünce ve davranışlarını şekillendirerek toplumun genel ahlakını oluşturduğunu belirtmiştir. Bireyin ahlaki gelişimi, sadece kişisel fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yaşama da olumlu katkılar sunar. Ahlaklı bireyler, empati, saygı, dürüstlük ve yardımseverlik gibi değerleri benimseyerek toplumda güven ve uyumu artırdığı gibi aynı zamanda toplumda ahlaki bir temel oluşturur.

Zeynizâde'nin yaklaşımı, bu ahlaki temelin nasıl oluşturulabileceğini ve nasıl yaşama geçirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca, Zeynizâde'nin toplumsal yaşam ve ahlaki değerler arasındaki ilişki üzerine yaptığı değerlendirmeler, Osmanlı toplumun genel yapısını, sosyal normları ve kültürel değerleri nasıl yorumlayabileceğimize dair

ipuçları sunmaktadır. Bulunduğu dönemin sosyokültürel yapısı hakkında bizlere bilgi vermektedir.

Sonuç olarak, Zeynizâde'nin ahlaki değerlere dair ifade ettikleri, günümüz toplumunda karşılaşılan ahlaki meselelere ve etik sorunlara çözüm getirme konusunda değerli bir kaynak olarak kabul edilebilir. Onun eserlerinde yer alan ahlaki ilkeler ve öğütler, bireylerin ve toplulukların etik kararlar almasına ve ahlaki değerlere uygun bir yaşam sürmesine yardımcı olabilir.

Başlıca bulgularımızdan biri, Zeynizâde'nin ahlaki değerlerin ve vazifelerin birey, aile, toplum ve devlet düzeyinde nasıl anlaşılması ve yaşanması gerektiğine dair kapsamlı bir çerçeve sunduğudur. Eserlerinde ahlaki değerlerin, çocukların ilk eğitiminden başlayarak erdemli bir toplum haline gelmesini amaçlayan bir eğitim sistemi oluşturmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda, Zeynizâde devlet ve siyaset ahlakı üzerine de önemli değerlendirmelerde bulunmuş, devletin yönetim tarzları, organları ve görevleri üzerine derinlemesine analizler yapmıştır.

Bir başka husus ise, Zeynizâde Mehmet Hâzık'ın vazife anlayışında Kant etkisi olacaktır. Her ne kadar o dönemin ahlakçıları Kant etkisi bariz bir şekilde bilinse de Zeynizâde'nin vazife anlayışının şekillenmesinde eğitim odaklı bir anlayış hakimdir. Müellifi, eserleri çerçevesinde kısıtlı bir bilgiyle tanıyoruz. Eserlerinden elde ettiğimiz bulgular bu tesiri destekler nitelikte değildir. Yani özetle Zeynizâde Mehmet Hâzık, Osmanlı ahlakçıları içerisinde belirgin bir konumda bulunmaktadır. Ancak onun eserlerinde Kant'ın ahlak felsefesine dair belirgin izlere rastlamak mümkün değildir. Dönemin birçok ahlakçısı, Batı ahlak felsefesinin etkisi altında kalmış olabilir, ancak Zeynizâde'nin ahlak düşüncelerinin oluşumunda eğitim ve öğretim temelli bir yaklaşımın öne çıktığını görmekteyiz. Bu, onun ahlak anlayışını şekillendiren başlıca etkenlerden biridir. Eserlerinde, bireysel ve toplumsal ahlakın gelişimine dair eğitim odaklı bir perspektif benimsediğini görmekteyiz. Dolayısıyla, onun vazife anlayışını Kant'ın ahlak felsefesiyle ilişkilendirmek yerine, Osmanlı toplumsal yapısı ve eğitim anlayışıyla ele almak daha yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Çalışmamızın bir diğer önemli bulgusu da Zeynizâde'nin ilimler tasnifi konusundaki yaklaşımıdır. Eserlerinde maddi, manevi ve hakiki bilimler arasındaki ilişkileri ve bu bilim dallarının toplum ve birey üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu ilimler tasnifi yapılan literatür taramasında özgün ve benzersiz bir formda ortaya çıkmıştır.

Zeynizâde'nin ilimlerin tasnifi konusundaki yaklaşımı, onun düşünce yapısının ne kadar derinlemesine ve bütüncül olduğunu göstermektedir. İlimlerin tasnif edilmesi, bilginin kategorilendirilmesi ve sınıflandırılması anlamına gelir. Bu, bilimin hangi alanda ele alındığını, hangi ilimlerin birbiriyle ilişkili olduğunu ve hangi ilimlerin daha üstün veya daha alt seviyede olduğunu belirlemek için önemlidir. Bu tasnif, bilginin nasıl öğrenilip öğretileceği, nasıl uygulanacağı ve nasıl yayılacağı konularında da rehberlik eder.

Zeynizâde'nin maddi, manevi ve hakiki bilimler arasındaki ilişkileri ele alması, onun bilginin doğası ve önemi hakkındaki kapsamlı anlayışını göstermektedir. Maddi bilimleri, somut ve fiziksel dünyayla ilgilenirken; manevi bilimler, duygu, düşünce ve ruh hali gibi soyut kavramlara odaklanır. Hakiki bilimler ise gerçekliğin, varlığın ve bilginin doğasını inceleyen disiplinlerdir.

Zeynizâde'nin bu ilimlerin toplum ve birey üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelemesi, bilginin sadece teorik bir değer taşımadığını; aynı zamanda pratik ve toplumsal sonuçlara da sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle, bir toplumun veya bireyin hangi bilim dallarına değer verdiği; o toplumun veya bireyin değerlerini, normlarını ve kültürel yapısını şekillendirir.

Son olarak, Zeynizâde'nin eserlerinin günümüz Türkçesi'ne çevirisi ve analizi, bu değerli eserlerin günümüz okuyucusuyla buluşmasına ve Osmanlı ahlak anlayışıyla alakalı literatüre küçük bir katkı sunacaktır. Bu bağlamda, çalışmamızın hem akademik hem de kültürel anlamda küçük bir katkı sağladığını düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1999). *Immanuel Kant'ın ahlak felsefesi*. İnkılap Kitabevi
- Akdoğan, A. (2004). Bireysel ve toplumsal hayatta ahlaka olan ihtiyaç ve İslam. *EKEV Akademi Dergisi*, 8(18), 179-194.
- Akkanat, H. (2008). İbn Sina'nın aklî bilimlerin bölümleri adlı risalesinin çeviri ve incelemesi. *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 31(11), 195-234.
- Altıntaş, H. (1997). İslâm ahlâkı ve insanî davranışlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 15-27.
- Arıcı, M. (2019). *İlimleri sınıflamak: İslam düşüncesinde ilimler tasnifi*. M. Arıcı (Ed.), Temel problemler ekseninde tasnîfü'l-ulûm ve enmûzecü'l-ulûm literatürleri içinde, (s. 13-61). Klasik Yayınları.
- Aristoteles. (2005). *Nikhomakhos'a etik*. (Çeviren: Babür, S.). Kebikeç Yayınları.
- Bakar, O. (2012). *İslâm düşüncesinde ilimlerin tasnifi*. İnsan Yayınları.
- Cevizci, A. (1997). *Felsefe sözlüğü*. Ekin Yayınları
- Çınar, S. (2014). *Farabi'den Taşköprizade'ye: İslam medeniyetinde ilimler tasnifinin gelişimi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Çoşar, H. (2019). *İslam medeniyeti tarihi*. H. Palabıyık, M. Can. (Ed.), İslâm medeniyetinde ilmî yapı– dinî, beşerî ve fen bilimleri (s.230-270). Lisans Yayıncılık.
- Çuhadar, C.- Çoşar, H. (2022). İslam ahlak esasları ve felsefesi. İ. Erdoğan, E. Demirpolat (Ed.) *Ahlak ve temel ahlaki kavramlar* (s.1-26). Lisans Yayıncılık.
- Erdem, H. (2013). *Ahlak felsefesi*. Hüer Yayıncılık.
- Erdem, H. (2014). İslam ahlakında hak ve vazife. Kolektif (Ed.), *İslâm ahlakı temel konular güncel yorumlar içinde* (s. 124-146). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Erdem, H. (1996). *Son devir Osmanlı düşüncesinde ahlak*. Sebat Ofset Matbaacılık.
- Fârâbî. (1999). *İhsâu'l-ulûm*. (Çeviren: Arslan, A.). Vadi Yayınları.

Fârâbî. (2001). *el-Medinetü'l-fazıla*. (Çeviren: Danışman, N.). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Fârâbî. (2021). *es-Siyâsetü'l-medeniye*. (Çeviren: Aydın, Y.). Litera Yayıncılık.

Güngör, E. (1997). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. Ötüken Yayınları

Gökberk, M. (1994). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi

Hâzık, Z, M. (1328). *Malumat-ı medeniye ve ahlakiye*. Kasbar Matbaası.

Hâzık, Z, M. (132). *Malûmât- ı medeniye*. İkdâm Matbaası.

Hâzık, Z, M. (1328). *Terbiye*. Cihan Matbaası.

Hâzık, Z, M. (1323). *Tütünü terk etmenin çaresi*. Şirket- i Mürettibiye Matbaası.

Hâzık, Z, M. (1327). *Hürriyet*. Kader Matbaası.

Hâzık, Z, M. (1318). *Divan-ı Hazık Efendi*. Şirket- i Sahafiye Matbaası.

Kant, I. (2009). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi*. (Çeviren: Kaçuradi, İ.). Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, I. (2007). *Etik üzerine dersler*. (Çeviren: Üzücü, O.). Pencere Yayınları

Kant, I. (1999). *Pratik aklın eleştirisi*. (Çeviren: Kaçuradi, İ.) Türkiye Felsefe Kurumu.

Kaya, M, C. (2020). İbn Sînâ'nın kitâbu aksâmî'l-hikme ve tafsîlihâ'sı: Tahkik ve tercüme. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 3(1), 1-40.

Kılıç, R. (2016). *Ahlakın dini temeli*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kızılkurt, A. (2022). Bireysel ve toplumsal ahlak anlayışı (Platon ve Farabi karşılaştırılması). *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 3(2), 338-361.

Meydan, H. (2014). Zeynizade Mehmet Hazık'ın terbiye isimli eserinin “ahlak terbiyesi” bölümünün günümüz Türkçesine aktarım ve tetkiki. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(30), 203-228.

Miskeveyh, İ. (1983). *Ahlakı olgunlaştırma*. (Çeviren: A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu). KTB Yayınları

Özdemir, S. (2007). Zeynizade Mehmet Hazık Efendi'nin "terbiye (terbiye-i bedeniye, terbiye-i fikriye, terbiye-i ahlakiye)" adlı eserinin birinci bölümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 227-232.

Spencer, H. (2013). *Zihin, ahlak ve beden eğitimi*. (Çeviren: M. Münir). Pegem Akademi. (Orijinal yayın tarihi 1861)

Sînâ, İ. (2013). *Dânişnâme-i alâî: Metafizik*. (Çeviren: Demirkol M.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları

Tahir, B, M. (1325). *Ahlak kitaplarımız*. Necm-i İstikbal Matbaası.

Tahir, B, M. (1915). *Osmanlı müellifleri*. Matbaa-i Âmire.

Topçu, N. (2005). *Ahlak*. Dergâh Yayınları.

Türker, Ö. (2019). *İslâm düşüncesinde ilimler tasnifi*. M. Arıcı (Ed.) İlimleri sınıflamak (s. 13-61). Klasik Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (D.İ.A). Ahlak. 12 Ağustos 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak> adresinden edinilmiştir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (D.İ.A). Vazife. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/vazife> adresinden edinilmiştir.